

การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๕๓

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

ปริญญาโท

ของ

ประสิทธิ์ แก้วสิงห์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

๑๕ สิงหาคม ๒๕๑๓

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต ได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้.

วราภรณ์ สันวดี วิทยุ ประธาน
กรรมการ
๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๓

ประกาศคุณูปการ

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ อาจารย์คุณเวรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และ
อาจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร ได้อนุญาตให้คำแนะนำและช่วยเหลือแก่ผู้เขียนจนกระทั่งปริญญานพนธ์นี้
สำเร็จเรียบร้อย ผู้เขียนจึงขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้เขียนขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติและเจ้าหน้าที่หอสมุด
แห่งชาติ กรมศิลปากร เจ้าหน้าที่แผนกหอสมุด สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวง
การคลัง และเจ้าหน้าที่แผนกหอสมุด กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ได้อำนวยความสะดวก
สะดวกในการใช้เอกสารประกอบการค้นคว้า ขอขอบพระคุณอาจารย์ประเสริฐ ศรีไพโรจน์
อาจารย์ไพฑูริย์ บุญไชย และคุณไพจิตร ศรีหนา แห่งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม ที่ได้ช่วยเหลือตรวจทานต้นฉบับ และทำแผนที่ประกอบ อาจารย์ลักษณะ
ทองตะเภา แห่งโรงเรียนอาชีวศึกษามหาสารคามที่ได้ช่วยเหลือในด้านการพิมพ์
คุณเจียมจิตร แก้วสิงห์ ที่ได้ค่าใช้จ่ายในการศึกษาค้นคว้าและจัดพิมพ์ปริญญานพนธ์นี้
คุณความดีของปริญญานพนธ์นี้ ผู้เขียนขอมอบเป็นวิทยาทานแก่บูรพาจารย์
บิดามารดาผู้ล่วงลับไปแล้ว และเกษตรกรผู้เป็นกระดูกสันหลังของชาติ.

ประสิทธิ์ แก้วสิงห์

๑๕ สิงหาคม ๒๕๑๓

บทนำ	๑
๑ การเกษตรกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๔
การจัดและทำนุบำรุงส่งเสริมการเกษตร.....	๑๑
ระบบ เทคนิคและวิธีการเพาะปลูก.....	๑๗
ปัญหาบางประการของการเกษตรกรรมซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลง	
ทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ.....	๒๒
ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้าย.....	๒๓
ปัญหาเรื่องการพนันและมอมเมา.....	๒๔
๒ สาเหตุของการปรับปรุงการเกษตร.....	๒๗
/ การขยายตัวทางเศรษฐกิจกับการปรับปรุงการเกษตร.....	๒๗
/ แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๓๑
การแบ่งส่วนราชการกระทรวงเกษตรธิการ.....	๓๔
ความเห็นของเจ้านายและข้าราชการ เรื่องการจัดตั้งสภาเกษตร	
พันธุกรรม.....	๔๐
ความเห็นเรื่องการทำนุบำรุงอุดหนุนเกษตรกรรมและการจัดตั้งธนาคาร	
เพื่อการเกษตร.....	๕๐ x
/ ความเห็นของราษฎรชาวนาขอให้รัฐบาลปรับปรุงการเกษตร.....	๕๗ x
๓ การปรับปรุงการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน.....	๕๘
ความเป็นมาของการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน.....	๕๘
การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบใหม่.....	๖๓
การตั้งกรมทะเบียนที่ดินและหอทะเบียนที่ดิน.....	๗๒
เกษตรกรรมกับกรรมสิทธิ์ในที่ดิน.....	๗๗

๑. เรื่องที่ดิน
๒. เรื่องเงิน

๕	การปรับปรุงด้านการชลประทาน.....	๘๐
	/ พระบรมราชโองบายในการปรับปรุงด้านการชลประทาน.....	๘๐
	บริษัทชลประทานและคูน้ำสยาม.....	๘๒
	การก่อตั้งบริษัทชลประทานและคูน้ำสยาม.....	๘๒
	ผลงานของบริษัทชลประทานและคูน้ำสยาม.....	๘๔
	กรมคลองและโครงการทดน้ำและไชน้ำ.....	๘๒
	การก่อตั้งกรมคลองและโครงการทดน้ำและไชน้ำ.....	๘๒
	ผลงานของกรมคลอง.....	๘๔

๕	การปรับปรุงการเพาะปลูก (ตอนที่ ๑).....	๑๐๖
	ความเห็นเกี่ยวกับการจัดสวนทดลองเพาะปลูก.....	๑๐๖
	การตั้งกรมช่างไหมและการปรับปรุงการทำไหม.....	๑๐๗
	โรงเรียนช่างไหม.....	๑๑๑
	การขยายงานปรับปรุงการทำไหม.....	๑๑๔
	ผลการปรับปรุงการทำไหม.....	๑๒๐
	ความเห็นเรื่องการปรับปรุงการเพาะปลูกของพระองค์เจ้า	
	เพ็ญพจนพงศ์.....	๑๒๑

๖	การปรับปรุงการเพาะปลูก (ตอนที่ ๒).....	๑๒๔
	การเปลี่ยนแปลงนโยบายการปรับปรุงการเกษตร.....	๑๒๔
	โรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ.....	๑๒๔
	ความมุ่งหมายในการจัดตั้งโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ.....	๑๒๔
	หลักสูตรโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ.....	๑๓๐
	นามและตำแหน่งพนักงานโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ.....	๑๓๓
	คุณสมบัติและจำนวนนักเรียน.....	๑๓๔

การตั้งชาหลวงเกษตรไปประจำตามมณฑลต่าง ๆ	๑๓๖
การบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นอกจากข้าว	๑๓๙
การบำรุงส่งเสริมการเพาะปลูกข้าว	๑๔๕
การประกวดพันธุ์ข้าวและการแสดงกลีกรรรมแลพานิชยการ	๑๔๘
การประกวดพันธุ์ข้าวครั้งที่ ๑ จัดโดยบริษัทชุดคลองแลคูนา สยาม	๑๔๘
การประกวดพันธุ์ข้าวครั้งที่ ๒ จัดโดยกระทรวงเกษตราธิการ	๑๕๐
การประกวดพันธุ์ข้าวทั่วประเทศครั้งแรกที่วัดสุทัศน์เทพวราราม	๑๕๑
งานแสดงกลีกรรรมแลพานิชยการ พ.ศ. ๒๔๕๓ และ พ.ศ. ๒๔๕๔	๑๕๒
ผลของการจัดประกวดพันธุ์ข้าว	๑๕๒
การทดลองใช้เครื่องจักรไถนา	๑๕๔
ผลการปรับปรุงการเพาะปลูกข้าว	๑๕๕
๓) ผลการปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว	๑๕๘
เปรียบเทียบผลการปรับปรุงการเกษตรของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน	๑๕๘
ปัญหาการปรับปรุงการเกษตร	๑๖๐
ปัญหาเรื่องเงินทุนที่นำมาใช้ในการปรับปรุงการเกษตร	๑๖๑
ปัญหาคานการจักรระบบบริหารของรัฐ	๑๖๓
ปัญหาเรื่องกำลังคนและแรงงาน	๑๖๘
ปัญหาเรื่องแนวคิดที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับการบำรุงส่งเสริมการ เกษตรของข้าราชการและราษฎร	๑๗๕
ผลการปรับปรุงการเกษตร	๑๗๘
ผลการปรับปรุงการเกษตรต่อเศรษฐกิจของประเทศ	๑๗๘
ผลการปรับปรุงการเกษตรต่อสถานภาพของเกษตรกร	๑๘๓

๔	บทสรุป.....	๑๔๓
	บรรณานุกรม..	๑๔๔
	ภาคผนวก.....	๒๑๕
	ภาคผนวก ก. ความเห็นพระยาประชาชีพวิบาล (เผิง ชูโต) เรื่องวิธีจัดการตั้งสภาเกษตรนิชการ ร.ศ. ๑๑๕...๒๑๖	
	ภาคผนวก ข. พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทอบินการแสดงกลีกรรมแลหาณิชการ ณ สระหมวัน พ.ศ. ๒๔๕๓.....๒๒๔	
	ภาคผนวก ค. รายงานการประชุมชาวนาในทุ่งคลองรังสิต ร.ศ. ๑๒๔.....๒๒๗	
	ภาคผนวก ง. ประกาศแกวชีและพิคเก็บเงินคานา ร.ศ. ๑๒๔...๒๔๐	
	ภาคผนวก จ. ความเห็นเรื่องความต้องการวิชาเพาะปลูกเบื้องต้น ในประเทศสยาม และวิธีที่ควรจะดำเนินการให้ เหมาะสมสมัยของหลวงพินิจพิชการ พ.ศ. ๒๔๕๔...๒๔๔	

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

๑	งบประมาณที่จะใช้ในโครงการท่อน้ำและไข่น้ำของสภามัชยนาท.....	๕๕
๒	งบประมาณสำหรับการซ่อมและตกแต่งคลองเก่า.....	๕๖
๓	ปริมาณและราคาใหม่ตามรายงานของนายโคยบะ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๙ - พ.ศ. ๒๔๔๕.....	๑๑๐
๔	ปริมาณและราคาใหม่คืบที่ส่งออกไปขายต่างประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๕.....	๑๒๐
๕	จำนวนนักเรียนของโรงเรียนกระทรวงเกษตรราธิการตั้งแต่เปิดสอน ครั้งแรก ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๒.....	๑๓๕
๖	เปรียบเทียบปริมาณและราคาผลไม้ที่ส่งไปขายต่างประเทศ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓.....	๑๔๐
๗	ปริมาณและราคาพริกไทยที่ส่งไปขายต่างประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔.....	๑๔๑
๘	ปริมาณและราคาฝ้ายที่ส่งไปขายต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔.....	๑๔๒
๙	ปริมาณและราคายาสุมที่ส่งไปขายต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔.....	๑๔๓
๑๐	ปริมาณและราคาน้ำตาลที่ส่งไปขายต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒.....	๑๔๔
๑๑	ปริมาณและราคาข้าวที่ส่งออกไปขายต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒.....	๑๕๖
๑๒	เปรียบเทียบราคาสินค้าออกทั้งหมดกับราคาข้าวที่ส่งออกไปขาย ต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒.....	๑๘๐

การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. ๒๔๑๕ - พ.ศ. ๒๔๕๓

บทนำ

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม การเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำนุบำรุง เป็นอาชีพที่สำคัญของคนไทยมาแต่โบราณกาล ประวัติความเป็นมาของชาติ ลักษณะทางสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี และสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยเกี่ยวข้องกับและมีพื้นฐานอยู่บนระบบ เกษตรกรรม พระมหากษัตริย์ของไทยจึงได้ทรงถือเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญยิ่งประการหนึ่ง ที่จะทำนุบำรุงส่งเสริมการเกษตรเป็นพระราชประเพณีมาทุกยุคทุกสมัย

แต่เดิมนั้นประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์รวมทั้งประเทศไทยด้วย ซึ่งมีระบบ เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้ (self-sufficiency) ได้มีการผลิตทางการเกษตรเพื่อใช้ บริโภคภายในประเทศเท่านั้น ไม่ได้ผลิตเป็นสินค้าเพื่อส่งออกไปขายต่างประเทศ ความเชื่อ และระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ ได้เปลี่ยนแปลงไปหลังจากที่ประเทศในแถบนี้ได้ติดต่อค้าขายและ ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศตะวันตกและระบบเศรษฐกิจของประเทศแถบนี้มีความสัมพันธ์กับ เศรษฐกิจของโลกมากขึ้น

สำหรับประเทศไทยนั้นเมื่อไทยได้เข้าสู่สัญญาทางไมตรีและการพาณิชย์กับประเทศต่าง ๆ ทางตะวันตกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา การผลิตทางการเกษตรได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อใช้พอเพียงเลี้ยงตัวได้มาเป็นการผลิตเพื่อเป็น สินค้าส่งไปขายต่างประเทศ การเกษตรของไทยมีความสำคัญมากขึ้น และมีความสัมพันธ์กับ เศรษฐกิจด้านอื่น ๆ ของประเทศอย่างแยกไม่ออก

การที่รัฐบาลได้อนุญาตให้ส่งข้าวและพืชผลอื่น ๆ ออกไปขายยังต่างประเทศ เงินตรามีความสำคัญทางเศรษฐกิจมากขึ้น ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว พ่อค้าชาวตะวันตก ทยอยมาซื้อผลิตผลจากไทยมากขึ้น ที่ดินจึงก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจมากขึ้นกว่าเดิมและชาว เริ่มเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไทยตั้งแต่นั้นมา

✕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้าน สังคม เศรษฐกิจและการปกครองอย่างขนานใหญ่ ระบบการมีทาสและระบบการเกณฑ์แรงงานใน

ได้ยกเลิกไป และได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองประเทศใหม่ การเลิกทาสและระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ เป็นการเปลี่ยนแปลงชั้นมูลฐานทางสังคมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทำให้คนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรได้มีอิสระที่จะประกอบอาชีพของตนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จึงน่าจะมีผลสะท้อนต่อนโยบายการจัดการปรับปรุงการเกษตร สถานภาพของเกษตรกร และเศรษฐกิจของประเทศในครึ่งหลังของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๕๓) และยุคนี้ น่าจะเรียกได้ว่าเป็น "ยุคทองของชาวนาไทย" หรือ "ยุคใหม่ของชาวนาไทย" ซึ่งน่าสนใจและน่าศึกษาค้นคว้าอย่างยิ่ง

ความรู้และข้อเท็จจริงต่าง ๆ เกี่ยวกับการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ค่อยมีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าและวิเคราะห์อย่างละเอียดลึกซึ้ง การศึกษาของ James C. Ingram ในหนังสือชื่อ Economic Change in Thailand 1850-1970 ซึ่งเป็นตำราประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้นได้เกี่ยวข้องกับสมบูรณที่สุดในขณะนี้ ก็คือการศึกษาค้นคว้าของ Robert J. Mascot เรื่อง Development Strategy in Thailand. ก็คือการศึกษาค้นคว้าของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เรื่อง พัฒนาการเศรษฐกิจของประเทศไทยก็การศึกษาค้นคว้าส่วนใหญ่ก็มุ่งเน้นหนักในแง่เศรษฐศาสตร์ ไม่ได้ศึกษาค้นคว้าในด้าน การเกษตรมากนัก ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าเรื่องการปรับปรุงการเกษตรในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้นจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

๑. เพื่อศึกษาสภาพความเป็นอยู่ บทบาท และปัญหาของเกษตรกร ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ในการปรับปรุงการเกษตร ซึ่งจะช่วยแก้ปัญหาและปรับปรุงสถานภาพของเกษตรกรในยุคนั้น
๓. เพื่อศึกษานโยบายของรัฐบาลและการดำเนินงานปรับปรุงการเกษตรตามวิธีการแบบตะวันตก ซึ่งได้เริ่มต้นในยุคนั้น

๔. เพื่อศึกษาค้นคว้าหาปัญหามูลฐานที่เป็นอุปสรรคในการปรับปรุงการเกษตรของ
รัฐบาลในยุคนั้น

๕. เพื่อวิเคราะห์ผลการปรับปรุงการเกษตรของรัฐบาลในยุคนั้นว่า ก่อให้เกิดผล
ในยุคนั้นและสมัยต่อมาอย่างไรบ้าง

ความสำคัญของการค้นคว้า

๑. การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง
แปลงทางการเกษตรจากระบบและความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ สภาพความเป็นอยู่ของชนบทและปัญหา
ของเกษตรกร แนวคิดและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการเกษตร การดำเนินงานของรัฐบาล
เพื่อปรับปรุงการเกษตร ปัญหาของรัฐบาลในการปรับปรุงการเกษตร และผลสะท้อนที่เกิดจาก
การปรับปรุงการเกษตรของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของเกษตรกร ซึ่งเป็นกลุ่มชนกลุ่มใหญ่ที่สุดของ
ประเทศในยุคนั้นได้รับความสนใจกันน้อยมาก ยังไม่มีนักประวัติศาสตร์หรือผู้สนใจใดที่ศึกษาค้นคว้า
โดยละเอียดลึกซึ้งนัก ดังนั้นผลจากการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จึงมีความสำคัญมากในแง่ที่จะทำ
ให้เกิดความเข้าใจความเป็นมาของเกษตรกรไทยได้ดียิ่งขึ้น

๓. การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะทำให้ได้ความรู้ใหม่ซึ่งจะเป็นแนวทางใหญ่ที่สนใจ
ได้ก็ศึกษาค้นคว้าให้ละเอียดลึกซึ้งต่อไปอีก และยังมีผลทำให้การศึกษาค้นคว้าเรื่องอื่น ๆ
ในยุคเดียวกันนี้กระจ่างยิ่งขึ้นอีกด้วย

๔. ผลการศึกษาค้นคว้าจะเป็นการช่วยกระตุ้นให้นักประวัติศาสตร์หรือผู้สนใจได้
หันมาสนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องราวทางสังคมและเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น

๕. ผลการศึกษาค้นคว้าจะนำไปใช้เป็นเอกสารอ้างอิงในการศึกษาวิชาประวัติ-
ศาสตร์ไทย

สมมติฐานของการศึกษาค้นคว้า

๑. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่าจะมีผลสะท้อนตาสภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกร

๒. การปรับปรุงการเกษตรเป็นผลจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และคำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการ

๓. น่าจะมีปัญหาทางประการในการปรับปรุงการเกษตร

๔. การปรับปรุงการเกษตรในสมัยนั้นจะเป็นแนวโน้มที่จะทำให้เกิดผลดีต่อ

สภาพภาพของเกษตรกรและเศรษฐกิจของประเทศในสมัยต่อมา

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ ผู้เขียนจะศึกษาค้นคว้าโดยละเอียดลึกซึ้งถึงสภาพความเป็นอยู่ สภาพบาทและปัญหาของเกษตรกร แนวคิดและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ในการปรับปรุงการเกษตร การดำเนินงานปรับปรุง ปัญหาของรัฐบาล และผลสะท้อนที่เกิดจากการปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ เท่านั้น ส่วนสภาพการเกษตรก่อนสมัยนั้นจะศึกษาค้นคว้าพอสังเขปเพื่อเป็นการเชื่อมโยงให้เรื่องที่ศึกษาค้นคว้ากระจ่างยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) ข้อมูลที่ใช้ศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลัก และต้องอาศัยข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ด้วย

แหล่งศึกษาค้นคว้า ศึกษาจากแหล่งสำคัญคือ

๑. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
๒. หอสมุดแห่งชาติ
๓. หอสมุดตำราพระราชานุญาต
๔. หอสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๕. หอสมุดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

๖. หอสมุดกระทรวงพาณิชย์
๗. หอสมุดกระทรวงมหาดไทย
๘. หอสมุดกระทรวงการคลัง
๙. หอสมุดกระทรวงการต่างประเทศ
๑๐. แหล่งอื่น ๆ เท่าที่ว่าเป็น

ข้อมูลที่จะใช้ศึกษาคนควา จะใช้ข้อมูลดังนี้

๑. ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่

๑.๑ เอกสารตัวเขียน (Manuscript Sources) เช่น

- พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๕
- เอกสารโต้ตอบระหว่างราชการระหว่างกระทรวงเกษตรพานิชการ
กระทรวงมหาดไทย กระทรวงพระคลัง มณฑลต่าง ๆ หน่วยงานของเอกชน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริษัทชุกคองและคุนาศยาม และหน่วยราชการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
- บันทึกรายงานการประชุมเสนาบดี
- รายงานตรวจราชการของข้าหลวงเกษตรและข้าราชการอื่น ๆ
- บันทึกเรื่องราวของทางราชการเกี่ยวกับเกษตรกรรม และสภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกร
- ความเห็นแลวิธีที่จะจัดสภาพเกษตร พณิชการ ของพระยาประชานุพัธวิบาล
- รายงานกรมพระยาดำรงราชานุภาพตรวจราชการมณฑลต่าง ๆ
- ความเห็นเรื่องความจนและความทุกข์ยากของราษฎร ของ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
- ความเห็นเรื่องการจัดที่ดินและการเพาะปลูกในพระราชอาณาจักรของพระยาประชานุพัธวิบาล และหม่อมราชวงศ์สุพรรณ
- ความคิดเรื่องการอุทิศทุนชาวนาของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย
- เรื่องชาวนาจะกู้เงินรัฐบาลและความเห็นที่จะบำรุงนา ของเจ้าพระยาวงษาประทีพ

- Irrigation and Drainage in the Lower Menam Valley
และ Economical Development of Siam during the last half-century
ของ J. Homan van der Heide.

- Budget Report R.S. 120 - 129 ของ Rivett Carnac
และ W.J.F. Williamson.

- Scheme of Irrigation in Siam ของ Gaochim Grassi
๑.๒ เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว (Printed Primary Sources)

ได้แก่

- พระราชดำรัสในรัชกาลที่ ๕
- ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๙
- ราชกิจจานุเบกษา
- พงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
- กฎหมายตราสามดวง
- ประชุมประกาศ รัชกาลที่ ๕
- จดหมายเหตุราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕
- หนังสือพิมพ์ที่ออกในสมัยนั้น เช่น กรุงเทพเคอิลเบิ้ล คุรุโณท

The Bangkok Recorder, Siam Respository ฯลฯ

๒. ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่

๒.๑ หนังสือจำพวกที่แต่งในสมัยต่อมาที่ใช้เอกสารเป็นหลัก เช่น

- ประวัติกระทรวงเกษตร ของ กระทรวงเกษตร
- ประวัติกระทรวงเกษตร ของ เจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์
- Economic Change in Thailand 1850 - 1970 ของ

James C. Ingram.

- Life and Ritual in Old Siam ของ Phya Anuman

Rajadhon.

- Village Life in Modern Thailand ของ John E. de
Young.

- Development Strategy in Thailand ของ Robert J.
Muscat.

๒.๒ วารสาร (Periodicals) ต่าง ๆ ใน

- วารสารก้าวหน้ากับเกษตรกรรม ของกระทรวงเกษตร

- Journal of the Siam Society ของ The Siam Society

การเกษตรก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

→ การเกษตรเป็นอาชีพที่สำคัญที่สุดของคนไทย และเป็นกิจการที่สำคัญที่สุดในระบบสังคมไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ¹ ชาวเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีความมากที่สุดในสมัยก่อน² ในการกำหนดศักดิ์หรือศักดินาของคนในประเทศในสมัยก่อนนั้น ก็ใช้มาตรวัดที่ดินเป็นเครื่องวัด เพราะผู้เริ่มกำหนดศักดิ์ของคนในสมัยนั้นอาจนึกถึงมาตรวัดที่ดินใดก่อนจึงอื่น³ และในการบริหารประเทศนั้นรัฐยังได้จัดให้มีหน่วยงานที่มุ่งหน้าเกี่ยวกับกิจการไร่นา คือ "กรมนา" เป็นหน่วยงานที่สำคัญในระบบบริหารราชการแบบจตุสดมภ์ของไทยมาแต่โบราณ⁴ ดังนั้นการเกษตรจึงมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อระบบสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของไทยตลอดมา

✓ 1 พระยาอนุนานราชชน ชีวติชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย หน้า ๒๔๔. และสังฆราชปาลเลอแก้ว เล่าเรื่องเมืองไทย (สันต์ ท. โกมลบุตรแปล) หน้า ๓๒๘.

✓ 2 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า ๒๑.

✓ 3 หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า ๕๕.

4 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ร.ค. หน้า ๒๖.

เรื่องราวเกี่ยวกับการเกษตร สถานภาพและบทบาทของเกษตรกร ก่อนรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นยังขาดหลักฐานและเรื่องราวต่าง ๆ อยู่มาก ใน
 จำนวนหนังสือเรื่องเมืองไทย เราจะหาหนังสือที่กล่าวถึงสภาพสังคมไทยโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับ
 ประชาชนพลเมืองซึ่งเป็นชาวไร่ชาวนานั่นหาได้ยากเหลือเกิน¹ คนไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓, ๔
 และ ๕ ไม่ได้เขียนไว้เป็นหนังสือให้คนรุ่นหลังได้ทราบ พวกฝรั่งที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพ
 อยู่ในกรุงเทพมหานครในเวลานั้นก็มีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย ถึงแม้จะได้ชื่นชมว่าประเทศไทย
 ในสมัยนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่หนังสือที่เขาเขียนบรรยายถึงสภาพสังคมไทยนั้นก็ยังหาไม่พบ² /

จากรายงานของนายจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ถึงนายจี วินสตัน
 (G. Winston) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอินเดียของอังกฤษ ลงวันที่ ๒๗ มิถุนายน ค.ศ.
 ๑๘๒๓ ได้กล่าวถึงสภาพความอุดมสมบูรณ์ของประเทศไทยในสมัยนั้นว่า " --- อาณาจักรอัน
 กว้างใหญ่ไพศาลของกรุงสยามมีดินและการเพาะปลูกนานาชนิด ชาวเขาเชื่อว่าคงจะไม่คิดที่จะ
 กล่าวหาไม่มีประเทศใดในโลกที่อุดมสมบูรณ์เช่นนี้ --- พืชพันธุ์ธัญญาหารและปศุสัตว์นานาชนิด ---
 ยังอุดมไปช่วยผลิตผลที่จะช่วยกระตุ้นให้มีการค้าพาณิชยกรรมเกิดขึ้นและเป็นที่สนใจของชาวต่างชาติที่
 เขาไปพำนักอาศัย"³ และได้อ้างถึงพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่เพาะปลูกในประเทศสยามในครั้งนั้น
 ว่า พืชพันธุ์ที่เพาะปลูกกันอยู่ทั่วไปได้แก่ ข้าว อ้อย พริกไทย และยาสูบ และได้ชี้ให้เห็นว่า
 เนื่องจากประเทศไทยในครั้งนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก จึงสามารถผลิตข้าวได้ผลผลิตมากโดยใช้

¹ ชจร สุขพานิช. "ฐานันดรไพร" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย
 หน้า ๗๒.

² ก.

³ เอกสารของครอว์ฟอร์ด (ไฟโรจน์ เกษแมนกิจแปล) หน้า ๑๐๐.

แรงงานเพียงแต่น้อย¹ นายจอห์น ควอร์ริช กล่าวอย่างมั่นใจว่า "ไม่มีที่ไหนจะสามารถปลูกข้าวไคร้ค่าสูงกว่าที่กรุงเทพฯ"² X

ในสวนที่เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยในครั้งนั้น คนไทยยังเชื่อโชคลางอยู่มาก พลเมืองของไทยในครั้งนั้นจัดอยู่ในประเภทผู้รับใช้รัฐและจะถูกบังคับให้หน้าที่สละแรงงานให้กับรัฐ พลเมืองเหล่านี้จะถูกเกณฑ์แรงงานประมาณหนึ่งในสามของระยะเวลาที่ผู้นั้นมีชีวิตอยู่ ผู้ไม่สามารถเข้าประจำการใดต้องเสียส่วย* การเก็บส่วยนั้นเป็นภาระหนักและเป็นการบั่นทอนนิสัยความขยันขันแข็งของพลเมืองและความรักหวงแหนในอาชีพให้หมดสิ้นไป ชาวสยามไม่นิยมความฟุ่มเฟือยในการกินอยู่ สิ่งที่เป็นในการดำรงชีพของชาวสยามในสมัยนั้น นอกจากข้าวก็มีเกลือ ปลาแห้ง และเครื่องเทศ³ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ พลเมืองส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชาวนานั้น มีฐานะนับว่าพอมีพอกิน ชาวนาปลูกข้าวปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งานและเป็นอาหารบ้าง นอกนั้นก็หาปลา และปลูกบานเรื้อนอยู่อาศัยเอง ความต้องการสิ่งของเครื่องใช้และแรงงานจากต่างท้องถิ่นแทบไม่มีเลย มาตรฐานการครองชีพถ้าจะเปรียบเทียบกับชาวตะวันตกแล้วนับว่าไม่อยู่ในระดับสูง แต่นับว่าดีกว่าชาวเอเชียส่วนใหญ่ พื้นแผ่นดินก็อุดมสมบูรณ์ ผู้ที่ไม่ได้เป็นทาสก็มีสิทธิที่จะทำการเพาะปลูกบนที่ดิน ซึ่งไม่มีใครจับจองเป็นเจ้าของได้ตามความต้องการและแรงงานที่จะทำได้ 4/

¹ ด. หน้า ๑๐๐ - ๑๑๐.

² ด.

* เงินและสิ่งของที่รัฐบาลเรียกเก็บจากหัวเมืองแทนการเข้าเวรรับราชการ

³ ด. หน้า ๑๑๒ - ๑๓๐

✓⁴ W.G. Querich Wales, Ancient Siamese Government and Administration, p.6.

ท่านสังฆราช ยวง บัปติสต์ ปาลเลอกัวซ์ (Jean Baptiste Pallegoix)^{*} เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้อธิบายหนังสือกล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยไว้มาก ในหนังสือชื่อ Description du royaume Thai ou Siam (1854) จะพูดถึงเรื่องเลกไฟรและทาส เป็นส่วนมาก ในส่วนที่เกี่ยวกับการเกษตรนั้นนอกจากท่านเขียนกล่าวชื่นชมในความอุดมสมบูรณ์ของเมืองไทยแล้ว ท่านก็ได้พูดถึงสภาพของเกษตรกรของไทยในสมัยนั้นแต่อย่างใด¹

* ๑. การจัดและทำนุบำรุงส่งเสริมการเกษตร

การจัดทำนุบำรุงส่งเสริมการเกษตรนั้นถือเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ซึ่งทั่วราชอาณาจักรหรือพระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยโบราณทรงถือปฏิบัติเป็นราชประเพณีสืบต่อกันมา และแตกต่างกันไปตามความเชื่อและความเหมาะสมของแต่ละยุค พระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยโบราณนั้นทรงส่งเสริมให้ราษฎรบุกเบิกที่ดินรกร้างว่างเปล่าซึ่งมีอยู่มากในสมัยนั้นให้เกิดประโยชน์ ผู้ใดทำไ้มากน้อยเพียงใดนั้นก็ถือว่าพืชผลที่ทำได้นั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ทำนั้นโดยถือว่า 'ใครทำไ้ไ้ไ้แกมัน' และถือว่าเป็นมรดกตกทอดไปถึงลูกหลาน² ไม่มีหลักฐานแสดงว่าที่ดินนั้นถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์และเป็นมรดกด้วยหรือไม่ แต่ตามพระราชประเพณีแล้วถือว่าที่ดินทั้งหมดในพระราชอาณาเขตเป็นของพระมหากษัตริย์³ *

* เข้ามาสอนศาสนาในเมืองไทย ๓๓ ปี ตั้งแต่วันที่ ๓ (๒๙) กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๒ และมรณะในรัชกาลที่ ๔ (วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๘)

1 สังฆราช ปาลเลอกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย (วินด์ ท. โกมลบุตรแปล) หน้า ๑๓.

✓² ประชุมจารึกสยาม ภาค ๑ หน้า ๔.

✓³ แสงสุริย์ จิตาวัลย์ "พระราชพิธีบรมราชาภิเษกกรุงรัตนโกสินทร์" ประเพณีโบราณสำนัก หน้า ๑๖๙.

นอกจากพระมหากษัตริย์ทรงรับรองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ราษฎรทำขึ้นแล้ว ยังทรงส่งเสริมการค้าขายโดยให้มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและพืชผลต่าง ๆ ทรงระงับภัยความที่เกิดขึ้นโดยเร็วไม่ชักช้าเสียเวลาท่ามาหากินและสิ้นเปลืองมาก ทรงจัดการท่น้ำเพื่อช่วยการเพาะปลูก ทรงส่งเสริมการปลูกป่า¹ ทรงประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนได้รับผลดีจากการเกษตร เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญใน เดือนหกของทุกปีก่อนที่จะลงมือทำนา พระราชพิธีพืชมงคลใน เดือนสิบของปีที่เกิดฟ้าฝนแล้ง และพระราชพิธีชานยเทาะห์ในเดือนสี่ภายหลังจากที่ได้เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว²

พระราชพิธีที่สำคัญยิ่งนั้นคือ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงถือว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญมาจนถึงปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชวิจารณ์สาเหตุดั้งเดิมของพระราชพิธีนี้ว่า “---แต่เดิมนั้น เป็นพระราชพิธีที่ประกอบพิธีเพื่อเป็นตัวอย่างแก่ราษฎร ทักน้ำให้ม่ใจมั่นที่จะทำนาซึ่งเป็นต้นเหตุของความตึงมั่นและความเจริญใหญ่ของชาติ ต่อมาภายหลังจึงได้มีพิธีต่าง ๆ เพื่อเป็นสิริมงคลเข้ามาเจือปนด้วย”³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชวิจารณ์ถึงการที่ต้องมีพิธีต่าง ๆ เข้ามาเจือปนด้วยนั้นเนื่องมาจากสาเหตุดังนี้

“---ความความแห้งแล้งท่อนทราย คือน้ำฝนน้ำท่ามาน้อยไปด้วยเพลี้ยและสัตว์ต่าง ๆ จะยังเกิดเป็นเหตุอันตรายไม่ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิ จึงได้แสหาทางที่จะแก้ไขและทางที่จะอุดหนุนและทางที่จะเลี้ยงทายให้รู้ล่วงหน้าจะได้

¹ ประชุมจารึกสยามภาค ๑ หน้า ๔.

✓² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีสิบสองเดือน หน้า ๕.

³ ค. หน้า ๓๔๗.

เป็นที่มั่นอกมั่นใจ ก็การที่จะเยียวยาน้ำฝนน้ำท่าซึ่งเป็นของเป็นไปโดยฤดูปรกติ
 เป็นเอง โดยอุบายลงทุนลงแรงอย่างไรไปก็ จึงอาศัยคำอธิบายเอาความ
 สัตย์เป็นที่ตั้งบ้าง ทำการซึ่งไม่มีโทษหนักว่าเป็นการสวัสดิคฺคิมงคลตามซึ่งมาใน
 พระพุทธศาสนาบ้าง บุกาเชนสรวทคามที่มาจากไสยศาสตร์บ้าง ให้เป็นการ
 ช่วยแรงและเป็นที่มั่นใจตามความปรารถนาของมนุษย์ซึ่งคิดไม่มีที่สิ้นสุด" ¹

จากพระราชวิจารณ์ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัล
 แรกนาขวัญเป็นวิธีที่เชื่อกันว่าจะทำให้พืชผลเกิดความอุดมสมบูรณ์ จึงได้ถือปฏิบัติกันต่อมาจนถึง
 ปัจจุบันนี้

X อุปสรรคที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งในการปรับปรุงส่งเสริมการเกษตรในสมัยก่อนนั้นคือ
 การที่ไทยต้องทำศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านในสมัยอยุธยาตอนปลาย อนุบุรี และรัตนโกสินทร์
 ตอนต้น การที่ต้องทำศึกสงครามอยู่เกือบตลอดเวลาและสภาพการฉะฉานเมืองไม่ค่อยสงบเรียบ
 รอยยอมกระหนกระเหื่อนต่อการทำนุบำรุงส่งเสริมการเกษตร การประกอบอาชีพทำมาหากิน
 ของประชาชนพลเมืองและเศรษฐกิจของประเทศด้วย เพราะพลเมืองไทยในครั้งนั้นมีน้อย
 พลเมืองอาจจะถูกฆ่าตายในการสงครามหรือบางทีถูกกวาดต้อนไป ทำให้พลเมืองน้อยลงและ
 กำลังคนน้อยลงด้วย ดังพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดการ
 แสดงการกลศึกกรมและหาพิชัยการที่สระประทุมวันในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ พระองค์ได้ทรงชี้ให้เห็นว่า
 การสร้างอำนาจของรัฐโดยการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านในสมัยก่อนนั้น ทำให้เกิดความ
 เสื่อมโทรมทางการเกษตร ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

"--- ประเทศแถบข้างตัวนี้ออกเรานี้ แต่เดิมน่าถือว่าประเทศใดมี
 อำนาจที่จะขบขี่ประเทศที่ใกล้เคียงในมาอยู่ในอำนาจแผ่อำนาจเขตรใด
 กว้างขวางเพียงใดเป็นเกียรติยศใหญ่ ย่อมปรารถนาที่จะเบียดเบียน"

¹ ก.

ซึ่งกันและกันแต่อาณาเขตรั้วขวางขวาง แต่หาใครได้พิจารณาถึงประโยชน์
ซึ่งจะได้จากภูมิประเทศอันมากอยู่ในอำนาจนั้นไม่ การหาอำนาจแลอาณา-
เขตรั้วขวางขวางเช่นนี้เป็นเหตุให้ประเทศหนึ่งยกไปย่ำยีกับประเทศหนึ่ง
บางคราวได้ชัยชนะบางคราวก็แพ้ แต่ผลของการแย่งชิงอำนาจนั้นมีแต่ต่าง
เมืองต่างถึงความเสื่อมโทรมมากกว่าประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ประเทศสยาม
เป็นประเทศหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ประเทศที่แย่งชิงอำนาจกันนี้ --- แต่
ประเทศสยามเรานี้จึงอาจจะได้ราบปรามประเทศอื่นที่ใกล้เคียงได้ชัยชนะ
มากเท่าใด แต่ก็เป็นเวลาหนึ่งซึ่งต้องเสียท่วงที่แก่ประเทศที่ใกล้เคียง
ย่ำยีเหยียบย่ำเย็น ถึงว่าจะรู้ว่าการก่อกองทัพและพาณิชยกรรมเป็นประโยชน์
เพียงใด การที่จะทำเช่นนั้นไม่ใช่การง่าย เพราะไม่ใช่แต่เพียงเปิดตา
ซึ่งปิดไว้ชั่วคราว แต่กำลังเมืองได้พลเปลี่ยนเสียไปเป็นอันมาก¹

✓ จากพระราชดำรัสที่ย่อมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า ในระหว่างที่ไทยทำสงครามกับ
ประเทศเพื่อนบ้านอยู่เกือบศตวรรษ ในสมัยอยุธยาตอนปลายธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น
ย่อมเป็นอุปสรรคสำคัญในการที่จะคิดปรับปรุงการเกษตร ดังนั้นความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง
ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญในการที่จะปรับปรุงประเทศ ✕

เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้น ตามกฎหมายและธรรมเนียมในสมัยก่อนถือว่าที่ดินทั้งหมด
ในประเทศไทยเป็นของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับประเทศต่าง ๆ ทางตะวันออก ปรากฏหลักฐาน
✓ ในพระไอยการเบื้องต้นซึ่งตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๓ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า (อุททอง) ว่า

✓ ¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข บ. ๓.๑/๑๑
พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในงานเปิดการแสดงกิจกรรมและ
พาณิชยกรรม ๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔

"ที่ในกรุงเทพมหานครหรือชานหาดิลกภสนพรัตนราชธานีบุรีรมย์เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว
หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดิน จะไปเป็นที่แห่งราษฎรหามิได้" ¹ และจะเห็นได้จาก
ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น เจ้านายก็รณมาจะ
กระทำพิธีถวายธัญญาหารแด่สถานโอรนาทุกขอบเขตประเทศตำบลแล้วพระมหากษัตริย์จึงทรงมี
พระบรมราชานุญาตให้ราษฎรเข้าอยู่และทำกินในที่ดินนั้นได้ ² การที่ราษฎรเข้าทำกินในที่ดินนั้น
ราษฎรจะต้องเสียค่าที่ดินให้แก่พระมหากษัตริย์โดยถือเป็นธรรมเนียมว่าราษฎรจะต้องแบ่งส่วน
หนึ่งของพืชผลที่ทำได้นั้นให้เป็นค่าตอบแทนทุกปี* ทั้งนี้เพื่อนำพืชผลและรายได้เหล่านี้ไป
เป็นเสบียงสำหรับบ้านเมืองซึ่งพระองค์ปกครองอยู่ ถ้าหากราษฎรไม่เสียค่าที่ดินหรือปล่อย
รกร้างว่างเปล่าไว้นานเกิน ๓ ปี หรือถ้าหากพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์ที่จะเรียกที่ดินนั้นคืน
พระองค์ก็ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะเอาที่ดินคืนได้ ³ แต่ในทางปฏิบัติแล้วเมื่อพระมหากษัตริย์
จะทรงเรียกที่ดินคืนก็จะหาที่ดินแห่งอื่นมาแลกเปลี่ยนหรือจ่ายเงินให้เป็นค่าที่ดิน

ในสมัยก่อนพระมหากษัตริย์ได้ทรงส่งเสริมให้ราษฎรบุกเบิกเข้าทำกินในที่ดินซึ่ง
รกร้างว่างเปล่าอยู่ เนื่องจากที่รกร้างว่างเปล่าในสมัยนั้นยังมีอยู่มาก การที่ราษฎรเข้าบุกเบิก
ทำที่ดินได้เกิดประโยชน์ขึ้นนั้นนับเป็นการหารายได้ให้แก่รัฐ ดังนั้นพระมหากษัตริย์ทรงถือเป็น
พระบรมราโบายว่า ที่นอกเมืองหลวงวันเป็นแคว้นหลวงกรุงศรีอยุธยา--อยุธยาละไว้เป็นทำเน

¹ กฎหมายตราสามดวง (ชุดของกุรุสภา) เล่ม ๓ หน้า ๑๑๕.

² แลงสูร์ย์ ลดาวัลย์ อ.ด. หน้า ๑๖๙

¹ * อาจได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียค่าที่ดินในปีแรกที่เริ่มบุกเบิกเข้าทำกิน

³ ด.

เปล่า แลให้นายบ้านนาอำเภอรอยแขวงนายอกรจัดคนเข้าไปอยู่ในที่นั้น---¹ การเข้าไปทำประโยชน์ในที่ดินนั้นจะต้องไปแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองเพื่อเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองจะได้ออกหลักฐานแสดงกรรมสิทธิในที่ดินให้ไว้ ถ้าผู้ใดไปลักลอบบุกเบิกทำกินตามอำเภอใจ โดยไม่แจ้งต่อเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองแล้วถือว่าเป็นการผิดกฎหมาย² ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าการให้กรรมสิทธิที่ดินในสมัยก่อนนั้น เนื่องจากที่ดินว่างเปล่าอยู่มาก กรณีพิพาทแย่งชิงที่ดินก็ยังมีน้อย ราษฎรจึงอาจจะไปจับจองที่ดินแห่งใดแห่งหนึ่งทำกินก่อน แล้วจึงไปบอกเจ้าหน้าที่ของบ้านเมือง ซึ่งแตกต่างจากหลักการจับจองที่ดินในปัจจุบันนี้ ตามกฎหมายที่ดินนั้น ห้ามราษฎรเข้าทำกินในที่ดินก่อนที่จะได้รับกรรมสิทธิในที่ดินนั้น

✕ การทำนุบำรุงส่งเสริมการเกษตรเป็นหน้าที่ของ กรมนา* ซึ่งปรากฏหลักฐานในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนซึ่งตราขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ³ ในพระธรรมนูญตรากระทรวงซึ่งตราขึ้นในสมัยพระเอกาทศรถ⁴ และในประกาศตั้งพระราชวรานุกูลเป็นเจ้าพระยาเขตเทศ (รอด กัลยาณมิตร) เสนาบดีกรมนา ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้กำหนดหน้าที่ของกรมนาไว้ตรงกัน ทำให้ทราบได้ว่าในสมัยนั้นรัฐบาลได้ทำนุบำรุงส่งเสริมการเกษตรดังนี้คือ หน้าที่ที่สำคัญที่สุด คือการเก็บทางข้าวคานาและข้าวขึ้นนางหลวง เพราะเป็นกิจการที่เกี่ยวกับการจัดหาเสบียงอาหารไว้เผื่อเมื่อเกิดฝาดแล้งข้าวยาก

¹ กฎหมายตราสามดวง (ชุดของครุสภา) เล่ม ๓ (พระไอยการเบ็ดเสร็จ) หน้า ๑๑๘.

² ค. หน้า ๑๑๐.

* เรียกว่ากระทรวงนาบาง หรือกระทรวงเกษตราธิการบาง

³ กฎหมายตราสามดวง (ชุดของครุสภา) เล่ม ๑ หน้า ๒๓๑.

⁴ ค. หน้า ๑๔๑.

หมากแพง เกิดศึกสงคราม และเอาไว้อใช้ในราชการบ้านเมือง * หน้าที่สำคัญประการที่สองของ
กรมนี้คือการส่งเสริมการเกษตรโดยการป้องกันและระงับภัยความของราษฎรในเรื่องที่ดิน
พืชผลและสัตว์พาหนะ โดยมีการออกกฎหมายไว้เป็นหลักปฏิบัติ ** หน้าที่อื่น ๆ นั้นเป็นการส่งเสริม
การเพาะปลูกโดยตรงซึ่งได้แก่การประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการเกษตรตามที่เคย
ปฏิบัติมาตั้งแต่โบราณ การเกณฑ์คนไปวิดน้ำเขานาเมื่อฝนแล้ง การรุดคลองไถน้ำและทำนบกั้น
น้ำ การขุดลอกบึงบวງ การเกณฑ์คนไปบุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่า เป็นต้น

* ๒. ระบบเทคนิคและวิธีการเพาะปลูก

การเพาะปลูกของไทยในสมัยก่อนนั้นอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้
(Self-Sufficiency) โดยมีการผลิตทางการเกษตรเท่าที่จำเป็นจะนำมาบริโภคในท้องถิ่น
ของตนและใกล้เคียง การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นระบบการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน (Barter
Trade) ดังนั้นในการผลิตก็ไม่จำเป็นต้องผลิตให้ไ้มากเกินความจำเป็น สมเด็จพระเจ้าบรม
วงศ์เธอกรมหมื่นวชิรญาณวรางกูร ได้เคยรับสั่งในประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ ๘ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้กล่าวถึงการเพาะปลูกในสมัยก่อนว่า "---การทำนาทำสวนแต่โบราณเคยจะ
อย่างกับเกี้ยวนี้ แรกก่อนหาที่ดินพอจุแรงกลเข้า ๑๐ ไร่ ๑๕ ไร่ ก็พอปลูกทำอะไรขึ้น

* ในสมัยก่อนการเก็บค่าบ้านเป็นทางข้าว ไม่ได้เก็บเงิน เงินราษฎรที่ทำการเพาะปลูก
เมื่อได้พืชผลก็ต้องแบ่งส่วนหนึ่งมาขึ้นฉางหลวง กอมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเก็บค่าบ้านเป็นเงิน
แทน เพื่อไม่ให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนลำบากในการขนพืชผลมาส่งขึ้นฉางหลวงและเป็น
การสะดวกในการเก็บรักษาพืชผล จึงเรียกว่า "ค่านา" ตั้งแต่นั้นมา

** ถ้าหากว่ามีกรณีพิพาทเรื่องที่ดิน พืชผลและสัตว์พาหนะแล้ว ก็ให้นำพระไอยการเม็ดเสร็จ
มาใช้เป็นหลักในการพิจารณาพิพากษาคดี

พอได้ผลประโยชน์เข้ากันไปวันหนึ่ง ๆ ก็สบายไม่ต้องกังวลอะไรอีก---¹ จากข้อความดังกล่าวนี้เราจะเห็นได้ว่าระบบการเกษตรในสมัยก่อนนั้นเป็นการผลิตให้โดยผลิตเพียงพอในการดำรงชีวิต ไม่ค่อยสะสมเงินตราไว้เพื่อการลงทุน (Investment)*

เทคนิคและวิธีการเพาะปลูกในสมัยก่อนนั้นเป็นแบบง่าย ๆ ที่เคยปฏิบัติกันมานาน คนรุ่นก่อนเคยทำมาอย่างไรก็ปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างนั้น การเพาะปลูกอาศัยสภาวะทางธรรมชาติ เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของดินตามธรรมชาติ และอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ การเกษตรในครั้งนั้นยังขาดการจักรระบบการชลประทานและการปรับปรุงดิน แม้ภายหลังปี พ.ศ. ๒๔๘๔ จะได้มีการขุดคลองต่าง ๆ ขึ้นบ้าง แต่โครงสร้างของคลองที่ขุดขึ้นนั้นเป็นประโยชน์ในการกบนาและเพื่อระบายน้ำที่มีมากเกินไปจนความจำเป็นจากท้องทุ่งคงสุบน้ำและเก็บน้ำไว้ในนาแล้ง ไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อทดน้ำและระบายน้ำเข้าสู่ไรนาแต่อย่างใด²

สภาพเกษตรกรรมของไทยในสมัยก่อนยังไม่มี ความจำเป็นจะต้องปรับปรุงเทคนิคการเพาะปลูกแต่อย่างใด เพราะจำนวนพลเมืองน้อย ที่รกร้างว่างเปล่ายังมีอยู่มาก ความกดดันจากสิ่งแวดล้อมของเกษตรกรเองหรือของรัฐยังไม่มี หรือถ้ามีบ้างก็ยังไม่มากพอที่จะทำให้เกิดการชวนชวนปรับปรุงตัวเอง การอาศัยการเพาะปลูกอย่างที่ในญี่ปุ่น จีน ญี่ปุ่น หรือที่อื่นๆ ที่เรามีปัญหานี้มานานแล้ว ✕

¹ เทศาภิบาล เคม ๔ (๑ มกราคม ร.ศ. ๑๓๖) หน้า ๖๕.

* การสะสมทรัพย์สินของชนในสมัยก่อน มักสะสมไว้ในรูปของเครื่องประดับ เช่น ทองรูปพรรณ และเพชรพลอย เป็นต้น

² James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850-1970, p.11.

เกษตรกรไทยในสมัยนั้นยังเชื่อโชคลางทางไสยศาสตร์อยู่มาก เมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้น แก่ไร่นาชาวไร่วางสวามักจะแก้ปัญหาโดยใช้วิธีทางไสยศาสตร์ ตามแบบอย่างที่มีบรรพบุรุษเคยปฏิบัติกันมา¹ เช่นในสมัยนั้นกัฏฐที่สำคัญของการทำนาโคกแกหนู และปู ในการปราบหนูนั้นเกษตรกรมีวิธีทางไสยศาสตร์ ดังรายงานของเจ้าเมืองนนทบุรีและปทุมธานีได้กล่าวถึงการปราบหนูในครั้งนั้นว่า

“ ---การปราบหนูวิธีที่เจ้าของนาจัดการป้องกันอันตรายส่วนนี้ล้วนมีอุปเท่ห์ต่าง ๆ กัน บางพวกใช้ดวงแลกับดักหนู ทำอันตรายแก่ชีวิตสัตว์ก็มี บางพวกถือว่าประหารชีวิตทำลายไม่ได้ก็มี โดยที่สวดแต่จะกล่าวคำหยาบช้าก็ไม่ได้ โดยถือว่าจะเกิดสัตว์ทำอันตรายแก่ตนเขาหนักขึ้น แลบางพวกก็ใช้อาคมน้ำมันประพรม บางทีใช้ไม้หุบบายศรีปักสี่มุมอันนา ถือว่ากันสัตว์ให้น้อยลงได้ ถือคัทธิต่าง ๆ ล้วนเป็นคำรอาันเดียวกันไม่ได้จริงทั้งสิ้น²

“ ---การจัดป้องกันแลกำจัดหนู ได้สอบสวนบรรดารามณูไคความตามนิยมมีวิธีแปลกกัน นับถือคนละอย่างคือ ชนิด ๑ ว่า ถ้าหนูกัดคนเขาที่เป็นรวงชาดเป็นขึ้น หรือเป็นทอนแล้ว ไคเคยเก็บคนเขาที่หนูกัดไว้เป็นรูปหุ่นขึ้นย่างไฟไว้ ชนิด ๒ ว่า ถ้าหนูกัดคนเขาไคเคยจุรูปเทียนบูชาทำพิธีว่าปากฝั่งแกแม่พระธรณี ชนิด ๓ ว่าถ้าหนูกัดคนเขาไคเคยนำแมวตายฝังไว้ในนา แปลงที่หนูชุมชุมก็ฆ่าไป ชนิด ๔ ว่า ถ้าหนูกัดคนเขา แปลงไคเคยทำเป็นรูปนกควาย กายมะพร้าว แขนงไว้ตามนาที่หนูชุมชุมคอยหายไป³

✓¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕/๑ หมายเลข น.๑/๑๔๘ เจ้าเมืองนนทบุรี รายงานกระทรวงนครบาล ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖.

² ก.
✓³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕/๑ หมายเลข น.๔.๑/๑๔๘ เจ้าเมืองปทุมธานี รายงานกระทรวงนครบาล ๒๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖.

จากรายงานถึงวิธีปฏิบัติของราษฎรดังกล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าคนไทยในสมัยนั้น ยังมีแนวความคิดทางไสยศาสตร์ และยังเชื่อโชคลางอยู่มาก การปฏิบัติด้วยวิธีการเช่นนั้นเป็นวิธีล้าสมัยยอมไม่อำนวยความสะดวกแก่การเพาะปลูกแต่อย่างใด

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา ทำไร่ เช่น คราด ไถ เครื่องเก็บเกี่ยวไม่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น หมอ ดี บี บรัคเคิล (Dr. D.B. Bradley) ซึ่งเป็นชาวต่างชาติผู้หนึ่งที่สนใจเรื่องเกษตรกรรมในประเทศไทย ได้เขียนแสดงความคิดเห็นไว้ในหนังสือพิมพ์บางกอกเรคคอร์ด (Bangkok Recorder) ของเขาว่าการเกษตรของไทย ควรจะได้รับการปรับปรุง เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา หมอ ดี บี บรัคเคิล (Dr. D.B. Bradley) เห็นว่าเครื่องมือทำนาของไทยที่ใช้อยู่ในสมัยนั้นเป็นแบบโบราณมาก "เหมือนอย่างที่ดินในเมืองคณะอื่น" ใช้อยู่แล้วสักสองสามพันปีมาแล้ว หากชาวไทยได้ปรับปรุงเครื่องมือทำนาเหล่านี้จะทำให้การทำนาโดยดลมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่¹

* การเกษตรในสมัยนั้น ปัญหาเรื่องน้ำและการควบคุมน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกนั้นว่า เป็นเรื่องที่สำคัญมาก เกษตรกรส่วนมากอาศัยน้ำฝนทำการเพาะปลูก ถ้าปีใดฝนแล้งจะทำให้ขาดน้ำในการเพาะปลูกหรือพืชผลที่ปลูกไว้แล้วก็จะได้รับการเสียหาย นาย เย โฮมัน วันเกอร์ไฮเด (J. Homan Van der Heide) ได้ทำรายงานไว้ว่า เขาได้ถามเจ้าของนาทั้งที่เป็นข้าราชการและราษฎรก็ยอมรับทุกคนว่าชาวเสียเพราะฝนแล้ง บางกนาสามปีมาแล้วครั้งหนึ่ง และบางทีก็สองครั้งในห้าปี² รายงานน้ำฝนในครั้งนั้นหายากมากเพราะไม่มีรายงานติดต่อกัน ตามรายงาน

* อธิปไตยในสมัยโบราณ

¹ ศีลปรัย ชาญเฉลิม (นายหนวย นามแฝง) หมอบลัดเลกับกรุงสยาม
หน้า ๑๕๕ - ๑๖๑

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ ๕/๕ รายงานโครงการท่นำน้ำในเขตรที่ลัดแขวงลุมแม่น้ำเจ้าพระยา ร.ศ. ๑๒๖ หน้า ๑๔๓

น้ำฝนที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ ซึ่งเป็นปีที่ฝนตกมากนั้นวัดได้ ๑๔๔.๓๖ เซนติเมตร และในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ปริมาณน้ำฝนวัดได้ ๑๑๙.๔๔ เซนติเมตร แต่บางปีก็มีฝนตกน้อยเช่นในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ปริมาณน้ำฝนวัดได้เพียง ๔๕.๓๕ เซนติเมตรเท่านั้น¹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าปริมาณน้ำฝนตกในแต่ละปีนั้นไม่สม่ำเสมอ บางปีก็มาก บางปีก็น้อย ผลของการเพาะปลูกโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนา นั้นจะได้มากหรือน้อยย่อมขึ้นอยู่กับปริมาณและช่วงระยะเวลาที่ฝนตก ถ้าปีใดฝนตกชุกกว่ากำหนดแผนกนั้นก็หวังไม่สามารจะได้ใดใด ถึงแม้จะเป็นนาฟางแล้วก็ยังได้และทำไมได้ ถ้าปีใดฝนตกไม่สม่ำเสมอ ตกแล้วขาดไปเสียนาน ๆ จึงตกอีกจะทำให้ชาวนาในนาตายผอมไม่ทันจะตกรวง ถ้าปีใดฝนตกหมดเร็วกว่าปรกติ หรือน้ำคดไปเร็วกว่าฤดูกาลคนชาวนาจะแสร้งเมล็ดข้าวก็จะลีบไป²

ความยากลำบากในการทำนาในครั้งนั้นอาจจะเกิดจากการที่ปริมาณของน้ำฝนมีมากเกินไปหรือฝนตกผิดช่วงระยะเวลาก็ได้ ถ้าปริมาณน้ำฝนมากเกินไปจะเกิดน้ำท่วมในที่ลุ่มเพราะไม่มีทางระบายน้ำ ในเมื่อเกิดน้ำท่วมชาวนาต้องเร่งเก็บเกี่ยวข้าวที่ยังไม่แก่เต็มที่ นายเย โธมัน วัน เคอร์ ไฮเด ได้กล่าวไว้ในรายงานถึงความยุ่งยากของราษฎรว่า การอาศัยน้ำฝนในการเพาะปลูกนั้นมีความยากลำบากดังนี้

“---นาในประเทศสยามฝ่ายใต้นี้ ไร่แต่ละไร่เสียไปอย่างเดียวเมื่อไร ชาวนาต้องเสียเวลาคอยฝน เมื่อถึงเวลาคราดไถอีก เขาที่หว่านก็จะขึ้นงามนั้น ถ้าฝนหยุดไปเสียหรือน้ำท่วมมาเร็วเกินไป เขาต้องแหงหรือคมทองหว่านใหม่ บางทีในปีเดียวกันถึงสองครั้งก็มี จนชาวนาโดยมากไว้อใจเสียว่า ต้องหว่านราว ๒ ครั้ง เมื่อเป็นดังนี้เขาที่หว่านเสียครั้งแรก ค่าแรงยังไม่คิด ก็ยังเขาเนื้อถึงไรละ ๔๔ อัฐ³

¹ ด. หน้า ๒๖.

² ด. หน้า ๒๘.

³ ด.

การทํานาโดยอาศัยน้ำฝนโดยขาดการจัดระบบชลประทานนั้น จะหวังผลได้ไม่แน่นอน แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเทคนิคและวิธีการเพาะปลูกของไทยจะเป็นแบบง่าย ๆ การเกษตรต้องอาศัยภาวะธรรมชาติ เกมการกว้างขาดความรู้และเทคนิคการเพาะปลูก ขาดความรู้ในการปรามศัตรูพืช* ยังเชื่อถือในวิธีไสยศาสตร์ ยังใจแคบมองมือที่ล่าสมัยและขาดระบบชลประทานที่ดี แต่เนื่องจากที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก จึงทำให้สามารถปรับตัวได้เพียงพอที่จะเลี้ยงตนเองได้และเหลือส่งไปขายต่างประเทศด้วย*

*๓. ปัญหาทางประการของเกษตรกรซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลง
ทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ

ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๖๕ นั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เช่น ในด้านสังคมนั้นสามัญชนมีแนวโน้มที่จะเป็นอิสระมากขึ้นกว่าแต่ก่อนอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการประกาศเลิกระบบทาสและเกณฑ์แรงงานไพร่ การลดระบอบการยุติธรรมให้ความยุติธรรมแก่สามัญชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการทำลายอำนาจทางสังคมและระบบเศรษฐกิจแบบเดิม เป็นการปลดปล่อยให้สามัญชนมีอิสระในแรงงานของตนเองมากขึ้น พ้นจากพันธะในการรับราชการหรือรับใช้เจ้าศักดินา^๑ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญคือการจัดระบบการปกครองได้มีการยกเลิกระบบการให้เจ้าขุนมูลนายไป "กินแบ่ง" โดยเปลี่ยนมาเป็นระบบข้าราชการซึ่งได้รับเงินเดือนจากรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงนี้นับว่าเป็นการลดภาระของสามัญชนที่จะต้องรับใช้และ

* ศัตรูที่สมัยนั้นน้อยมาก อย่างเช่น ศักดินา องค์ทำลายพืชที่ปรากฏในปัจจุบันสมัยเมื่อ ๓๐ - ๔๐ ปีที่แล้วมา แทบจะไม่เคยได้ยินกันเคย รู้แต่ความมีไพร่เท่านั้น

✓ ^๑ เกมม ศิริสัมพันธ์ และนิพนธ์ สันตวงษ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย

ช่วยเหลือการครองชีพของพวกเจ้าขุนมูลนายตามระบบเดิม แต่ก็เป็นที่ทำให้ข้าราชการ
กองหารรายได้ทางอื่นมาชดเชยกับรายได้ที่เคยได้รับนั้น¹ การเปลี่ยนแปลงทางด้านการเศรษฐกิจ
นั้นระบบเศรษฐกิจของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปหลังจากที่ไทยได้ติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น
จนเงินมีอิทธิพลมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจของไทย² รัฐบาลมีความจำเป็นมากขึ้นในการที่ต้องหา
เงินมาปรับปรุงประเทศ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจดังที่กล่าวมาแล้วก่อให้เกิดปัญหา
ที่สำคัญต่อเกษตรกรในยุคนั้นคือ ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายเพิ่มมากขึ้น และปัญหาการมั่วสุมเล่นการพนัน
ผู้เขียนเห็นว่าปัญหาทั้งสองนี้มีความสำคัญต่อสภาพของเกษตรกรในสมัยนั้นมากดังนี้

* ก. ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้าย

ผู้เขียนได้เคยกล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า สาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนไทยในยุคนั้นไม่
เก็บสะสมเงินตราไว้มากนักเป็นเพราะอาจจะไม่ได้รับความปลอดภัยอันเนื่องมาจากโจรผู้ร้าย
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาคำวังราชานุภาพ เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับไทยในยุคนั้นได้
กล่าวถึงสาเหตุที่โจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้นกว่าแต่ก่อนว่า เป็นผลจากการเลิกระบบให้ข้าราชการไปกิน
เมือง เจ้าเมืองกรมการแต่ก่อนไม่ได้รับประโยชน์จากรัฐบาล นอกจากค่าธรรมเนียมของผู้ที่
มีหน้าที่ทางโรงศาลกับบางแห่งที่ได้อาศัยคนส่วนมากส่วยสาอากรบ้างเล็กน้อยเป็นบางคน กา
เลียงชีพก็ยึดถือยึดถือคั้งประเพณีการเหลื่อมล้ำในทางหาอาบิสสินจ้าง เช่นช่วยผู้ต้องหาที่เป็น
พวกของตน และบางคนถึงแก่รับสินบนปล่อยผู้ร้าย ทำให้ผู้ร้ายมีใจฮึกเหิม³ จึงทำให้ปัญหาเรื่อง
โจรผู้ร้ายเพิ่มมากขึ้น

✓¹ กรมพระยาคำวังราชานุภาพ เทศาภิบาล หน้า ๒๐.

² พลกุล อังกีณัท บทบาทของชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า ๓๖ - ๓๘.

³ กรมพระยาคำวังราชานุภาพ อ.ก. หน้า ๒๐.

ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายนี้ปรากฏอยู่มอย ๆ ว่า พวกโจรผู้ร้ายอาศัยอำนาจของผู้มี
บรรดาศักดิ์ถือความเดือดร้อนให้แก่สังคม เมื่อสังคมขาดความสงบสุขก็เป็นปัญหาแก่การทำมา
หากินของราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกชาวไร่ชาวนานั้นแทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีความปลอดภัย
เลย หมอ ดี บี บรัคเคิล (Dr. D.B. Bradley) โค้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่านหนังสือพิมพ์บางกอก รีคอร์เดอร์ว่า "การปล่อยให้มีโจรผู้ร้ายนี้ไม่เป็น
ประโยชน์แก่บ้านเมืองเลย ถ้าหากปราบเสียไม่ให้ทำการเช่นนั้นก็จะเป็ประโยชน์แก่บ้านเมือง
---ข้าพเจ้ามีความหวังใจว่าถ้าในหลวงได้ทราบถึงเหตุร้ายนี้แล้ว ก็คงจะมีรับสั่งให้ข้าราชการนั้น
โดยเร็ว"¹ ซึ่งแสดงว่าปัญหานี้เป็นปัญหาหนึ่งที่มีความสำคัญมากในสมัยนั้น เราจะเห็นได้ว่า
ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายทุกวันนี้มีสาเหตุมาจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจ คนจึงหันไปกระทำการ
ทุจริตต่าง ๆ โจรผู้ร้ายในสมัยก่อนนั้นมักจะลักโคกระบือ เพราะโคและกระบือเป็นกำลังสำคัญ
ในการเพาะปลูกและมีราคาแพงขึ้นกว่าแต่ก่อน ผู้รายมักจะไม่คอย ปล้น เรือนเอาทรัพย์²
ผู้รายลักโคกระบือในสมัยนั้นมามากแทบจะนับไม่ถ้วน³ ดังนั้นจึงเป็นอุปสรรคต่อการทำมาหากิน
ของราษฎร

๕ ข. ปัญหาเกี่ยวกับการพนันและบ่อนเบี้ย

การพนันและบ่อนเบี้ยนับเป็นเรื่องราวแรงเรื่องหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย พวกนาย
อากรหรือเจ้าของบ่อนส่วนมากเป็นคนจีน คนจีนจะร่วมมือกับผู้มีบรรดาศักดิ์ตั้งบ่อนการพนันขึ้น
โดยการสนับสนุนของรัฐบาล โดยที่รัฐบาลในสมัยนั้นเชื่อว่าการตั้งบ่อนการพนันนั้นเป็นการหา
รายได้ให้แก่รัฐโคคือวิธีหนึ่ง การที่รัฐบาลเปิดโอกาสให้ประชาชนพลเมืองเล่นการพนันกันอย่าง
กว้างขวางเช่นนี้นับว่าเป็นผลร้ายต่อประเทศชาติ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ผู้ซึ่งได้รู้สภาพความ

¹ ศิลปชัย ชาญเฉลิม (นายหนหวย นามแฝง) ล.ค. หน้า ๑๑๕.

² เทพาภิบาล เล่ม ๑ (๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๕) หน้า ๒๒.

³ ค. หน้า ๕๖.

เป็นอยู่ของคนไทยในสมัยนั้นได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ตามที่ท่านสังเกตมาเป็นเวลานาน ไคยิ่นและไคฟิงเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ยากของพลเมืองทั่วประเทศ ท่านไคยิ่นให้เห็นว่าเหตุที่ราษฎรได้รับความอึดอัดขัดสนยากจนทั่วไปนั้น เป็นเพราะการมั่วสุมเล่นการพนัน ดังจะเห็นได้จากเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเรื่องความยากจนและความทุกข์ยากของพลเมืองทั่วประเทศตอนหนึ่งกล่าววว่า

“---เหตุร้ายที่เป็นโรคเกิดอยู่ในอวัยวะของบ้านเมือง หรือจะเรียกว่าโรคคอนขั้มขั้มของบ้านเมืองก็ว่าได้ คือ อากรหวย ถั่ว โป เป็นคนเหตุให้ราษฎรพลเมืองได้รับความอึดอัดขัดสนและประทุติความชั่วในบ้านเมืองต่าง ๆ และทำให้ราษฎรพลเมืองมีความขี้เกียจได้รับความอึดอัดขัดสนจนถึงที่สุดต้องล้มละลายหรือเป็นโจรผู้ร้าย คอยมูลเหตุสามอย่างนี้นำความฉิบหายให้กับคนทั่วหน้า ถึงไม่เป็นผู้นิยมเล่นก็ยังต้องเสียค่าอากร หวย ถั่ว โป ทั้งแต่ในพระบรมมหาราชวัง และวังเจ้านายแลข้าราชการราษฎรทั่วพระราชอาณาจักต้องเป็นผู้เสียค่าอากรทั้งสามอยู่ทั่วหน้า แต่ก่อนเมื่อรถไฟยังไม่มีเรือเมล์ยังไม่มี ราษฎรอยู่ตามหัวเมืองก็ยังเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์เป็นอันมาก มาบัดนี้ราษฎรหัวเมืองเข้ามาแหงหวย ถั่ว โป ไคทุกสายรถไฟ ทั้งเรือเมล์เต็มไปควยกนมาเล่นหวย ถั่ว โป ทั้งสิ้น และหวย ถั่ว โป ก็เป็นอันตรายร้ายแรงแกบ้านเมือง---ชาวพเจ้าเมื่อไคทราบเกล้าฯ เห็นควยเกล้าฯ ว่า ขางนาจะเป็นความลำบากแก่ราชการ เวลานี้เป็นอาการหนักอยู่แล้ว ซาไปอีกสัก ๒ ปีจะรักษายาก---เวลานี้ในชั้นต้นต้องเลิก หวย ถั่ว โป เสียในปิ่นหรือศกนากอน บรรดาราษฎรที่ยากจนขัดสนอยากจะเป็นผู้มั่งมีควยหวย ถั่ว โป ถ้าเลิกเสียแล้วก็จะกลับเข้าหาการทำเป็นเครื่องเลี้ยงชีพ---”¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ๑/๖ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องความทุกข์ยากและความยากจนของพลเมืองทั่วประเทศ

การที่ราษฎรมัวสุมเล่นการพนันนั้น ทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาด้วย เช่น ปัญหาโจรผู้ร้ายและทำให้เกิดนิสัยเกียจคร้านในการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการทำมาหากินของราษฎร

จากการศึกษาถึงการจัดทำบำรุงส่งเสริมการเกษตรในสมัยก่อนนั้น เราจะเห็นได้ว่า ในสมัยก่อนนั้นมีการทำนุบำรุงส่งเสริมให้เหมาะกับสภาพการณเมืองในสมัยนั้น แต่ถาพิจารณาในปัจจุบันนี้แล้วจะเห็นได้ว่า การปรับปรุงการเกษตรในสมัยก่อนนั้นล้าสมัยมาก ทั้งนี้เป็นเพราะเมื่อคนมีความเป็นอยู่พอมีพอกินหรือไม่มีความจำเป็น เกิดขึ้นก็จะไม่คิดร่นปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น ในบทต่อไปผู้เขียนจะไคกล่าวถึงสาเหตุที่นำไปสู่การปรับปรุงการเกษตรในกริ่งหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

10.

สาเหตุของการปรับปรุงการเกษตร

1. การปรับปรุงการเกษตรและสภาพของเกษตรกรนั้น รัฐบาลได้สนใจและเห็นความสำคัญมากขึ้น ในครั้งหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สาเหตุที่ต้องปรับปรุงการเกษตรนั้นเป็นผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจหลังจากที่ไทยเปิดการค้าขายกับต่างประเทศประการหนึ่ง สาเหตุประการที่สองนั้นเป็นผลจากแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสาเหตุที่สำคัญประการสุดท้ายเป็นผลเนื่องมาจากคำกราบบังคมทูลความเห็นของเจ้านายข้าราชการและราษฎรชาวนาให้ปรับปรุงการเกษตร

*๑. การขยายตัวทางเศรษฐกิจกับการปรับปรุงการเกษตร

แต่เดิมนั้นประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ มีการผลิตทั้งการเกษตรเพื่อใช้ภายในประเทศเท่านั้น ไม่ได้คิดเพื่อส่งออกไปขายยังต่างประเทศ แต่ก็พยายามผลิตให้ไ้ไ้มาากไว้เมื่อเมื่อเวลาเกิดว่าฝนแล้งหรือโดยเฉพาในเวลามีการทำสงครามกัน อาหารเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่จะกำหนดชัยชนะหรือการพ่ายแพ้ในการสู้รบได้ ก็ังจะเห็นไ้จากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไ้ทรงพระราชดำรัสเปิดงานแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรมที่วังสระปทุมวัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ซึ่งเป็าที่สุดท้ายในรัชกาลของพระองค์ โดยไ้กล่าวถึงความเชื่อของคนไทยและคนในต่างประเทศทางตะวันออกในสมัยก่อนว่ ประเทศต่าง ๆ ในแถบภูมิภาคเอเชียอาคเนย์เห็นว่ การค้าขายกับนานาประเทศประพาศไ้ไม่ถูกกับประเพณีบ้านเมือง แลม่กัถืออำนาจภายนอกมาเอารัศเอาเปรียบต่าง ๆ วึ่งเห็นว่ไม่ควรจะคบค้ากับประเทศใดประเทศหนึ่งควรสงวนไว้ช่ววันมั้งเกิดขึ้นในพื้นเมืองมาเจ็ยกันแต่เฉพาะในชาติเก็ยกันประเทศเด็ยกัน 1

✓1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข บ. ๓.๑/๑๑ พระราชดำรัส
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวานเปิดการแสดงการถวักถักกรรมแลพาณิชยกรรม
๑๘ เมษายน ร.ก. ๑๒๕

✓ ความคิดและความเชื่อต่าง ๆ ดังกล่าวนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔) เมื่อประเทศต่าง ๆ ในแถบนี้ได้ติดต่อค้าขายและตกอยู่ใต้อิทธิพลของประเทศตะวันตก ประเทศในแถบนี้เริ่มได้รับอิทธิพลตะวันตกและเริ่มปรับปรุงประเทศตามแบบอย่างของประเทศตะวันตก การเกษตรในประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ก็ได้รับการปรับปรุง เช่น ได้มีการนำระบบชลประทานเข้ามาใช้ ปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้ในการเพาะปลูกให้ทันสมัย มีการคัดเลือกพันธุ์พืชที่ใช้ในการเพาะปลูกเป็นต้น ผลจากการปรับปรุงการเพาะปลูกนั้นทำให้ผลผลิตในพม่า พม่า และชวา ซึ่งได้ปรับปรุงการเพาะปลูกตามแบบตะวันตกแล้วได้ผลผลิตสูงและหวังผลได้แน่นอนยิ่งขึ้นกว่าเดิม เพราะนอกจากจะมีฝนตกบริบูรณ์แล้ว ระบบการชลประทานรวมทั้งเทคนิคการเพาะปลูกก็ดีขึ้น¹

✓ สำหรับประเทศไทยนั้น ความคิดและความเชื่อดังกล่าวนี้ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อไทยได้ทำสัญญาทางไมตรีและการพาณิชย์กับประเทศตะวันตกซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๔๔ เป็นต้นมา การที่ไทยเปิดประเทศติดต่อค้าขายกับต่างประเทศในครั้งนั้นนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่ง² เศรษฐกิจของไทยเริ่มเข้าไปผูกพันกับเศรษฐกิจโลกมากขึ้น ดังนั้นการเกษตรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจจึงมีความสำคัญขึ้นกว่าแต่ก่อน การผลิตทางการเกษตรได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อใช้บริโภคเพียงเลี้ยงตัวได้ มาเป็นการผลิตเพื่อส่งออกไปขายยังต่างประเทศ³ การเกษตรของไทยเริ่มมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจภายนอกอื่น ๆ ของประเทศ

✓ 1 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 'การเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว' ก้าวไปกับเกษตรกร ๑ : ๘ - ๒๐ ตุลาคม ๒๕๑๑.

² James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850-1870, p. 35.

³ Ibid. p. 33.

อย่างแยกไม่ออก ระบบเศรษฐกิจในภาคเกษตร (Agricultural Sector) เริ่มมีความสำคัญควบคู่ไปกับระบบเศรษฐกิจภาคที่ไม่ใช่การเกษตร (Non-Agricultural Sector)¹ และระบบเศรษฐกิจของไทยมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจของโลกมากขึ้น

✓ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้อนุญาตให้ส่งชาวออกไปขายต่างประเทศ² นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวจึงเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไทยเรื่อยมา การค้าขายกับต่างประเทศและการเพิ่มปริมาณการผลิตข้าวโคขยายตัวมากขึ้น ความต้องการผลิตบางเกษตรในต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น³ ประกอบกับในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ประชากรของไทยได้เพิ่มมากขึ้น⁴ เงินตราได้เข้ามามีความสำคัญทางเศรษฐกิจมากกว่าแต่ก่อน ที่ดินก่อให้เกิดผลทางเศรษฐกิจมากกว่าแต่ก่อน คนไทยส่วนมากได้หันมาปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ เพื่อขายและนำเงินตราที่ได้ไปซื้อปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต

✓¹ อุทิศ นาคสวัสดิ์ เศรษฐศาสตร์การเกษตร หน้า ๓๔.

² ประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๖ - ๑๕๗.

³ James C. Ingram, Ibid p. 41.

✓⁴ John Bowring, The Kingdom and People of Siam, I, 85 - 88 และฉัตรทิพย์ นาถสุภา พัฒนาเศรษฐกิจประเทศไทย หน้า ๒๕.

✓ * สถิติจำนวนพลเมืองในครั้งนั้นยังไม่มีการสำรวจเป็นที่แน่นอน ในปี ค.ศ. ๑๘๕๐ Pallegoix ประมาณว่ามีจำนวน ๖ ล้านคน และจากการสำมะโนประชากรทั่วประเทศ เมื่อ ปี ค.ศ. ๑๘๖๑ มีจำนวนถึง ๘.๓ ล้านคน จากการที่นักบวชของ Fried W. Piggs ในหนังสือชื่อ Thailand ได้ประมาณว่าในปี ค.ศ. ๑๘๕๐ ประเทศไทยมีประชากร ๔.๕ ถึง ๖ ล้านคน และเพิ่มขึ้นเป็น ๘.๓ ล้านคนในปี ค.ศ. ๑๘๖๑

อุตสาหกรรมในครัวเรือนที่เคยทำมาเช่น การทอผ้า การช่างฝีมืออื่น ๆ ได้รับความสนใจน้อย การค้า การตั้งโรงงานอุตสาหกรรม เช่น โรงสีข้าว โรงงานทำน้ำตาลนั้นส่วนมากคนจีนเป็นผู้ดำเนินการ¹

ในระยะแรกที่ไทยเริ่มติดต่อค้าขายกับต่างประเทศนั้น คนไทยส่วนมากยังไม่เห็นความสำคัญและความจำเป็น ยังขาดความรู้ความเข้าใจ และขาดประสบการณ์ในเรื่องการค้าขาย จะเห็นได้จากการที่เมื่อพ่อค้าชาวตะวันตกสนใจมาซื้อข้าวไทยเป็นจำนวนมาก จนทำให้เกิดความสงสัยในหมู่ประชาชนคนไทยในสมัยนั้น และมีข่าวลือกันว่าสาเหตุที่ชาวมีราคาแพงขึ้นเพราะฝรั่งอังกะมาลวงซื้อข้าวเอาไปเผาหุงเอาเสีย เพื่อจะทำให้เกิดทุพพิกษขึ้นในประเทศ จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องออกประกาศห้ามไม่ให้มีการผูกมัด² และหลังจากนั้นการขายข้าวก็ดำเนินมาด้วยดี ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามบัญชาของกรมศุลกากรไทยส่งชาวออกไปขายต่างประเทศเป็นจำนวนเงิน ๖,๘๘๙,๐๙๓ เหรียญ และในปีต่อมา คือ พ.ศ. ๒๔๓๖ ไทยได้ส่งชาวออกไปขายต่างประเทศเพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวนเงินถึง ๒๕,๘๒๖,๘๘๘ เหรียญ³ ซึ่งเพิ่มขึ้นถึงสี่เท่าตัว

นอกจากจำนวนชาวที่ส่งออกไปขายต่างประเทศเพิ่มขึ้นแล้ว จำนวนโรงสีข้าว จำนวนพื้นที่ดินที่ไถเพาะปลูก จำนวนเงินภาษีก็เพิ่มมากขึ้นด้วย ในที่นี้กรางวางเปล่าซึ่งเคยเป็นป่าดงพงชางอยู่แต่เดิมก็ถูกจัดเป็นพื้นที่มีประโยชน์⁴ ไร่ไถและไร่ฝ้ายถูกเปลี่ยนมาปลูกข้าวเพื่อขายเป็นสินค้าออก⁵ แสดงว่าการนำเอาโคขุนขยายออกไปอย่างกว้างขวาง

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พัฒนาการธุรกิจประเทศไทย หน้า ๓๖

² ประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ หน้า ๒๗๔.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ ๑/๔ ความเห็นพระยาประชาติพริบาว เรื่องวิธีจัดตั้งสภาเกษตรพินิจการ ๒๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕.

⁴ ก.

⁵ James C. Ingram, op. cit. p. 35-37

การบุกเบิกที่ดินสำหรับเพาะปลูกไคร้คหน้าไปกว่าแต่ก่อน ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปริมาณข้าวที่ผลิตได้และส่งออกปราชัยต่างประเทศเพิ่มมากขึ้นทุกปี¹

ดังนั้นเมื่อประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศเกษตรกรรมและมีพื้นที่ทำการเพาะปลูกอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว ประชาชนพลเมืองเคยประกอบการเกษตรเป็นอาชีพหลักมาก่อนได้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจหลังจากที่ไทยได้ทำสัญญาทางไมตรีและการพาณิชย์กับต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุญาตให้จำหน่ายข้าวออกไปต่างประเทศและความต้องการเงินตราและเครื่องอุปโภคบริโภคมากขึ้น จึงจำเป็นต้องปรับปรุงการเกษตรให้ผลิตผลมากขึ้นเพื่อส่งออกไปขายต่างประเทศ

๒. แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การจัดการบริหารเกี่ยวกับงานด้านเกษตรกรรมนั้น จากการปรับปรุงการจ้ระบบการปกครองแผ่นดินในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การได้มั่งกับการไรนาทองโอนหน้าที่บางอย่างไปสังกัดกระทรวงอื่น เช่น การบังคับโรงภาษีสินค้าเขาออกไปสังกัดกระทรวงพระคลัง โอนการชลประทานไปสังกัดกระทรวงยุติธรรม กระทรวงนี้ยังมีหน้าที่ตามที่ปรากฏในประกาศตั้งกระทรวง เพียงแต่ทำหน้าที่ในกานเกษตรพาณิชย์การกับเกษตรการเท่านั้น² แต่ในทางปฏิบัติแล้ว กระทรวงนี้ยังมีหน้าที่เพิ่มเียงการเกษตรการ คือ การเก็บเงินคานาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ รัฐบาลได้ยุบกระทรวงเกษตรพาณิชย์การและโอนงานทั้งหมดไปสังกัดกระทรวงอื่น ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกและเป็นครั้งเดียวที่โดยบกระทรวงที่สำคัญในจุศตศคมก ทอมาเนื่องจากงานทางกานการเกษตรยังมีกาวาสำคัญอยู่มาก รัฐบาลจึงได้ตั้งกระทรวงเกษตรพาณิชย์การขึ้นใหม่ในปี

✓ 1 ม.ล. เศล สนิทวงศ์ พระราชมกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งบังเกิดยศในทางเศรษฐกิจของประเทศไทย พระลัคนงานเฉลิมพระชนมายุครบ ๓ รอบ หน้า ๑๓๔.

✓ 2 พันกร ทองเภาค ประวัติกระทรวงเกษตร หน้า ๑๑

พ.ศ. ๒๔๔๒^๑ กระทรวงเกษตรพาณิชย์การที่ตั้งขึ้นใหม่นี้เรียกว่า "กระทรวงเกษตรธิการ" ทำหน้าที่ตามแบบกระทรวงเกษตรของประเทศทางตะวันตก แต่เนื่องจากกระทรวงนี้ได้รับงบประมาณค่าใช้จ่ายน้อย เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ กระทรวงนี้ได้รับงบประมาณร้อยละ ๓ ของงบประมาณรายจ่ายทั้งหมด และประมาณร้อยละ ๑๔ ของรายได้จากเกษตรกรรม^๒ ด้วยเหตุนี้ การปรับปรุงต่าง ๆ จึงไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร งบประมาณส่วนใหญ่ของประเทศจึงใช้ไปในทางการปกครองและกลรป้องกันประเทศ จนทำให้ผู้สนใจในทางเศรษฐกิจมาทบทวนกล่าวว่าเป็นการใช้จ่ายรายได้จากการเกษตรกรรมไปไม่ถูกต้องตามหลักการ^๓

๑ ในด้านการจัดระบบบริหารในกระทรวงเกษตรของไทยในสมัยก่อนนั้น กระทรวงเกษตรมีโครงสร้าง (Structure) เช่นเดียวกับลักษณะของกระทรวงอื่น ๆ ในสมัยนั้น กล่าวคือ กระทรวงเกษตรในครั้งก่อนนั้นเป็นกระทรวงที่มีโครงสร้างน้อยอย่าง มีหน่วยงานในสังกัดน้อย มีเจ้าพนักงานจำนวนน้อย แต่กระทรวงเกษตรก็ทำหน้าที่ (Function) หลากอย่างปะปนกัน นอกจากจะทำหน้าที่บำรุงส่งเสริมการเกษตรแล้ว ยังทำหน้าที่เก็บเงินค่านาซึ่งเป็นหน้าที่ด้านการคลังและทำหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีต่าง ๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ของศาลด้วย ผลการปฏิบัติงานของกระทรวงเกษตรในครั้งนั้น กระทรวงเกษตรได้หันไปเอาใจใส่งานด้านการเก็บค่านาและการศาลมากกว่างานด้านบำรุงการเกษตร และในที่สุดงานด้านเก็บเงินค่านาและการศาลที่กระทรวงนาปฏิบัติไปนั้นก็ไม่เกิดผลดีด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงโครงสร้างและอำนาจหน้าที่ของกรมนา ซึ่งมีมาแต่เดิมนั้นในพระบรมราชธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ว่า

๑ ค. หน้า ๑๐.

๒ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘ (เมษายน - มีนาคม ร.ศ. ๑๒๓) ขานแผนก. ค.

๓ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ศึกษาเศรษฐกิจประเทศไทย หน้า ๑๔.

“---ส่วนตำแหน่งเสนาบดีกรมณานั้น เป็นพนักงานที่จะดูแลรักษานาหลวง เก็บนางข้าวคานาจากราษฎร เป็นพนักงานจัดซื้อข้าวขึ้นนางหลวงสำหรับจ่ายในพระราชวังและการพระนคร เป็นพนักงานที่จะทำตัวอย่างชักจูงราษฎรให้ลงมือทำนา ควรมีการที่จะตั้งศาลพิจารณาความบรรดาสิ่งเกี่ยวควยดินาและโคกระบือได้แล้วไปโดยเร็วกว่าที่จะไปว่าความ ณ กระทรงอื่น ๆ การทำนุบำรุงไรนาเพียงเท่านั้นหากแต่ก่อนท่านเห็นว่า เป็นการบำรุงชาวนาสมแก่ความปรารถนาอยู่แล้ว”¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชวินิจฉัยว่า กระทรงเกษตรในครั้งนั้นไม่ปฏิบัติหน้าที่ในด้านการบำรุงการเพาะปลูกโดยตรง และงานในด้านการเก็บเงินคานาและการทาลบั้น กระทรงเกษตรก็ทำไม่ไฉนเต็มที่ ดังความตอนหนึ่งว่า

“---เมื่อพิจารณาทุกตำแหน่งของเสนาบดีว่าการกรมณานี้ ถ้าทำได้เต็มตำแหน่งก็มั่นใจเอาไว้สแนะนำชาวนาให้ทำการไรนาและระงับความวิวาทควยเรื่องที่ดินาและเรื่องสัตว์ที่สำหรับจะไ้ทำนาให้แล้วไปโดยเร็วอย่าให้ต้องติดค้างอยู่เนิ่นนาน ก็คงจะเป็นประโยชน์ได้จริงตามความมุ่งหมาย แต่การนั้นกลับกลายเป็นไม่รักษาท่าแห่งทั่วถึงใด ก็เหมือนอย่างเช่นเป็นพนักงานแนะนำให้ราษฎรทำนานั้นก็ถึงเหลืออยู่แต่พระราชพิธีจรดพระนังคัล ส่วนความที่จะระงับเหตุการวิวาทของชาวนานั้นก็ลงเป็นแต่ศาลสามัญ เสนาบดีว่าการกรมนาก็เป็นแต่เสนาบดีว่าการยุติธรรมส่วนหนึ่งเหมือนกรมทั้งปวงยังคงยังเป็นอยู่อยู่อีก ๒ อย่าง

✓¹ “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน” หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า ๑๓๓.

ที่เต็มใจทำคือ จักซื้อขึ้นฉาง จ่ายข้าวในราชการทั้งปวงอันเป็นช่องทาง
ที่จะหาเศษหาเลยได้และตั้งข้าหลวงเสนาออกเก็บค่านา การที่จะเก็บ
เงินค่านาจะไคถวนหรือไม่ไคถวนดีประการไคไม่ไคตรวจตราสอบสวน
อันไคเป็นแกผู้รับเงินส่งคลังอย่างเก้งว้างกว่าเป็นเจ้าจำนวนภาษี
เพราะไม่ยอมรับผิดชอบในเงินที่จะไคมากหรือน้อยเท่าไคเป็นกำหนด
แน่นอน ควดยข้าหลวงเสนาไคไม่ไคไรเราว่าประมุขเหมือนเจ้าภาษีอื่น ๆ
กรมนาเกือบจะว่าไม่ยอมรับผิดชอบอันไคในกรมของตัวและไม่คงทำ
การหนักอันไค เป็นแต่ผู้ที่จะไคประโยชน์ดีกว่ากรมอื่น ๆ ทั้งสิ้น"¹

กรมนาไม่คอยไคทำหน้าที่ในคานตุลาการ นโยบายบริหารราชการแต่เดิมนั้นกรม
นามีอำนาจและหน้าที่ระบับความวิชาวของเกษตรกรไคโดยรับควน เพื่อไม่ให้ป่วยการเสียเวลา
ทำมาหากินของราษฎร ผลการปฏิบัติหน้าที่ของกรมนาจไคเป็นผลดีขึ้นจริงดังพระราชประสงค์
เพราะกรมนาไม่คอยทำหน้าที่นี้ จนในที่สุดต้องตั้งศาลรับสั่งขึ้นชำระความข้าง มา ไค กระบือ
เป็นศาลขึ้นต่อกรมพระนครบาลให้กรมพระกำราจช่วยชำระเพื่อจะปราบปรามโจรผู้ร้ายที่มีอยู่
ชุกชุมในขณะนั้น และในที่สุดก็เกิดการขัดแย้งกันระหว่างศาลกรมนาจกับศาลรับสั่ง โดยที่กรมนาจ
เขาใจว่าคดีความที่เกี่ยวกับข้าง มา ไค กระบือ ขึ้นอยู่ในอำนาจของศาลรับสั่งทั้งสิ้น²

กึ่งนี้ในการปรับปรุงการปกครองประเทศเพื่อให้เหมาะสมแก่การสมัย และเพื่อใ้
โครงสร้างของระบบบริหารประเทศสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามแบบการบริหารของประเทศทางตะวันตก
โดยจัดแบ่งการบริหารราชการแผ่นดินออกเป็น ๑๒ กระทรวง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น ได้มีการ
ปรับปรุงอำนาจหน้าที่ของกรมนาจโดยให้มอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับเกษตรพานิชการและเกษตรการ

¹ ก.

² หินกร ทองเสวต ล.ด. หน้า ๑๒.

ซึ่งจะจัดขึ้นใหม่ โดยยกการบังคับการพระคลังสินค้าไปขึ้นกระทรวงพระคลัง ยกหน้าที่การพิจารณาพิพากษาคดีความของกรมนาไปขึ้นกระทรวงยุติธรรม และเปลี่ยนชื่อกรมนาเป็น 'กระทรวงเกษตรพานิชการ'¹

ในการปรับปรุงระบบบริหารกระทรวงเกษตรครั้งนั้น ถ้าดูที่หลักการแล้วนับว่าอาจจะก่อให้เกิดผลดี เพราะกระทรวงเกษตรพานิชการจะได้ปฏิบัติหน้าที่บำรุงส่งเสริมงานทางด้านการเกษตร ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของกระทรวงนี้ แต่เมื่อถึงเวลาปฏิบัติจริงแล้วก็มีปัญหาเกิดขึ้น เพราะกระทรวงเกษตรพานิชการซึ่งเคยเป็นกระทรวงใหญ่ตั้งมานานและมีความสำคัญ ราชการซึ่งเคยรับราชการในกระทรวงนี้เคยมีรายได้มาก เมื่อกระทรวงนี้ถูกตัดทอนหน่วยงานต่าง ๆ ลง จึงเป็นการกระทบกระเทือนแก่ราชการหลายคน การดำเนินงานของกระทรวงนี้จึงไม่จำเป็นไปในทางที่ดีขึ้น

นโยบายการปรับปรุงประเทศในขณะนั้น สถานการณ์บ้านเมืองทำให้รัฐบาลมีความจำเป็นต้องดำเนินนโยบายมุ่งไปในการปรับปรุงการทหารและการปกครองโดยรับควมช่วยเหลือจากเศรษฐกิจรัฐบาลก็มุ่งไปทางด้านการคลัง แม้แต่การเกษตรรัฐบาลก็ได้ทำให้เป็นการคลัง (financial) แทนที่จะเป็นการพัฒนาปรับปรุง (development) เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเมื่อได้เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรพานิชการมา ๔ ปี (พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๓๙) มีความเห็นว่า '---งานในหน้าที่กระทรวงเกษตรพานิชการก็เป็นหน้าที่ของกระทรวงคลังโดยมาก---' เวลานี้ควรยกถอนกระทรวงเกษตรพานิชการซึ่งมีการเกี่ยวเกี่ยวกับกระทรวงพระคลังมารวมอยู่ในกระทรวงพระคลัง ราชการจะได้ดำเนินไปในทางที่ตรงและสะดวกยิ่งขึ้นมาก---'² และในที่สุด

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ ๒.๑ ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี รศ. ๑๑๑

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ ๑/๓ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง ๑๑ มีนาคม รศ. ๑๑๕

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า “---ราชการในกระทรวงเกษตร
พานิชการมีการเกี่ยวของเป็นหน้าที่กระทรวงพระคลังโดยมาก เพื่อให้ราชการเป็นไปโดยเร็วเรียบร้อย
และง่ายขึ้น---”¹ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบกระทรวงเกษตรพานิชการเป็นกรม
เกษตรราธิการโอนไปสังกัดกระทรวงพระคลัง เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งนับว่าเป็น
ครั้งแรกและครั้งเดียวที่กระทรวงที่มีความสำคัญต่อบ้านเมืองมาแต่สมัยโบราณได้ถูกยุบไป

ผู้เขียนมีความเห็นว่า ในระยะ ๕ ปีที่กระทรวงเกษตรพานิชการได้ตั้งขึ้นและดำเนินงาน
งานมานั้น กระทรวงนี้ยังไม่ได้มีนโยบายแน่นอนว่าจะทำหน้าที่ในการปรับปรุงการเกษตรอย่างไร
บ้าง ถึงแม้ว่ารัฐบาลในยุคนั้นจะเห็นว่าการเกษตรมีความจำเป็นจะต้องปรับปรุง บำรุงอุดหนุน
แต่รัฐบาลในยุคนั้นก็ยังมองไม่เห็นว่าจะทำอย่างไร และเมื่อได้พิจารณาเห็นว่าไม่รู้ว่าจะจัด
ดำเนินงานกระทรวงนี้อย่างไร ประกอบกับรัฐบาลมีกิจการด้านการทหารการปกครองที่จำเป็นต้อง
จัดและรัฐบาลไม่มีเงินงบประมาณเพียงพอ รัฐบาลจึงได้ยุบกระทรวงนี้เสีย

การยุบกระทรวงเกษตรพานิชการนี้ มีข้าราชการบางคนซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย
และเคยรับราชการในกระทรวงนี้มา ไม่เห็นด้วยกับการยุบกระทรวงนี้ พระยาประชาชีพบริบาล
(เผิง ชูโต) ได้กราบบังคมทูลให้จัดตั้งกระทรวงขึ้นใหม่และให้หาทางจัดการบำรุงส่งเสริม

¹ กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๓ ประกาศยุบเลิก
กระทรวงเกษตรพานิชการ รศ. ๑๑๕

เมื่อได้มีพระบรมราชโองการให้สถาปนากรบนาขึ้นเป็นกระทรวงเกษตรพานิชการ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๓๕ แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต)
เป็นเสนาบดี และให้ นายเผิง ชูโต มหาเถรเล็กเป็นปลัดทูลฉลองในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ นายเผิง
ชูโต ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระประชาชีพบริบาล และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
เป็นพระยาประชาชีพบริบาลในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อยุบกระทรวงเกษตรพานิชการได้ย้ายไปเป็น
ข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมหัวเมืองในกระทรวงยุติธรรม และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น
พระยาอาหารบริรักษ์ ท่านมีบทบาทในการเสนอให้จัดตั้งสภาเกษตรพานิชการ เสนอให้จัดตั้งกระทรวง
เกษตรขึ้นใหม่ และมีบทบาทสำคัญในการออกโฉนดที่ดินเป็นการทดลองครั้งแรกในปี พ.ศ.
๒๔๔๔ โดยมีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพเป็นที่ปรึกษา

การเกษตรตามวิธีการของประเทศทางตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรึกษารื้อกับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่คนสำคัญของประเทศในขณะนั้น* ในเรื่องการปรับปรุงการเกษตรอยู่เป็นเวลานานถึง ๔ ปี และในที่สุดพระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า

“---ด้วยกระทรวงเกษตรพานิชการซึ่งไต่ยกเล็กเสียเลย ยกไปเป็นกรมขึ้นกระทรวงพระคลังมหาสมบัตินั้น บัดนี้เห็นว่าการในนาที่มาก ขึ้น จะให้คงเป็นกรมขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังยากที่จะจัดการให้ได้ดี จึงสมควรตั้งเป็นกระทรวงขึ้นเพื่อจะได้จัดการทั้งปวง มีเรื่องที่ดินเป็นต้น ให้เป็นการเรียบรอยทันความต้องการ”¹

ในที่สุดกระทรวงเกษตรก็ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๒ เรียกว่า “กระทรวงเกษตรการ”** การตั้งกระทรวงเกษตรขึ้นใหม่นี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดผลดีต่อการปรับปรุงการเกษตรสภาพของเกษตรกรและเกษตรกรของ

* เมื่อมีราชการสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะทรงปรึกษารื้อกับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิศาตรา เสนาบดีกระทรวงมรุชาธร พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล และพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นมหิศราชทฤถัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ ๒/๑ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ที่ ๑/๕๔๒
๒ กันยายน ร.ก. ๑๑๔

** เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) เป็นเสนาบดี
(พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๔๕๒)

ชาติโดยส่วนรวม หลักการและเหตุผลที่ต้องจัดสถาปนากระทรวงเกษตรธิการขึ้นนั้นปรากฏอยู่ในประกาศตั้งกระทรวงเกษตรธิการและเปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดีว่า การเกษตรนั้นถึงแม้ว่าจะมีความสัมพันธ์กับการคลัง แต่การเกษตรก็เป็นงานคนละอย่างกับการคลัง และการเกษตรนั้นจะต้องจัดให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริที่จะทรงจัดการใหม่ ดังความตอนหนึ่งว่า

---กระทรวงเกษตรธิการซึ่งได้ยกไปรวมเป็นกรมขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมาครั้งหนึ่งนั้น บัดนี้มีราชการซึ่งจะจัดเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินไปสู่ทางความเจริญตามพระราชดำริซึ่งจะทรงจัดการใหม่ ราชการรวมอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมากเกินไปเกินกว่ากำลังเสนาบดีกระทรวงพระคลังจะจัดการให้ทั่วถึงไปได้ และเป็นการวางแผนกันซึ่งไม่ควรจะรวมกันกับกระทรวงพระคลังด้วย¹

๓. การแบ่งส่วนราชการกระทรวงเกษตรธิการ

เมื่อได้สถาปนากระทรวงเกษตรธิการขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ กระทรวงนี้ก็ได้วิวัฒนาการทั้งหน่วยงานเพิ่มขึ้น จัดโครงสร้างของกระทรวงใหม่ โครงร่างของกระทรวงนี้จึงค่อย ๆ สมบูรณ์ยิ่งขึ้นเป็นแบบกระทรวงเกษตร ของประเทศตะวันตก กระทรวงเกษตรธิการได้ทำหน้าที่ในการจัดที่ดินเพื่อการเพาะปลูก (ออกโฉนดที่ดิน) การปรับปรุงการชลประทาน การปรับปรุงการเพาะปลูก การจัดการศึกษาทางด้านการเกษตร จ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาบริหารราชการเป็นที่ปรึกษาในกระทรวงเกษตรธิการ* การแบ่งส่วนราชการกระทรวง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๒/๑ ประกาศตั้งกระทรวงเกษตรธิการและเปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดี ๒ กันยายน พ.ศ. ๑๑๘

* ผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศที่รัฐบาลไทยจ้างมาที่สำคัญ เช่น นายโฮมัน วันเดอร์ไฮเด (Homan Van der Herde) ผู้เชี่ยวชาญด้านการชลประทานจากประเทศเนเธอร์แลนด์ นายคัมลิว เอ กรานัม (W.A. Granam) ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกโฉนดที่ดินจากประเทศอังกฤษ นายเก โทยามะ (K. Toyama) ผู้เชี่ยวชาญการดำเนินการทำไหมจากประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น

เกษตรราธิการในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งออกเป็นดังนี้
คือ

๑. กรมบัญชาการ
๒. กรมสารบรรณ
๓. กรมบัญชี
๔. กองข้าหลวงตรวจการทั่วไป
๕. กองข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเก่า
๖. กองข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเก่า
๗. กองข้าหลวงเกษตรมณฑลปราจีนบุรี
๘. กองข้าหลวงเกษตรมณฑลนครไชยศรี
๙. กองข้าหลวงเกษตรมณฑลพิษณุโลก
๑๐. กรมทะเบียนที่ดิน
๑๑. กรมเพาะปลูก และโรงเรียนเกษตรราธิการ
๑๒. กรมแผนที่
๑๓. กรมคลอง
๑๔. กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา^๑

ในระยะนั้นนอกจากกระทรวงเกษตรราธิการจะมีโครงสร้างและทำหน้าที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น
กว่าแต่ก่อนแล้ว ยังมีหน่วยงานของเอกชนคือ บริษัททุกคลองและคูนาสยาม ซึ่งมีหม่อมราชวงศ์
สุพรรณ สนิทวงศ์ เป็นประธานกรรมการของบริษัท ก็ได้มีบทบาทในการขายปรับปรุงส่งเสริม
การเกษตร ทั้งในด้านการชลประทานและด้านบำรุงส่งเสริมการเพาะปลูกด้วย

^๑ หินกร ทองเสวต ประวัติกระทรวงเกษตร หน้า ๒๕.

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่ากระทรวงเกษตรได้เปลี่ยนแปลงจากกระทรวงเกษตร
พานิชการที่มีโครงสร้างน้อยอย่างทำหน้าที่หลายอย่างมาเป็นกระทรวงเกษตราธิการ ที่มีโครง
สร้างสมบูรณ์ยิ่งขึ้นและโครงสร้างแต่ละส่วนจะทำหน้าที่เฉพาะอย่าง กระทรวงเกษตราธิการ
ได้ทำหน้าที่ตามโครงสร้างของตนคือการบำรุงส่งเสริมการเกษตร ไม่ใช่เป็นการคลังและการ
การค้าคือการเก็บเงินค่านาและการพิจารณาพิพากษาคดีเหมือนแต่ก่อน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว
มานี้แสดงให้เห็นว่าเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ ที่ได้จัดตั้งกระทรวงเกษตราธิการขึ้นใหม่นั้น
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีแนวพระราชดำริที่จะปรับปรุงการเกษตรมาก
ยิ่งขึ้น ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้กระทรวงนี้ไปทำหน้าที่ในด้านบำรุงการเกษตรซึ่งเป็นหน้าที่
โดยตรงของกระทรวงนี้ซึ่งได้แก่ การจัดการออกโฉนดที่ดิน การบำรุงด้านการชลประทานและ
การเพาะปลูก เป็นต้น

* ๕. ความเห็นของเจ้านายข้าราชการเรื่องการจัดตั้งสภาเกษตรพานิชการ

เจ้านายและข้าราชการในสมัยนั้นได้มีความเห็นว่า รัฐบาลในครั้งนั้นสมควรที่จะไ้
หันมาเอาใจใส่ปรับปรุงการเกษตรให้มากขึ้น ดังจะเห็นได้จากในระหว่างที่รัฐบาลได้ยุบกระทรวง
เกษตรพานิชการ (พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๔๒) นั้น พระยาประจักษ์พริบาล (ผิง ชูโต)
ผู้เคยเป็นข้าหลวงพิทักษ์วัดหลวงคงแสนาคีเกษตราธิการ เมื่อครั้งพระยาภาสกรวงศ์เป็น
เสนาบดี* พระยาประจักษ์พริบาลเคยไปดูงานด้านการเกษตรที่ประเทศญี่ปุ่นพร้อมกับพระยา
ภาสกรวงศ์ ได้กราบบังคมทูลความเห็นให้จัดตั้ง "สภาเกษตรพานิชการ" และให้จัดตั้งกระทรวง
เกษตรขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นอกจากได้กราบบังคมทูลเสนอความเห็นเรื่องการจัดตั้งสภา

* พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ได้ดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดี ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑
แต่เมื่อมีประกาศตั้งเสนาบดีเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

เกษตรพันธนาการแล้ว ยังได้จัดทำโครงการการจัดสภากษัตริย์เกษตรพันธนาการ ได้ทำร่างพระราชบัญญัติ
ตั้งราชเกษตรพันธนาการสภา และได้เสนอความเห็นเรื่องการจัดการที่ดินและการเพาะปลูกใน
พระราชอาณาจักร

* คำกราบบังคมทูลความเห็นต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วนี้อาจจะเรียกได้ว่าเป็นแผน
พัฒนาเศรษฐกิจของไทย* พระยาประชาชีพวิบาลได้ปรารภถึงเหตุผลและความจำเป็นในการ
ได้เสนอความเห็นเรื่องวิธีจัดตั้งสภาเกษตรพันธนาการว่า

“...ข้าพระพุทธเจ้าได้ดำริถึงการเพาะปลูกและการน้ำ เรียกว่า
เอริเกชั่น ซึ่งเหตุที่จะกระทำให้เกิดผลจากที่ดินแล่นน้ำเป็นสินค้า
ออกจากกรุงสยาม ทำให้บ้านเมืองเกิดวุ่นวายการแล่นในผลประโยชน์
ในราชการทั้งเป็นกำลังของกระทรวงเกษตรพันธนาการจะจัดบำรุงรักษา
ให้ดำเนินไปทันกาลแลเวลานั้น ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ถูกไวแต่เดิมแล้ว
จึงได้ทำสภากษัตริย์เกษตรพันธนาการทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรง
ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ตามที่ข้าฯ ได้รับราชการฉลองพระเดช
พระคุณอยู่ในกระทรวงเกษตรพันธนาการมานาน ทั้งได้ทราบเกล้าฯ
และเห็นควรจะต้องจัดบำรุงการกสิกรรม พันธกรรมตามคราวที่ควรใน
ชั้นแรกแลถึงที่เขาวัดในประเทญ์นั้น เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้ออกไป
ราชการกับท่านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์แล้วท่านได้ไต่สวนการใส่ใจใน
การนี้เพื่อที่จะได้จัดการให้ดำเนินไปได้ทันตามเวลาด้วย ข้าฯ มีความ
เชื่อแน่ว่า แม้ได้จัดการเพียง ๓ ปีขึ้นไปก็จะได้เห็นผลการเพาะปลูกเป็น
สินค้าเจริญขึ้นอีกมาก ด้วยกรุงสยามเป็นเมืองเพาะปลูกอย่างเดียวที่
จะเกิดทรัพยากรสมบัติเพิ่มพูนเกศาฯ”¹

* โปรดอยู่ในภาคผนวก ก.

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเหตุ เลข ๑/๔ พระยาประชาชีพ
วิบาลกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องวิธีจัดตั้งสภาเกษตรพันธนาการ ๒๔ ธันวาคม รศ. ๑๑๕

พระยาประชากษัตริย์บาลได้กราบบังคมทูลถึงการดำเนินการและความบกพร่องใน
กระทรวงเกษตรพานิชการก่อนที่รัฐบาลจะยุบกระทรวงนี้ว่าการดำเนินงานหรือการปฏิบัติหน้าที่
ของกระทรวงเกษตรพานิชการในครั้งก่อนนั้นไม่ได้ดำเนินไปตามพระราชประสงค์ของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่งว่า

---เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ทรงพระราชดำริที่จะบำรุงการ
เพาะปลูก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมเกษตราธิการ
เป็นกระทรวงเกษตรพานิชการเปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวง
เพื่อจะได้จัดการบำรุงอุดหนุนสรรพพืชพันธุ์อันเป็นประโยชน์ของบ้าน
เมืองซึ่งจะได้จากการกสิกรรมและพานิชกรรม เป็นหน้าที่พิเศษของ
กระทรวงและให้พนักงานสำหรับรับเก็บเงินอากรค่าที่ดินส่งกระทรวง
พระคลังมหาสมบัติตามพระบรมราชประสงค์ ควบเป็นกระทรวงที่เห็น
ด้วยเกล้าฯ ว่าเป็นสำคัญในราชการกระทรวงหนึ่ง ถ้าได้จัดให้ดำเนิน
ไปตามกระแสพระบรมราชดำริและพระราชประสงค์เต็มที่แล้ว แต่
ในจำนวน ๕ ปีที่ได้เป็นไปแล้วนั้นยังไม่ได้จัดการให้เป็นไปตามพระบรม
ราชดำริให้เหมือนกับกระทรวงที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้น คงได้ทำอยู่เพียง
แต่การเก็บเงินค่านาแควอากรสวนตามทำนองแล่ววิธีซึ่งเป็นอยู่แต่เดิม
เท่านั้น การที่จะอุดหนุนสิ่งสำคัญของการกสิกรรมและพานิชกรรมโดยจัด
หรือรื้อถอนเปลี่ยนแปลงการในกระทรวงเกษตรพานิชการอย่างหนึ่ง
อย่างใดในจำนวน ๕ ปีที่ล่วงไปนี้ตกลงเป็นอันระงับอยู่ โดยที่คิดขัด
ของเพราะกระทรวงเกษตรพานิชการเองบาง เพราะกระทรวงอื่นที่
เกี่ยวเนื่องด้วยกระทรวงเกษตรพานิชการบาง การที่คิดขัดของทั้งนั้น
ยอมกระทำให้ราชการอื่นเป็นหน้าที่สำคัญของกระทรวงเกษตรพานิชการ
ลดน้อยลงทุกที เพราะราชการกำลังจะเดิน เมื่อเดินก้าวใดก็ยิ่งจะทำ
ให้เห็นไควว่าการไม่มีอะไรขึ้น ทุกก้าวของทางราชการที่ได้เดินไปนั้น

ในที่สุกก็เป็นอันต้องละลาย ยกการเก็บเงินค่านาแลอากรต่าง ๆ
ที่หาอยู่เท่านั้นไปสมทบขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเป็นธุระ
ทำการในหน้าที่นั้นต่อไป¹

การที่รัฐบาลได้ออกร่างการค้ำเงินของกระทรวงเกษตรพาณิชย์การไปให้
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติเป็นผู้จัดทำเป็นการนั้น พระยาประจักษ์ศิลปบริบาลเห็นว่าเป็นการ
เหมาะสมเพราะเป็นหน้าที่ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอยู่แล้ว และมีความเห็นต่อไปว่า
“เมื่อการเงินได้ยกไปสมทบอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติแล้ว การอย่างอื่นอีกหลายอย่าง
ซึ่งเป็นหน้าที่ของกระทรวงเกษตรพาณิชย์การที่เป็นหน้าที่สำคัญที่มีอยู่แล้วแต่ยังไม่ได้จัดคือ หน้าที่สำหรับ
บำรุงการเพาะปลูกนั้นจะละลายหายสูญไปกวยตามทีกระทรวงตองละลายนั้นซึ่งเป็นการน่าเสียดาย
เป็นอันมาก”² พระยาประจักษ์ศิลปบริบาลได้กราบบังคมทูลถึงความสำคัญของการเกษตรว่า
“สรรพผลประโยชน์ทั้งปวงในพระราชอาณาเขตรที่เป็นที่อยู่ซึ่งกระทำให้ทรัพย์สินสมบัติของบ้านเมือง
วัฒนมบูรณ์ยิ่งขึ้นก็เป็นผลประโยชน์อันเกิดขึ้นจากการกสิกรรมหรือที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการกสิกรรม
โดยมากกว่าสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด”³

พระยาประจักษ์ศิลปบริบาลได้กราบบังคมทูลต่อไปว่า การทำนาเป็นอาชีพที่สำคัญที่สุด
ของคนไทย ผลประโยชน์ที่ได้จากการกสิกรรมนั้นมีเฉพาะแต่ชาวอย่างเดียวนั้น โภยได้ยก
ตัวอย่างประกอบดังนี้

๑. ความภาษีของกรมศุลกากร สำหรับรัตนโกสินทรศก ๑๑๑ (๑๘๕๓)

มีจำนวนราคาเขาที่ไค้นทุกออกไปต่างประเทศเงิน ๖,๘๘๓,๐๓๓ เหรียญ

¹ ก.

² ก.

³ ก.

จำนวนรัตนโกสินทรศก ๑๑๒ เป็นจำนวนเงิน ๒๕,๕๒๖,๕๕๕ เหรียญ
รวม ๒ จำนวนปีการทํานาเข้าเป็นประโยชน์ตกอยู่ในบ้านเมืองโดยการ
กระทำขึ้นจากพื้นที่ดินส่งออกไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าต่างประเทศเป็น
จำนวนถึง ๓๒,๔๒๔,๐๙๒ เหรียญ หรือ ๖๙๕,๕๐๑, ชั่งเศษ แลในสอง
จำนวนปีนี้ ~~ถ้าจะ~~ บวกพริกไทยกับโคกระบือซึ่งเป็นสินค้าที่ได้นั้นทุกออกไป
ต่างประเทศรวมเข้าในราคาเจ้าควย ก็จะได้จำนวนราคาอันเป็น
สมบัติบ้านเมือง ซึ่งนับว่าได้รับจากการกสิกรรมหรือเนื่องด้วยการ
กสิกรรมเป็นจำนวนเงิน ๓๓,๙๕๔,๐๖๕ เหรียญ หรือ ๙๐๓,๓๑๓ ชั่ง
เศษแล

๕. ตามจำนวนเงินข้างบนนี้ ถ้าจะคิดเทียบกับจำนวนราคาไม้ซอส
สักที่ได้มันทุกออกไปยังต่างประเทศใน ๒ จำนวนมีเงิน ๔๔๙,๐๕๕
เหรียญ ก็จะได้จำนวนราคาประโยชน์ซึ่งได้รับจากการกสิกรรมหรือ
เกี่ยวเนื่องจากการกสิกรรมมากกว่าราคาไม้ซอสสักถึง ๓๒,๙๙๑,๕๙๐
เหรียญ หรือ ๖๘๒,๙๔๔ ชั่ง

๖. โรงสีเข้ากอไฟ ตั้งแต่จำนวนรัตนโกสินทรศก ๑๑๒ จนถึงรัตน
โกสินทรศก ๑๑๕ รวม ๓ จำนวนปีได้ตั้งขึ้นหลายโรงจนเป็น
โรงสีเข้าขนาดใหญ่ทั้งนั้น แลที่โรงสีเข้าได้ตั้งขึ้นอีกหลายโรงนั้นก็เป็น
อย่างหนึ่งซึ่งจะทำให้เห็นควยเกล้าว่า การทํานาเข้าในพระราชอาณา
เขตรเจริญขึ้นอีกโดยมาก เมื่อเข้าเจริญขึ้นพอค่าเจ้าของโรงสีได้สีซอม
มันทุกส่งออกไปต่างประเทศมากขึ้นเพียงไร ทรัพย์สินสมบัติของบ้านเมือง
ซึ่งเกิดขึ้นจากการกสิกรรมก็ต้องยอมเจริญยิ่งขึ้นเพียงนั้นเหมือนกัน

๗. พื้นที่ในจังหวัดกรุงเทพฯ แลหัวเมืองซึ่งใกล้เคียงติดต่อกับกรุงเทพฯ
ในสามสี่จำนวนปีนี้มีความเจริญขึ้นอีกมากด้วยการคลอง พื้นากกรุงเทพฯ
ปัจจุบันตกไม่ได้รับการบำรุงเพียงพอทรามลงมากกว่าแต่ก่อน แต่ถึงอย่างนั้น

ก็ตั้งตัวนอกเจริญยิ่งกว่า เงินค่านาจำนวนรัตนโกสินทรศก ๑๑๐
เพียง ๗๐๐ เสก จำนวนรัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ๑๑๒ และ ๑๑๓
เก็บได้ขึ้นถึง ๑๕๐๐ ซึ่งเสก ขึ้นกว่าครึ่งตัวแล้ว ในจำนวนรัตน
โกสินทรศก ๑๑๔ และ ๑๑๕ นี้ก็คงจะได้รับทวีขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก
เพราะเห็นด้วยเกล้าฯ ได้ในที่ป่าคงพงทางอยู่แต่เดิมก็กลับเป็นที่นา
ก็มีประโยชน์ขึ้นโดยมากแล้ว¹

ในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ สกิมจัดการในสภาเกษตรพันธการของพระยา
ราชธานีพริบาลันรัฐบาลจะต้องทำนุบำรุงอุดหนุนในกิจการด้านการเพาะปลูก การค้าขาย
การช่างฝีมือ การประมง การแร่โลหะ การป่าไม้ และการตรวจที่ดินและภูมิวิทยา² ในส่วนที่
เกี่ยวกับการบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกนั้นพระยาราชธานีพริบาลได้กราบบังคมทูลว่า เนื่องจาก
ที่ดินในประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์อยู่แล้วตามธรรมชาติ การบำรุงจึงไม่ต้องบำรุงตามวิธีการ
ของต่างประเทศซึ่งเป็นการระเอียดยและฟัสการ การบำรุงนั้นเพียงแต่

๑. บำรุงคลอง ภูเขา หรือลำรางซึ่งเป็นทางที่จะทำให้น้ำเข้าไปถึง
ในที่ ๆ ใดทำการเพาะปลูกนั้นโดยสะดวก และเป็นหนทางซึ่งผู้ทำการ
เพาะปลูกนั้นจะได้เอาไครยไขควย เป็นต้นว่า ภูเขา คลอง หรือลำราง
ถายังไม่มีเมตตองการปลูกก็ควรตองจัดให้มีขึ้น หรือถามีอยู่แล้วก็ควร
จักตองบำรุงให้ทรงอยู่หรือเจริญยิ่งขึ้นกว่าเก่า

¹ ด.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๔ สกิมจัดการใน
สภาเกษตรพันธการของพระยาราชธานีพริบาล ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕.

๒. คลอง ภู และลำรางทางน้ำใด ที่กระทำให้น้ำไหลลดลงเร็วเกินไป หรือไหลช้าแรงจัด ที่กินในจังหวัดเหล่านั้นได้รับมากเกินไปแก่ความต้องการ แล่นำความอันตรายมาในบ่อการเพาะปลูก ๆ ยอมเสียไปเพราะน้ำนั้น อย่างไม่ควรที่จะลงทำเบียดกันน้ำไว้หรือกันน้ำไว้อย่างไรแล้วแต่การ ที่ควร สุดแต่ผลที่ควรจะได้รับจากการเพาะปลูกที่ได้รับเท่านั้น ✓

๓. การแนะนำการเพาะปลูกต่าง ๆ ให้ใดไปตั้งทำในจังหวัด สถานที่ที่สมควรแก่พฤษชาติซึ่งใดเพาะปลูก เช่นกับผลไม้ปรางให้ใด ปลูกที่ตำบลท่าอิฐ แขวงเมืองนนทบุรี หรือการเพาะปลูกต้นผลเงาะ ควรชักนำให้ใดปลูกที่ตำบลบางยี่ขัน แขวงกรุงเทพฯ เป็นต้น

๔. ควรต้องสืบหาเหตุแห่งพฤษชาติอันเป็นอยู่แล้ว เคยมันทุกออกไปต่างประเทศ แต่บัดนี้กลับลดน้อยลงจนไปและหมดสิ้นไปทั้งเพราะ เหตุไร แลเมื่อใดทราบเหตุแล้วควรต้องจัดการบำรุงส่งเสริมอย่างไร ที่จะทำให้อัตราประโยชน์หรือทวีขึ้นตามลำดับคราวของการที่จะ เป็นไปได้

๕. การทำนาข้าว แม้ว่าทุกวันนี้ในสิ่งวิวัฒนาการอยู่แล้วตามอนุ นิยม แต่ควรต้องบำรุงให้เจริญขึ้นอีกเพราะพรรณข้าวที่เป็นชนิดดีและ ชนิดทรามอยู่ข้างจะคละกันปะปนกันเสียมากแล้ว เมื่อใดแห่งใดมีพรรณ ข้าวปลูกที่ทรามมากกว่าพรรณข้าวปลูกที่ดี เข้าในที่แห่งนั้นเมื่อใดที่ขอม มันทุกออกไปต่างประเทศแล้วราคาข้าวก็จะไปในอันตกต่ำทรามกว่าเขาใน ประเทศอื่น ๆ เข้าในตลาดเยอรมันประเทศตามในบอกของพระสุริยา- นุวัฒน์อุปคุตนั้น ก็มีปรากฏว่าเขาในประเทศสยามเป็นราคาต่ำกว่าเขา ประเทศอื่น ๆ ทั้งหมด เพราะมีผลผลิตอันหนึ่งเรียกว่าลูกเซงระคนปน คละอยู่ในเขาชาวยุโรปเขาใจว่าเป็นยาพิษ ฉะนั้นเขาจึงได้ราคาต่ำ กว่าเขาในประเทศอื่น ในในบอกพระยาสุริยานุวัฒน์ไคฉางสารบาญชี

จำนวนเข้าแลรอกาเข้าโดยหลักฐาน ไคโปรคเกลาา ไทกระหวาง
 เกษตรพานิชการสืบสวนไคความจริงแล้ว แตคกงรวมจะลายไมไค
 คิคจักการไทตลอด เราะฉะนั้นถามีนาที่ไคการนอยแลไคทำการ
 เติมนาคีแล้ว ความเสียหายแห่งเขาเล็กนอยเข็นนิกกงจะสำเร็จ
 เรียบรอยตลอดควยไคไค เมื่อเจ้าพนักงานผู้มีนาที่ ๆ สมควรนั้นไค
 ประจิจตอราชการไคจริงแล้ว ถาไคจัดการตลอด ราคาเขาใน
 คางประเทศก็ขึ้น ผลประโยชน์ของบ้านเมืองก็ยอมจะเจริญยิ่งขึ้น
 อีกตามราคาเขาที่คั้นควย แลการทํานาเขานี้ยังต้องการความ
 บำรุงอีกหลายอย่าง มีเครื่องมือการทำการคือเครื่องมือเกี่ยว
 เครื่องระหัดแลเครื่องฉาน เป็นต้น

๖. ฝ่ายกับยาสูบสองอย่างนี้ ก็ควรไคเป็นสินค้าฝ่ายขาออกไค
 แตยังไม่ไคทำการเป็นการใหญ่เป็นแต่ไคกระทำขึ้นแล้ว บันทุกออก
 ไคต่างประเทศบ้าง ไคสอยอยู่ในบ้านเมืองบ้างเล็กน้อยเท่านั้น
 การที่ควรจะขยายใหญ่ไคแต่ไคไปไคไคนั้นน่าจะมีสิ่งไคชักชวน
 อยู่สักอย่าง เมื่อไคมีนาที่สมควรไคตรวจสอบสืบหาเหตุผลแล้ว
 ก็คงจะทราบเกลาา ไค เมื่อทราบเกลาา แวควควรจะอุดหนุนไค
 อย่างไคก็คงจะเจริญยิ่งขึ้นกว่าที่ไคเป็นอยู่ขณะนี้

๗. พริกไทย เป็นสินค้าที่เจริญอยู่แล้ว แตถาไคบำรุงอุดหนุน
 ตามกราว ก็คงจะเจริญยิ่งขึ้นกว่าที่ไคเป็นอยู่ขณะนี้

๘. กาแฟ ตามหัวเมืองในแหลมมลายูทราบเกลาา ว่าเป็น
 กาแฟอย่างดีเียนเดียวกับกาแฟของประเทศเมืองอื่นเหมือกัน
 แตปลูกนํ้าไม่สุ่มมากนัก ถาไครับความบำรุงอุดหนุนแก่ความซัดของ
 จึงเป็นอยู่ในหลุคพนไค ราษฎรก็คงจะทํามาก เมื่อมีจำนวนมาก

ออกไปได้แล้ว ทรัพย์สินของบ้านเมืองก็คงจะฟื้นทวียิ่งขึ้นอีก¹

เมื่อพระยาพระราชพิธีพินิตได้กราบบังคมทูลถึงสภาพของการเพาะปลูกและเสนอแนะวิธีการและพืชผลที่ควรจะได้ส่งเสริมดังกล่าวมาแล้ว และเห็นว่าเมื่อกระทรวงเกษตรพาณิชย์ได้ถูกยุบไปรวมกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติแล้ว ก็ควรจะตั้ง "สภาเกษตรพาณิชย์" ขึ้นโดยให้สถานนี้มีคณะกรรมการ ๓ หรือ ๕ นาย เพื่อจะได้ปรึกษาหารือกันในการที่จะบำรุงเศรษฐกิจของประเทศ สภานี้อาจจะให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติหรือกระทรวงมหาดไทยหรืออาจจะตั้งเป็น "กระทรวงใหม่" ขึ้นอีกกระทรวงหนึ่งก็ได้ ในคำกราบบังคมทูลนั้นพระยาพระราชพิธีพินิตได้กราบบังคมทูลถึงหน้าที่ของสภาใหม่ว่า

๑. สำหรับดูแลในสรรพการทั้งปวงซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยการเพาะปลูกในทางที่จะช่วยบำรุงอุดหนุนให้ผลประโยชน์ซึ่งได้รับอยู่แล้วทวียิ่งขึ้นตามอุดมคติของสถานที่ ๆ เป็นอยู่ตามทางวิชาซึ่งควรแก่ประเทศ เช่น ปลูกเหมาเป็นปุ๋ย เป็นต้น มีการปิดน้ำไว้ค่น้ำไว้ในเวลาที่ต้องการหรือไม่ ต้องการ หรือทำทาง ทำคลองในอันที่เปล่าประโยชน์ให้ราษฎรได้เข้าตั้งทำการเพาะปลูกได้สะดวกยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่หรือแนะนำการเพาะปลูกซึ่งจะนำไปดียิ่งขึ้น มีการทดลองทำเป็นแบบตัวอย่างให้เห็นเป็นต้นแล
๒. สำหรับตรวจตราบำรุงการทั้งปวงซึ่งเกี่ยวด้วยการค้าขายอันเกิดมีแล้วในบ้านเมืองเสื่อมทรามลงหรือยิ่งขึ้น หรือจะเกิดมีขึ้นใหม่อีกต่อไปในการซึ่งกำหนดพัศดีอัตราเครื่องวัด ซึ่ง ตวง ให้ออกประกาศนียบัตรในการแรกคิดทำเป็นส่วนพิเศษ ทำทางหรือแบบยานต่าง ๆ ให้รวมทั้งการที่จะบำรุงอุดหนุนการตั้งบริษัทและที่ประชุมบริษัทในการค้าขายด้วย²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ กษ. ๑/๔ พระยาพระราชพิธีพินิตกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องวิธีจัดสภาเกษตรพาณิชย์ ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๔.

แนวคิดในการปรับปรุงเศรษฐกิจทั้งทางด้านการเกษตรกรรม พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมของพระยาประจักษ์ศิลปบริบาลนั้นนับว่าเป็นแนวคิดแรกในการที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยและเศรษฐกิจของชาติ และอาจจะเรียกได้ว่าเป็น 'แนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกของเมืองไทย'* ซึ่งพระยาประจักษ์ศิลปบริบาลอาจจะได้แนวคิดนี้มาจากแนวคิดในการปรับปรุงเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นซึ่งเขาได้จัดอยู่ก่อนแล้วและได้ผลดี ประเทศญี่ปุ่นได้จัดให้สภาที่เรียกว่า 'Agricultural Commercial and Industrial Committee of Higher Level' ซึ่งทำหน้าที่คล้ายกับสภาเกษตรพาณิชย์การของพระยาประจักษ์ศิลปบริบาล

ถ้าหากได้นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับนี้มาใช้และดำเนินการอย่างจริงจังมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คงจะทำให้เศรษฐกิจของไทยก้าวหน้ายิ่งกว่าที่เป็นอยู่ แต่เป็นที่น่าเสียดายที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับนี้ไม่ได้นำมาใช้เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่เชื่อว่าสถานนี้คืออะไรกันแน่ พระองค์ทรงเข้าใจพระทัยว่าเป็น 'แชมเบอร์ออฟคอมมर्स'* (Chamber of Commerce)² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเห็นว่า

* ดูในภาคผนวก ก.

1 G.C. Allen, Western Enterprise in Far Eastern Economic Development in China and Japan, p. 140

** การรวมกลุ่มพ่อค้าเพื่อดำเนินกิจการต่าง ๆ ที่จะอำนวยความสะดวกประโยชน์ในทางการค้าขายของกลุ่มพ่อค้า กลุ่มพ่อค้าดังกล่าวนี้เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลมาก ในการควบคุมกิจการค้าขาย

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๕ พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ ๕ ถึงเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ๔ พระองค์ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘.

สถานนี้เป็น "บอร์ด ออฟ เทรด" (Board of Trade)¹ เจ้านายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
ในขณะเสนาบดีเห็นด้วยแต่ส่วนที่เกี่ยวกับการจัดชลประทาน แต่ไม่เห็นด้วยที่จะจัดตั้งสภาเกษตร
พนิชการโดยเห็นว่าสถานจะทำหน้าที่เกี่ยวกับการค้าเท่านั้นและในการจัดตั้งสถานนี้ "เป็นการสิ้น
เปลืองและไม่เป็นประโยชน์อีก"²

ถึงอย่างไรก็ตามผู้เขียนเชื่อว่า คำกราบบังคมทูลความเห็นของพระยาประชาธิ
พริบาลและความเห็นของเจ้านายข้าราชการที่ปรึกษาหารือกันในเรื่องนี้มีผลทำให้รัฐบาลต้องจัด
ตั้งกระทรวงเกษตรธิการขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ และมีผลทำให้มีการปรับปรุงการเกษตรใน
ตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

* ๕. ความเห็นเรื่องการบำรุงอุดหนุนเกษตรกรและการจัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตร

ปัญหาเรื่องความทุกข์ยากของราษฎรนับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญยิ่งปัญหาหนึ่งในสมัยนั้น
ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยามหาวชิราวุธ (นกแก้ว) ขาหลวงพิเศษออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเทพฯ กับ
กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รัฐบาลเอาใจใส่แก้ไขความทุกข์ยากของราษฎรโดยอุดหนุนเกษตรกร

* คณะกรรมการซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล โดยรัฐบาลได้จัดตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการหาทาง
ส่งเสริมการค้าขายซึ่งทำหน้าที่คล้ายกระทรวงพาณิชย์

- ✓ ¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๕ กรมหลวงดำรงราช
นุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องความเห็นพระยาประชาธิพริบาล ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖.
- ✓ ² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๕ กรมหลวงดำรงราช
นุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องความเห็นพระยาประชาธิพริบาล ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕.

ในเรื่องให้เกษตรกรกู้เงินส่วนพระองค์ หรือให้เอกชนรวมกันเป็นบริษัทให้เกษตรกรกู้เงินไปลง
ทุนทำการเพาะปลูกโดยเห็นว่า

"---ความยากลำบากของราษฎรชาวนาที่ต้องลงทุนสำหรับทำนา เช่น
 ลงทุนสำหรับซื้อสัตว์พาหนะแลจากจ้างคน คาสเปียงอาหารเป็นต้น ใน
 ระยะเวลาที่ยังไม่ได้รับผลนั้น แลมีความเห็นว่า ถ้ามีผู้ตั้งเป็น
 หลักฐานที่จะให้ราษฎรยืมทุนทำการเพาะปลูกแล้วก็จะได้อัตติ ๒ อย่าง
 คือ อย่างที่ ๑ พวกชาวนาบางคนก็โดยมากกว่าไม่มีทุนเพราะการทํา
 ความเจริญต้องประกอบด้วยเหตุผลสามประการคือ หนึ่ง เนเซอรอด
 เอเยนต์ คือภาคพื้นดินธรรมชาติที่จะได้เกิดผล สองกำลังกายแล
 ความอดุสาหะ สามกำลังทุนที่จะหครอง ประโยชน์ประการที่ ๒ ถ้า
 การเพาะปลูกเจริญขึ้นก็เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ความเจริญในการ
 ค้าขายของบ้านเมือง" 1

นอกจากการให้เงินแกขบวนการกู้ยืมเป็นทุนนั้นจะก่อให้เกิดผลดีแกขบวนการแล้ว ผู้ให้ทุนก็ได้รับผลประโยชน์มากมายคือ

-----นโยบายของฝ่ายผู้ให้ทุนก็มี คือ ออกเงินแล้วได้ดอกเบี้ยแรง
แล้วก็กำไรเสรีจําไม่ได้เลยใหม่เกี่ยวกับวงการ การเก็บเงินก็ต้องเก็บใน

*natural agent.

1 กองจดหมายเหตุนานาชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๕ กรมหมื่นมุนีทรมานวิทยากร บังคมหลวงรัชกาลที่ ๕ เรื่องการอดทนขาวนา ร.ศ. ๑๑๘ (ไม่ลงวันที่และเลขที่ในหนังสือ)

ถูกขายเข้า ประโยชน์ที่จะออกในที่นี้ก็จะได้อื่นแทน (คอกเบี้ย -
ผู้เขียน) อยู่ใน ๑๕ เปอร์เซ็นต์ หักค่าใช้จ่ายเสียประมาณ ๕
เปอร์เซ็นต์ เนตโปรฟิต (กำไรสุทธิ - ผู้เขียน) ก็คงอยู่ใน ๑๐
เปอร์เซ็นต์ แลเงินนั้นก็เสีย (เป็นการออบไวควย - ผู้เขียน) ควย
เพราะจัดให้มีข้อบังคับในเรื่องกรณี (การทำสัญญาค่าประกัน -
ผู้เขียน) ต่าง ๆ ให้ออกให้ท่านจะไม่สูญเสียได้ ๑

กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยได้กราบบังคมทูลว่า เงินส่วนพระองค์ที่ฝากไว้ในธนาคาร
นั้นได้ดอกเบี้ยเพียงร้อยละ ๔ ต่อปี และเห็นว่าหากให้นำเงินส่วนพระองค์ที่ฝากอยู่ในธนาคาร
ออกมาให้ชาวนาเกษตรกรจะได้รับผลประโยชน์มากกว่า เพราะฉะนั้นเงินทองก็มีมากขึ้นกว่า
แต่ก่อน ถ้ารัฐบาลได้จัดการให้ราษฎรชาวนาถูกยืมเงินแล้วก็จะเห็นทางที่จะทำให้รัฐบาลได้กำไร
อย่างมหาศาลทีเดียว^๒

การหาผลประโยชน์จากเงินที่รัฐบาลมีอยู่ในสมัยนั้นจะนำเงินไปซื้อที่ดินบ้างไปสร้าง
ตึกบ้าง กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยได้กราบบังคมทูลเปรียบเทียบระหว่างการหาผลประโยชน์โดย
การที่รัฐบาลเอาเงินไปสร้างตึก หรือไปซื้อที่ดินไว้กับการให้เกษตรกรกู้ยืมโดยคิดดอกเบี้ยแรงนั้น
จะเห็นได้ว่า การให้ชาวนากู้ยืมจะได้ผลประโยชน์มากกว่าเพราะว่า

“---การสร้างตึกถ้าวซื้อที่ดินนั้นได้ผลประโยชน์จริง แต่มักตีในเวลา
ต้องการพามีที่ทุนไถ่น้อย แต่เวลาถอนกลับเป็นเงินโดยอาการอันร้อน
ก็ตกมาก ถ้าใช้ในทางนี้แล้ว (ให้ชาวนากู้ยืม - ผู้เขียน) สิ้นมีก็ชำระ

๑ ค.

๒ ค.

สละงานเห็นทุนกำไรกันให้ทั้ง บรรดาแรวโฮลเคอ (ผู้มีหุ้นส่วน - ผู้เขียน) ก็คงได้รับคิวเคนท์ (ส่วนแบ่งกำไร - ผู้เขียน) ถ้าจะถอนทุนก็ได้ ชาวพระพุทธรเจ้าเชื่อแน่ว่า ถ้าจักเป็นการสำเร็จได้ตลอดแล้วก็จะได้อผลดีหาที่ใดสู้มิได้¹

ความเห็นที่กล่าวมาแล้วข้างบนนี้ ผู้กราบบังคมทูลนี้มีเจตนาอย่างไร ผู้เขียนเห็นว่า มีเจตนาที่เราต้องพิจารณาอยู่ ๓ ประการ คือ ประการแรกผู้เสนอมีความเห็นตงการจะอุดหนุนช่วยเหลือชาวนาเกษตรกรด้วยความบริสุทธิ์ใจให้มีทุนรอนประกอบอาชีพ ในประการที่สองนั้น ผู้เสนอความคิดเห็นนี้ต้องการที่จะรวมกับลงทุนเพื่อให้เกษตรกรกู้เงินโดยคิดดอกเบี้ยสูง จะทำตัวเป็นนายทุนซุกกรักเกษตรกรดังเช่นพวกนายทุนบางคนทำอยู่ในขณะนั้นและก็ได้ผลดี เจ้าของที่ดินก็ดี ผู้มีทุนทรัพย์ก็ได้เงินกู้จ้ะ ร่ำรวยมากขึ้นนับตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว เจตนาประการที่สามนั้นผู้เสนอมีความต้องการจะหารายได้ให้แก่รัฐบาลมากขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วยที่จะนำเงินส่วนพระองค์หรือเงินของรัฐบาล หรือให้เอกชนรวมทุนกันเป็นนายทุนให้เกษตรกรกู้ยืมเงิน อาจจะเป็นเพราะเกรงว่าจะไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร หรือบางทีอาจจะกลัวว่าจะไม่ได้รับเงินคืน หรือบางทีอาจจะทรงพระราชดำริว่าจะเป็นการมกมเมาสิ่งที่ดีร้ายให้แก่เกษตรกรอาณาประชาราษฎร์ก็เบ็ได้ ดังนั้นความคิดที่จะให้การอุดหนุนชาวนาโดยการให้กู้ยืมเงินจึงเป็นอันล้มเลิกไป

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการนำเรื่องการอุดหนุนชาวนาโดยให้กู้ยืมเงินนี้ขึ้นมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง เพราะได้มีเกษตรกรร้องขอยืมเงินจากรัฐบาลและในระยะนั้นการออกโฉนดที่ดินก็ขยายออกไปกว้างขวางแล้ว หลังจากทีกระทรวงเกษตรธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล และกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้รามาภิพิจารณาปัญหาได้โดยได้นำเรื่องการจัดธนาคารเกษตร (Agricultural Bank)

ที่อังกฤษจัดอยู่ในประเทศที่ยิปต์มาพิจารณาควรวางสมควรจะนำมาจัดตั้งในประเทศไทยหรือไม่ เมื่อได้ศึกษารายละเอียดต่าง ๆ และศึกษาถึงลักษณะความเป็นไปของคนไทยแล้ว เจ้าพระยาวงษา นุประพัทธ์* เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการได้กราบบังคมทูลว่า ประเทศไทยยังไม่สมควรที่จะจัดตั้งธนาคารให้เกษตรกรกู้ยืมเงินเช่นเดียวกันกับที่รัฐบาลอังกฤษจัดตั้งขึ้นในประเทศอียิปต์นั้น เพราะสาเหตุที่ราษฎรชาวนาซัดสนยากจนอยู่ในเวลานี้ไม่ใช่เพราะไม่มีทุนจะไ้ใช้ประกอบการเพาะปลูกแต่อย่างใดเลย แต่เป็นเพราะไม่รู้จักประหยัคทรัพย์มากกว่าอย่างอื่น¹ เจ้าพระยาวงษา นุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการได้ชี้ให้เห็นนิสัยของคนไทยในสมัยนั้นว่า

"---การพลาดพลั้งเสียหายในการทำนาหรือการเพาะปลูกต่าง ๆ นั้น ย่อมจะมีเสมอเป็นธรรมดาตามอาการของฝนที่ตกมากหรือเอยกว่าที่ควร การ เหตุนี้ผู้ทำนาหากินในทางเพาะปลูกควรต้องตระเตรียม ประหยัคทรัพย์ของตนในคราวที่หาได้ตลอดคตินั้นสำรองไว้ตามสมควร เมื่อถึงเวลาที่น้ำฝนเคาะเข้าไม่ได้เมื่อใดก็ได้ใช้จ่ายเจ้าจนกันได้ ถ้า ราษฎรรู้จักประหยัคทรัพย์อยู่เช่นนี้แล้ว ก็คงจะไม่ต้องได้รับความคับ แค้นอันจนอย่างที่เบียดอยู่ในเวลานี้เลยเป็นแน่ แต่นิสัยของราษฎร ชาวนาโดยมากนั้น ความที่ข้าพระพุทธเจ้าได้สังเกตมา ถึงแม้ว่าปีใดที่ได้ผลบริบูรณ์ก็ใช้จ่ายผลกำไรที่หาได้มานั้นเกือบหมด หรือถ้าผู้ใดเงิน การพนันควยแล้วก็เล่นเสียจนหมดทีเดียวเกือบไม่พังกำลังพอที่จะบริโภค

* เจ้าพระยาวงษา นุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) เป็นเสนาบดี พ.ศ. ๒๔๕๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๒ เจ้าพระยา วงษา นุประพัทธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องชาวนาจะกู้เงินรัฐบาลและจะวางเงินที่จะบำรุงนา ที่ ๕๑/๗๒๓๘ ๑๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๔.

ใช้สอยจนถึงเวลาที่ควรจะได้เก็บเกี่ยวข้าวในนาโคอีก แต่ดำในปีใดที่ก่ง
หายจากการเกาะปลูกโคอีกก็ยังคงพอเลี้ยงชีพต่อไปได้ แต่ดำปีใด
ไม่ได้ผลแล้วก็รู้สึกความเดือดร้อนอันทันที เมื่อราษฎรชาวนาของ
เราโดยมากยังไม่รู้จักประหยัทรพียอยู่ตราบดีแล้ว ถึงแม้ว่ารัฐบาล
จะให้เงินไปทำทุนอย่างทำอยู่ในประเทศอียิปต์และประเทศอื่น ๆ แต่ใน
เวลานี้ไปแล้วบางทีก็อาจจะยังเกิดความยุ่งยากต่าง ๆ ขึ้นได้และคงไม่ได้
ผลที่หวังว่าจะได้เป็นแน่"¹

นอกจากราษฎรชาวนาจะไม่รู้จักประหยัทรพียแล้ว เจ้าพระยาวางษา ประพัทธ์ยัง
ชี้ให้เห็นว่า ราษฎรชาวนายังขาดความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ ถ้าหากว่าราษฎร
ชาวนามีความขยันหมั่นเพียรแล้ว อาจจะตั้งตัวได้โดยไม่ต้องลงทุนมากกว่าที่เขามีอยู่แล้ว โดย
โดยกตัวอย่างว่าราษฎรจะสร้างตัวได้จากการทำนาโดยใช้ทุนแต่น้อยว่า

✓ ---ราษฎร ๒ คนตัวเมียซึ่งมีกำลังอยู่ในบงประมาณนั้น ตามธรรมดา
สามารถทำนาอย่างหักกลางดางพงโดยไม่ต้องใช้โคหรือกระบือได้
ประมาณ ๑๐ ไร่ ถ้าคิดถึงเมล็ดข้าวที่จะได้ในปีนั้น ๕ ไร่ ต่อ
๒ เกวียน (สัด ๒๔) ในปีแรกก็จะได้เขาไม่ต่ำกว่า ๔ เกวียนใน
จำนวนเขา ๔ เกวียนที่ได้ก็หักเอาไว้เป็นเขาปลูกเสีย ๓๐ สัด และ
เป็นเขาสำหรับรับพระราชนานเสียด ๑๐๐ สัด เขาก็มี ๒ เกวียน ๓๐
สัดที่ยังเหลืออยู่ก็จะขายได้ตามราคาที่ซื้อกันประมาณ ๑๔๒ บาท คิด
หักกาเสียดเสร็จแล้วจะมีทุนในปีที่ ๒ ประมาณ ๑๓๒ บาท แล้วสามารถ
จะซื้อเครื่องมือทำนาโคได้ขึ้น ก่อ ไร่ คราก กระบือ อย่างพอประมาณ
ได้ครึ่ง ในปีนี้ ๒ นี้สองคนตัวเมียจะทำได้ไม่ต่ำกว่า ๓๐ ไร่ ในปี
๓ กำลังก็ทวีขึ้นตามผลที่ได้"²

1 ค.

2 ค.

ใน เรื่องการจัดตั้งธนาคารของรัฐบาลนั้น เจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์ ได้กราบบังคมทูลว่า ถึงเวลาที่รัฐบาลจะคิดจัดตั้งขึ้นแล้วเหมือนกัน* แต่ให้เป็นธนาคารสำหรับฝากเงินอย่างเดียว เพื่อจะเป็นการเริ่มต้นที่จะฝึกหัดราษฎรชาวนาให้รู้จักการฝากเงินและประหยัดทรัพย์ที่จะหาพานำได้นั้น ในการจัดตั้งธนาคารนี้รัฐบาลต้องตั้งขึ้นเองราษฎรจะได้ไว้วางใจเชื่อถือและการที่จะตั้งธนาคารเงินขึ้นคงจะทำได้ในทันทีคือ ยังไม่จำเป็นต้องตั้งธนาคารเป็นเอกเทศเพียงแต่มอบกิจการฝากเงินดังกล่าวไว้กับคลังมหาดหลวง คลังเมืองต่าง ๆ ให้เป็นที่สำหรับรับฝากเงินของราษฎร

เจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์ ได้กราบบังคมทูลถึงการบำรุงอุดหนุนชาวนานาว่า นอกจากรัฐบาลจะอุดหนุนราษฎรโดยรับฝากเงินของราษฎรไว้นั้น ควรจะอุดหนุนในทางอื่น ๆ อีกหลายอย่างคือ จักรเย็บเกี่ยวกับการจ้างลูกจ้าง จัดเรื่องสัตว์พาหนะโคกระบือ บำรุงจัดหาเครื่องจักรทำนา งควนและลดหย่อนค่าเสนา จัดให้มีชาหลวงนาประจำอยู่ตามมณฑลต่าง ๆ จัดกวักขั้รักษาการปกครองท้องที่ให้แข็งแรงยิ่งขึ้นและจัดการชลประทานให้มีน้ำสำหรับใช้ในการเกษตร

* จากหนังสือเรื่องธนาคารไทย ของเฉลิม ยงบุญเกิด ซึ่งพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในโอกาสครบรอบ ๓๐ ปี ของธนาคารแห่งประเทศไทย กล่าวว่ ในสมัยปลายรัชกาลที่ ๕ มีธนาคารทางประเทศ ๓ ธนาคาร ออกบัตรของธนาคารใช้แทนเงินอยู่ในท้องตลาดคือ ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ ธนาคารชาร์เตอร์ และธนาคารแห่งอินโดจีน การออกบัตรของธนาคารเหล่านี้เป็นการออกตั๋วสัญญาจ่ายเงินตราโลหะแก่ผู้ว่าบัตรมาขึ้นเมื่อทรงถาม บัตรธนาคารต่าง ๆ ที่ธนาคารออกนั้นเป็นสิ่งที่ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย และบัตรธนาคารเหล่านี้ก็ได้ใช้กับแพร่หลายคงใช้กันอยู่ในระหว่างหมู่พอกาชาวต่างประเทศและประชาชนชั้นสูงในกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่สำหรับเอกพระนครออกไร่นาไม่มีผู้นิยมใจ

* ๖. ความเห็นของราษฎรชาวนาขอให้รัฐบาลปรับปรุงการเกษตร

« กระทรวงเกษตรธิการได้เชิญชาวนาที่ตั้งทำนาอยู่ทุ่งหลวง คลองรังสิตมาประชุม เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ในการประชุมครั้งนี้ใช้เวลาประชุม ๑ วัน ผู้มาประชุมมี ๓๕ คน นับเป็นการประชุมชาวนาครั้งแรก เพื่อให้ชาวนาได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคในการประกอบอาชีพและเสนอแนะแนวทางแก้ไขและบำรุงส่งเสริมการเกษตร แต่ในการประชุมครั้งนี้เรียกว่า การประชุมชาวนานี้มีข้อที่น่าสังเกตว่า ผู้มาประชุมส่วนมากเป็นเจ้าของนาซึ่งเป็นเจ้านายข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ เป็นคนจีนบ้าง เป็นฝรั่งบ้าง แขนงบาง *

* ความเห็นต่าง ๆ ซึ่งที่ประชุมได้พูดถึงและเสนอแนะรัฐบาลนั้นมีดังนี้

๑. ขอให้รัฐบาลได้หาทางระงับปราบปรามโจรผู้ร้ายที่มีอยู่ชุกชุมนั้นเสีย
๒. รัฐบาลเก็บเงินค่าเช่ามากเกินไป ขอให้ลดหย่อนลงบ้าง
๓. ให้ยกเลิกการพนัน
๔. ให้พิจารณาปรับค่าเงาเช่าให้สูงขึ้น
๕. ป้องกันไม่ให้โค กระบือ เป็ด ไก่
๖. จัดการเรื่องลูกจ้างทำนา
๗. รัฐบาลยังไม่ควรจัดตั้งธนาคารให้ชาวนากู้เงิน
๘. ให้มีน้ำจืดท่วล้งที่นา ที่แท้จริงจะหายเปรียบ
๙. เรื่องการทำนากับประเพณีน้ำในที่ลุ่มที่ดอนให้มีระดับน้ำพอดี
๑๐. ตั้งชาวหลวงเกณฑ์สำหรับบำรุงการเพาะปลูก
๑๑. รัฐบาลควรจัดบำรุงเครื่องจักรทำนา

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก

๑๒. ป้องกันช่างไม่ให้ทำอันตรายเข้าในนา¹

การเกษตรมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศชาติมากน้อยเพียงใดนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะรัฐบาลในสมัยนั้นยอมรับกันดีอยู่แล้วว่ามีความสำคัญยิ่ง เมื่อกระทรวงเกษตรธิการได้สถาปนาขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นต้นมา รัฐบาลก็ได้พยายามอย่างยิ่งที่จะปรับปรุงการเกษตรเพื่อจะทำให้สถานการณ์ของเกษตรกรรมและความเป็นอยู่ของคนไทยดีขึ้น รัฐบาลได้พยายามปรับปรุงโครงสร้างของกระทรวงให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น กระทรวงเกษตรได้พยายามจัดหาบุคคลที่มีความสามารถเข้ามารับราชการเพื่อทำคานการเกษตร ได้จัดหาและวางจ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษาและรับราชการ และได้มีการส่งนักเรียนออกไปศึกษาวิชาการเกษตรที่ต่างประเทศ เพื่อเป็นการเตรียมการสำหรับการปรับปรุงขั้นต่อไป การปรับปรุงที่สำคัญของรัฐบาลในยุคนี้ที่สำคัญได้แก่ กิจการอันแรกที่รัฐเห็นว่าควรปรับปรุงก่อนกิจการอื่นก็คือ เรื่องนำสำมะโนใช้ในการเพาะปลูกหรือการชลประทาน นโยบายที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การจัดเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน และนโยบายที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งได้เริ่มจัดในตอนปลายรัชกาลแล้วก็คือ การส่งเสริมการเพาะปลูกและการจัดการศึกษาคานการเกษตร เนื่องจากการปรับปรุงการเกษตรในครั้งนั้นยังขาดปัจจัยและมีอุปสรรคหลายอย่าง ดังนั้นการปรับปรุงการเกษตรจึงดำเนินไปเท่าที่สภาพการณ์ของประเทศจะอำนวยให้ ในการเสนอผลการทวนความต่อไปนั้นผู้เขียนจะได้ศึกษาว่า รัฐบาลในยุคนี้ได้ปรับปรุงการเกษตรคานใดอย่างไรบ้างเสียก่อน แล้วจึงจะได้ชี้ให้เห็นอุปสรรคและปัญหาในการปรับปรุงกับผลที่ได้รับจากการปรับปรุงการเกษตร.

/ 1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๒ เจ้าพระยาวงษาบวรประพัทธ์กราบบังคมทูล รัชกาลที่ ๕ เรื่องรายงานการประชุมชานาทางหลวงคลองรังสิต ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔.

การปรับปรุงการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ก่อนที่จะกล่าวถึงการปรับปรุงการเพาะปลูกนั้น ควรจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปรับปรุงการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินเสียก่อน เพราะการปรับปรุงการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นเป็นการปรับปรุงพื้นฐานนำไปสู่การปรับปรุงการเพาะปลูก

ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๑ ว่า เมื่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ นั้นก็เห็นได้ว่าที่ดินโคกให้เกิผลทางเศรษฐกิจมากขึ้นกว่าเดิม คนเริ่มเห็นความสำคัญของที่ดินมากขึ้นกว่าเดิม ที่ดินมีค่ามากขึ้น จึงได้มีการบุกเบิกที่ดินซึ่งเคยกร้างว่างเปล่าอยู่แต่เดิมขึ้นให้เกิดประโยชน์ขึ้น ทำให้การถือกรรมสิทธิ์ที่ดินมีความจำเป็นยิ่งขึ้นกว่า

แต่ก่อน

๑. ความเป็นมาของการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน

การออกหลักฐานรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินแต่เดิมนั้นเรียกว่า การเดินนาเดินสวน" คือการจกให้พนักงานของรัฐออกไปสำรวจที่ดินแล้วทำหลักฐานไว้ว่าใครมีที่ดินที่สวนเท่าใด มีต้นผลไม้มัชนิดใดเท่าใด ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเก็บภาษีอากรของรัฐ ในสมัยก่อนนั้นเนื่องจากการเกษตรขยายตัวไปช้ามาก เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงดินใหม่จึงจะมีการเดินนาเดินสวนใหม่ครั้งหนึ่ง ต่อมาภายหลังเมื่อการเกษตรได้ขยายออกไปจึงทำให้มีการเดินนาเดินสวนบ่อยขึ้น ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น โดยที่รัฐบาลเห็นว่าเพื่อความสะดวกในการเรียกเก็บอากร จึงได้มีการให้ประมุขจั่วจกในการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินคล้ายกับการผูกขาดภาษีอย่างอื่นในสมัยนั้น¹ ผู้ที่ประมุขจั่วจกได้เรียกว่า "เสนา" เสนาเป็น

¹ จินกร ทองเสวต ประวัติกระทรวงเกษตร หน้า ๘.

ผู้ออกตราของแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นของเสนา หนังสือสำคัญต่าง ๆ ที่แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน เช่น ตราจอง ใบเสร็จรับเงินนั้นเสนาเป็นผู้จัดหาเอง และคิดแบบอย่างขึ้นเอง กรมเกษตรธิการในสมัยนั้นไม่ได้ควบคุมแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้จึงทำให้หนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่เป็นแบบเดียวกัน ทำให้เกิดความยุ่งยากขึ้น การแก้ไขและปลอมแปลงกระทำได้ง่ายขึ้น) พระยาพระราชพิพิธบริบาล (เผิง จูโต) มีความเห็นเกี่ยวกับปัญหาและความยุ่งยากการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินในสมัยนั้นว่า

“---การเดินสวนเสนา จำนวนปีมะเมียจัตวาศก ๑๒๔๕* นั้น กรมพระคลังสวนไถ้จัดการเดินรังวัดทำโฉนดขึ้นมีจำนวน ๔๘,๒๓๑ โฉนด---แต่โฉนดสวนในคราวนี้ต้องนับว่ามีหลักฐานดีกว่าหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินอย่างอื่นบรรดาที่ได้ทำขึ้นแล้ว เพราะสารบบแล บัญชีเดิมยังมีพร้อมมูล แต่ถึงกระนั้นนามผู้ถือกรรมสิทธิ์ก็ยุ่งยาก สับสนไม่หมด โดยที่การเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ไม่ได้คิดแก้ไขเดินไปตามวิธีของการที่ได้เดินรังวัดทำโฉนด สารบบที่มีอยู่แล้วก็เป็นแต่ว่ามีพอทราบจำนวนซึ่งได้เดินรังวัดเดิมเท่านั้น นับว่าเป็นหลักฐานไม่ได้ก็เสียแล้วไปเวลานี้ จำนวนตราแกนนาเมืองนาญโคโคประมาณไม่ได้ด้วยไม่มีสารบบเดิมเป็นหลัก” ๑

* พ.ศ. ๒๔๒๕.

๑ กองจดหมายเทศุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กข. ๔/๕ พระยาพระราชพิพิธบริบาลกรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ ๕ ๑๒ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑.

การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินในสมัยนั้น รัฐได้เห็นความสำคัญของผู้มีส่วน
มากกว่าที่นา ค่าอากรที่ได้จากที่ส่วนก็มากกว่าที่นา การทำหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นใน
ที่ส่วนจะมีหลักฐานอย่างพร้อมมูล แต่ใบที่นานั้นจัดทำยังไม่เป็นระเบียบมากนัก ทั้งนี้อาจจะเป็น
เพราะว่าที่ส่วนนั้นมีเขตที่ดิน ซึ่งเห็นได้ชัดกว่าที่นาได้ จึงทำให้การออกหนังสือรับรอง
กรรมสิทธิ์ที่ดินกระทำไต่สะดวกกว่า

เมื่อพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นเสนาบดีที่เกษตรธิการ (พ.ศ.
๒๔๓๐ - พ.ศ. ๒๔๓๕) ได้มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินเสียใหม่
โดยยกเลิกการประมูลหรือตัวราชการและการตั้งเสนาไปทำการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน
ตามแบบเดิมเสีย และให้ตั้งข้าหลวงออกซื้อที่ดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทำการนี้แทนเรียกว่า "ข้าหลวงกรมนา"¹
กรมนาหรือกรมเกษตรธิการเป็นผู้คิดแบบแผนการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินขึ้นใหม่ให้เป็น
แบบเดียวกัน ซึ่งเป็นวิธีการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าแบบเดิม ได้พิมพ์
ใบหยียบย่ำ ใบจอง ใบเสร็จรับเงินมีสำเนา ทำบัญชีจอง และมีบัญชีเงินค่าเช่าเป็นแบบเดียวกัน
ข้าหลวงกรมนาเป็นผู้ไปทำหน้าที่ออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน ค่าธรรมเนียมจองยกเป็นของ
หลวง กับกรมนาได้ประกาศพระราชบัญญัติที่ดินและค่าอากรขึ้นเป็นครั้งแรก คือพระราชบัญญัติที่ดิน
รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ในพระราชบัญญัติที่ดินฉบับนี้กำหนดค่าธรรมเนียมออกหนังสือ
รับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินโฉนดฉบับละ ๖ บาท ผู้รับจองที่ดินคนหนึ่งอาจจะขอจองที่ดินกี่แปลงก็ได้ แต่
หนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินฉบับหนึ่งนั้นมีเนื้อไม่เกิน ๒๕ ไร่² การกำหนดขนาดเนื้อที่ดินนี้มีความ
มุ่งหมายเพื่อจะออกโฉนดที่ดินให้ได้น้อยฉบับแต่อาจจะได้ค่าธรรมเนียมจองมากขึ้น มิได้มีความ
มุ่งหมายเพื่อป้องกันในการที่คนจะจับจองที่ดินไว้เป็นจำนวนมากแต่อย่างใด เพราะที่ดินที่รกร้าง
ว่างเปล่ายังมีอยู่มากและปัญหาเกี่ยวกับการสะสมที่ดินไว้นาน ๆ ยังไม่มีในสมัยนั้น

✓ ¹ ทิเบร ทองเสวต ล.ก. หน้า ๗.

² กองจดหมายเทศาภิบาล เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔.๑/๓ พระราชบัญญัติ
ที่ดินรัตนโกสินทรศก ๑๑๐

เมื่อได้สถาปนากระทรวงเกษตรพาณิชย์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ และเจ้าพระยา
สุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เป็นเสนาบดี (พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๓๙) และพระยา
ภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ กระทรวงเกษตร
พาณิชย์ก็ได้ดำเนินการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินตามวิธีที่เคยปฏิบัติมา เมื่อครั้งพระยา
ภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เป็นเสนาบดี แต่โดยที่ท่านเห็นว่าการออกโฉนดที่ดินแต่เดิมนั้นมีข้อ
บกพร่องอยู่มาก เพราะการออกโฉนดยังไม่ได้ทำแผนที่ละเอียดหรือที่เรียกว่า กาเก็ชเกิน
เจอร์เวย์ ก่อน ท่านเห็นว่า ในการออกโฉนดหรือหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นควรจะได้ทำ
แผนที่ละเอียดเสียก่อน จำนวนเนื้อที่ดินในโฉนดจึงจะได้ใกล้เคียงความจริงและโฉนดจะไม่ทับกัน
ดังนั้นจึงได้ให้กรมแผนที่ทำแผนที่ละเอียดขึ้น และให้ขยายการทำแผนที่ให้กว้างขวางออกไปและ
ตั้งโรงเรียนแผนที่ที่วังสระปทุมวา

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๔๒ ซึ่งกระทรวงเกษตรพาณิชย์ได้ยุบ
ไปรวมกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัตินั้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้จัดการออกตราจองแบบ
เดิมเสียทั้งหมด ตราจองเดิมที่ออกมาแล้วเป็นอันยกเลิกใช้ไม่ได้ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
ได้ทำตัวสำคัญให้เป็นคู่มือเรียกว่า 'ใบเหยียนย่ำ' ใบเหยียนย่ำนี้มีอายุใช้ได้ ๑ ปี เมื่อสิ้นปีต้อง
เสียค่าธรรมเนียมใหม่และออกใบเหยียนย่ำใบใหม่ ถ้าหากไม่เสียค่าธรรมเนียมใหม่ก็หมด
กรรมสิทธิ์^๒ ในการออกใบเหยียนย่ำไม่ได้มีข้อกำหนดเรื่องขนาดเนื้อที่ดินในแต่ละแปลงตั้งแต่กอง
พระยาพระราชพิธีพืชมงคล (ผิง ชูโต) ได้มีความเห็นเกี่ยวกับการออกโฉนดที่ดินในสมัยนั้นว่า
การจัดทำหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินในครั้งนั้นมีปัญหาเรื่องตราจองทับกันและยังขาดการทำและ
เก็บรักษาทะเบียนที่ดินจึงทำให้การตรวจค้นหลักฐานกระทำไต่ยาก จนต้องงดออกหนังสือรับรอง
กรรมสิทธิ์ที่ดิน ดังคำกราบบังคมทูลตอนหนึ่งว่า

¹ ทับกร ทองเสวต ล.ค. หน้า ๑๘.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔/๕ พระยา
พระราชพิธีพืชมงคลกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ๑๒ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓.

“...ในปีรัตนโกสินทรศก ๑๐๘* กระทรวงเกษตราธิการได้คิด
ออกตราจองขึ้นใหม่ ถึงแม้การขึ้นใหม่มากกว่าแต่ก่อนก็จริง แต่ออกจะ
เลอะ ที่ดินแปลงเดียวตราจองซ้อนกันก็มี ต้นข้าวสารบบไม่ได้เก็บ
เขาระเบียบดังหมาย เพราะเปลี่ยนเสนาบดีขึ้นทำก็เปลี่ยนไปด้วย
ทุกวันนี้หากจะคนเป็นการลำบากอย่างที่สุด บางทีจะหาไม้ไค้ที่เดียว
ก็เป็นได้ แลทั้งใดความวาทกรรมมาอยู่** ถึงต้องสั่งให้คัดออก
ตราจองทั้งหมด ไม่ได้ออกตราจองจำหน่ายที่ดินพระราชทานแก่ราษฎร
ระงับอยู่จำนวนหลายปี ไค้ประโยชน์อย่างเดียวกันแต่เงินค่าธรรมเนียม
นิยมจอง ซึ่งเดิมเป็นของเสนา ความวิสัยนี้กลับมาเป็นของหลวง
เท่านั้น”¹

๒. การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบใหม่

การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบใหม่ ซึ่งเป็นแบบที่ได้ปรับปรุงให้ต่อมา
จนถึงปัจจุบันนั้น ได้เริ่มขึ้นในคอบปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้
ก็ด้วยเหตุว่าการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ออกมาแต่เดิมนั้นมีปัญหาและอุปสรรคไม่สามารถ
ดำเนินไปด้วยดีได้ วิธีการทำยังขาดระเบียบปฏิบัติที่แน่นอน จำนวนเจ้าหน้าที่จัดทำมีจำนวน
น้อย พระราชกำหนดกฎหมายซึ่งเจ้าหน้าที่จะนำไปปฏิบัตินั้นก็ยังไม่เรียบร้อย ไม่ได้มีการกำหนด

* พ.ศ. ๒๔๓๒

**๑ ในตอนที่ยุบกระทรวงเกษตราธิการไปรวมกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๔๒

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๔ หมายเลข กษ. ๔/๕ พระยาประชาติพิ
บริบาลกรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ ๔ ๑๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓.

ขอบเขตอำนาจหน้าที่ของเจ้าพนักงานที่ไปปฏิบัติงาน วิธีการรังวัดชั้นสูงตรึงไม้ค้ำโพ ดั้งนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ เมื่อได้สถาปนากระทรวงเกษตรธิการขึ้นใหม่ และเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัชย์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) มาเป็นเสนาบดีนั้น พระยาประชาชีพบริบาล (เผิง ชูโต) ได้กราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการจัดที่ดินและการเพาะปลูกในพระราชอาณาจักร ว่ารัฐบาลควรจะได้จัดการออกโฉนดที่ดินขึ้นใหม่ และปรับปรุงวิธีการออกโฉนดที่ดินและการทำทะเบียนที่ดินให้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน¹ ซึ่งนี้รายละเอียดต่าง ๆ ตามคำกราบบังคมทูลตอนหนึ่งดังนี้

“---ส่วนกรมที่ดิน

๑๗. บรรดาระเบียบวิธีที่ดินควรจัดเรื่อง

๑. หมายเขตที่ดิน

๒. ระเบียนโฉนด

๓. การขาย การจำนำ การส่งต่อ

๔. การจดทะเบียน

๑๘. การหมายเขตที่ดินนี้ให้ลงมือทำก่อน เพราะเรื่องที่ดินการแผนที่เป็นเรื่องสำคัญมาก ความจะเรียบเรียงก็ด้วยแผนที่ แต่

๑๙. เจ้าพนักงานที่ออกไปทำนั้นต้องมีพระราชบัญญัติเป็นมณฑลตามชั้นไว้ระหว่างเจ้าพนักงานแลพนักงานผู้ทำการ หรือระหว่างผู้ทรงอำนาจที่ดินกับเจ้าพนักงาน หรือผู้นั้นกับเจ้าของผู้ทรงอำนาจที่ดินแลพนักงานผู้ทำการเป็นคน

๒๐. ความในพระราชบัญญัติ รวมที่ดินทุกชนิดที่มานับเรือน ที่ดินเพาะปลูก ก่อนที่เจ้าพนักงานที่จะออกไปทำจะมีประกาศทองที่ แลชนิดที่ดินที่จะทำ

✓¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ. ๑/๔ พระยาประชาชีพบริบาลกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องการจัดที่ดินและการเพาะปลูกในพระราชอาณาจักร

๒๑. พระราชบัญญัติที่ดินเพียงเอาตามที่มีอยู่ในสเตรตส์เซตเคิลเมนต์^{*} หรือบา เมืองในประเทศออสเตรเลีย เลือกว่าตามที่จะรแกครว นานเมือง

๒๒. ในการที่จะหมายเขตที่ดินนั้นในชั้นแรกควรทำที่นาและที่ไร่ก่อนอื่น ๆ เพราะที่นากำลังยุ่ง และตราจองสำหรับที่นาซึ่งมีอยู่ชั้นซ้อนทับกันเหลือกำลัง แลที่เพียงเกี่ยวความกันวิวาทกันในระหว่างเพื่อนนาที่ใกล้เคียงกันก็มีโดยมาก ในสมัยที่ศาลแพ่งในกระทรวงยุติธรรมมีคดีเรื่องที่น่าจะต้องอาศัยกรมแผนที่ไปเค้นรังวัดทำแผนที่ส่งมาเป็นหลักในการพิจารณาพิพากษาเกือบแทบทุกเรื่องแล้ว ถ้าได้ลงมือหมายเขตแล้วความสะดวกของศาลจะทำการไต่เร็วขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ด้วย

๒๓. การหมายเขตที่ควรลงมือทำการไม่ต่ำกว่า ๔ กอง เพราะเจ้าพนักงานในกองแผนที่เวลานี้มีตัวอยู่มากแล้ว แลทั้งนักเรียนซึ่งรับใหม่ก็มีอยู่อีกเป็นอันมากด้วย

๒๔. เงินที่จะจ่ายในการหมายเขตที่ดิน แม้จะลงทุนมาก แต่ก็จะได้กลับคืนมามาก คือ

๑. ค่าธรรมเนียมรังวัดชั้นสุตรที่ดิน
๒. ค่าจ่ายหาหลักหมายเขต
๓. ค่าแผนที่ของที่ดินซึ่งรังวัดและจ่ายไต่ ค่าธรรมเนียมและสิ่งของซึ่งจะจ่ายไต่ใน ๓ อย่างนี้ ที่เมืองสิงคโปร์ซึ่งเป็นอาณาเขตเล็กน้อยเพียงเท่าค่าลงหนึ่งในพระราชอาณาเขตในนี้

* ดินแดนที่อังกฤษเข้าปกครองในมาลายูบางส่วนซึ่งได้แก่ Perang, Province Wellesley, Malacca, Naning และ Singapore

๑๘๘๕ (พ.ศ. ๒๔๒๘) ยังเก็บได้เป็นเงินถึง ๘,๐๙๙ เหรียญ
หรือ ๑๓,๔๔๕ บาท ถ้าให้พระราชอาณาเขตใดลงมือทำการ
ค้ากรรมเนียมแลสิ่งของทั้งนี้ จะจำหน่ายได้จำนวนที่กินเท่ากันคง
จะไม่ต่ำกว่าจำนวนนี้เป็นแน่ เพราะในสมัยนี้ที่ดินคือที่นาเป็นต้น
มีราคามากขึ้นกว่าแต่ก่อนแล้วหลายเท่า ผู้หวังหาเงินมีความประสงค์
ที่จะได้รับหลักฐานนั้นมากอยู่แล้ว

โฉนด

๒๔. เรื่องโฉนดนั้นทุกวันนี้เป็นที่เสียผลประโยชน์ของราษฎรโดย
มากเพราะเงินทุนซึ่งไคลงไว้ในที่นานั้นเป็นเงินจม ได้รับประโยชน์
จากการเช่าบางก็เป็นแต่จำนวนเล็กน้อย ครั้นจะนำเอาหลักฐานของ
ที่ดินคือโฉนดไปเป็นประกันเงินซึ่งจะไคกู้ยืมมาพอเป็นเงินทุนหมุน
เวียนไคในการค้าขายอย่างอื่น ๆ โฉนดสำหรับที่ก็ยอมจะเป็นที่
รังเกียจของคนทั่วไป โดยที่มีตัวอย่างอยู่ ที่นารายเดียวมีตราจอง
ถึง ๒ หรือ ๓ ฉบับเป็นต้น แลทั้งในตราจองเองความก็ออกจก้อยู่
แล้วว่าไม่รับผิดชอบ ถ้าตราจองนั้นจะไปพบกับตราจองเก่าก็ให้ยกใช้
ไม่ได้ ดังนั้นก็เป็นข้อเสียให้เห็นอยู่แล้ว ถ้าหากรัฐบาลไคทำโฉนดของ
ที่ดินให้หลักฐานดีขึ้นแลให้ที่เชื่อถือของประชาชนทั้งปวงไคแล้ว เงิน
ทุนของราษฎรซึ่งไคลงไว้ในที่นาตามราคาที่สูงไคแล้ว คงจะกลับมา
เป็นเงินหมุนเวียนไคอีกไปไคหนึ่งไม่น้อยกว่าหมื่นซึ่งตลอดพระราช

อาณาเขต

๒๕. โฉนดสำหรับที่นาซึ่งมีอยู่แล้วในเวลานี้ต้องคิดด่างใหม่
ทำหลักฐานใหม่ทั้งสิ้น แลหลักฐานคือโฉนดที่จะทำใหม่นั้นเห็นด้วย
เกล้าว่าจะต้องทำเป็น ๒ ฉบับ ให้แก่ผู้หวังหาไปเป็นคู่มือ ๑ ฉบับ
เก็บไว้กับสมุหเทศาภิบาลซึ่งจะได้ให้พยานหลักฐานของเจ้าพนักงาน

ในทิวาการ ๑ ฉบับ แลในโฉนดนี้ต้องจัดชนิดออกเป็น ๔ อย่างตาม
ชั้นของที่ดินซึ่งมีกรรมสิทธิ์ต่างกัน คือ

๑. โฉนดตราสารสำหรับที่ดินเรือน (ถ้ามีเวลาจะทำได้)

๒. โฉนดใหญ่ สำหรับที่ดิน (เดิมมีอยู่แล้วพอใช้ได้)

๓. ตราแดงนาครุโค (ต้องรับจัด)

๔. ตราจองสำหรับนาฟางดอยแลไร (ต้องรับจัด)

๒๗. ในการทำโฉนดสำหรับที่ดินเปลี่ยนหรือให้แก่ผู้ขอขวงหาที่ดิน
นั้น เจ้านักงานต้องรับรองว่าถูกต้อง แลในตอนต้นที่ยังไม่มีพระราช
บัญญัติให้เอาตามกฎหมายเดิม เป็นแต่ออกข้อบังคับของกระทรวง
จะเกาะแคว้นที่จะทำโฉนดแคว้นออกโฉนดก่อนก็ได้ เพราะตามกฎหมาย
เดิมนั้น บันดาที่ดินจะต้องรับโฉนดเป็นสำคัญนั้น มีพร้อมบริบูรณ์พอ
เป็นหลักที่ยึดถือได้โดยอยู่แล้วในการที่จะได้จัดในตอนนั้น

การขาย การจำนำ การส่งต่อ

๒๘. การซื้อขาย หรือการจำนำ หรือการส่งต่อที่ดินแก่กันนั้น ควร
เป็นหน้าที่ของกระทรวงเกษตรธิการ เพราะจะไกรู้เห็นเป็นพยานไว้
และเพื่อจะไกรู้เสียซึ่งการวิวาท โดยที่โฉนดโฉนดให้เดิมมีบัญชีเป็น
พยานไว้เป็นหลักฐาน

การจดทะเบียน

๒๙. บันดาหนังสือขาย จำนำ และให้ปันแก่กันอย่างใด ๆ จะต้อง
นำหรือให้นำมาจดทะเบียนแลลงบาญชีไว้ในทิวาการทั้งสิ้น ถ้าหากว่า
ใครผู้ใดมีหนังสือสำคัญอยู่แล้ว แต่ไม่มีในทะเบียน ๗. ทิวาการเป็น
หลักฐานแล้ว จะไม่นับว่าหนังสือสำคัญนั้นถูกต้องควมกฎหมายกรรมสิทธิ
แห่งที่ดิน จะต้องไปตกอยู่แก่ผู้ถือหนังสือสำคัญที่ได้จดทะเบียน แต่การ
ที่จะมีบังคับอะไรก็ ต้องมีประกาศพระราชบัญญัติใหม่ เพราะตาม
กฎหมายเดิมไม่มีแล.

๓๐. ในการบังคับให้จดทะเบียนที่ดินเป็นการสำคัญของหลักฐาน
ใบที่ดินเพราะมีประโยชน์ถึง ๕ ประการ คือ

๑. เพื่อเป็นพยานในการที่จะเกิดมรดกขึ้น
๒. เพื่อจะไต่ถามจำนวนรายชื่อนามผู้หวงห้ามที่ดิน
๓. เพื่อจะไต่ถามจำนวนที่ดินซึ่งได้อนุญาตให้ผู้อื่นรับไป

หวงห้ามแล้ว

๔. เพื่อจะไต่ถามการที่ขาย หรือจำนำ หรือการส่ง
ต่อแก่กัน ถ้าไม่มีมาพิสูจน์ไว้ให้เป็นหลักฐานแล้วประโยชน์ทั้ง ๔ อย่าง
นี้จะทราบเล่าเป็นแน่ไม่ได้เลยเป็นอันขาด"¹

ข้อเสนอในการจัดการออกโฉนดที่ดินและการทำทะเบียนที่ดินของพระยาประชาธิพ
บริบาล (เนื่อง ชูโต) นี้ได้ปรับปรุงดีขึ้นกว่าการทำหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบก่อน ๆ ที่เคย
มีมาแล้ว พระยาประชาธิพบริบาล (เนื่อง ชูโต) ได้นำความนี้ไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรม
วงศ์เธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้เห็นชอบด้วย จึงได้ทำหนังสือ
กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินให้เป็นหลักฐาน ทั้งนี้เพื่อ
เป็นการสอดคล้องกันกับงานการทำแผนที่และหลักฐาน และมณฑลกรุงเก่าซึ่งดำเนินการเสร็จ
สิ้นไปแล้วประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งนั้นพระราชประสงค์จะระงับข้อพิพาทของราษฎรที่
แก่งแย่งในกรรมสิทธิ์ที่ดินกัน² การที่จะปฏิบัติดังกล่าวให้ลุล่วงไปได้จงสพพระราชประสงค์

¹ ก.

² ประพันธ์ ตรีณรงค์ ประวัติและงานสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

นั้นก็อยู่ที่การออกโฉนดที่ดินแสดงกรรมสิทธิของผู้ที่ถือสิทธิในที่ดินเสียให้ถูกต้องมั่นคง โดยทางราชการเป็นผู้รับรองกรรมสิทธิ์นั้น ๆ

ในครั้งนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการ กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงยุติธรรมไต่ปรักษาหารือกันแต่ก็ไม่สามารถจะดำเนินการในเรื่องนี้ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะกรรมการวางแผนการออกโฉนดที่ดินขึ้น + เมื่อคณะกรรมการไต่ปรักษาหารือกันและได้ร่างประกาศเรื่องโฉนดที่ดินเสร็จเรียบร้อยแล้วได้นำเข้าประชุมเสนาบดี ประกาศใช้เป็นพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดินตั้งแต่วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ เรียกว่า พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดินรัตนโกสินทร ศก ๑๒๐ ในประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นการออกโฉนดแบบใหม่ครั้งแรก ** ในประเทศไทย พระวิสุตรเกษมศรีศิลป์ (ข้า สาลิกุปต์) ผู้ช่วยข้าหลวงพิเศษออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเก่าในครั้งนั้นได้บันทึกไว้ใน

คณะกรรมการประกอบด้วย

เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เป็นประธาน พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย พระศรีธเทพปลัดคุณดอง เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย นายริเวท คาร์แนค (Rivett Carnac) ที่ปรึกษากระทรวงพระคลัง และอธิบดีกรมตรวจและกรมสำราญขึ้น เป็นกรรมการ

/* ได้ปรับปรุงแก้ไขเป็นพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดินรัตนโกสินทรศก ๑๒๑ หลักการของพระราชบัญญัตินี้ ได้ปรับปรุงแก้ไขต่อมาเป็น พระราชบัญญัติที่ดิน พุทธศักราช ๒๔๔๗ ซึ่งใช้อยู่จนถึงปัจจุบันนี้

บันทึกความจำเรื่องการออกโฉนดที่ดินในสมัยแรก โดยได้กล่าวถึงพระบรมราโชบายของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการออกโฉนดที่ดิน ความตอนหนึ่งว่า

“---แต่ในระหว่างนั้นได้ทราบจากท่านผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่า พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕ - ผู้เขียน) บิได้ทรงเพิกเฉย
ยังทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ต่องานนี้ (การออกโฉนดที่ดิน - ผู้เขียน)
อยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เรียกประชุมเสนาบดีทรงปรึกษา
เรื่องการออกหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินเป็นสิ่งที่จำเป็นแล้วไม่ควรหยุด
ต้องทำต่อไป เพราะบ้านเมืองเจริญขึ้นแลที่ดินก็มีราคาขึ้นกว่าแต่ก่อน
มาก เมื่อออกหนังสือสำหรับที่ดินแล้ว การเก็บเงินค่าอากรที่สะดวก
การวิวาทบุกรุกแย่งชิงที่ดินกันก็จะเบาบางลง---” 1

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของการออกโฉนด
ที่ดินอยู่ตลอดมา แต่ปัญหาที่สำคัญที่สุดในการออกโฉนดที่ดินครั้งแรกนั้น คือการขาดบุคคลที่มีความ
รู้ที่จะทำ เกี่ยวกับตัวบุคคลที่จะทำงานนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระราชประสงค์จะให้คนไทยเป็นคนทำ เพราะไม่คอยไว้อใจฝรั่ง ฝรั่งที่จ้างเขาทำไม่เข้าใจ
ภูมิประเทศเมืองไทย เขาจะต้องออกไปตรวจภูมิประเทศเสียก่อน และอีกประการหนึ่งนั้นนิสัย
คนไทยเขาก็ยังไม่รู้ กว่าเขาจะรู้แล้วเขาก็กลัวเสียเวลาไปเปล่า ๆ หลายปี โดยทำงานได้
ไม่เต็มที่ การที่ทรงเห็นชอบด้วยกับการให้คนไทยทำนั้นเป็นเพราะคนไทยย่อมรู้ภูมิประเทศและ
นิสัยคนไทยกันอยู่แล้ว ไม่ต้องเสียเวลาที่จะทำ 2

1 ประพันธ์ ทวีวงศ์ ล.ก. หน้า ๔๔๕

ในการประชุมเสนาบดีเพื่อพิจารณาเรื่องการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ นี้ เสนาบดีจำนวนมากกราบบังคมทูลว่า "คนไทยไม่เห็นผู้ใดจะทำได้ เห็นควรจะจ้างฝรั่งเข้ามาจัดทำ"¹ ยกเว้นสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้กราบบังคมทูลว่า มีคนไทยอยู่คนหนึ่งเห็นสมควรที่จะรับทำงานนี้ได้ ~~บุคคลผู้นั้น~~ คือ พระยาประชาติพิริบาล (ผิง ชูโต) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระยาประชาติพิริบาล (ผิง ชูโต) เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการที่ดินมณฑลกรุงเก่า เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๔๔ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งศาลขึ้นพร้อมกันเรียกว่า "ศาลเกษตร" สำหรับชำระความที่ดินในเขตที่จะออกโฉนดที่ดินอย่างใหม่

พระยาประชาติพิริบาลเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการที่ดินคนแรกที่ได้ดำเนินการออกโฉนดแบบใหม่ โดยเริ่มทดลองออกโฉนดตามแนวคิดของตนทันที โดยได้ออกไปตั้งทำโฉนดอยู่ที่สมภารราชประยูร พระราชวังบางปะอิน มณฑลกรุงเก่า ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นต้นมา เขตที่ทำการทดลองออกโฉนดแบบใหม่นั้น ก่อตั้งแค่แยกบางไทรไปจดแยกสีสุก ตลอดจนถึงมณฑลกรุงเก่า² และเมื่อเริ่มออกโฉนดแบบใหม่นั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปทอดพระเนตรทรงพอพระราชหฤทัย³ ต่อมาการออกโฉนดแบบนี้ได้ขยายตัวมากขึ้น

¹ ค.

² ค. หน้า ๔๔๔

³ ค. หน้า ๕๐๒

๓. การตั้งกรมทะเบียนที่ดินและหอทะเบียนที่ดิน

เมื่อการทดลองการออกโฉนดแบบใหม่ได้ผลดีกว่าแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองกรุงเทพฯ (จังหวัดพระนครหรืออยุธยา) ขึ้นเป็นแห่งแรกเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ๑ หอสภา -
 คารวราชประยูร พระราชวังบางปะอิน ได้ตั้งกรมทะเบียนที่ดินขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๕ และได้ตั้งหอทะเบียนที่ดินมณฑลกรุงเทพฯ ขึ้นเป็นแห่งที่สองในวันเดียวกันนี้ ต่อมาได้ตั้งหอทะเบียนที่ดินขึ้นอีก ๙ แห่ง ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๕๑ คือ หอทะเบียนที่ดินเมืองนครราชสีมา เมืองชลบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองพิษณุโลก เมืองพิจิตร (อุตรดิตถ์) เมืองสุพรรณบุรี เมืองปราจีนบุรี เมืองลพบุรี และเมืองอ่างทอง อนึ่ง พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ก็ได้ตราขึ้นในรัชสมัยนี้ พระราชบัญญัติฉบับนี้แม้จะได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมในสมัยต่อมาอีกหลายครั้ง แต่ส่วนใหญ่ก็คงใช้เป็นหลักของการทะเบียนที่ดินตลอดมาจนกระทั่งได้จัดเข้าในประมวลกฎหมายที่ดิน พุทธศักราช ๒๔๘๙¹

ส่วนเจ้ากรมทะเบียนที่ดินนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายคัมภีร์ เอ. เกรแฮม (W.A. Graham) ผู้ชายเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเป็นเจ้ากรมทะเบียนที่ดินคนแรก ดำรงตำแหน่งอยู่จนถึงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยจึงได้ให้ไปรับราชการทางกระทรวงมหาดไทยโดยเป็นที่ปรึกษาเมืองกลันตัน ส่วนทางกรมทะเบียนที่ดินนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระหัตถสารสุภกิจ (ภู) ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอาหารมรินทร์ เป็นเจ้ากรมสืบต่อมา และได้พ้นจากตำแหน่งเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประมวลภูริเทว (แสง วีริยะศิริ) เป็นเจ้ากรมทะเบียนที่ดินต่อมาจนถึงวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๗²

¹ ทินกร ทองเสวต ประวัติกระทรวงเกษตร หน้า ๒๒.

² ก. หน้า ๒๓.

แต่เดิมนั้นพระยาพระราชสีห์บริบาล (เป็ง ชูโต) ข้าหลวงพิเศษออกโฉนดที่ดิน มณฑลกรุงเก่าอยู่ในความบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า เมื่อกระทรวงเกษตรรา ธิการได้ตั้งหออทะเบียนที่ดินขึ้นและตั้งกรมทะเบียนขึ้นแล้ว พระยาพระราชสีห์บริบาล (เป็ง ชูโต) ก็ได้โอนมาสังกัดกระทรวงเกษตรราธิการ แต่เมื่อโอนมาสังกัดกระทรวงเกษตรราธิการไม่นานก็ เกิดขัดแย้งกันกับเสนาบดี และพระยาพระราชสีห์บริบาลก็ได้กราบบังคมลาออกไปทำงานอื่น หลังจากนั้นกระทรวงเกษตรราธิการก็ได้ทำการออกโฉนดที่ดินต่อมาตามแบบที่เคยทดลองมาแล้ว¹

นายคัมภีร์ เอ. เกรแฮม (W.A. Graham) เจ้ากรมทะเบียนที่ดินในสมัยนั้น หลังจากที่ได้ตรวจตราการออกโฉนดที่ดินแล้วมีความเห็นว่า ปัญหาสำคัญในการออกโฉนดที่ดินครั้งนั้น ก็คือเมื่อได้ออกโฉนดไปแล้วก็ยังมีกรณีพิพาทเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นอยู่ ดังความตอนหนึ่งว่า

"---เรียบร้อยดี แต่ในเรื่องนี้ควรจะกราบเรียนให้ทราบ ว่า ประกาศ ซึ่งได้ออกในการออกโฉนดนั้นยังหาเป็นที่พอแก่การโดยมิได้คิดทั่วไปไม่ การออกโฉนดนี้เมื่อออกโฉนดไปแล้ว ผู้ที่ได้รับกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ ที่ดินนั้นควรจะต้องพนการวิวาท แลประกาศในการออกโฉนดก็ได้ว่า ไว้ชัดว่า เมื่อออกโฉนดไปแล้วก็ต้องเป็นที่เรียบร้อย---"²

นาย คัมภีร์ เอ. เกรแฮม ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาที่สำคัญในการออกโฉนดที่ดินในสมัย นั้น คือ เมื่อได้ออกโฉนดไปแล้วยังเกิดกรณีพิพาทกันในที่ที่ดินที่ออกโฉนดไปแล้วนั้นอยู่ และได้เสนอแนะว่าการที่จะให้พนขอวิวาท หรือแก้ปัญหานี้ว่าก่อนจะออกโฉนดในที่ดินแปลงใด ควรจะต้องมี

¹ ระเบียบ ครุฑรงค์ ล.ค. หน้า ๕๐๗.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๘ หมายเลข กษ. ๔/๕ มร.เกรแฮม กราบบังเรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เรื่องหออทะเบียนที่ดิน ๑๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐๐

ประกาศให้ทราบทั่วกันทุกตำบล เพื่อให้จะได้รู้โดยทั่วถึงในที่นั้นจะได้ทราบ ไม่ใช่
ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ๑ เดือน เพราะราษฎรไม่ค่อยได้อ่านหนังสือราชกิจจานุ
เบกษา จึงไม่ทราบว่าจะมีการออกโฉนดที่ดิน ที่ใด และควรให้ทางอำเภอปิดประกาศให้ราษฎร
ทราบด้วย การออกประกาศในหนังสือพิมพ์รายวันที่ออกเป็นภาษาไทย ปิดประกาศตามที่ใกล้เคียง
ในหมาก ๆ และส่งไปปิดประกาศตามที่ว่าการมณฑลและกระทรวงนครบาลให้นำไปปิดประกาศที่กำหนด
อย่างน้อย ๒ เดือน¹

งานออกโฉนดที่ดินและทำทะเบียนที่ดินในครั้งที่ นายคัมลิว เอ. เกรแฮม เป็นเจ้ากรมนั้น
ส่วนมาก นายคัมลิว เอ. เกรแฮม ทำหน้าที่ในการตรวจการและเสนอให้ปรับปรุงงานเท่านั้น
คัมลิวงานด้านนี้จึงไปก้าวหน้าเท่าที่ควร พระยาประชาธิปัตย์บริบาลเห็นว่างานออกโฉนดและทำ
ทะเบียนที่ดิน หลังจากที่ทำนั้นได้ลาออกแล้วนั้น ส่วนมากเป็นการตรวจตรา ถึงแม้ว่าจะมีการขยาย
งานออกไปอย่างกว้างขวางก็ตาม แต่ก็เป็นการขยายงานเพื่อให้พรรคพวกของผู้นั้นอำนาจในกระทรวง
เกษตรธิการได้มีงานทำ ดังความตอนหนึ่งที่พระยาประชาธิปัตย์บริบาล (เมือง ชูโต) ได้กล่าวถึง
การบริหารงานของกรมทะเบียนที่ดินว่า

---การตรวจสอบเป็นการง่ายที่สุด ผิดกว่าการที่จะต้องทำอย่างอื่น ๆ
กรมทะเบียนที่ดินสำคัญยิ่งกว่ามาก เพราะระเบียบยังไม่ดีจะลงที่เดียว
แก้ที่เป็นเหตุในกองเกษตรเกิดขึ้นถึงกับต้องแยกย้ายให้ออกไปเป็นส่วนหนึ่ง
นั้น ก็ไม่มีทางอย่างใดนอกจากเพื่อประสงค์จะให้ยกเอาการไปประจ
บุคคล หวังสมเคราะห์บุคคล ซึ่งเป็นทางที่จะเห็นด้วยเกล้าว่า จะเป็น
Officialdom ไปหมดดังนี้ ขาพระพุทธรูปเจ้ามีความเลียดายราชการที่
ลุล่วงมาแล้ว---"²

¹ ก.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ.๔/๕ พระยาประชาธิ
ปัตย์บริบาลเรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ๑๑ เมษายน ร.ก. ๑๒๓.

จากความเห็นของพระยาประชาธิปไตย (ผ่อง ชูโต) นี้ ถ้าหากจะพิจารณาดูให้ลึกซึ้งก็จะเห็นว่าการที่หัวหน้าหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งได้แต่งตั้งพรรคพวกเขาทำงานในหน่วยงานของตนนั้น นับว่าเป็นความจำเป็นของระบบราชการในสมัยนั้น เพราะการศึกษายังไม่แพร่หลาย การศึกษางานต่าง ๆ มักจะถ่ายทอดกันระหว่างพรรคพวกของตน

เมื่อกระทรวงเกษตรธิการได้ขยายงานออกนอกเขตที่ดินออกไป ก็จำเป็นต้องเพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่มากขึ้น และต้องเพิ่มรายจ่ายมากขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิตราชฤทธิ์ ใช้นำบัญชีรายรับรายจ่ายในการจัดการออกนอกเขตที่ดิน เสนอต่อที่ประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ว่าหลังจากที่กระทรวงเกษตรธิการได้ดำเนินการออกนอกเขตที่ดินมาเป็นเวลา ๔ ปีแล้วนั้น รายได้จากการออกนอกเขตที่ดินนั้นไม่เพียงพอกับรายจ่าย กระทรวงพระคลังมหาสมบัติต้องขาดทุน ๔๑๑.๘๒๙ บาท ๑๔ อัฐ* และได้เสนอที่ประชุมคณะกรรมการวางแผนออกนอกเขตที่ดิน ** ว่า ควรจะเลิกออกนอกเขตที่ดินเสีย¹

ที่ประชุมพิจารณาปัญหานี้ ผู้เข้าประชุมเห็นพ้องกันว่า "ตามว่านวนรายขาดทุนที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติเสนอมานี้เป็นจำนวนที่รู้ได้ใกล้เคียงที่สุด แต่จะเอาเป็นแน่ที่เดียวไม่ได้ ควดยเหตุว่าทองที่ไม่เหมือนกัน บางคำบลมีที่จองเดิมมาก บางคำบลมีน้อย ที่มีจองเดิมมาก ก็ต้องหักค่าให้มาก ที่มีจองเดิมน้อยก็หักจางมาก และถึงแม้ว่ารายจ่ายจะมากกว่ารายได้ก็เห็นควรจะทำต่อไป" เพราะถึงแม้ว่ารัฐบาลจะขาดทุน แต่ก็จะได้ประโยชน์อื่น ๆ อีกมากมาย ดังรายงานการประชุมคณะกรรมการวางแผนออกนอกเขตที่ดินตอนหนึ่งกล่าวว่ดังนี้

* ถิ่นนับเป็นอย่างนี้

** ฎีกาหน้า ๖๔.

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กข. ๔/๕ รายงานการประชุมคณะกรรมการวางแผนออกนอกเขตที่ดิน ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔.

"---ถึงรายได้ที่ได้นั้นที่ได้น้อยกว่ารายจ่ายก็จริง แต่ประโยชน์ที่รัฐบาลจะพึงได้ยังมีอีกหลายประการ ถ้าจะว่ากันด้วยจำนวนเงินซึ่งแลเห็นอยู่ใกล้ ๆ ก็คือ ค่านา เพราะการออกโฉนดอย่างนี้ได้เกินรั้งไว้รายละเอียดยกและมีแผนที่ตามที่เข้ามาแล้วก็มีพยานอยู่ว่าได้เขื่อนน้ำขึ้นใหม่แลขึ้นจากจองเดิมเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นเมื่อได้ออกโฉนดแล้วไม่ต้องสงไสยเลยว่า ค่านาจะไม่ขึ้นกว่าเดิม ยังมีประโยชน์อย่างอื่น ๆ อีกเป็นต้นว่า จะระงับความวิวาทด้วยเรื่องที่ดินให้สงบได้ ทั้งที่ดินจะเป็นหลักทรัพย์อันแน่นอนในหมู่นักเวียนได้ ทำให้สะดวกแก่ธุระของราษฎร เมื่อเขื่อนแล้วที่ดินก็มีราคาขึ้น แลเมื่อราษฎรได้เข้ามาหากินได้โดยสะดวกดังนี้แล้ว ผลแห่งภาษีอากรอื่น ๆ ก็จะมีขึ้น¹

งานออกโฉนดที่ดินในครั้งนั้นทำได้ชวามาก และการทำทะเบียนก็ยุ่ง ทั้งนี้เป็นเพราะยังขาดความรู้ในด้านนี้กับเจ้าหน้าที่ขาดความชำนาญ โดยเฉพาะห่อทะเบียนที่ดินมณฑลกรุงเทพฯ นั้นยุ่งมาก ดังที่พระยาวชิรญาณวโรรสได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับความสำคัญของการเก็บรักษาทะเบียนโฉนดที่ดินว่า

"ข้าพเจ้ามีความวิตกกังวลถึงกรรมสิทธิในที่ดินของราษฎรซึ่งกองข้าหลวงเกมตรได้ออกโฉนดไปแล้วนับเป็นอันมาก เพราะเหตุโฉนดซึ่งได้ออกไปนั้นจะเป็นผลหรือไม่เป็นผลประการใดต่อไปก็มิได้ก็ต้องอาศัยกรมทะเบียนเป็นเหตุที่ตั้งทั้งสิ้น ด้วยกรมทะเบียนที่ดินเป็นกรมอันมีหน้าที่อยู่แล้วที่จะเก็บรักษาทะเบียนที่ดินทั้งปวงมิให้โฉนดเป็นอันตามประกาศ

ถ้ากรมทะเบียนที่ดินทำที่ดินยุ่ง ผู้ถือกรรมสิทธิไม่เป็นที่ไว้วางใจ
 โฉนดซึ่งเป็นกรรมสิทธิของที่ดินทั้งปวงนั้นก็ต้องไม่มีประโยชน์ เงิน
 พระราชทรัพย์ที่ไถ่ไปในการกระทำโฉนดเป็นหลายพันซึ่งก็ต้องนับ
 ว่าจ่ายไปเปล่า หรือทั้งค่าธรรมเนียมโฉนดที่ได้เรียกจากราษฎรก็
 ต้องนับว่าเสียไปเปล่า ๆ โดยหาประโยชน์มิได้เลย แม้แต่เท่านั้น
 ในการออกโฉนดแลหาทะเบียนที่ดินนี้ชาวอเมริกาเป็นอันมากก็ได้ยก
 ของแล้วว่า เป็นสิ่งสำคัญที่ได้จัดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวอย่างหนึ่ง ถ้าหากว่าการที่พอจะจัดได้ตลอดแต่ไม่เป็น
 การตลอดไปสมตามที่เขายกย่องว่าไปแล้วเขานี้ก็จะดูอย่างไรอยู่¹

๔. เกณฑ์การกับกรรมสิทธิที่ดิน *

กล่าวสรุป
 ไม่ต้องตั้งนัก

การจับจองที่ดินในสมัยนั้นปรากฏว่าที่ดินแห่งใดที่อุดมสมบูรณ์นั้น ผู้มีอำนาจมักจะไป
 จับจองเอาก่อนหมด ส่วนราษฎรชาวนาก็จะได้อำนาจที่ไม่ดีหรือขาดความอุดมสมบูรณ์ ข้าราชการ
 ผู้ใหญ่และผู้มีบรรดาศักดิ์ก็จะจับที่ดินไว้เป็นจำนวนมาก และปรากฏว่าผู้มีบรรดาศักดิ์บางคน
 ในบังคับทางประเทศบางไม่ยอมเสียภาษีให้แก่รัฐบาล² ส่วนราษฎรชาวนานั้นเมื่อจับจองที่ดินแล้ว
 ต้องเสียภาษีที่ดินให้แก่รัฐบาล* จนในบางกรักรราษฎรชาวนาที่ทำโฉนดไว้แล้วไม่อยากจะรับโฉนด

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เลกส์สารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔/๕ พระยาประจักษ์
 บริบาลเรียบเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๓.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เลกส์สารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๕ กรมหมื่นมหิศรราช
 หฤทัยเรียบเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๑๔.

* อาจได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีในปีแรกที่เริ่มจับจอง

ไปเพราะที่ดินที่ได้นั้นขาดความอุดมสมบูรณ์ไม่ค่อยมีราคา ¹

ในการออกโฉนดที่ดินนั้น เจ้าพนักงานของรัฐย่อมมีวิธีการที่จะทำการทุจริตและหาประโยชน์จากที่ดินได้มาก เช่นการทำการทุจริตในการออกโฉนด แก่โฉนด ทำโฉนดปลอม หรือไปจับจองที่ดินที่อุดมสมบูรณ์เป็นของตนเอง เป็นต้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบดี และได้มีพระราชกระแสตอบในการที่กระทรวงเกษตรธิการขอพระบรมราชานุญาตตั้งกองชาหลวงเกษตรมณฑลภูเก็ต เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ โดยได้ทรงตักเตือนไม่ให้เจ้าพนักงานในกระทรวงเกษตรกระทำการต่าง ๆ โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากเกินไป ถึงขอความว่า

"---ที่จะจัดนั้นก็แล้ว อนุญาตให้จัด แต่มีข้อสำคัญอันควรจะต้องคำนึงอย่างหนึ่ง เจ้าพนักงานในกระทรวงเกษตรซึ่งเป็นผู้รักษาราชการต้องทำงานหลวง ถ้าไปเป็นเห็นที่แผ่นดินอุดมดีแลก็คิดหาทุนรอบคอบไปทำงานส่วนตัวประโยชน์ของตัวเอง เช่นเป็นชาหลวงเกษตรก็เป็นด้วยจับจองที่ดินปลูกสร้างควย---(ข้าวสุก)---ที่นั่นจะเป็นวิชาทางทดลองแต่ถ้าเกี่ยวเป็นประโยชน์ของตัว ก็คงจะถูกการข้างฝ่ายประโยชน์ตัวมากกว่าในประโยชน์ของรัฐบาล นี่เป็นโทษอย่างน้อย เพราะฉะนั้นควรจะกำหนดไว้เสียว่า ชาหลวงเกษตรมณฑลใดไม่ควรจะมีประโยชน์ที่ทำนอกประโยชน์ของตัวอยู่ในมณฑลนั้น" ²

✓¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ. ๔/๕ รายงานตรวจการกองชาหลวงเกษตร ปี ร.ศ. ๑๒๗.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔/๕ พระราชกระแสรัชกาลที่ ๕ ตอบในการที่กระทรวงเกษตรธิการขอพระบรมราชานุญาตตั้งกองชาหลวงเกษตรมณฑลภูเก็ต ๒๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕.

ในขณะที่ที่ดินมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อนเช่นนี้ คนย่อมมีความต้องการที่ดินมากขึ้นกว่าแต่ก่อน หากเจ้าพนักงานฝ่ายเกษตรกระทำทุจริตหรือเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวแล้ว พวกผู้มีทุนทรัพย์ย่อมมีโอกาสมากขึ้นในการที่จะให้สินบนแก่เจ้าพนักงานเพื่อตนจะได้จับจองที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า เกษตรกรที่เป็นชาวไร่ชาวนาจริง ๆ ย่อมมีโอกาสน้อยที่จะได้เป็นเจ้าของที่ดินซึ่งอุดมสมบูรณ์

การออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ที่ได้ริเริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก่อนข้างต้นสมัยมากและได้ปรับปรุงเป็นแบบอย่างของการออกโฉนดที่ดินในสมัยต่อมา จนถึงปัจจุบันนี้ ถึงแม้ว่าการออกโฉนดที่ดินในครั้งนั้นจะมีอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในงานนี้ และหลายฝ่ายได้ช่วยกันเสนอแนะแสดงความคิดเห็นให้แก้ไขปรับปรุง จึงทำให้การออกโฉนดที่ดินดำเนินต่อมาด้วยดี ประชาชนมีความมั่นคงในกรรมสิทธิ์ที่ดินมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ซึ่งเป็นการปรับปรุงการเกษตรที่สำคัญอย่างหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แต่ถึงอย่างไรก็ตามอาจสรุปได้ว่า สมัยนี้เป็นสมัยที่พวกมีเงินที่มีทุนทรัพย์ได้หันมาหาผลประโยชน์จากทุนทรัพย์ของตนโดยการจัดซื้อที่ดินไว้มาก ๆ เพื่อขายเอากำไรหรือให้เช่า เจ้าของที่ดินผืนใหญ่นี้แม้พวกมีเงินที่มีทุนทรัพย์และผู้ที่มีความร่ำรวยในแผ่นดิน เกษตรกรส่วนมากจะเป็นผู้เช่าและมีเกษตรกรส่วนน้อยเท่านั้นที่มีที่ดินผืนเล็ก ๆ เป็นของตนเองโดยเฉพาะในภาคกลาง ซึ่งต่อมาในสมัยหลัง เกษตรกรพวกนี้บางส่วนได้สูญเสียที่ดินไป และนอกจากนั้นก็ยังมีการเกษตรอีกกลุ่มหนึ่ง ที่เป็นผู้เช่าที่ดินตลอดมาโดยไม่เคยมีที่ดินเป็นของตนเองเลย

ดังนั้นการปรับปรุงการออกโฉนดที่ดินหรือการจัดรูปที่ดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีผลสะท้อนซึ่งมีแนวโน้มที่ก่อให้เกิดระบบเกษตรกรรมโดยผู้มีทุนทรัพย์เป็นเจ้าของที่ดินและเกษตรกรส่วนมากเป็นผู้เช่าในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งระบบเกษตรกรรมแบบนี้ก่อให้เกิดปัญหาสำคัญในการปรับปรุงการเกษตรในสมัยต่อมา.

การปรับปรุงด้านการชลประทาน

๑. พระบรมราชโองบายในการปรับปรุงด้านการชลประทาน

การปรับปรุงการชลประทานหรือการจัดหาน้ำเพื่อการเพาะปลูกนั้นถือว่าเป็นงานที่สำคัญมากที่จะอำนวยประโยชน์แก่การเพาะปลูก ในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดี คณะเสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีส่วนรับผิดชอบการปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้นก็ทราบดีว่า ในการปรับปรุงการเพาะปลูกนั้นเรื่องน้ำเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด^๑

ในสมัยก่อนนั้นพระมหากษัตริย์ได้ทรงถือเป็นราชประเพณีสืบมาว่า พระองค์จะต้องเอาพระทัยใส่ทำนุบำรุงการน้ำ ได้มีการจัดทำรายงานน้ำฝน และได้มีพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งพระมหากษัตริย์ต้องประกอบพระราชพิธีเพื่อให้ฝนตกตามฤดูกาลให้น้ำเพียงพอแก่การเพาะปลูก และเมื่อเกิดน้ำแล้งพระองค์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกรุงออกไปเกณฑ์ราษฎรให้ช่วยกันขุดน้ำตามคลองต่าง ๆ ไว้ใช้ในการเพาะปลูก

พระราชประเพณีการเกณฑ์ราษฎรไปขุดน้ำตามตำบลต่าง ๆ นี้ยังคงถือปฏิบัติต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๔๑๓ ได้เกิดน้ำแล้งนานกว่าปีก่อน ๆ มาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยารัตนบดินทร์ที่สมุหนายกเป็นแม่กองขึ้นไปตรวจจัดการปิดน้ำที่แขวงเมืองกรุงเก่า (พระนครศรีอยุธยา) เมืองลพบุรีและอ่างทอง ตามธรรมเนียมบ้านเมืองแต่โบราณ โปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ชาวลูกขององค์พระบาททั้งฝ่ายทหารและพลเรือนในพระบรมมหาราชวังและวังหน้าขึ้นไปเข้ากองกับเจ้าพระยารัตนบดินทร์ และเจ้าเมืองนั้น ๆ ก็ให้เกณฑ์ผู้คนมาช่วยกันแล้วได้จัดแบ่งเป็นหมวดเป็นกองปิดน้ำ

^๑ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ. ๑/๔ พระราชกระแสดำรัสรัชกาลที่ ๕ ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๑๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕.

ผู้ถูกหมายเกณฑ์ทุกคนต้องจัดหาเครื่องมือต่าง ๆ เช่น ส่ว ขวาน เลื่อย จอบ เสียม และเครื่องมืออื่น ๆ ไปพร้อมทุกหมวดทุกกอง หมวดและกองบิคน้ำนี้โคช่วยกันบิคน้ำตามแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ¹ พระราชประสงค์เพื่อการเกิดทรายมูลไว้กีดน้ำนี้เป็นประเพณีสืบมาแต่โบราณกาล

“ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพระองค์ไ้ทรงพระราชดำริว่า การเพาะปลูกและการจัดหาน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูกเป็นเหตุที่จะกระทำให้พืชผลอุดมสมบูรณ์ขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น จะทำให้นานเมืองวัฒนาการและเป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง² พระองค์ไ้ทรงออกพระราชหัตถ์ไ้หลายพันซึ่งเพื่อบำรุงการคลองโดยไม่ทรงเสียค่าย³

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงพระราชดำริว่า กิจกรรมการชลประทานที่สำคัญนั้นคือการขุดคลอง ส่วนการชลประทานตามแบบประเทศตะวันตกซึ่งหมายถึงการทดน้ำและระบายน้ำหรือที่เรียกว่า ‘ไริเกชัน’ (Irrigation) นั้นนับว่าเป็นของใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัย และขูราชการชั้นผู้ใหญ่หลายท่านไ้ไ้ความสนใจในเรื่องนี้ และไ้ได้นำเรื่องนั้มาปรึกษาหารือกันอยู่เสมอ

เนื่องจากในครั้งนั้นที่กรวางวางเปล่ายังมีอยู่มาก ผู้คนก็ยังไม่มาก ในภาคกลางของประเทศผู้คนส่วนมากจะอยู่ในกรุงเทพฯ กรุงเทพฯในพ.ศ. ๒๔๓๕ ดานตะวันออกไปจดแกศาสาแหรหรือสวนลุมพินีในปัจจุบันนี้ ส่วนทางดานทิศเหนือขึ้นไปถึงแกศาอำเภอดุสิต อาณาบริเวณที่อยู่เลยนั้ออกไปยังเป็นที่กรวางวางเปล่ายัง โดยเฉพาอย่างยิ่งทางตะวันออกของกรุงเทพฯ ทางแสนแสบ และทางทิศเหนือคือทางหลวงนั้น ยังไ้ไ้มีคนไปจับจองและตั้งบ้าน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติเอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๘.๑/๔ พระบรมราชโองการรัชกาลที่ ๕ ถึง เจ้าพระยารัตนบดินทร์ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๐๘.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓/๔ พระราชดำรัสในพระราชพิธีเปิดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๕

³ ค.

อย่างหนาแน่น ยังเต็มไปด้วยป่าพงเป็นการลำบากที่จะเดินทางเข้าไป เพราะไม่มีลำคลองและถนนหนทางตัดมาเข้า ไป ดังนั้นเมื่อมีภาวะขุดคลองขึ้นซึ่งเคยรกร้างว่างเปล่าอยู่นี้ก็กลายเป็นนาและมีคนอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการหรือเอกชนเข้าไ้ทำการขุดคลองในที่รกร้างว่างเปล่าเหล่านี้เมื่อขุดคลองเสร็จเรียบร้อยแล้วคลองที่ขุดนั้นและที่ดินริมฝั่งคลองทั้งสองข้าง ๆ ละ ๖ วา ให้ตกเป็นของหลวง ผู้ซึ่งขุดคลองได้รับพระบรมราชานุญาตให้เป็นเจ้าของที่ดินริมฝั่งคลองข้างละ ๓๐ เส้นบาง ๔๐ เส้นบาง แล้วขายให้แก่ประชาชนราษฎรในราคาไม่เกินไร่ละ ๔ บาท และต้องยกกำไรที่ได้จากการขายที่ดินนั้นให้เป็นค่าภาคหลวงรอยละยี่สิบ

๒. บริษัทขุดคลองแกลกนาสยาม

ก. การก่อตั้งบริษัทขุดคลองแกลกนาสยาม

นายโยกิม แกร์ซี (Goachim Grassi) วิศวกรชาวอิตาลีซึ่งเข้ามารับจ้างสร้างตึกในกรุงเทพฯ และได้อิโณสัญชาติเป็นคณินในบังคับสยาม ได้กล่าวถึงความเป็นมาของการจัดตั้งบริษัทนี้ในหนังสือ Scheme of Irrigation in Siam มีใจความว่า ในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ได้กราบบังคมทูลความเห็นให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัฐบาลปรับปรุงที่ดินในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ให้เป็นแหล่งกสิกรรมโดยให้ขุดคลองเชื่อมแม่น้ำต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและขุดคลองซอยเข้าไปในที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย แต่เนื่องจากการดำเนินงานตามโครงการดังกล่าวนี้จะต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก รัฐบาลในครั้งนั้นไม่มีเงินพอที่จะจัดทำได้ ประกอบกับรัฐบาลกำลังสร้างทางรถไฟอยู่ พระองค์จึงได้ขอความร่วมมือและ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๔ หมายเลข กษ. ๙.๔/๑๑ หนังสือพระราชนานพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลอง ณ กรุงเทพมหานครระหวางคอมมิติตกรมพระนครบาลกับบริษัทขุดคลองแกลกนาสยาม จดที่กราช ๑๒๕๐.

"ข้อ ๘. การที่ผู้รับอนุญาตได้รับพระบรมราชานุญาตผลประโยชน์ตามสัญญา ผู้รับอนุญาตจะขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายกำไรในการที่ผู้รับอนุญาตได้ทำการนี้เป็นส่วนกำไรร้อยละ ๒๐ ส่งขึ้นพระคลังมหาสมบัติตามความสัญญาใบข้อนั้น และเมื่อเจ้าพนักงานกรมพระคลังมหาสมบัติจะตรวจสอบบัญชีใด ๆ ในรายการชด ผู้รับอนุญาตจะยอมให้ตรวจทุกบัญชีตามเวลาที่จะขอตรวจ" 1

เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ กระทรวงเกษตรพาณิชย์และบริษัทได้ทำสัญญาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการกำหนดราคาที่ดินที่บริษัทจะขายและระเบียบการปฏิบัติในการเสียค่าภาคหลวงขึ้น โดยได้กำหนดว่าบริษัทจะขายที่ดินริมฝั่งคลองที่บริษัทชด/ ถ้าเป็นคลองกว้าง ๘ วา ราคาไร่ละ ๕ บาท กลองกว้าง ๖ วา ราคาไร่ละ ๔ บาท กลองกว้าง ๔ วา ราคาไร่ละ ๒ บาท ที่มุมคลองเพิ่มขึ้นอีกไร่ละ ๑ บาท 2 ในการขายที่ดินนี้บริษัทจะไม่มีอุปายแรงกบซื้อขายโดยทุจริตคิดหาประโยชน์ให้มากขึ้นไปกว่าราคาที่ตกลงไว้แล้ว ถ้าหากบริษัททำผิดสัญญาจะถูกปรับอีกหนึ่งเท่าตัวของจำนวนเงินที่ขายเกินราคาที่กำหนดไว้ เงินค่าภาคหลวงร้อยละ ๒๐ ที่จะได้จากกำไรของบริษัทนั้นบริษัทต้องห้ามมิให้ผู้รับจ่ายเสนอต่อกระทรวงเกษตรทุก ๆ หกเดือน กระทรวงเกษตรมีอำนาจที่จะเรียกบัญชีรายละเอียดยะของบริษัต์มาตรวจสอบได้ทุกอย่างทุกราย ถ้าหากกระทรวงเกษตรพิจารณาเห็นว่ารายใดรายจ่ายรายใดรายหนึ่งไม่สมควร กระทรวงมีอำนาจจะสั่งให้บริษัทตัดรายการนั้นออกเสีย ถ้าหากบริษัทไม่ยอมตัดรายการนั้น ก็ให้คงคณะกรรมการ

1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔.๔/๑ หนังสือพระราชทานพระบรมราชานุญาตชดคลอง ณ กรุงเทพมหานครระหว่างกรมมิตต์กรมพระนครบาลกับบริษัทชดคลองแควนาศยาม จุลศักราช ๑๒๕๐

2 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔.๔/๑ หนังสือเพิ่มเติมสัญญาพระราชทานพระบรมราชานุญาตชดคลอง ๑๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๐๘.

กลางขึ้นพิจารณาว่ากล่าวตัดสินโดยเด็ดขาด¹

ในข้อสัญญาเพิ่มเติมใหม่นี้ยังกำหนดไว้ว่า คลองที่บริษัทขุดนั้นเมื่อบริษัทขุดเรียบร้อยแล้ว บริษัทต้องทำประตูน้ำในคลองเป็นระยะตามที่รัฐบาลจะไต่ถามให้เพื่อประโยชน์ที่จะเปิดน้ำไว้ใช้ในการทำนาทั่วไป และให้บริษัทจัดสร้างที่พักสำหรับผู้ไปเฝ้ารักษากับเครื่องต่าง ๆ สำหรับรักษาประตูน้ำด้วย บริษัทจะต้องทำทำนบ ประตูน้ำ หรือที่กั้นก้ำมั่งเก่าเพื่อไม่ให้น้ำในคลองหรือในทุ่งลคลองเร็ว ซึ่งจะเป็นอันตรายแก่การเพาะปลูกเสียประโยชน์ของผู้อื่น²

ถึงแม้ว่ารัฐบาลและบริษัทจะมีข้อสัญญาและระเบียบต่าง ๆ ไว้มาก แต่ข้อสัญญาและระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ เหล่านี้ก็มิชอบกพร่องอยู่มากซึ่งทำให้การดำเนินงานบางอย่างของฝ่ายรัฐบาลก็ดี หรือของบริษัทยก็ดีเกิดมีอุปสรรคขึ้น บริษัทต้องพิพาทกับกระทรวงเกษตราธิการในภายหลังจึงผู้เขียนจะไม่กล่าวถึง เพราะการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ต้องการที่ศึกษาว่าบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้ดำเนินงานอะไรบ้างที่อำนวยความสะดวกในด้านเกษตรกรรม

ข. ผลงานของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม

บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้รับพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองในทุ่งหลวงคลองรังสิต หรือที่เรียกว่า ทุ่งตะวัออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ โดยขุดคลองเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำนครนายกยาวประมาณ ๕๑ กิโลเมตร การขุดคลองใหญ่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำนครนายกนี้ เสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินไปเปิดคลองนี้ เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ พร้อมทั้งพระราชทานนามคลองนี้ว่า 'คลองรังสิตประยูรศักดิ์' ที่ปากคลองนี้ด้านแม่น้ำเจ้าพระยามีประตูน้ำพระราชทานนามว่า 'ประตูน้ำจุฬาลงกรณ์' และที่ปากคลองนี้ด้านแม่น้ำนครนายก

1 ก.

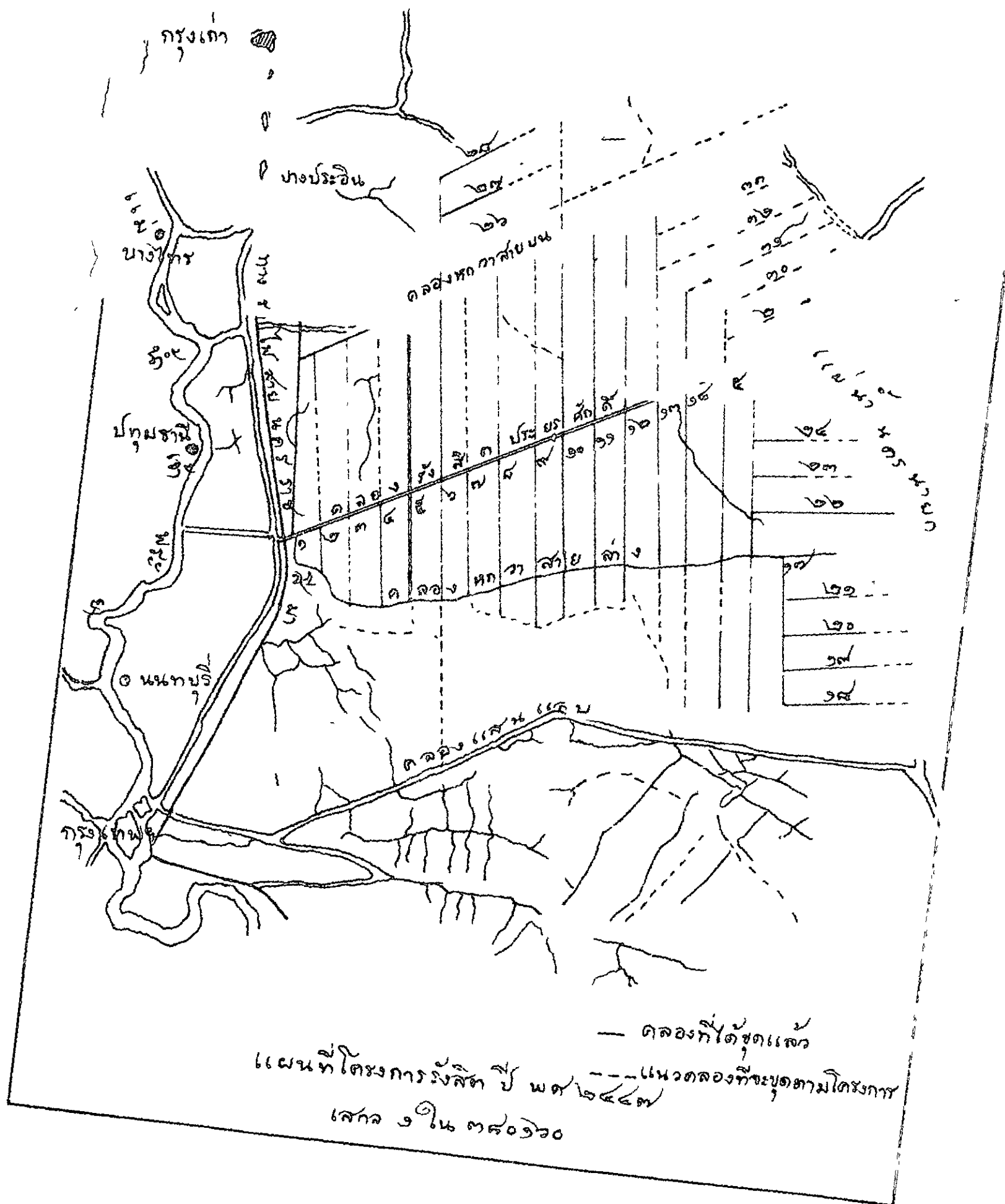
2 ก.

มีประตุน้ำค้วซึ่งพระราชทานนามว่า "ประตุน้ำเสาวภา"¹

การขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์นี้เป็นการขุดคลองโดยใช้เครื่องจักรแทนการใช้แรงคนซึ่งใช้อยู่ในสมัยก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยมากในการที่ใดคลองใหม่ขึ้นในบ้านเมือง ต่อมาบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้รับพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองหกวาสายบนและคลองหกวาสายล่าง และโคขุดคลองซอยต่าง ๆ ในทุ่งรังสิต ตั้งแต่วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๖² บริษัทได้ดำเนินการขุดคลองเรื่อยมาและมาแล้วเสร็จในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ดูแผนที่ประกอบ ในหน้า ๕๑)

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓/๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จไปเปิดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๕

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ.๕.๔/๑ พระปฏิบัติราชประสงค์เรียนเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔.

ในขณะที่บริษัทชุกคองแลคูนาสยามกำลังดำเนินการชุกคองอยู่ในทุ่งหลวงนั้น บริษัทได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชุกคองในทุ่งคงละคร ลุ่มแม่น้ำนครนายกเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙ และในขณะเดียวกันนี้บริษัทก็ได้ทำโครงการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตชุกคองในทุ่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่บริษัทไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชุกเพราะ นายโฮมัน วันเคอร์ ไฮเด เจ้ากรมคลองได้เสนอแนะให้รัฐบาลดำเนินการชุกเอง และรัฐบาลก็เห็นชอบด้วย ดังนั้นงานของบริษัทชุกคองแลคูนาสยามที่อำนวยการประโยชน์แก่การเกษตรกรรมที่สำคัญ คือการชุกคองในทุ่งหลวงเท่านั้น

๓. กรมคลองและโครงการทดน้ำไขน้ำ

ก. การก่อตั้งกรมคลองและโครงการทดน้ำและไขน้ำ

รัฐบาลไทยได้ทำความตกลงกับรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ ขอนาย เจ โฮมัน วันเคอร์ ไฮเด (J. Homan Van der Heide) นายช่างผู้ชำนาญการชลประทานซึ่งรับราชการอยู่หว่านศึกษาและพิจารณาว่าโครงการชลประทานในประเทศไทย และโครงการกรมคลองขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ มีหน้าที่ตรวจระดับพื้นที่สำหรับการชลประทาน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ นาย เจ โฮมัน วันเคอร์ ไฮเด (J. Homan Van der Heide) เป็นเจ้ากรมคลอง

นายเจ โฮมัน วันเคอร์ ไฮเด เขามาศึกษาสภาพพื้นที่ของประเทศไทยโดยตรวจวัดระดับน้ำอยู่ ๔ เดือน เห็นว่าในประเทศไทยนั้น ถึงแม้จะมีการชุกคองแล้วก็ตาม แต่ขาดการทดน้ำและระบายน้ำ การทดน้ำและการระบายน้ำจะอำนวยประโยชน์ในการเพาะปลูกพืชผล การสุขาภิบาล และการคมนาคม เขาเสนอว่าในระยะนั้นควรจะทำในที่ราบภาคกลางของประเทศไทยหรือที่เรียกว่า "เขตที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้" เพราะบริเวณนี้จะเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญที่สุดของประเทศ มีประชาชนหนาแน่นจะเป็นประโยชน์แก่คนจำนวนมากและจะตรงกับผลประโยชน์ของรัฐบาล¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ.๔/๕ รายงานโครงการทดน้ำและไขน้ำในเขตที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ร.ศ. ๑๒๖.

นายเจ. โยมัน วันเคอร์ ไฮเค ได้จัดทำโครงการทดน้ำและไชน้ำหรือที่เรียกว่า "สกีมชัชนา"^x เสนอต่อรัฐบาลในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ โดยได้เสนอให้จัดสร้างเขื่อนทดน้ำขนาดใหญ่ในแม่น้ำเจ้าพระยาที่ชัยนาท แล้วจะขุดคลองส่งน้ำเพื่อนำมาใช้ในการเพาะปลูกในท้องทุ่งทางฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางใต้ ซึ่งโครงการนี้จะอำนวยประโยชน์แก่การเพาะปลูกเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาในที่แห้งแล้งนั้นจะหวังผลได้แน่นอนกว่าการทำนาโดยอาศัยน้ำฝนแต่เพียงอย่างเดียว การทดน้ำจะช่วยขยายเวลาในการทำนาออกไปได้ประมาณ ๒ เดือนครึ่ง สะดวกแก่การไถ การปรามหญ้าและทำให้ได้พันธุ์ข้าวดีขึ้น ในรายงานของนายโยมัน วันเคอร์ ไฮเค ตอนหนึ่งกล่าวถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับจากการทดน้ำไชน้ำว่า

"---การทดน้ำก็ยังจะช่วยให้ไถคาน้ำ ค่าเดินเรือขึ้นลง ค่าฉาน ประตูน้ำ ภาษีและค่าเช่าที่ดินควย และเนื้อที่นาในประเทศสยามนี้ที่อยู่ในเขตที่จะทำการทดน้ำไชน้ำมากกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนที่นาทั้งหมด เมื่อจะว่าควยพืชผลอันเกิดจากการทดน้ำไชน้ำนี้แล้ว คงจะเป็นจำนวนไม่ต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของพืชผลทั้งหมดของประเทศสยาม ถ้าจะนับแต่สินค้าข้าวแล้วคงจะมากกว่า ๗๕ % ของข้าวในประเทศสยามทั้งหมดเป็นแน่ เพราะชาวนาคนหนึ่งจะสามารถทำนาได้มากขึ้น และชาวที่เหลือเกินก็จะได้เป็นสินค้าออกทั้งหมด" ¹

นายเจ. โยมัน วันเคอร์ ไฮเค ได้สรุปโครงการทดน้ำและไชน้ำในเขตที่ราบแหล่งลาคแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ขึ้น บอกจากจะได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแล้ว ยังจะได้รับผลประโยชน์ทางการสุขาภิบาลด้วย ถึงความตอนหนึ่งว่า

^x ปัจจุบันนี้เรียกว่าโครงการเขื่อนเจ้าพระยา

"บรรดาประเทศทั้งหลายที่มีการท่น้ำไขนํ้าก็ปรากฏว่าในเขตที่มีการท่น้ำไขนํ้า นั้น ก็มีราษฎรพลเรือนหนาแน่นกว่าที่อื่น ๆ เพราะการท่น้ำไขนํ้านั้นยอมทำให้การศุขาภิบาลดีขึ้น ในประเทศสยามปัจจุบันนี้ ถึงเวลาสิ้นหนานาแล้ว ชาวเขาก็ไม่มีงานอะไรทำ มีแต่จะต้องไปหานํ้ามาไว้รับประทานซึ่งเป็นเครื่องอุดหนุนให้การพนันพุ่งเฟื่องยิ่งขึ้น ความจำเป็นที่จะต้องกลับไปกลับมาสู้นํ้านั้น ทำให้ราษฎรไม่ตั้งเป็นปรกติคงได้ จึงไม่สามารถจะปลูกสร้างที่อยู่ให้มั่นคงลงเป็นหลักฐาน ทั้งนี้ยอมเป็นการยากแก่การปกครองด้วย
---ถ้ามีการท่น้ำการปกครองจะสะดวกขึ้น ราษฎรจะปลูกบ้านเรือนสวยงามขึ้นอีก การศุขาภิบาลจะดีขึ้นด้วยเหมือนกัน ราคาที่ดินก็จะแพงขึ้น สมบัติบ้านเมืองจะบริบูรณ์ คนเดียวจะทำนาได้มากขึ้น การท่น้ำก็ทำให้ทราบว่าจะปลาโคบุตรหลานชาวเขาก็จะออกไปจ้างของที่อุปได้ ไม่ต้องแบ่งที่ดินการครองอยู่แล้วให้แก่บุตรหลานหลาย ๆ คน ๆ ละเล็กละน้อยอยู่แล้ว / สัมมะโนครัวชาวเขาก็จะได้มากขึ้นโดยเร็ว ผลประโยชน์ของรัฐบาลก็จะทวีขึ้น"¹

นายโยมัน วันเคอร์ โยเค ได้จัดทำงบประมาณที่จะจัดทำโครงการสร้างเขื่อนและขุดคลองท่น้ำระบายน้ำเสนอต่อรัฐบาล โดยแบ่งเป็น ๒ แบบ คือ งบประมาณที่จัดทำให้เสร็จบริบูรณ์ตามโครงการกับงบประมาณที่จัดทำให้เสร็จพอใช้โดยบางตอนเป็นการชั่วคราวงบประมาณของโครงการนี้มีดังนี้

ตาราง ๑. งบประมาณที่จะใช้ในโครงการท่อน้ำและไข่น้ำของสภามณฑล ไม่รวม
เงินเดือนเอนจิเนีย นายช่าง กับการทำแผนที่

งบประมาณที่จะใช้ก็เป็นบาท		
	อย่างทำเต็มที่ ที่เกี่ยว	อย่างทำแต่พอใช้ โดยบางก่อน
ทำแผนที่มณฑล	๖,๐๐๐,๐๐๐	๖,๐๐๐,๐๐๐
ทำแบบปากคลองสายใหญ่ที่มณฑล	๑,๐๐๐,๐๐๐	๑,๐๐๐,๐๐๐
ทำแบบปากคลองมะขามเฒ่า	๕๐๐,๐๐๐	๕๐๐,๐๐๐
ขุดคลองสายใหญ่ฝั่งขวาตอนเหนือ (๑ กิโลเมตร)	๒๐๐,๐๐๐	๒๐๐,๐๐๐
ขุดคลองสายใหญ่ฝั่งซ้ายตอนเหนือ (๔๕ กิโลเมตร)	๘,๐๐๐,๐๐๐	๕,๐๐๐,๐๐๐
ขุดคลองมะขามเฒ่าตอนที่คลองขุดใหม่ (๑ กิโลเมตร)	๒๐๐,๐๐๐	๒๐๐,๐๐๐
แต่งแม่น้ำน้อยกับแม่น้ำสีกุก	๑,๐๐๐,๐๐๐	๕๐๐,๐๐๐
แต่งแม่น้ำและคลองสพบุรี	๒,๐๐๐,๐๐๐	๑,๐๐๐,๐๐๐
แต่งคลองมะขามเฒ่ากับแม่น้ำสุพรรณ	๕๐๐,๐๐๐	๕๐๐,๐๐๐
ขุดคลองสายใหญ่ฝั่งขวาตอนใต้ตั้งแต่สามโคก ถึงปากลัด (๖๕ กิโลเมตร)	๕,๐๐๐,๐๐๐	๓,๐๐๐,๐๐๐
ขุดคลองสายใหญ่ฝั่งซ้ายตอนใต้ตั้งแต่กรุงเก่า ถึงสำโรง (๔๐ กิโลเมตร)	๓,๐๐๐,๐๐๐	๔,๐๐๐,๐๐๐
คลองใหญ่สุพรรณ (๑๐๐ กิโลเมตร)	๓,๐๐๐,๐๐๐	-
ขุดคลองสาขา (๖๐๐ กิโลเมตร)	๕,๐๐๐,๐๐๐	๔,๐๐๐,๐๐๐
เบ็ดเตล็ด	๒,๕๐๐,๐๐๐	๒,๑๐๐,๐๐๐
(๑๓ บาท = ๑ ปอนด์) รวม	๔๓,๐๐๐,๐๐๐	๒๘,๐๐๐,๐๐๐

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ.๕/๕ รายงาน
โครงการท่อน้ำและไข่น้ำในเขตที่ราบแหล่งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ร.ศ. ๑๒๒

จากตาราง จะเห็นได้ว่าการดำเนินงานตามโครงการนี้จะต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมากถึง ๔๘ ล้านบาท และถ้าหากห้าแต่พอให้ใช้ไปบางส่วน ก็จะต้องใช้เงินถึง ๒๔ ล้านบาท

ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะเห็นด้วยกับโครงการทดน้ำโขงน้ำนี้ แต่เนื่องจากว่าโครงการนี้เป็นโครงการใหญ่จะต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก รัฐบาลจึงไม่สามารถจะดำเนินการตามโครงการนี้ได้ เพราะในขณะนั้นรัฐบาลกำลังใช้เงินเป็นจำนวนมากในการก่อสร้างทางรถไฟอยู่ โครงการ ทดน้ำ และโขงน้ำดังกล่าวนี้จึงเป็นอันระงับไป ดังนั้นกรมคลองจึงได้วางโครงการขุดซ่อมคลองเก่าที่เก็บเงินอยู่ให้ใช้ประโยชน์ได้ และทำประตูกำแพง ๆ โดยได้จัดทำงบประมาณไว้ดังนี้

ตาราง ๒. งบประมาณสำหรับการซ่อมและตกแต่งคลองเก่า

งบประมาณสำหรับซ่อมและตกแต่งคลองเก่า		
(ยังไม่รวมเงินเดือนวิศวกร นายช่าง และการทำแผนที่)		
		บาท
คลองภาษีเจริญ (๓๒ กิโลเมตร)	ขุดและแต่ง	๕๐,๐๐๐
	ประตูกำ ๒ ประตู	๑๕๐,๐๐๐
คลองคำเป็นสะดวก (๔๔ กิโลเมตร)	ขุดและแต่ง	๕,๐๐๐
	ประตูกำ ๓ ประตู	๒๐๐,๐๐๐
คลองแสนแสบ (๙๕ กิโลเมตร)	ขุดและแต่ง	๔๖๐,๐๐๐
	ประตูกำ ๒ ประตู	๑๕๐,๐๐๐
คลองบางเหี้ย ทำนบสายน้ำ ๑ ทำนบ		๓๐๐,๐๐๐
คลองวัด (แปดริ้ว) (๒๔ กิโลเมตร)	ขุดและแต่ง	๒๐๐,๐๐๐
	ประตูกำ ๑ ประตู	๙๕๐,๐๐๐

		บาท
คลองประเวศบุรีรมย์ (๕๓ กิโลเมตร)	ขุดและแต่ง	๔๐๐,๐๐๐
	ประตูน้ำ ๒ ประตู	๑๕๐,๐๐๐
คลองมหาสวัสดิ์ (๒๔ กิโลเมตร)	ขุดและแต่ง	๑๕๐,๐๐๐
คลองสำโรง (๖๐ กิโลเมตร)	ขุดตัดอ้อมและแต่ง	๕๐๐,๐๐๐
	ประตูน้ำ ๒ ประตู	๑๕๐,๐๐๐
คลองมหาชัย (๓๒ กิโลเมตร)	ขุดและแต่ง	๑๐๐,๐๐๐
	ประตูน้ำ ๒ ประตู	๑๕๐,๐๐๐
คลองแมกลอง (๓๕ กิโลเมตร)	ขุดและแต่ง	๕๐,๐๐๐
	ประตูน้ำ ๒ ประตู	๑๕๐,๐๐๐
คลองเล็ก ๆ	ขุดและแต่ง	๒๐๐,๐๐๐
	ประตูน้ำกับทำนบ	๓๐๐,๐๐๐
เปิดที่ดิน		๔๗๕,๐๐๐
รวมทั้งสิ้น		๔,๕๐๐,๐๐๐

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔/๕ รายงาน
โครงการทดน้ำและไขน้ำในเขตที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ร.ค. ๑๒๒

จากตาราง นี้ชี้ให้เห็นว่าถึงแม้รัฐบาลจะไม่สามารถดำเนินการตามโครงการ
ทดน้ำไขน้ำตามข้อเสนอของ นายเย โยมัน วันเคอร์ ไฮเด ได้ แต่รัฐบาลก็ได้พยายามที่จะ
ทำโครงการทดน้ำในคลองต่าง ๆ แบบค่อยทำไปทีละขั้น ซึ่งใช้เงินงบประมาณเพียง
๔,๕๐๐,๐๐๐ บาท.

ข. ผลงานของกรมคลอง

กรมคลองไม่สามารถที่จะซ่อมคลองได้ครบตามโครงการนี้ เพราะกรมคลองไม่สามารถที่จะดำเนินงานแต่ละโครงการให้เป็นที่ยอมรับ การใช้จ่ายเงินของกรมคลองเป็นไปไม่เรียบร้อย ในที่สุดกรมคลองถูกตัดงบประมาณลง และนายเย โธมัส วันเคอร์ ไฮเค ก็ลาออกจากกรมคลอง งานที่สำคัญของกรมคลองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น คงมีเพียงแต่การขุดลอกคลองภาษีเจริญ คลองคำเงิน สะดวก สร้างประตูน้ำในคลองภาษีเจริญ คลองคำเงิน สะดวก คลองแสนแสบ คลองบางขนาก คลองทวาย คลองพระโขนง คลองสำโรง และคลองถนนเพื่อเก็บกักน้ำไว้จนถึงฤดูเก็บเกี่ยว เพื่อไม่ให้น้ำจืดไหลลงทะเลไป และเก็บกักน้ำไว้ช่วยเหลือการทำนาในปลายฤดูอีกด้วย¹

เมื่อ นายเย โธมัส วันเคอร์ ไฮเค เจ้ากรมคลองลาออกโดยอ้างเหตุผลว่า รัฐบาลระงับโครงการท่อน้ำและเขื่อนน้ำในเขตที่ลาดแห่งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ และกรมคลองไม่ได้รับงบประมาณซ่อมคลองตามที่ขอไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้นายศรี* ไปบอกพระยาศรีสุนทรโวหาร (ภมล สาลักษณ)** เป็นการลับโดยไม่ต้องเขียนเป็นหลักฐาน ซึ่งตามความเป็นจริงนั้นปรากฏว่า นายเย โธมัส วันเคอร์ ไฮเค ไปไต่ถามใหม่ที่ดีกว่าในชวา ดังความตอนหนึ่งว่า

✓ ¹ สมโภชน์ แก้วปราณีต 'กองก่อสร้าง' ชลประทาน. ๓ - ๔ สิงหาคม ๒๕๑๖

* ราชเลขานุการ

** ปลัดทูลฉลองเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทำการในตำแหน่งเสนาบดี เพราะเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒนางกูรป่วยไม่ได้มาทำราชการ

"---เจ้ากรมคลองเป็นฝรั่งคลั่งมูมาม ไตขาวมามีตำแหน่งที่
 บัณฑิตาเวีย มีหนังสือพิมพ์ลง ๒ - ๓ ฉบับ การปล่อยให้คลั่งลง
 ไปในหนังสือพิมพ์ จะเป็นการสร้างความอับอายของกระทรวง
 ควรจะแก้ไขชี้แจง การให้พอแลสกัดความมูมามซึ่งไม่มีคุณเช่นนี้
 เสีย แต่การที่จะวาทกล่าวตองอาไศรยความคิดไหวพริบให้ดี ถ้า
 กลับไปเถียงกันแจกเขาจะเลียบาใหญ่"¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาศรี-
 สุนทรโวหาร ปลัดพินิจรองเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ความตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นความ
 บกพร่องของกรมคลองในปลายรัชสมัยของพระองค์ว่า

"---งานในกรมนี้จับโน้นวางนี้เป็นน้ำท่วมทุ่ง ไม่มีอะไรตกลงว่าจะ
 ทำเป็นหลักเป็นฐาน เป็นควยในกระทรวงเองถึงความคิดต่าง ๆ
 ลืมไว้ครึ่ง ๆ ทาง มันหลายครั้งหนักเข้าก็เลยไม่แลเห็นว่าจะทำ
 อะไรสำเร็จเป็นผลได้เร็ว จึงต้องถูกตัด (งบประมาณ - ผู้เขียน)
 ก่อนคนอื่น มีศเตอรวันเคอร์ ไฮเค จะอวดดีว่าเราจะทำอะไร
 เหลวไหลเบิกเงินไม่ไค้นั้น ไม่อรรถจรรยอะไรยิ่งกว่าในนิเตอร์
 แลนคือนึกใคร่เป็นแน่นอนในเรื่องความคิดอิริเก้น ยื่นงบประมาณ
 แล้วโยนกลับในยะวาทเองแล้วไต่ถึงยุโรปตั้ง ๑๐ ปี ๒๐ ปี ก็มี
 สิ่งเกิดคว่ำมีศเตอรวันเคอร์ ไฮเคเขาทนม ถ้าหากงานของเรา
 นอยแลเลนตัวขึ้นมาเลยปล่อยแกเสียจะดี แต่คงทางที่จะปล่อยเขา
 นั้นคงให้สนทนอย่าให้กลับเป็นความไค"²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๘.๑/๑๑ พระราชหัตถ-
 เลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาศรีสุนทรโวหาร ไม่ลงวันที่

² ค.

ดังนั้นกรมคลองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จึงยังไม่ได้ดำเนินการตามโครงการที่สำคัญ เช่นโครงการทดน้ำและไชน้ำ เพียงแต่ได้ขุดซ่อมคลอง ทำทำนบและประตุน้ำบางเท่านั้น ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลจึงได้จ้างผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษ ชื่อ เซอร์ โทมัส วอร์ด (Sir Thomas Ward) มาพิจารณาจัดทำโครงการทดน้ำไร่น้ำขึ้นอีก เซอร์ โทมัส วอร์ด เห็นด้วยกับโครงการของ นายโฮมัน วันเดอร์ ไฮเค แต่เนื่องจากในระบายนั้นรัฐบาลไทยยังหาแหล่งเงินทุนไม่ได้ เพราะการกู้เงินต่างประเทศในครั้งนั้นยอมจะกระทบกระเทือนต่อความไว้ออกกราชของประเทศหรือประเทศที่ใหญ่เงินนั้นอาจจะเรียกดอกเบี้ยต่าง ๆ จากเรา ดังนั้นจึงทำให้การก่อสร้างเขื่อนเจ้าพระยาที่ชัยนาทได้ถูกระงับไว้อีก จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๕ รัฐบาลไทยจึงหาแหล่งเงินทุนได้โดยได้ยืมเงินจากธนาคารโลกมาดำเนินการก่อสร้างเขื่อนเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท ความที่นายโฮมัน วันเดอร์ ไฮเค ได้วางโครงการไว้ตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

การปรับปรุงการชลประทานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็มีแต่การขุดคลองใหม่ ซ่อมคลองเก่า สร้างทำนบและประตุน้ำในคลองที่ขุดซ่อมขึ้น ซึ่งเป็นผลงานของกรมคลองกับบริษัทชลคลองแจ่งเขาสยามเป็นผู้ดำเนินการ การปรับปรุงค่าน้ำมีอยู่เฉพาะในภาคกลางของประเทศ การขุดคลองในครั้งนั้นถึงแม้ว่าจะอำนวยความสะดวกทางการเพาะปลูกบางแต่ก็ไม่ได้มีประโยชน์เท่าที่ควร เพราะยังขาดระบบการทดน้ำและระบายน้ำ ผลที่ได้รับจากการขุดคลองส่วนใหญ่ จึงเป็นประโยชน์ในด้านการคมนาคมขนส่งและการขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกที่มากขึ้นเป็นสำคัญ.

¹ สมโภชน์ แก้วปราณีต "กองก่อสร้าง" ขลประทาน : ๓ - ๔ สิงหาคม ๒๕๑๖

การปรับปรุงด้านการเพาะปลูก (ตอนที่ ๑)

ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วในตอนก่อนว่า การปรับปรุงพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อการปรับปรุงการเกษตรซึ่งรัฐบาลได้จัดทำในยุคนั้นได้แก่ การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน การบำรุงอุดหนุนการชลประทาน การรวมกลุ่ม ~~ใน~~ ในด้านการชลประทานนั้นเพียงแค่ได้จัดทำโครงการเท่านั้นยังไม่ได้เริ่มดำเนินการ ~~ส่วน~~ ส่วนการปรับปรุงการเพาะปลูก เพิ่งเริ่มขึ้นในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑. ความเห็นเกี่ยวกับการจัดสวนทดลองเพาะปลูก (Botanical Garden)

สวนทดลองเพาะปลูก (Botanical Garden) เป็นการจัดพื้นที่ดินสำหรับทดลองศึกษาค้นคว้าและเป็นตัวอย่างในการทดลองเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ เมื่อได้ทดลองเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ โดยคิดแล้วก็เผยแพร่ให้ประชาชนทราบซึ่งนับว่ามีประโยชน์มาก ในประเทศต่าง ๆ ที่ได้มีการปรับปรุงการเพาะปลูกนั้น การจัดสวนทดลองนี้จำเป็นจะต้องจัดให้มีขึ้น สำหรับประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความคิดเห็นเสนอแนะให้รัฐบาลจัดตั้งสวนทดลองขึ้นที่สวนกุหลาบ แต่ก็มีอุปสรรคไม่สามารถที่จะจัดตั้งขึ้นได้

การเพาะปลูกของไทยในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ยังไม่ได้รับการปรับปรุงเลย พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปี้ย มาลากุล) เป็นผู้หนึ่งที่เห็นว่าความต้องการวิชาการเพาะปลูกของไทยในสมัยก่อนนั้นเพียงแค่จัดคนให้เขาทำในที่กรางว่างเปล่าอยู่ ให้เป็นประโยชน์เท่านั้น ก็เป็นการเพียงพอ ยังไม่จำเป็นต้องก้าวไปถึงการศึกษารูปร่างสินค้าด้วยการเพาะปลูกพืชผลให้ได้มาก และจัดส่งออกไปยังต่างประเทศเช่นเดียวกับข้าว หรือนำเอาพืชพันธุ์ต่างประเทศที่แพงดีเข้ามา

ปลูกในเมืองไทย ควรจะคิดบำรุงพืชผลที่มีอยู่เฉพาะในเมืองเราเท่านั้น¹ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ มีความเห็นว่าการบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกแต่เดิมนั้นคงมีแต่การคลังเป็นสำคัญ มีลักษณะเป็น การคลัง (Financial Work) ดังความตอนหนึ่งว่า

"---การเพาะปลูกของเราที่เป็นมาแล้ว เข้าใจตามรูปที่คิดเห็นได้เป็น การคลัง (Financial work) มากกว่าเป็นการบำรุง (Improving production) เพราะเหตุว่าโดยพื้นดินเป็นพืชอุดมสมบูรณ์อยู่แล้วตามลักษณะปกครองอย่างตกรอน Statistics การเก็บบัญชีมี แต่เมื่อเห็นว่สิ่งใดดี การที่จะหว่านยั้งส่งเสริมให้หว่านขึ้นหรือสิ่งใด เสียการที่จะแก้ไขนั้นยังแลเห็นน้อย การบำรุงที่ได้มีอยู่แล้วก็คือการ คลองเป็นการใหญ่ มาเมื่อบ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลงถึงสมัยแล้ว ความแข่งขันกันในการสินค้าก็แรงรัดกระชับเข้ามาส่วนสินค้าภายใน ก็จำหน่ายออกได้ จะทำให้ demand มากเข้า ถ้า supply น้อย ก็ไม่พอเพียงที่จะใช้สรอย"²

การที่รัฐบาลจัดการเกษตรให้เป็นการคลัง (Financial Work) นั้นเป็นเพราะว่า การเกษตรเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการคลังและการคลังมีความสำคัญทางเศรษฐกิจมาก ประเทศต่างๆ ที่จะบำรุงอุดหนุนการเกษตรในรูปการปรับปรุง (Improving production) นั้นจะต้องเป็น ประเทศที่มีทุนทรัพย์และงบประมาณพอกับต้องมีกำลังคนและวิชาความรู้ต่าง ๆ ที่พอสมควร ซึ่ง ประเทศไทยในสมัยนั้นยังขาดสิ่งเหล่านี้อยู่มาก

1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ.๑๐/๑ พระยาวิสุทธิ - สุริยศักดิ์กรมบังคับทูตรัชกาลที่ ๕ เรื่องไต่สวนความรู้นายเจริญในทางเพาะปลูก

๒๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๐.

เพาะปลูกในประเทศยุโรปเป็นการยากแค้นกันดาร จะปลูกเพาะอะไรก็ไม่งាយคาย เช่นกับดินฟ้าอากาศของเรา ผู้ที่มีความประสงค์จะหาทรัพย์สินในทางนั้นจึงต้องทำควยทางวิชา ต้องรู้จักสิ่งนั้นสิ่งนี้ และเอาสิ่งนั้นสิ่งนั้นมาประสมกันจึงจะถูกแกล้งโน้น เมื่อศึกษาสำเร็จแล้วก็ไปหาที่ดินทำไร่ทำนาเลี้ยงชีพคิดเป็นเสรีผู้ ฝ่ายของเราราษฎรทำนาปลูกต้นไม้ไว้แทบทุกคน ดินมีที่ไหนก็เพาะปลูกพืชพันธุ์ลงไปไม่มากนักเลย คงไถไถพอแกล้งเลี้ยงชีพไว้ไปมือ ๆ หนึ่งวันแต่จะคิดเป็นการใหญ่ที่ต้องเกี่ยวควยความรู้ที่แท้จริงเช่นกับไร่หรือนา หรือสวน ที่ถูกโดยนิยมหาควยตัวสัตว์เบียดเบียนเป็นครั้งเป็นคราวจึงเป็นการที่เหลือกำลังผู้ที่ไม่รู้จักแกล้งไถไถ ถ้าเป็นสิ่งที่เจ้าของยังมีความชำนาญรอบรู้ไปไม่ถึง การที่เกี่ยวข้องควยการปกครองเช่นที่ใดควรจะทำการเพาะปลูกได้ ที่จะให้ไถไถเกิดในแผ่นดินและไม่ให้ที่ดินรกรางว่างเปล่าอยู่¹

หลังจากที่ได้อทดสอบความรู้นายเจริญแล้ว พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ถ้าจะให้นายเจริญเข้ารับราชการในกระทรวงเกษตรธิการในส่วนที่เกี่ยวกับการคลัง (Financial Work) ก็จะได้ประโยชน์อันใดจากความรู้ที่ได้อเรียนมา ควรที่จะให้นายเจริญรับราชการในกระทรวงนั้นในส่วนที่จะจัดบำรุงการเพาะปลูกตั้งต้นขึ้นอีกส่วนหนึ่งต่างหาก ที่ต้องใช้ความรู้ที่ได้อเรียนมา (Scientific Knowledge) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบควยในการที่จะตั้งทำการเพาะปลูกทดลองของรัฐบาลที่เรียกว่า Botanical garden หรือ Experimental ground เช่นเดียวกับต่างประเทศที่ได้จัดมานานแล้ว เพราะเรื่องที่เคยได้พูดกันมาชานานแล้ว

กระยาพระราชพิธีพืชมงคล (เนื่อง ชูโต) เจ้าพระยาอภัยราชา นายริเวท คาร์แนค (Rivett Carnac) ก็ได้เคยเสนอแนะให้ตั้งขึ้นถึงกับขอจัดตั้งงบประมาณเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๒ และ พ.ศ. ๒๔๔๓ แต่ยังทำอะไรไม่ได้^๑ ดังนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายเจริญเป็นผู้ตรวจการเพาะปลูก^๒ หน้าที่ดังนี้

"๑. ให้นายเจริญเหี่ยวตรวจตราดูแลไต่ถามศึกษาการเพาะปลูกในเมืองไทยทุกอย่างทุกชนิด และรู้จักพื้นดินแลน้ำพอเป็น experience

๒. ให้เก็บรายงาน (ตามที่จะคนใดในกระทรวงเกษตรประกอบกับการที่นายเจริญจะสืบสวนได้) เทียบให้ทราบว่าการเพาะปลูกอย่างไรจึงจำเริญขึ้นหรือเสื่อมลงอย่างไร ทั้งส่วนจำวนมากน้อยแลชนิดใดแลเลวควรวเป็นรายปี สวตขึ้นไปตามแต่จะได และให้รู้เหตุผลว่าการที่จำเริญขึ้นแลเสื่อมลงนั้นเป็นด้วยเหตุใด

๓. ให้ออกความเห็นในการแก้ไขเหตุที่เสื่อมหรือบำรุงสิ่งที่ทำให้เจริญทวียิ่งขึ้น แลว่าแต่สิ่งใดจะแก้ด้วยทางวิชาหรือทางการปกครอง

(การบริหาร)

๔. ให้นายเจริญเป็นเจ้าพนักงานตั้งที่ทำการทดลองสำหรับการเพาะปลูกแห่งหนึ่ง (Experimental ground) เพื่อเป็นเครื่องที่นายเจริญจะได้ practice ในการเพาะปลูก เลี้ยงบำรุงพรรณไม้เมืองไทยประกอบการที่ให้ได้ตรวจดูให้เป็นความรู้ความคิดโดยอย่างหนึ่ง เพื่อจะได้ทดลองแก้ไขสิ่งที่เสียให้เป็นความรู้ว่าจะแก้ไขได้อย่างไร"^๒

^๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐/๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ๑๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๐

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วยกับการจะตั้งสวนทดลองเพาะปลูก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายเจริญเป็น "ผู้ตรวจการเพาะปลูก" และได้ให้นายเจริญ ออกไปตรวจการเพาะปลูกมณฑลกรุงเก่า กรุงเพทฯ นครไชยศรี ในระหว่างวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๔๓ ถึง วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๔๔๔ แล้วทำรายงานเสนอกระทรวงเกษตรฯ อธิการว่าจะขอทำสวนทดลองที่สวนดุสิตโดยขอพระราชทานที่ดินเนื้อที่ ๑๐๐ ไร่ กับเรือนเล็ก ๆ อยู่ในที่ดินด้วย ๑ หลัง เพื่อจะได้เป็นที่พักคอยตรวจการทดลองต่อไป¹

เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ได้นำเรื่องการจัดตั้งสวนทดลองของนายเจริญเข้าปรึกษาหารือในที่ประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ จากการพิจารณาเรื่องนี้เสนาบดีมีความเห็นขัดแย้งกัน ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าควรจัดเพราะจะเป็นประโยชน์ แต่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพไม่ทรงเห็นด้วย เพราะได้พิจารณาเห็นว่านายเจริญไม่มีความรู้พอที่จะจัดการให้ดำเนินไปตามนั้นด้วยความเรียบร้อยเห็นสมควรให้นายเจริญออกไปดูการทดลองปลูกพรรณไม้ที่โรงอนเสียก่อน²

ดังนั้นนายเจริญจึงถูกส่งไปดูงานที่โรงอนในวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้วจากนั้นนายเจริญออกไปดูงานได้ประมาณ ๑ เดือน รัฐบาลก็ได้รับรายงานจากรัฐบาลฝรั่งเศสที่โรงอนว่า "พนักงานเกษตรที่นั่นรู้สึกว่ นายเจริญไม่มีความรู้ทางการเกษตรเลย"³ เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชกระแสคำรัสว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐/๑ รายงานตรวจการเพาะปลูกของนายเจริญเรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ๑๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๔.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐/๑ รายงานการประชุมเสนาบดี ๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐/๑ พระราชกระแสคำรัสรัชกาลที่ ๕ ถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐.

"---เรื่องนี้ร้ายมาก ไฉนก็อยู่แต่แรกแล้ว ถามอะไรไม่เห็นมันได้
เรื่องไปทางไหน แต่มันจะพูดไปเถา เขาก็บอกว่ามันรู้ เราก็มองไม่ได้
ไปไล่เลียงได้ ความรู้เรานั้นก็ไปพอจะไล่เลียงเอง ขาหย่นาฝรั่งเทศ
ตรงกันที่จะกล่าววากันไว้เขาตายไม่ออก ขอให้ไปตามปัญหาซักข้อนี้
ที่กรบหลวงคำร้างว่าจะทำอย่างไรดี" 1

ในที่สุดรัฐบาลจึงได้เรียกตัวนายเจริญกลับมาเมืองไทย และให้ย้ายไปทำงานใน
กระทรวงยุติธรรม ดังนั้นความคิดเรื่องการจัดสวนทดลองที่สวนดุสิตจึงได้เลิกกันไป เพราะ
ขาดคนที่มีความรู้ที่พอจะดำเนินการได้ ปัญหาเรื่องการหาคนที่มีความรู้ความสามารถทาง
การเกษตรมาดำเนินการปรับปรุงการเพาะปลูกนี้จึงเป็นปัญหาที่สำคัญมากปัญหาหนึ่งในครั้งนั้น

๒. การตั้งกรมช่างไหมและการปรับปรุงการทำไหม

การเริ่มนำร่องอุดหนุนการเพาะปลูกสิ่งแรกที่ได้จัดทำอย่างจริงจัง คือการทำไหม
ตั้งแต่เริ่มนั้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ได้มีการทำไหมอยู่แล้ว แต่เป็นการ
ทำไหมตามแบบที่เกยพามาแต่โบราณ ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ กระทรวงเกษตรธิการเห็นว่า
ควรจะได้ปรับปรุงการทำไหมตามแบบที่นำกันมาในต่างประเทศ จึงได้ทำสัญญาจ้าง นายเค โทยามะ
(Mr. K. Toyama) ผู้เชี่ยวชาญเรื่องการทำไหมชาวญี่ปุ่นเข้ามาตรวจดูการทำไหมในมณฑลต่าง ๆ
แล้วได้เริ่มดำเนินการทดลองเลี้ยงไหมตามแบบญี่ปุ่น ได้เริ่มสอนและฝึกหัดนักเรียนไทยในวิชา
การเลี้ยงไหมและทำไหม โดยได้สร้างสวนหม่อนและสถานทดลองเลี้ยงไหมขึ้นที่ตำบลศาลาแดง
กรุงเทพฯ เป็นแห่งแรก 2

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ (กรมหมื่นพิไชย
มหินทโรคม) ซึ่งสำเร็จวิชาการเพาะปลูกมาจากต่างประเทศ ได้เสด็จไปตรวจการทำไหมและ

1 ก.

2 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ.๘/๑ เจ้าพระยา
เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องทำไหม ๑๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐.

การเพาะปลูกในมณฑลต่าง ๆ และไคทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยปลัดทูล
ฉลองเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการจัดเนหาเรื่องใหม่และการเพาะปลูก และไคตั้งกรมช่าง
ใหม่ขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ เป็นอธิบดี
ต่อมาเนื่องจากงานของกรมช่างใหม่ไคหนักในทางการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ มากขึ้น จึงได้เปลี่ยน
ชื่อเป็นกรมเพาะปลูกในปี พ.ศ. ๒๔๕๑¹

เมื่อนายเค โตยามะ เข้ามาถึงเมืองไทยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวไคทรงพระราชดำริเห็นว่าเมื่อไคจากเขามาแล้ว อย่าให้เสียเงินเดือนเปล่า ต้องจัด
หางานให้เขาทำในคุกคา โดยไคทรงพระราชกระแสรับสั่งว่า ถ้าไคลองมือทำการตรามไค
ไคจะเสียเงินเดือนเปล่า ผู้ไคเงินเดือนนั้นก็มีประมาณควย ขออย่าให้หลงไปว่าเขาจะ
ยืมไคว่าไคเงินเดือนเปล่าในตองหางาย เช่น เสนาบดีข้าราชการของเราซึ่งมีความคิดอันต่ำช้า²
คังนั้นกระทรวงเกษตรธิการจึงไคให้ นายเค โตยามะ ไปตรวจการทำใหม่ตมฉนวนครราชสีมา
และเมื่อกลับมาไคทำรายงานเสนอกระทรวงเกษตรธิการ เขาเห็นว่าการทำใหม่ในประเทศ
ไทยนั้น ชาวบ้านยังขาดวิธีการปลูกหมอนและการดูแลรักษาส่วนหมอนที่ดี พันธุ์หมอนส่วนมากเป็น
พันธุ์ไคแต่ขาดการดูแลรักษาจึงทำให้ใบเล็กไม่เหมาะที่จะเป็นอาหารของตัวไหม ส่วนตัวไหมนั้นชัก
เสปไหมไคน้อย เมื่อเทียบกับตัวไหมของประเทศญี่ปุ่น อิตาลี หรือประเทศจีน ตัวไหมส่วนมาก
เป็นพันธุ์โบราณซึ่งจะตองรีบแก้ไข เขาไคชี้ให้เห็นว่า ถ้าตัวไหมพันธุ์เลวเช่นนี้ ถึงแมจะไคเครื่อง
ทอและคนที่ชำนาญมาทอก็ทำให้ไหมคิขยไคได้

¹ ค.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔/๑ รัชกาลที่ ๕
ถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ๑๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

ผลจากการที่พันธุ์ใหม่ของไทยมีพันธุ์ตัวเอง ทำให้ราคาใหม่ของไทยมีราคาต่ำกว่าของต่างประเทศ ไทยไทยอย่างดีที่สุดจะขายได้เพียงหาบละไม่เกิน ๒๐๐ เหรียญ แต่ส่วนมากจะขายได้หาบละ ๑๕๐ เหรียญ และไทยไทยอย่างเลวมีราคาเฉลี่ยเพียงหาบละ ๔๔ เหรียญเท่านั้น¹ ส่วนราคาใหม่ดิบในญี่ปุ่นนั้นขายได้ราคาเฉลี่ยหาบละประมาณ ๔๐๐ - ๕๕๐ เหรียญ² อย่างดีที่สุดขายได้ถึงหาบละพันกว่าเหรียญก็มี³

ในการไปตรวจการทำไหมของ นายโตยามะในครั้งนั้น ได้ไปตรวจด้านภาษีในเมืองนครราชสีมา พบว่าไหมที่ส่งเข้ากรุงเทพฯ ในระหว่างเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึงกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๕ นั้นมีจำนวน ๓๔๔ หาบ ๔ ชั่ง ๔ ตำลึง ราคาเป็นเงิน ๖๕๓๔ บาท ๔๔ อัฐ ประมาณหาบละ ๑๒๐ - ๑๕๐ เหรียญโดยเฉลี่ย³ จากรายงานโรงภาษี ณ กรุงเทพฯ ราคาไหมที่ส่งออกไปต่างประเทศมีดังนี้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔/๑ มร.โตยามะ
เรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑.

²
ค.

³
ค.

ตาราง ๓ ปริมาณและราคาไหมตามรายงานของนายโตยามะ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๙ - พ.ศ. ๒๔๔๕

ปี พ.ศ.	จำนวนเป็นทาบ	ราคาเป็นเหรียญ	ราคาทาบละ
พ.ศ. ๒๔๓๙	๒๓๙	๒๓, ๓๔๔	๑๐๒
พ.ศ. ๒๔๔๐	๑๙๑	๒๑, ๘๐๕	๑๑๔
พ.ศ. ๒๔๔๑	๙๙๒	๘๔, ๐๑๕	๑๐๙
พ.ศ. ๒๔๔๒	๑๒๐๑	๑๔๑, ๔๖๘	๑๑๙
พ.ศ. ๒๔๔๓	๑๐๑๕	๑๙๒, ๑๙๐	๑๙๒
พ.ศ. ๒๔๔๔	๔๘๐	๕๖, ๕๙๒	๑๑๕
พ.ศ. ๒๔๔๕	๕๒๓	๖๒, ๘๘๓	๑๒๐

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๘/๑ นายโตยามะ
เรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

จากตารางข้างบนนี้ แสดงให้เห็นว่าไหมดิบที่ผลิตในประเทศไทยในครั้งนั้นมีปริมาณเพิ่มขึ้นไม่แน่นอน และราคาเฉลี่ยของไหมดิบมีราคาต่ำ

จากราคาไหมที่ได้นำมาเปรียบเทียบข้างบนนี้จะเห็นได้ว่าไหมดิบของไทย มีราคาต่ำกว่าของประเทศอื่น ๆ มาก นายเค โตยามะเสนอแนะว่า ควรปรับปรุงการเพาะปลูกต้นหม่อน จัดหาพันธุ์ตัวไหมที่ดีเข้ามาเลี้ยงและควรจัดตั้งโรงเรียนสอนวิชาการเลี้ยงไหมและกรอเส้นไหมอย่างประเทศที่เจริญแล้ว ถ้าหากรัฐบาลได้ดำเนินการดังกล่าวแล้วนี้ นายเค โตยามะ เชื่อว่าไหมดิบของไทยจะมีคุณภาพดีขึ้นและมีราคาเพิ่มขึ้นอีกหลายเท่าตัว ดังรายงานตอนหนึ่งกล่าวว่า

"---บัดนี้ข้าพเจ้าขอกล่าวอีกว่า ข้าพเจ้ามีเหตุผลทุกสิ่งทุกอย่างจะเชื่อว่า รัฐบาลจะแก้ไขการทำให้เจริญขึ้นได้ดีกว่าในเวลานี้ทั้งจะทำไ้ดีกว่าด้วย การทำให้ใหม่ต้องพึ่งพาอาศัยมือผู้อื่น และผู้อื่นในเมืองนี้ก็ยืนยัน همینเพียร ทั้งไ้มีความรู้บางอย่างแล้วในทางทำมาหากินอย่างนี้ อากาศนานเมืองก็เหมาะสมในการเลี้ยงตัวใหม่ ถ้าจะมีส่วนใครคนหนึ่งพอเลี้ยงตัวใหม่ไ้มาก จะเพาะตัวหนอนตลอดปีไ้ได้ ต้นหมอบเพาะปลูกขึ้นง่าย แลมีที่ว่างเปล่ามากพอที่จะเพาะปลูกไ้ ความสำเร็จงานตามหัวเมืองก็ไ้แรงนัก---กรุงเทพฯ ไ้มีความกับความสำเร็จหนึ่งสิ่งใดเลยที่จะเลี้ยงตัวใหม่ ซึ่งแลเห็นเป็นการสำเร็จแลสามารถจะแข่งขันกับประเทศอื่น ๆ ไ้ได้" ¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วยและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการปรับปรุงการทำให้ใหม่ โดยให้นายเก ทัตยาเม ชื่อเครื่องมือสำหรับทำให้ใหม่ จ้างพนักงาน ส่งพันธุ์ใหม่และต้นหมอบเข้ามาจากญี่ปุ่น ตั้งโรงเรียนการทำให้ใหม่ และโรงทดลองปลูกหมอบพันธุ์ต่างประเทศที่สระปทุมวัน ส่วนโรงเรียนการทำให้ใหม่ตั้งอยู่ที่ศาลาแดง ตั้งโรงทดลองทำการเพาะปลูกตั้งโรงปั่นไหมขึ้นโดยใช้เครื่องมือปั่นเส้นไหมแบบใหม่ซึ่งเข้ามาจากประเทศญี่ปุ่น

ก. โรงเรียนช่างไหม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนช่างไหมขึ้น ตอนแรกตั้งอยู่ที่ตึกกรมพระสุริยสุนทร ในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาย้ายมาที่ศาลาแดง เมื่อแรกตั้งมีนักเรียน ๑๖ คน หลักสูตรโรงเรียนช่างไหม ² มีดังนี้

¹ ค.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๔/๑ โรงเรียนช่างไหม

กำหนดการสอนนักเรียนเลี้ยงไหม

วิชาที่สอน

๑. วาดยคนหมอน	}	วิชาเลี้ยงไหม
๒. วาดยฟองไหมและวิธีรักษาฟองไหม		
๓. การเลี้ยงตัวไหม		
๔. วาดยรังไหมและการรักษารังไหม		
๕. การชักเส้นไหม		

เวลาเรียนกำหนดครั้งปี

เดือนหนึ่ง	เรียนวิชาครั้งวัน	ฝึกหัดการที่จะทำครั้งวัน
เดือนที่สอง	เรียนวิชาครั้งวัน	ฝึกหัดการที่จะทำครั้งวัน
เดือนที่สาม	เรียนวิชาครั้งวัน	ฝึกหัดการที่จะทำครั้งวัน
เดือนที่สี่	เรียนวิชาสองชั่วโมง	นอกนั้นฝึกการที่จะทำ
เดือนที่ห้า	เรียนวิชาสองชั่วโมง	นอกนั้นฝึกการที่จะทำ
เดือนที่หก	เรียนวิชาสองชั่วโมง	นอกนั้นฝึกการที่จะทำ

แบ่งวิชาสอนตามรายเดือน

เดือนหนึ่ง	วาดยคนหมอน	ใบหมอน	และการชักเส้นไหม
เดือนที่สอง	วาดยการเพาะฟองไหม	และการชักเส้นไหม	
เดือนที่สาม	วาดยการเลี้ยงตัวไหม	และการชักเส้นไหม	
เดือนที่สี่	วาดยการเลี้ยงตัวไหม	และการรักษารังไหม	และการชักเส้นไหม
เดือนที่ห้า	วาดยการเลี้ยงตัวไหม	และรักษารังไหมและการชักเส้นไหม	
เดือนที่หก	วาดยการเลี้ยงตัวไหม	และรักษารังไหมและการชักเส้นไหม	

กำหนดเวลาเรียน

เช้า	บ่าย
เดือนที่หนึ่ง ตั้งแต่ ๓ โมง ถึง ๔ โมงครึ่ง เรียนวิชาเลียงไหม ตั้งแต่ ๔ โมงครึ่งถึง เที่ยง เรียนวิชาการชักเส้นไหม	ฝึกหัดเลียงไหมและชักเส้นไหม
เดือนที่สอง เหมือนเดือนที่หนึ่ง	เหมือนเดือนที่หนึ่ง
เดือนที่สาม เหมือนเดือนที่หนึ่ง	เหมือนเดือนที่หนึ่ง
เดือนที่สี่ ตั้งแต่ ๓ โมง ถึง ๔ โมง เรียนวิชาเลียงไหม ตั้งแต่ ๔ โมง ถึง ๕ โมง เรียนวิชาการชักไหม	เหมือนเดือนที่หนึ่ง
เดือนที่ห้า เหมือนเดือนที่สี่	เหมือนเดือนที่หนึ่ง
เดือนที่หก เหมือนเดือนที่สี่	เหมือนเดือนที่หนึ่ง

เวลาเข้าวิชาตอนต้น นาย โตยามะเป็นผู้สอน วิชาตอนปลาย นาย โอโซยะ เป็นผู้สอน มหะธีรวิธานกับลามผู้หญิงจะประจำอยู่ที่โรงเรียน สำหรับเป็นผู้ฝึกหัดทั้งกลางวันและกลางคืน นักเรียนจะต้องอยู่ที่โรงเรียนตั้งแต่ ๓ โมงเช้า ถึง ๔ ทุ่มทุกวัน

เมื่อโรงเรียนช่างไหมเปิดขึ้นเป็นครั้งแรกนั้น ผู้เข้าเรียนล้วนแต่เป็นบุตรธิดาของเจ้านายข้าราชการ การจัดสอนในตอนแรกได้รับความลำบากมากเพราะยังขาดตำราเรียน เวลาครูสอนนักเรียนก็จุกจิกไวโน้มนำ แต่นักเรียนบางคนเขียนไม่ใครจะเป็น ต่อมาภายหลังปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวก็ค่อยหมดไป เพราะนักเรียนรุ่นหลังมาได้รับการศึกษาทางภาษาไทยดีขึ้นกว่าเดิม

จากหลักสูตรโรงเรียนช่างไหมนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นหลักสูตรที่มีจุดประสงค์ เพื่อให้ นักเรียนสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้ในการผลิตไหมกึ่งไหมนั้น ทั้งนี้เพื่อสนองความต้องการของ ตลาดไหมดินนอกประเทศ การจัดหลักสูตรนั้นมีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ

ข. การขยายงานปรับปรุงการทำไหม

เมื่อกรมช่างไหมได้ทำการทดลองเลี้ยงไหมที่กรุงเทพฯ แล้ว ต่อมาได้มีการขยาย หน่วยงานส่งเสริมการเลี้ยงไหมออกไปยังมณฑลนครราชสีมา และมณฑลอีสานทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยได้ตั้งเป็นกองช่างไหม ทำหน้าที่ทดลองการเลี้ยงไหม สาวไหม และสั่งสอนราษฎรให้รู้จักการเลี้ยงไหมและการสาวไหมตามแบบใหม่ กองช่างไหมตั้งอยู่ตาม หัวเมืองต่าง ๆ ดังนี้

เมืองนครราชสีมา

เมืองบุรีรัมย์

เมืองรัตนบุรี (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสุรินทร์)

เมืองพุทไธสง (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดบุรีรัมย์)

เมืองสุวรรณภูมิ (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดร้อยเอ็ด)

เมืองพยัคฆภูมิพิสัย (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดมหาสารคาม)

งานของกองช่างไหม คือทั้งทดลองและสอนให้ราษฎรรู้จักการเลี้ยงไหมและสาวไหม ตามแบบใหม่ และได้มีการแนะนำให้ราษฎรที่เลี้ยงไหมไว้เครื่องสาวไหมแบบใหม่การนำเครื่องสาวไหมแบบใหม่เข้ามาใช้ จะทำให้เส้นไหมมีคุณภาพดีขึ้น และสาวไหมได้ปริมาณมากขึ้นกว่าการใช้ เครื่องสาวไหมแบบเดิม ใครที่ได้เรียนสาวไหมจนมีความชำนาญแล้ว ทางกองช่างไหมก็จะมอบ เครื่องสาวไหมแบบใหม่และได้รับการยกย่องให้ใหม่ให้เป็นรางวัล แต่ถึงกระนั้นก็ประชาชน ราษฎรก็ไม่นิยมมาเรียนกัน จนบางครั้งจะต้องให้เจ้าเมืองเกณฑ์คนมาเรียน ดังได้มีรายงาน ปัญหาเรื่องการทำไหม จากกองช่างไหมเมืองบุรีรัมย์ว่า

"การสอนให้ราษฎรทำใหม่ในอำเภอพุทไธสงนั้น กรมช่างใหม่ได้จัดทำมาแต่ศก ๑๒๖* แลในศก ๑๒๗ นี้ก็ได้จัดการสั่งสอนแลแนะนำราษฎรต่อไป แต่ว่าการที่ไต่เป็นไปผลในศก ๑๒๖ กับศก ๑๒๗ นั้นข้าพเจ้ารู้สึกผิดแปลกกันมาก คือเมื่อศก ๑๒๖ นั้น จะหาราษฎรมาฝึกสาวใหม่ไต่ยาก ถึงแม้ว่าผู้ว่าราชการเมืองแลนายอำเภอผู้ปกครองท้องที่เหล่านั้นออกคำสั่งช่วยเหลือเกื้อหนุนโดยกวัดขັນแข็งแรงก็ราษฎรยังชักขึ้นไม่มาเรียนกลับเลากันไปต่าง ๆ นานาเช่น บางพวกก็เลาะลือว่าเมื่อสาวใหม่เป็นแล้วจะเอาไปกรุงเทพฯ แลบางพวกก็ลือว่าเสียใหม่ที่ราษฎรสาวใหม่ไต่กันนั้น จะเก็บเอาเป็นของหลวงเหล่านั้นเป็นต้น นายอำเภอแลพนักงานของกรมช่างใหม่จะแนะนำสั่งสอนสักเท่าไรก็หาเชื่อฟังไม่" 1

ที่อำเภอรัตนบุรี จังหวัดบุรีรัมย์คนก็ไม่ค่อยจะมาเรียน ประชาชนราษฎรมักจะพูดว่า "รู้แล้วจะต้องเรียนไปทำอะไรอีกเล่า" 2 ราษฎรไม่ค่อยสนใจมาเรียน จนผู้อำนวยการกองช่างใหม่เมืองบุรีรัมย์ต้องขอให้ข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครราชสีมาออกคำสั่งให้ผู้ว่าราชการเมืองเกณฑ์ให้ราษฎรไปเรียน 3 ดังความตอนหนึ่งว่า

* พ.ศ. ๒๔๔๐

1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หลายนเลข กษ. ๔/๑ หนังสือกองช่างใหม่เมืองบุรีรัมย์ถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗.

2 ด.

3 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔/๑ นายอ่องแทนผู้อำนวยการกองช่างใหม่เมืองบุรีรัมย์ถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗.

“--- เพราะฉะนั้นเจ้าเป็นต้องขออำนาจและบารมีของท่านเป็นที่พึ่ง เพื่อจะได้ให้การสอนท่าใหม่ให้อำเภอรตนบุรีสะดวกขึ้น จะไฉนไม่เสีย เวลาและพระราชทรัพย์ของหลวง--- การที่จะแก้ไขให้การสอนท่าใหม่ในอำเภอรตนบุรีสะดวกขึ้นนั้น ข้าพเจ้าเห็นมีอยู่ทางเดียวคือ จะขอความกรุณาแห่งท่านไปรควมคำสั่งไปยังผู้ว่าราชการ เมืองบุรีรัมย์ ความว่าถ้าราษฎรคนใดคนหนึ่งขัดขึ้นไม่มาฝึกหัดสาวใหม่ตามข้อบังคับของกรมช่างไหม หรือมาฝึกหัดไม่ถึงกำหนดที่พนักงานของกรมช่างไหมเห็นสมควรฝึกหัดผู้นั้นฝึกหัดชำนาญควรออกได้แล้ว ก็ให้อำเภอสั่งตัวผู้นั้นไปยังที่ว่าการเมือง เพื่อผู้ว่าราชการเมืองจะได้แนะนำสั่งสอนให้ผู้นั้นประพฤติให้ถูกต้องตามข้อบังคับของกรมช่างไหม ถ้าท่านไปรควมคำสั่งไปยังที่ว่าการเมืองได้เช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าการสอนท่าใหม่ในอำเภอรตนบุรีคงจะสำเร็จได้สมดังความมุ่งหมายเป็นแน่ เพราะในเวลานี้ราษฎรก็ย่อมจะทราบอยู่ทุกคนแล้วว่า การที่กรมช่างไหมได้ส่งเจ้าพนักงานออกไปจัดการสอนสาวใหม่แลแจกพันธุ์ไหมให้อำเภอรตนบุรีนั้น ก็เพื่อจะช่วยเหลือเกื้อหนุนการทอมาหากินของราษฎรให้เจริญขึ้นเท่านั้น แต่ราษฎรยังเป็นคนหูเบาตาเลือน เชื่อฟังแต่คำเล่าลือแต่คนยุยงอยู่มาก หาได้เชื่อฟังคำแนะนำของนายอำเภอ แลพนักงานกรมช่างไหมไม่”

ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมาเห็นว่าการที่จะเกณฑ์คนให้ไปเรียนตามที่ผู้อำนวยการกองช่างไหมเสนอมานั้นจะทำให้ราษฎรแตกตื่นและก่อให้เกิดความยุ่งยากขึ้น ดังข้อความในหนังสือของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมาถึงผู้อำนวยการกองช่างไหมเมืองบุรีรัมย์ว่า

'---เห็นว่าราษฎรจะตกใจแตกตื่นเป็นการใหญ่ไป ถ้าคิดที่อยู่ ถ้ามี
เหตุฉุกเฉินไม่เรียบร้อยขึ้นจะกลับกลายเป็นผลร้ายเมื่อปลายมือ---
คนมณฑลอีสานเขื่องาย ตกใจวาย หนีวาย แต่มักอยู่อย่างหนึ่งที่เขา
ทั้งเสี่ยงหัวหนาเขา ขอที่จะช่วยให้เป็นประโยชน์แก่กรมช่างไหมนั้น
ทางทิศใต้จะสั่งให้เมืองบุรีรัมย์ให้จัดการการผู้ใหญ่คือปลัดหรือยกบัตร
หรือผู้ช่วยคนใดคนหนึ่งออกไปตรวจการอำเภอรัตนบุรีแล้วเลยจัดการ
เรื่องนี้ด้วย การที่จะจัดนั้นคือให้เรียกกำนันผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้ที่
หัวหน้ามีชื่อเสียงคนนั้นเข้าไปตำบลที่ใกล้เคียงโรงเรียนกองช่างไหม
แจ้งถึงผลประโยชน์ของการสาวไหมอย่างนี้ดีกว่าการที่ทำงานอยู่ใน
พื้นเมืองอย่างไร' ¹

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ อธิบดีกรมช่างไหมได้ไปตรวจ
การทำไหมและการเพาะปลูกในมณฑลนครราชสีมา และมณฑลอีสาน ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเรื่องนี้ พระองค์ทรงปริวิตกในเรื่องนี้มากโดยได้
ทรงพระราชกระแสรับสั่งให้เจ้าหน้าที่สอบสวนการทำไหมได้ตระหนักว่า อย่าได้บังคับคนให้มาเรียน
ควรจะใช้วิธีแนะนำให้เขาเรียนเห็นความสำคัญและจุดประสงค์ของการเรียนด้วย ถึงความในพระราช
กระแสรับสั่งตอนหนึ่งว่า

'ได้เห็นรายเรื่องเกณฑ์ให้ราษฎรมาเรียน คุณันบิดพริ้วกันอย่างไร
อยู่จนถึงต้องขอในหาหลวงเทศาภิบาลช่วยบังคับบัญชา ไปส่งเสียที่
ตอบหัวต่อเจ้าพนักงานกับราษฎรจะเข้าใจประโยชน์ที่จะพึงได้จริงหรือไม่
ถ้าจะเห็นแก่เกณฑ์ให้มาเรียนก็เรียนไปแล้วไม่ได้เอาไปใช้ เว้น
การเสียเงินและเสียแรงสอนเปล่า ๆ ไม่ได้เกิดประโยชน์อันใด

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ กบ. ๘/๑ ขำหลวงเทศาภิบาล
มณฑลนครราชสีมาถึงกองช่างไหมรัตนบุรี ๓๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗.

แล้วข้ากลับจะเป็นการเคียดแค้นไปด้วย ข้อสำคัญนี้เจ้าพนักงานเห็น
 แน่แล้วถ้าววิธีที่สอนนั้นดีกว่าวิธีเดิมจริง ไม่ใช่เป็นแต่ทำให้ถูกตำรา
 แล้วเชื่อถือว่าจะได้ผลดี ถ้าใครทดลองเห็นว่าดีจริงแล้วก็ไปสอน
 ใครคนหนึ่ง ส่วนราษฎรที่มาเรียนได้มาเรียนโดยความเชื่อถือแลกลับ
 ออกไปทำให้เป็นประโยชน์ใครจริงสวดังที่ตั้งใจไปสอน นี่ก็เป็นข้อ
 สำคัญอีกอย่าง ความหวั่นหวาดนั้นกลัวแล้ว เจ้าพนักงานที่เป็น
 ครูบาอาจารย์นั้นถือว่าตัวออกไปทำราชการแล้วก็พยายามที่จะบังคับ
 คนด้วยอำนาจ ไม่ใช่ไปแนะนำให้รู้จักทำมาหากิน เพียงแต่พูดไม่
 เข้าใจกันโกรธเอะอะอย่างขุนนาง ฤาอย่างเจ้าพนักงานเท่านั้นที่จะ
 ไม่ได้ผลอะไรเลยกลับจะเป็นที่เกลียดชังเบื่อหน่ายของคน ถึงจะ
 เรียนรู้ไปแล้วก็รู้มานะไม่ใช่ตามวิธีที่ท่องท่องจำ ความสำเร็
 ของการแนะนำเงินที่ต้องเอาไครความโอนอ่อนใจดี พยายามชี้แจง
 ให้เห็นประโยชน์ไม่ใช่บังคับ ถ้าเป็นการบังคับถึงตั้งแล้วก็เป็นที่
 สงสัยมากกว่า อยู่ดี ๆ เหตุใดจึงเกิดใจก็มาว่าเพี้ยนสติตสฎกมหาทาน
 เมืองตบก็เมืองไผ่เลยคงจะกลายเป็นเมืองทออย่างใดอย่างหนึ่ง คน
 เหล่านั้นเคยถูกเกณฑ์ถูกกดขี่ขูดรีดมาช้านาน แต่เห็นใจดีเกินไปไม่
 เชื่อเสียแล้ว จะช่วยการกล่าวไปทำไม ถ้าถึงกระทบกระทั่งคุคนมา
 จะให้คิดเห็นเป็นพิลึกก็กลัวไปได้มาก---

1

วิธีการของกรมช่างไหมที่จะชักจูงให้ราษฎรหันมาสนใจเรียนการทำไหมตามแบบใหม่
 อีกวิธีหนึ่งนั้น คือการออกประกาศแจ้งความว่า ราษฎรผู้ใดอยู่บ้านใดบางที่ทำได้ดี ถ้าคนอื่น ๆ
 ต้องการจะเรียนวิชาทำไหมให้ดีกว่านี้ไปเรียนกับคนนั้นที่ใดประกาศรายชื่อไว้ เช่นประกาศของ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๘/๑ รัชกาลที่ ๕
 ถึงกรมหมื่นพิไชยมหินทโรคม ๒๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๙.

มณฑลอีสานที่ออกประกาศเมื่อ ๓ มีนาคม ๒๔๕๑ ในสมัยที่พระเจ้าอนงยาเชอกรมขุนสรรพสิทธิ
ประสงค์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ได้ประกาศให้ราษฎรใดที่ทราบรายชื่อผู้ที่ได้เรียนการสาวไหม
ควยเครื่องสาวไหมแบบใหม่ ถ้าหากราษฎรคนใดมีความสนใจอยากจะเรียนการสาวไหมแบบ
ใหม่ก็ให้ไปติดต่อขอเรียนจากผู้นั้นรายชื่อนี้ ความในประกาศมีดังนี้

"แจ้งความมายัง ผู้ที่เลี้ยงม่อนสาวไหมทั้งปวงทราบทั่วกันว่า ถ้าไผ่*
จะต้องการไหมเส้นดีสิ่งงามแล้ว ให้ไปว่าจ้างแก่สาวดี ชะไชยแห่ง
หนึ่ง สาวลำนานเชียงโปปะจิมอบลแห่งหนึ่ง เนื่องจากภริยาพระประสิทธิ
สุรินทรการเมืองสุรินทรแห่งหนึ่ง เพราะเขามีเครื่องสาวไหมอย่างดี
และทำเส้นไหมได้ดีกว่าไหมรังนก ฉะนั้นจะถามเจ้าพนักงานสอนสาว
ไหม ซึ่งอยู่ที่ตำบลว่ามีผู้สาวไหมดี ๆ อยู่ที่ใดบ้างก็ได้ ถ้าปรารถนา
อย่างไรก็ให้ไปตามเจ้าพนักงานสอนวิชาไหม ณ เมืองอุบลเทอย
เขารูมาก ถ้าจะหัดสาวไหมทำเอาเองต่อพนักงานผู้สอนใดก็ได้" 1

เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ราษฎรทำไหมตามแบบใหม่รัฐบาลได้ใช้วิธีการต่าง ๆ
ชักนำให้ราษฎรหันมาสนใจทำไหมตามแบบใหม่ เช่น เมื่อราษฎรคนใดฝึกหัดสาวไหมแบบใหม่
เป็นแล้ว จะได้รับแจกเครื่องสาวไหมแบบใหม่ ได้รับแจกพันธุ์ไหมที่ดี เพื่อให้ราษฎรได้มีพันธุ์
ไหมที่ดีขึ้นกว่าเดิม รัฐบาลยกเลิกภาษีไหมที่เก็บเป็นภาษีภายใน เพื่อจะให้ราษฎรขายไหมได้
ราคาสูงขึ้นกว่าเดิม และรัฐบาลก็รับซื้อเส้นไหมที่สาวด้วยเครื่องสาวไหมแบบใหม่นี้ราคาซึ่งจะ
๒๐ บาท เพื่อเป็นการประกันว่า เมื่อใดเลี้ยงไหมแล้วจะมีตลาด รับซื้ออย่างแน่นอน

* ไคร

1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๘/๑ ประกาศ
มณฑลอีสานเรื่องการทำไหม ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๑.

ก. ผลการปรับปรุงการท่าใหม่

ถึงแม้ว่ารัฐบาลไทยนั้นจะพยายามปรับปรุงการท่าใหม่ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ผลของการท่าใหม่ก็ไม่ดีขึ้น ดังเราจะเห็นได้จากจำนวนปริมาณและราคาของไหมดิบที่ส่งออกไปขายต่างประเทศ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๕ คือช่วงสิบปีก่อนสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏจะเยียดดังนี้

ตาราง ๔ ปริมาณและราคาไหมดิบที่ส่งออกไปขายต่างประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๕

ปี พ.ศ.	จำนวนไหมเป็นหนาบ	ราคาเป็นบาท
๒๔๔๔	๑,๐๐๑.๑๕	๑๙๒,๙๑๐
๒๔๔๕	๘๓๕.๙๕	๒๙๒,๔๒๕
๒๔๔๖	๘๙๕.๒๒	๒๘๖,๑๙๓
๒๔๔๗	๑,๐๒๖.-	๓๕๙,๕๑๖
๒๔๔๘	๘๕๖.๑๐	๓๙๑,๙๐๖
๒๔๔๙	๑,๐๙๘.๙๖	๔๔๑,๓๓๐
๒๔๕๐	๑,๑๒๙.๐๑	๔๔๙,๐๘๙
๒๔๕๑	๖๕๑.๘๗	๒๑๕,๗๙๖
๒๔๕๒	๘๐๔.๑๓	๒๖๐,๙๓๓
๒๔๕๓	๕๙๒.๓๙	๒๔๐,๙๑๕
๒๔๕๔	๘๙๐.๘๐	๓๙๖,๙๕๒

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง Foreign Trade and Navigation of Port of Bangkok (year 1901 - 1920) prepared in Statistical Office, H.S.M. Customs, and published by order of Director General.

จากการเปรียบเทียบปริมาณและราคาใหม่ดังกล่าวมาแล้วนั้นแสดงให้เห็นว่า การเพิ่มของปริมาณใหม่ที่ส่งออกไปต่างประเทศนั้นอัตราค่าการเพิ่มไม่แน่นอน การทำใหม่ก็หวังผลได้ไม่แน่นอนบางปีก็ได้มากบางปีก็ได้น้อย

การปรับปรุง การทำใหม่นับเป็นการปรับปรุงการเพาะปลูกอันแรกที่รัฐบาลหันมาเอาใจใส่ปรับปรุงอย่างจริงจัง แต่ผลการปรับปรุงการทำใหม่ก็ไม่ดีขึ้น เพราะการปรับปรุงการทำใหม่ในครั้งนี้เกษตรกรยังไม่เห็นความสำคัญและไม่ใส่ใจเท่าที่ควรดังได้กล่าวมาแล้ว

๓. ความเห็นเรื่องการปรับปรุงการเพาะปลูกของพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ ๑๒๖

พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ (กรมหมื่นทิไศยมนินทโรดม) อธิบดีกรมช่างไหมได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกพืชอื่นๆ ของรัฐบาลในสมัยนั้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยเห็นว่าถึงเวลาที่ควรจะได้เอาใจใส่อุดหนุนกันอย่างจริงจัง ดังความตอนหนึ่งว่า

“ด้วยเวลานี้สมควรแล้วที่ข้าพเจ้าจะได้ทำความเข้าใจเรื่องการบำรุงและอุดหนุนการเพาะปลูกในประเทศสยามขึ้นเสนอต่อเจ้าคุณเพื่อจะได้วินิจฉัยและดำริห์ต่อไป ข้าพเจ้ามาพิจารณาเหตุการบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกและค้าขายต่าง ๆ ในประเทศสยามในเวลานี้ เป็นการจำเป็แต่อย่างยิ่ง ที่จะต้องดำริห์จัดการในกว้างขวางขึ้นอีก

ในเวลานี้กระทรวงเกษตรธิการก็ได้ดำริห์จัดการบำรุงขึ้นบ้างแล้ว คือได้ขอขอมรดองภาษีเจริญ และดำเนินสะดวก เพื่อให้สินค้าเดินไปมาได้สะดวกขึ้นกว่าแต่ก่อน และได้จัดการขอมรดองที่สำคัญอื่น ๆ ต่อไปอีกตามลำดับ กับทั้งได้ลงมือจัดการอิริแก่ขึ้นขึ้น นับว่าเป็นการบำรุงการเพาะปลูกอันวิเศษแล้ว แลเมื่อสัณนี้สำเร็จตลอดเมื่อใด กรุงสยามก็คงจะเป็นประเทศอันเจริญด้วยผลประโยชน์มาก

แต่การอิริแกชันนี้จะบำรุงแต่การไถนาเสียมาก การเพาะปลูก
อื่น ๆ จึงจะได้รับความบำรุงจากอิริแกชันนี้ก็น้อยบ้างแต่ก็คงจะเล็กน้อย
เพราะเป็นสิ่งที่ จะได้รับการบำรุงทางอื่นด้วย" ¹

เรื่องการบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นี้เป็นเรื่องที่รัฐบาลเคยคำวิจารณ์
แล้ว แต่กับความเห็นขัดแย้งกัน ดังที่พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์กล่าวว่

การบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกนี้เป็นสิ่งที่ได้ปรารถนามานานแล้วมี
ความเห็นต่าง ๆ กับ บางคนก็เห็นว่าการบำรุงการเพาะปลูกมีหลายทาง
จะทำให้ได้สำเร็จ บางคนก็เห็นว่าถ้าไปไม่สำเร็จเป็นการเปลือง
เงินและเปลืองเวลาเปล่า ๆ ไก่ควรจะจัดขึ้นเลย บางคนก็เห็นว่า
เวลานี้กรุงสยามยังไม่ต้องการความอุดหนุนในส่วนนี้ แต่ความเห็น
ของข้าพเจ้าเห็นว่าเห็นว่าการบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกนี้เป็น
สิ่งที่จะทำให้สำเร็จได้ แต่จะเป็นการยากลำบากอยู่ แลกว่าจะเป็นผล
สำเร็จบริบูรณ์ก็ต้องการเวลานานหลายสิบปี ที่จะให้แลเห็นทันตา
นั้นจะได้อะไรบ้างสิ่งบางอย่างก็จะมีน้อยเต็มที อีกประการหนึ่งการ
บำรุงที่ใครจะทำสำเร็จไปทุกอย่างเมื่อไรย่อมมีที่ไม่สำเร็จอยู่บ้าง
เป็นธรรมดา และผลสำเร็จคงจะมีมากกว่าผลที่จะไม่สำเร็จ" ²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐/๑ พระองค์เจ้า
เพ็ญพัฒนพงษ์เรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วาทิน ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓.

ในขณะที่เมืองไทยเรายังไม่ได้บำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกนั้น ประเทศเพื่อนบ้านต่าง ๆ ได้เริ่มบำรุงการเพาะปลูกกันแล้ว การเพาะปลูกในพม่า พม่า และชวาได้รับการปรับปรุงบางแล้ว และผลของการปรับปรุงนั้น ปรากฏว่าโคผดดี * โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศญี่ปุ่นนั้นได้เริ่มอุดหนุนการเพาะปลูกอย่างจริงจังมาแล้ว ตั้งแต่ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศหนึ่งทางเอเชียที่ประสบความสำเร็จในการปรับปรุงการเกษตร การปรับปรุงการเกษตรในระยะเริ่มแรกนั้นประสบความสำเร็จหลายประการ ซึ่งผู้เขียนจะได้นำมากล่าวถึง เพื่อจะได้นำมาศึกษาดูว่า การปรับปรุงการเกษตรในประเทศต่าง ๆ ในเอเชียนี้ต้องประสบกับความยุ่งยากอย่างไรบ้าง พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ได้ชี้ให้เห็นการปรับปรุงการเพาะปลูกในประเทศญี่ปุ่นนั้นว่าจะประสบความสำเร็จได้ก็ประสบความยุ่งยากหลายประการ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ได้กล่าวถึงความยุ่งยากของการปรับปรุงเพาะปลูกในประเทศญี่ปุ่นความตอนหนึ่งว่า

“---การเพาะปลูกในประเทศสยามเวลานี้ จะเปรียบกันกับประเทศญี่ปุ่นเมื่อ ๓๐ ปีล่วงมาแล้ว แลเมื่อ ๓๐ ปีล่วงมาแล้วญี่ปุ่นได้เริ่มคิดจัดการบำรุงการเพาะปลูกและการค้าขายขึ้น ในชั้นต้นได้กีดตั้งโรงเรียนสอนวิชาเพาะปลูกขึ้น ได้ส่งครูมาจากประเทศยุโรป ครูเหล่านั้นมีความรู้ในวิชาการเพาะปลูกของประเทศยุโรปได้จัดสอนวิชาต่าง ๆ ตามความรู้ของเขา มีผู้เชื่อถือมาก เมื่อได้ลงมือทำตามวิธีซึ่งชาวยุโรปได้สอนนั้น ผลซึ่งได้กลับเลาลงกว่าแต่ก่อนซึ่งชาวยุโรปได้ทำกันเอง ทั้งนี้ก็เป็นเพราะชาวยุโรปเหล่านั้นมีความรู้วิชาเพาะปลูกแต่เฉพาะแต่ประเทศของตนเท่านั้น บ้านเมืองในประเทศยุโรปกับประเทศญี่ปุ่นติดกันมาก จึงไม่อาจจะเอาวิธีเหล่านั้นมาใช้ในประเทศญี่ปุ่นให้เป็นผลดีได้ จึงได้จัดหาชาวยุโรปซึ่งมีความรู้ในวิธีการ

* โปรดดูเพิ่มเติมใน หน้า ๒๔.

เพาะปลูกในประเทศนั้นคือส่งออกไปเรียนวิชาการเพาะปลูกในประเทศ
ยุโรป เพื่อประสงค์จะให้พวกเหล่านั้นได้เปรียบเทียบวิธีต่าง ๆ
ที่จะใช้ให้เอามาใช้ในประเทศญี่ปุ่น แต่ก็หาสำเร็จไม่ เพราะชาว
ญี่ปุ่นเหล่านั้นโดยมากเป็นแต่ชาวนาชาสวน ไม่มีความรู้พอที่จะเรียน
ตำราเพาะปลูกของประเทศยุโรปได้ ภายหลังรัฐได้จัดการอีกอย่าง
หนึ่งคือให้จัดให้นักเรียนซึ่งมีความรู้ในชั้นสามัญวิทยา หรือเยเนรอล
เอ็ดดูเกชัน ออกไปเล่าเรียนวิชาการเพาะปลูกในประเทศยุโรป
กำหนดให้เรียนเพียง ๓ ปี เมื่อนักเรียนเหล่านั้นกลับเข้ามาใน
ประเทศญี่ปุ่นแล้ว ก็ไปตรวจการเพาะปลูกในประเทศญี่ปุ่น ทำ
การทดลองไปจนกว่าจะเข้าใจวิธีการเพาะปลูกของประเทศญี่ปุ่นดี
เมื่อนักเรียนเข้าใจวิธีการเพาะปลูกของประเทศของตนและประเทศ
ยุโรปดีแล้วก็จะสังเกตเห็นได้ว่า วิธีการเพาะปลูกอย่างญี่ปุ่นดีและ
ไม่ติดตรงไหน ควรจะแก้ไขอย่างไรได้ทำไป เอาการทดลองซึ่งได้
ทำขึ้นนั้นเป็นพยานแลตัวอย่าง การจึงได้สำเร็จตลอดมาจนทุกวันนี้
นักเรียนเหล่านั้นก็ได้ช่วยกันรวบรวมตำราวิชาการเพาะปลูกเป็นตำรา
เพาะปลูกใหม่ของประเทศญี่ปุ่นขึ้น นักเรียนบางคนก็ได้เข้าเป็นครู
ในโรงเรียนซึ่งได้ตั้งขึ้นใหม่ บางคนก็เข้าอยู่ในกรมเพาะปลูก
คนหาวิธีต่าง ๆ ทำการทดลองต่อมาจนทุกวันนี้"¹

พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ได้ชี้ให้เห็นว่า การปรับปรุงอุดหนุนการเพาะปลูกใน
ประเทศอื่นเดียวกัประสบความยุ่งยากเช่นเดียวกับประเทศญี่ปุ่น และได้ชี้ให้เห็นว่า การบำรุง
อุดหนุนการเพาะปลูกนั้นจะต้องใช้เวลาานกว่าจะเห็นผลและการที่จะจัดทำนั้นก็ต้องประสบกับ
ความยากลำบากต่าง ๆ มากมาย และเสนอแนะว่าทางที่จะบำรุงการเพาะปลูกและการค้าขาย
นั้นอาจทำได้ ๒ ทาง คือ

“(ก) ทางหนึ่งนั้นจะบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกและการค้าขายให้เจริญขึ้น โดยไม่ต้องขึ้นแจ้งวิธีเพาะปลูกหรือวิธีทำการค้าขายให้ คือ

๑. ตั้งกฎและข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกและการค้าขายให้เจริญ ถ้าสิ่งใดเป็นการขัดข้องที่จะทำให้การเพาะปลูกหรือการค้าขายนั้นเจริญต่อไปไม่ได้ ก็ตั้งกฎและข้อบังคับเพื่อแก้ไขข้อขัดข้องนั้นเสีย มีกฎอัตราต่าง ๆ คือ อัตราน้ำหนัก อัตรารางวัล เป็นต้น ซึ่งต่าง ๆ กับ ควรให้เป็นตัวอย่างเดียวกันหมดเพื่อให้เป็นที่เรียบร้อยลง

๒. ตั้งพิพิธภัณฑ์สำหรับประชันขันแข่งผลการเพาะปลูกก็ดี หรือเครื่องใช้ซึ่งทำโดยฝีมือต่าง ๆ ก็ได้ แล้วให้รางวัลแก่ผู้ซึ่งนำผลผลิตของฝีมือมาแสดงในพิพิธภัณฑ์นั้น เพื่อให้ราษฎรมีความอุตสาหะทำการเพาะปลูกให้ดีขึ้น

๓. ตั้งกฎกรรมสิทธิ์ (แปดพันหลอ) สำหรับความคิดใหม่ในการฝีมือต่าง ๆ เป็นต้น

(ข) อีกทางหนึ่งนั้นจะบำรุงการเพาะปลูกและการค้าขายให้เจริญได้โดยแจ้งวิธีการนั้น ๆ ให้ คือ

๑. ตั้งทำการทดลองทำไรนา เพาะปลูกต้นไม้เพื่อค้นหาทางวิธีที่จะทำให้ไถลงามแถมมากขึ้นอย่างหนึ่ง เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้ทำการเพาะปลูกหรือผู้ที่คิดทำขึ้นก็ได้ ซึ่งแจ้งวิธีที่มีผลประโยชน์ดี

๒. ตั้งที่ประสมสัตว์พาหนะ เช่น โค กระบือ มา เป็นต้น ให้พันธุ์ขึ้น

๓. ตั้งโรงเรียนสอนวิชาการเพาะปลูกและวิชาต่าง ๆ ¹

แนวทางที่จะบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกทั้งสองทางที่ใดก็ตามมาแล้วนี้ พระองค์
 เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์เห็นว่า อาจจะเลือกทำแต่ทางเดียวก็ได้ หรือจะทำทั้งสองทางพร้อมกันก็ได้
 และจะทำทางใดก่อนหรือทำพร้อมกันก็ได้เหมือนกัน แต่ทางที่หนึ่งนั้นจะทำได้เร็วกว่าทางที่
 สองทั้งจะไม่ต้องลงทุนรอนมากด้วย ส่วนทางที่สองนั้นจะต้องใช้เวลาและลงทุนมาก
 พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์เสนอแนะว่า การบำรุงส่งเสริมการเพาะปลูกของไทยนั้น ควรจะทำ
 ทั้งสองทาง แต่จะต้องทำทางที่หนึ่งก่อน และในระหว่างที่กำลังทำทางที่หนึ่งอยู่นั้นจะเตรียม
 สำหรับทางที่จะทำทางที่สองก็ได้หรือส่งนักเรียนออกไปเล่าเรียน ณ ต่างประเทศไปพลางก่อน¹

พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์เห็นว่า ถ้าจะจัดการบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกจริง ๆ
 แล้วในเบื้องต้นจะต้องรู้ "สถิติของการเพาะปลูกและการค้าขาย" * คือจะต้องรู้ว่าการ
 เพาะปลูกกับการค้าขายก็คือนานี้เป็นอยู่อย่างไร และมีแนวโน้มจะเป็นอย่างไรต่อไปใน
 อนาคต เพื่อเป็นแนวทางวินิจฉัยในการที่จะจัดการต่อไป

การทำสถิติการเพาะปลูกและการค้าขายนี้ ประเทศไทยในครั้งนั้นยังไม่มีสถิติที่เชื่อ
 ถือได้ว่าเป็นการถูกต้อง พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ได้เสนอแนะว่า ในการทำสถิตินั้นในชั้นแรกนี้
 ควรจะทำพอสังเขปเสียก่อนก็ได้ ก็ยังไม่ต้องทำโดยละเอียด การปรับปรุงการเพาะปลูกนั้นควร
 จะไคลงมือในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ นี้² ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าการปรับปรุงอุดหนุนการเพาะปลูกของ
 ไทยก่อนปี พ.ศ. ๒๔๔๔ นั้นยังไม่ดำเนินไปเท่าที่ควร การปรับปรุงด้านการเพาะปลูกนั้นเพิ่งจะ
 เริ่มปรับปรุงกันขึ้นบ้างตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นต้นมา

¹ ด.

* ก่อสถิติการเพาะปลูกและการค้าขาย

² ด.

ความเห็นของพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ที่เสนอความเห็นให้รัฐบาลดำเนินการ
บำรุงอุดหนุนการเพาะปลูก เช่น การกำหนดมาตรฐานอัตราน้ำหนัก อัตรารางวัด การจัด
พิพิธภัณฑ์และประกวดพืชผล การตั้งกฎกรรมสิทธิ์ การตั้งการทดลองทำไรนา การตั้งที่ประสม
สัตว์พาหนะ และตั้งโรงเรียนสอนการเพาะปลูกนั้น นับว่าเป็นข้อเสนอแนะที่มีประโยชน์มาก
และหลังจากนั้นรัฐบาลก็ได้ดำเนินการปรับปรุงการเกษตรตามข้อเสนอแนะนั้น ดังจะได้
กล่าวถึงในตอนต่อไป.

การปรับปรุงงานการเพาะปลูก (ตอนที่ ๒)

+ ๑. การเปลี่ยนแปลงนโยบายการปรับปรุงการเกษตร

การเปลี่ยนแปลงนโยบายการปรับปรุงการเกษตรของไทยนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือเป็นช่วงระยะเวลาที่กระทรวงเกษตรธิการได้หันมาสนใจที่จะบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกงานของกรมช่างไหมจึงหันไปเินทางเพาะปลูกมากขึ้นทุกที และในที่สุดก็ได้เปลี่ยนชื่อไปเป็น "กรมเพาะปลูก" ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๑^๑ กระทรวงเกษตรธิการได้จัดการศึกษา ด้านการเกษตรโดยรวมโรงเรียนกรมคลอง โรงเรียนการแผนที่และโรงเรียนช่างไหมขึ้นเป็น "โรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ" ได้หันมาร่วมมือกับสวนราชการอื่น ๆ เช่นกระทรวงมหาดไทย กระทรวงพระคลัง กระทรวงนครบาล และข้าหลวงเทศาภิบาลในการปรับปรุงการเกษตร ได้จัดตั้งกองข้าหลวงเกษตรไปประจำตามมณฑลต่าง ๆ ได้จัดให้มีการส่งเสริมการคัดเลือกพันธุ์ข้าว โดยการจัดงานประกวดพันธุ์ข้าว และงานแสดงการกลั่นกรองและพาณิชย์การในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกษัตริย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างหนึ่งของกระทรวงเกษตรธิการในช่วงนี้ก็คือการเปลี่ยน เสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงนี้ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนี้ เพราะเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ไม่ได้บำเพ็ญราชการเป็นเวลานานโดยอ้างว่าป่วย^๒

^๑ หินกร ทองเสวต ประวัติกระทรวงเกษตร หน้า ๒๘.

^๒ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กม. ๒/๑ ตั้งเจ้าพระยา
วงษ์มานะประพัทธ์เป็นรองเสนาบดีและให้เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ออกจากราชการ

และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายหม่อมราชวงศ์อุดม (บ.ร.ว. สหพันธ์ สนิทวงศ์) จากกรม
ยุทธนาธิการมาดำรงตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการเมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ.
๒๔๕๒ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์
ดำรงตำแหน่งเสนาบดี เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อได้ปรับปรุงตำแหน่งเสนาบดี
แล้วได้มีการปรับปรุงข้าราชการที่ดำรงตำแหน่งสำคัญในกระทรวงนี้ จึงทำให้กระทรวงเกษตร
ธิการตั้งแต่เวลานั้นเป็นต้นมาคล่องตัวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน มีการปรับปรุงส่วนราชการและบุคลากร
ในกระทรวงเกษตรให้ดีขึ้น ผลงานการปรับปรุงที่สำคัญทางการเกษตรได้เริ่มขึ้นในช่วงระยะ
เวลานี้เอง

๒. โรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ

การจัดตั้งโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการขึ้น นับเป็นการปรับปรุงที่สำคัญยิ่งอันหนึ่ง
เพื่อเป็นการเตรียมคนเพื่อออกไปปรับปรุงการเกษตรในสมัยต่อมา กระทรวงเกษตรธิการได้รวม
เอาโรงเรียนการทดลองซึ่งสังกัดอยู่ในกรมทดลอง โรงเรียนการแผนที่ซึ่งสังกัดอยู่ในกรมแผนที่ มา
รวมกับโรงเรียนช่างไหม ตั้งเป็นโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการขึ้นเมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๔๕๑^๑ โรงเรียนนี้ตั้งอยู่ที่โรงเรียนช่างไหมเดิมที่สระปทุมวัน ทำหน้าที่ฝึกหัดกุลบุตรไทย
เพื่อออกไปรับราชการในกรมแผนที่ กรมทดลอง และกรมเพาะปลูก จุดประสงค์สำคัญของโรงเรียน
นี้คือ การเตรียมคนเพื่อเข้ารับราชการในกระทรวงเกษตรธิการ

ก. ความมุ่งหมายในการจัดตั้งโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ

ในการจัดตั้งโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการขึ้น กระทรวงเกษตรธิการ เห็นว่า
จะได้รับผลดังต่อไปนี้คือ^๒

^๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕/๕ โรงเรียนกระทรวงเกษตร-
๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔).

^๒ ค.

๑. นักเรียนของสามกรมจะได้อะไรความรู้ในสามัญศึกษา
 ๒. เมื่อมีความรู้สามัญมากขึ้นแล้ว ก็อาจจะเล่าเรียนวิชาสูงขึ้นไปได้อีกมาก
 ๓. ถ้าจะส่งนักเรียนออกไปเล่าเรียน ณ ต่างประเทศก็เป็นการสะดวกและ
 เร็วขึ้นมาก โดยเหตุว่านักเรียนในจำเป็นต้องเรียนสามัญศึกษาที่เมืองต่างประเทศเพราะได้เรียน
 มาแล้ว

๔. เมื่อคนไทยทำการตำแหน่งสูง ๆ มากแล้ว ก็จะเป็นการช่วยลดจำนวน
 ชาวต่างประเทศในอยุธยาได้

๕. เมื่อการสั่งสอนรวมกันเช่นนี้แล้ว ค่าใช้จ่ายก็จะถูกลงตามสมควร

ข. หลักสูตรของโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ

หลักสูตรของโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการแบ่งออกเป็น ๒ แผนก¹ คือ
 แผนกที่ ๑ สอนวิชาสามัญศึกษา (General education) กับวิชาเทคนิค (Technical)
 หลักสูตรสามัญศึกษามีกำหนดเวลาเรียน ๓ ปี หลักสูตรวิชาเทคนิคนั้นเมื่อเปิดโรงเรียนนี้ใหม่ ๆ
 นั้นยังไม่ได้มีการกำหนดไว้ แต่คนที่จะเรียนวิชาเทคนิคไ้จะต้องผ่านหลักสูตรวิชาสามัญศึกษา
 นาก่อน

การสอนวิชาสามัญศึกษานั้นก็เพื่อประโยชน์ที่จะให้นักเรียนมีความรู้วิชาสามัญต่างๆ
 อย่างหนึ่งกับเพื่อเพิ่มพูนความรู้ขึ้นเป็นทางที่จะทำให้เป็นพื้นฐานเพื่อทำความเข้าใจวิชาเทคนิค
 ต่อไปอีกอย่างหนึ่ง ในการจัดหลักสูตรนั้นจัดคล้ายกับหลักสูตรสามัญศึกษาของโรงเรียนในต่าง
 ประเทศมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ หลักสูตรโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ มีดังนี้

(๑) สามัญศึกษา

๑. ภูมิศาสตร์ สอนลักษณะภูมิประเทศของโลกและดาวต่าง ๆ กับสอนเขตแบ่ง
 ของโลก และภูมิศาสตร์ประเทศต่าง ๆ ด้วย

1 ค.

2 ก.

๒. พงศาวดาร สอนพงศาวดารประเทศสยามและประเทศอื่น ๆ ตั้งแต่สมัยโบราณลงมา
๓. วาดเขียน สอนให้เขียนรูปร่างเกี่ยวกับวิชาเลขต่าง ๆ
๔. ภาษาไทย สอนเรียงความ ย่อความ และเขียนตามคำบอก และอ่านหนังสือ ศัพท์ยาก ๆ
๕. ภาษาอังกฤษ สอนจนบันได ๕ เล่ม ของมิกเตอร์ มอร์นและอ่านหนังสือ เรื่องในภาษาอังกฤษ
๖. ภาษาเยอรมัน เพิ่มวิชาพิเศษสำหรับผู้ที่จะไปเล่าเรียนในประเทศนั้น
๗. วิชาเลข
- (ก) เรขาคณิต (Geometry) สอนจบวิธี
 - (ข) พีชคณิต (Algebra) สอนตั้งแต่ต้นจนถึงจัตุรัสตรรก อักษรลับหลายตัว มูลฐานบาทราก เลขอนุกรมสามัญ เลขอนุกรมสัมพัทธ์ และวิธีเฉลยลอการิทึม
 - (ค) ตรีโกณมิติ (Trigonometry) สอนจบวิธีพินัยรวมด้วยอุทหาณที่ใช้องล้อที่โอโคไลท์
 - (ง) วิธีรูปตัน (Stereometry) สอนวิธีรูปตันต่าง ๆ
๘. วิชาฟิสิกส์ (Physics)
- (ก) เมคานิกส์ (Mechanics)
 - (ข) วาดควมมูลเหตุของเสียง (Sound)
 - (ค) วาดควมมูลเหตุของแสงสว่าง (Light)
 - (ง) วาดควมมูลเหตุของความร้อน (Heat)
 - (จ) วาดควไฟฟ้าและแม่เหล็ก
๙. วิชาเคมีสตรี (Chemistry) หรือวิชาแยกธาตุสอนให้รู้วาสังต่าง ๆ คือ มนุษย์ สัตว์ พืชทุกชาติ หรือวัตถุอื่น ๆ ประกอบควยธาตุอันใด และธาตุต่าง ๆ นั้นอาจเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร
๑๐. วิชาโบทานี (Botany) สอนให้รูปร่างกาย อวัยวะของพืชทั้งหลายและสอนอาการต่าง ๆ ของร่างกายและอวัยวะเหล่านั้น

(๒) วิชาวิสามานัญศึกษา *

วิชาเทคนิคเกิดที่โรงเรียนสอน คือ วิชาทำแผนที่ วิชาอินยิเปียคลอง วิชาการ

เพาะปลูก

๑. วิชาการแผนที่

ก. ทำแผนที่ด้วยมือ

ข. ทำแผนที่ด้วยมือและเข็มทิศ

ค. เขียนแผนที่ขนาดต่าง ๆ ขยายแผนที่ให้ใหญ่ขึ้นหรือเล็กลง ลอกแผนที่ และการคิดหาพื้นที่

๒. วิชาอินยิเปียคลอง

ก. วิชากำลังน้ำ (Hydrotechnical engineering)

ข. วิชาก่อสร้าง (Building construction)

๓. วิชาการเพาะปลูก

๑. วิชาการเพาะปลูกเบื้องต้น

ก. วาดวงกบและลักษณะของดิน

ข. วาดวงกบต้นไม้ที่ปลูก

ค. วาดวงกบเคมีสตรีหรือธาตุในดิน

ง. วาดวงกบ

จ. สอนให้ไขกลองไม้โกลสโกล สำหรับตรวจสวนต่าง ๆ ของต้นไม้ สัตว์ ธาตุ และวัตถุต่าง ๆ ในดิน

๒. วิชาการไหม

ก. พงศาวดารการทำไหม

ข. วาดวงกบพันธุ์ไหม

* หมายถึงวิชาที่นักเรียนต้องเลือกเรียน Specialized field

ค. วาดยวิธีเลี้ยงและผสมพันธุ์ตัวใหม่

ง. วาดยวิธีสาวไหม

จ. วาดยวิธีตรวจและป้องกันโรคตัวไหม

หลักสูตรทั้งสองนี้กำหนดเวลาเรียน ๓ ปี แยกออกเป็นปีละชั้น คือชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง ปีที่หนึ่งนักเรียนเรียนชั้นต่ำ ปีที่ ๒ เรียนชั้นกลาง ปีที่ ๓ เรียนชั้นสูง และปลายปีหนึ่งๆ มีการสอบไล่เด็กชั้น เว้นแต่ปลายปีมีการสอบไล่เพื่อแจกประกาศนียบัตรนั้นจะออกไปทำการเป็นพนักงานในกรมต่าง ๆ คือกรมแผนที่จะให้ออกไปเป็นพนักงานรังวัดรายละเอียดก่อน เมื่อมีความชำนาญแล้วจึงจะเลื่อนให้เป็นพนักงานรังวัดใหญ่ เว้นแต่ผู้สอบไล่ได้ดีที่สุด และบางทีคนที่สอบไล่ได้รองลงมาจะส่งให้ไปเล่าเรียน ณ ประเทศยุโรป ส่วนกรมคลองนั้นให้ออกไปเป็นนายตรวจ (overseer) แต่ผู้สอบไล่ได้สูงที่สุดกับบางทีคนที่สอบไล่ได้รองลงมาจะให้ออกไปเล่าเรียน ณ ประเทศยุโรป ฝ่ายกรมเพาะปลูกนั้นจะให้ออกไปเป็นพนักงานใหม่ตามสาขากองช่างใหม่ต่าง ๆ

ค. นามและตำแหน่งพนักงานโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ¹

นามและตำแหน่งพนักงานโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ ตั้งแต่เปิดสอนเทอม
หนึ่งตศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๕๒) มีดังนี้

๑. หม่อมราชวงศ์โตะ ดอกเตอร์จากวิทยาลัยไฮเคนเบิร์ก เยอรมัน ผู้ปกครอง
โรงเรียน สอนการเพาะปลูกขั้นต้น การเพาะปลูกต้นไม้ในประเทศร้อน เกมิสตรี ฯลฯ

๒. มิสเตอร์ แอด เอฟ วัน ราเวนสวัย เคมีเป็นพนักงานกรมคลองหัวหน้าครู
จัดการแผนกวิชาสอนการอินยิเนียลแล้วาคเขียนแผนที่

๓. มิสเตอร์ พ. ไพรเอ รองหัวหน้าครู ครูประจำ และสอนวิชาฟิสิกส์ เลข

๔. หม่อมเจ้าพูน ศรีเกษม กลับจากประเทศอังกฤษ ประจำสอนวิชาโซโอโลจี
โยตานี เกมิสตรี

¹ เจ้าพระยาวางษาประพัทธ์ ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ หน้า ๒๐๙.

๕. มิสเตอร์ เอฟ ดุปซา พนักงานกรมคลองโอนมาช่วยสอนวิชาโบตานี
โซโอโลจี ฯลฯ

๖. นายโหมนักเรียนใหม่ พนักงานแผนกใหม่ สอนการทำไหมและผสมพันธุ์ไหม

๗. นายฉวน ครูประจำ แดกอนเป็นครูพิเศษสอนภาษาอังกฤษ พงศ์วการ
ภูมิศาสตร์ ภาษาไทย

๘. นายชวย ครูแผนกวิชาแผนที่

๘. มิสเตอร์วิลยาต ครูพิเศษ สอนภาษาอังกฤษชั้นกลางและชั้นสูง

ง. คุณสมบัติและจำนวนนักเรียน

การจัดหานักเรียนเข้ามาเรียนในโรงเรียนนี้ให้เห็นว่าของกรมแผนที่ กรมคลอง
และกรมเพาะปลูก จะคัดเลือกนักเรียนส่งเข้ามาเรียน และต้องมีคุณสมบัติดังนี้

๑. ต้องเป็นผู้มีอายุไม่ต่ำกว่า ๑๔ ปี

๒. ต้องเป็นผู้มีความรู้สามัญศึกษาสอบได้โดยประโยคสอง พ้นชั้นมัธยมแล้ว

๓. ต้องเป็นผู้สามารถจะเรียนและทำการได้ตลอด ไม่ติดขัดด้วยงานมุลนาย

จะเรียกถอนไป

๔. ต้องเป็นผู้ไม่มีโรคเรื้อรังเป็นน ซึ่งจะเล่าเรียนหรือทำการไม่ได้ตลอด

๕. ต้องเป็นผู้ประพฤติดี ไม่มีชื่อเสียงเสียมาแต่เดิม

๖. ต้องเป็นผู้มีความเพียรและหมั่นไม่เกียจคร้านบิดพริ้ว

ตาราง ๕. จำนวนนักเรียนของโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ ตั้งแต่เปิดสอนครั้งแรก จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๒

ปี พ.ศ.	กรมเพาะปลูก		กรมคลอง		กรมแผนที่		รวม
		นักเรียนที่ ฝากเรียนเพื่อส่ง ไปต่างประเทศ		นักเรียนที่ ฝากเรียน เพื่อส่งไป ต่างประเทศ		นักเรียนที่ ฝากเรียน เพื่อส่งไป ต่างประเทศ	
๒๔๔๔	๑๘		๑	๒		๑	๒๑
๒๔๔๕	๑๗		๔	๒		๑	๒๔
๒๔๕๐	๑๓		๔	๑		๑	๒๓
๒๔๕๑	๘		๑๒	๓		๓	๒๖
๒๔๕๒	๒๑		๑๓	๒		๑	๔๖
							๑๖๑

ที่มา : เจ้าพระยาวงศาอนุสรณ์พัทธ์ ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ ๖

จากตารางข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อกระทรวงเกษตรธิการได้ตั้งโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการขึ้นนั้น นักเรียนส่วนมากจะได้รับการคัดเลือกให้เข้าเรียนวิชาการเพาะปลูก มากกว่าเข้าเรียนวิชาการคลอง และการแผนที่ และแสดงให้เห็นว่านักเรียนยังมีจำนวนน้อยไม่เป็นการเพียงพอจะปรับปรุงการเกษตรทั่วประเทศให้ได้ดี

การที่กระทรวงเกษตรธิการได้จัดการศึกษาทางวิศวกรรมและทางเกษตรกรรมขึ้นนี้ นับว่าเป็ประโยชน์แก่การศึกษาและเศรษฐกิจของประเทศไทยในสมัยต่อมาเป็นอย่างมาก เป็นการเตรียมบุคลากรที่จะเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงการเกษตรในสมัยต่อมา นักเรียนที่สำเร็จจากโรงเรียนนี้ได้ออกมาทำงานให้แก่ประเทศชาติทางด้านการปรับปรุงการเกษตร และแนวคิดในการจัดตั้งโรงเรียนเกษตรธิการนี้เองมีผลทำให้รัฐบาลต้องขยายการศึกษาทางด้านการเกษตรในสมัยต่อมาด้วย

๓. การตั้งชาหลวงเกษกรไปประจำมณฑลต่าง ๆ

ก่อนที่จะมีการตั้งชาหลวงเกษกรไปประจำมณฑลต่าง ๆ นั้น ตามมณฑลต่าง ๆ ได้มีชาหลวงการคลัง และชาหลวงขรรคมการไปประจำอยู่ก่อน ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงเกษตราธิการได้ร่วมมือกับกระทรวงมหาดไทย กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และสมุหเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ ในการที่จะบำรุงการเพาะปลูกและการค้าขาย เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้กล่าวในที่ประชุมเทศาภิบาลผู้สำเร็จราชการมณฑลต่าง ๆ ว่า "การบำรุงการเพาะปลูกและพาณิชการนั้นต้องอาศัยความสอดคล้องอุดหนุนของชาหลวงเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการมณฑลต่าง ๆ การจึงจะสำเร็จไปได้ดังประสงค์ การเพาะปลูกนั้นควรจะได้เตรียมการแต่บัดนี้เพื่อให้ทั้งฝ่ายรัฐบาลและราษฎรได้รับผลอันนี้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย--- เพื่อให้การเกษตรก้าวหน้าไปทันเวลาและความต้องการของโลก"¹

วิธีที่จะบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกนั้น เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้เสนอต่อที่ประชุมชาหลวงเทศาภิบาล เมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ ซึ่งนับว่าเป็นนโยบายปรับปรุงการเกษตรของเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนอบัดคนใหม่ และเป็นนโยบายการปรับปรุงการเกษตรก่อนจะสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีดังต่อไปนี้

"วิธีที่จะบำรุงการเพาะปลูกและพาณิชการ"²

๑. วิธีจัดการที่จะบำรุงการเพาะปลูก

ควยกระทรวงเกษตราธิการคิดจะบำรุงการต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับการเพาะปลูกแลสินค้าหัวพระราชอาณาเขต จึงคิดจะตั้ง 'ชาหลวงฝ่ายเกษตร' ขึ้นประจำไว้ตามมณฑลเช่นชาหลวงคลังและชาหลวงขรรคมการซึ่ง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารราชการที่ ๕ หมายเลข กบ. ๑๐/๔ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๔.

² ค.

มีอยู่แล้ว! สำเร็จราชการเป็นผู้ช่วยเทศบาลในมณฑลนั้น ๆ ใน
แผนการเพาะปลูกและการสินค้า ชาหลวงแพ่งเกษตรที่คิดจะจัดตั้ง
ขึ้นนั้น มีหน้าที่ตรวจตราและทำรายงานต่าง ๆ ดังนี้

๑. ทำรายงานนำพาแล่นนำฝน
๒. ทำรายงานคนเขา
๓. ทำรายงานเพาะปลูกอย่างอื่น ๆ
๔. ทำรายงานสัตว์พาหนะต่าง ๆ และสัตว์ที่เป็นสินค้า
๕. ทำรายงานสินค้าที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมือง
๖. ทำรายงานทางเดินสินค้า

ขึ้นต่อกระทรวงเกษตรตามที่กำหนดให้ขึ้น หรือตามคราวที่จะมี
เหตุการณ์พิเศษเกิดขึ้นนั้น สรุปความว่าชาหลวงเกษตรนั้นหน้าที่เป็น
ผู้ตรวจตราแนะนำบำรุงการเพาะปลูก การบำรุงสัตว์พาหนะและสัตว์
ที่เป็นสินค้าทุกอย่างในมณฑลนั้น ๆ การบำรุงตามความมุ่งหมายของ
กระทรวงเกษตรที่คิดจะจัดต่อไปในท้องอาไศรยความสอดคล้องตรวจ
ตราของเจ้านาที่โดยละเอียดทั่วไปจึงจะไต่ผลอันดี เหตุฉะนั้นถ้าจะ
อาไศรยแต่กำลังชาหลวงเกษตรผู้เดียว ก็คงไม่สามารถทำการให้
สำเร็จประโยชน์ได้ จำเป็นต้องอาไศรยผู้วาระราชการเมืองตลอดลง
ไปจนถึงอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จึงเป็นการจำเป็นต้องอาไศรย
ความอุดหนุนของชาหลวงเทศบาล การบำรุงพืชผลและสินค้าให้
ดำเนินไปตามคำริห์ของกระทรวงเกษตรประกอบกับความคำริห์ของ
มณฑลนั้น ๆ ตามเหตุการณ์แลเวลา---" ¹

ในการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลครั้งนั้น กระทรวงเกษตราธิการได้กล่าวถึงการ
ทำนาในครั้งนั้นว่า ทางที่จะอุดหนุนการทำนานั้นจะได้จัดเรื่องการรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน
ประเทศให้ดียิ่งขึ้น การจัดตั้งคลังออมสินเพื่อรับฝากเงินราษฎรตามมณฑลต่าง ๆ การจัด
ระเบียบเรื่องการจ้างลูกจ้างทำนา ควรบำรุงอุดหนุนให้มีการใช้เครื่องจักรทำนา ควรคเวน
แลคคหยอนคาเสนา ควรจัดให้ชาวนาได้นำไ่วโซบริโกลและใช้ในการเพาะปลูกได้ตลอดปี
และจัดเรื่องสัตว์พาหนะ โค กระบือ เป็นต้น

ข้าหลวงเทศาภิบาลที่มาประชุมเห็นว่า การจัดตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรไปประจำ
ตามมณฑลต่าง ๆ นั้นเป็นสิ่งที่ดีและในชั้นแรกนี้ควรจัดเป็นการทดลองดูก่อนเป็นบางมณฑล
ที่ประชุมมีมติเห็นชอบว่า ควรทดลองตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรไปประจำมณฑลกรุงเทพฯ เพราะมี
ทั้งสวนและนา ในมณฑลนครราชสีมาเพราะมีทั้งไร่นาและนา และในมณฑลภูเก็ตเพราะมีทั้งสวนไร
นาและบ่อแร่ ในที่สุดกระทรวงเกษตราธิการก็ได้ตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรไปประจำใน ๓ มณฑลนี้
ส่วนมณฑลอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้ตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรขึ้น ก็ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลช่วยอุดหนุนในการ
บำรุงการเพาะปลูกไปพลางก่อน

การจัดตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรไปประจำตามมณฑลต่าง ๆ นี้ นับว่าเป็นการขยาย
งานของกระทรวงเกษตราธิการให้กว้างขวางออกไปตามมณฑลต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น ต่อมาได้มีการ
ตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรไปประจำทุกมณฑล นโยบายการปรับปรุงการเกษตรได้ขยายออกไปถึง
ประชาชนมากขึ้น ซึ่งเป็นแนวนโยบายของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ ๖ และสมัยต่อมา แต่ถึงอย่างไร
ก็ตามการตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรไปประจำตามมณฑลต่าง ๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก็ได้ทำหน้าที่เพียงแต่เป็นผู้ตรวจตราเท่านั้น ดังนั้นผลการปรับปรุงในส่วนนี้
ที่มีต่อประชาชนพลเมืองนั้นมีเพียงส่วนน้อย เพราะข้าหลวงฝ่ายเกษตรเมื่อตรวจตราเสร็จแล้ว
ก็รายงานกระทรวงเกษตร หน้าที่ที่สำคัญนั้นคือตรวจตราและรายงาน ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์
ในการให้ทราบสภาพทางการเกษตรอันจะเป็นแนวทางในการปรับปรุงการเกษตรต่อไป

๔. การบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นอกจากข้าว

ในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้มีการเริ่มบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นอกจากข้าว เช่นในการบำรุงฝ้าย โดยได้เริ่มทดลองที่มณฑลพิษณุโลกในปี พ.ศ. ๒๔๕๓* และกระทรวงเกษตรธิการ ได้ส่งคนออกไปศึกษาวิชาการปลูกฝ้ายในประเทศสหรัฐอเมริกา** การบำรุงการปลูกฝ้ายจึงเป็นสิ่งที่ได้เริ่มขึ้นในรัชสมัยนี้¹

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงพระราชดำริที่จะบำรุงพืชผลที่สำคัญของประเทศนอกจากข้าว เช่น พริกไทย ยาสูบ อ้อย เป็นต้น และยังได้ทรงพระราชดำริที่จะส่งเสริมให้มีการปลูกพืชให้เหมาะสมกับพื้นที่ภูมิประเทศและดินฟ้าอากาศของแต่ละท้องถิ่น เช่นปลูกมะพร้าวและยางพาราทางภาคใต้ ปลูกฝ้ายทางภาคเหนือ และปลูกข้าวทางภาคกลาง² และพระองค์ยังได้คิดจะจัดตั้งสถานีทดลองการเพาะปลูกขึ้นในมณฑลต่าง ๆ คือ ตั้งสถานีทดลองการทอผ้าขึ้นที่บริเวณทุ่งหลวงคลองรังสิต และสำหรับฝ้ายทางภาคเหนือ ตลอดจนดำริเรื่องการจัดตั้งสหกรณ์และธนาคารเพื่อการเกษตร ทั้งนี้ได้นำเข้าในที่ประชุมชาหลวงเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ที่ประชุมก็เห็นชอบในหลักการ แต่กิจการแต่ละอย่างนั้นเป็นงานใหญ่ และต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายกระทรวงซึ่งต้องพิจารณาร่วมกันในระหว่างกระทรวงที่เกี่ยวข้อง แนวพระราชดำริที่จะบำรุงอุดหนุนต่าง ๆ เหล่านี้ยังมีได้ลงมือกระทำสืบรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³ ในรัชสมัยต่อมารัฐบาลก็ได้้นำเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้มาพิจารณาดำเนินการต่อมา

* ในสมัยที่พระยาสุรคินสุนทรฤทธาย (พร จารุจินดา) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล

** นายทริ มิลินทูล (พระโกษากร) ที่สำเร็จจากโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการไปศึกษาวิชาเพาะปลูกในอเมริกา ได้รับการศึกษาเน้นหนักในเรื่องฝ้าย ข้าว และยาสูบ

¹ ทินกร ทองเสวต ล.ค. หน้า ๓๐.

² ค. หน้า ๑๑

³ ค.

* การเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นอกจากข้าวในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พืชที่เป็นสินค้าออกของไทยนอกจากข้าวก็มีพริกไทย ฝ้าย และยาสูบ ส่วนน้ำตาลซึ่งเคยเป็นสินค้าออกสำคัญในสมัยก่อนนั้น ปรากฏว่าไทยไม่ได้ส่งออกขายต่างประเทศเลย ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ไทยได้ส่งพืชผลต่าง ๆ ออกไปขายต่างประเทศมีปริมาณและราคาคงต่อไปนี้

* ตาราง ๖ เปรียบเทียบปริมาณและราคาพืชผลที่ส่งไปขายต่างประเทศใน พ.ศ. ๒๔๕๓

พืชผลที่ส่งไปขายต่างประเทศ	จำนวนเป็นหาบ	ราคาเป็นบาท
ข้าว	๑๗,๕๘๘,๓๔๕	๘๖,๐๖๐,๘๗๕
พริกไทย	๑๔,๑๘๕	๖๘๕,๐๙๐
ฝ้าย	๘,๕๘๒.๕๘	๑๒๕,๘๐๐
ยาสูบ	๗๖.๘๕	๓,๕๕๐
น้ำตาล	-	-

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง Foreign Trade and Navigation of Port of Bangkok (year 1910 to 1911)

จากตารางนี้แสดงให้เห็นว่าเมื่อปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ข้าวยังเป็นพืชผลที่สำคัญที่สุดที่ไทยส่งไปขายต่างประเทศ พืชอื่น ๆ นอกจากข้าวยังมีความสำคัญทางเศรษฐกิจไม่มากนัก

เพื่อที่จะทำให้มองเห็นสภาพการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นอกจากข้าวในสมัยนั้นและสมัยต่อมา ผู้เขียนจึงได้นำสถิติแสดงปริมาณและราคาพริกไทย ฝ้าย ยาสูบ และน้ำตาลที่ไทยส่งออกไปขายต่างประเทศในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ดังต่อไปนี้

ตาราง ๙ ปริมาณและราคาพริกไทยที่ส่งไปขายต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง ๒๔๕๔

พ.ศ.	ปริมาณเป็นหาบ	ราคาเป็นบาท
๒๔๔๔	-	-
๒๔๔๕	๑๔,๕๔๑.๗๑	๕๙๐,๒๖๖
๒๔๔๖	๑๗,๕๕๖.๘๔	๘๗๕,๙๖๒
๒๔๔๗	๒๓,๘๓๘.๓๘	๑,๓๐๒,๐๒๔
๒๔๔๘	๑๖,๖๐๙.๓๓	๕๕๙,๕๙๔
๒๔๔๙	๒๒,๕๒๑.๕๔	๑,๐๕๔,๐๕๔
๒๔๕๐	๒๓,๑๙๒.๖๘	๙๙๔,๘๕๕
๒๔๕๑	๒๔,๓๖๐.๓๒	๕๔๗,๓๘๐
๒๔๕๒	๒๒,๓๖๖.๕๐	๖๗๙,๒๕๑
๒๔๕๓	๑๘,๘๘๘.-	๖๘๘,๐๗๐
๒๔๕๔	๒๔,๒๒๐.-	๙๒๑,๑๗๔

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง Foreign Trade and Navigation of Port of Bangkok, (year 1901 to 1911)

จากการข้างบนนี้ แสดงให้เห็นว่าการเพิ่มขึ้นของปริมาณและราคาพริกไทยที่ส่งไปขายต่างประเทศในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - พ.ศ. ๒๔๕๔ นั้น เพิ่มขึ้นไม่แน่นอน บางปีก็มากบางปีก็น้อย

ตาราง ๘ ปริมาณและราคาฝ้ายที่ส่งไปขายต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง ๒๔๕๔

พ.ศ.	ปริมาณเก้งเขาบ	ราคาเป็นบาท
๒๔๔๔	-	-
๒๔๔๕	๓,๙๐๔.๘๗	๖๖,๒๗๒
๒๔๔๖	๓,๕๒๙.๐๔	๔๘,๑๒๐
๒๔๔๗	๕,๕๓๘.๔๑	๙๐,๘๖๕
๒๔๔๘	๖,๔๒๓.-	๙๘,๔๑๔
๒๔๔๙	๙,๕๙๖.๖๖	๑๑๗,๑๕๗
๒๔๕๐	๙,๒๕๐.๐๘	๑๑๕,๘๔๙
๒๔๕๑	๙,๘๘๒.๗๐	๑๐๕,๙๙๓
๒๔๕๒	๙,๗๖๓.๑๖	๑๐๖,๙๙๒
๒๔๕๓	๘,๙๘๒.๕๘	๑๒๕,๘๐๐
๒๔๕๔	๑๐,๙๑๖.๒๓	๑๗๗,๐๓๘

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง Foreign Trade and Navigation of Port of Bangkok, (year 1901 to 1911)

แสดงว่าการเพิ่มขึ้นของฝ้ายที่ส่งไปขายต่างประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ นั้น มีปริมาณเพิ่มขึ้น ๓ เท่าตัว คือ ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ส่งไปขายเพียง ๓,๙๐๔.๘๗ บาท แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ เพิ่มขึ้นเป็น ๑๐,๙๑๖.๒๓ บาท

ตาราง ๕ ปริมาณและราคาข้าวสาลีที่ส่งไปขายต่างประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๔

พ.ศ.	ปริมาณในหน่วย	ราคาเป็นบาท
๒๔๔๔	๓๒.๖๐	๕,๕๒๐
๒๔๔๕	-	-
๒๔๔๖	๕๐.๕๘	๑,๓๕๐
๒๔๔๗	๑๕๘.๘๕	๑,๘๖๓
๒๔๔๘	๘๓.-	๑,๖๐๓
๒๔๔๙	๓.๓๘	๘๒๕
๒๔๕๐	๒๕.๕๐	๕๕๕
๒๔๕๑	๘.๖๐	๔๓๔
๒๔๕๒	๑๔.๓๓	๔๕๕
๒๔๕๓	๓๖.๘๘	๓,๘๔๐
๒๔๕๔	๒๓๑.๒๖	๕,๒๑๘

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง Foreign Trade and Navigation of Port of Bangkok, (year 1901 to 1911)

แสดงว่าการเพิ่มขึ้นของข้าวสาลีที่ไทยส่งไปขายต่างประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ นั้น มีปริมาณเพิ่มขึ้นไม่แน่นอนบางปีก็เพิ่มขึ้นมากและบางปีก็ลดลง

ตาราง ๑๐ ปริมาณและราคาน้ำตาลที่ส่งไปขายต่างประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๖๒

พ.ศ.	ปริมาณเป็นหมื่น	ราคาเป็นบาท
๒๔๔๔	-	-
๒๔๔๕	-	-
๒๔๔๖	-	-
๒๔๔๗	-	-
๒๔๔๘	-	-
๒๔๔๙	-	-
๒๔๕๐	-	-
๒๔๕๑	-	-
๒๔๕๒	๓๘๔.๒๓	๑,๕๐๐
๒๔๕๓	-	-
๒๔๕๔	๕,๘๕๒	๔๒,๔๒๘
๒๔๕๕	๒,๖๓๑	๑๖,๙๕๐
๒๔๕๖	๑๙๐	๑,๐๒๐
๒๔๕๗	๑๙,๙๑๒.๖๐	๑๒๔,๓๖๕
๒๔๕๘	๒๕,๓๓๓.๖๐	๑๘๘,๕๖๙
๒๔๕๙	๔๘,๕๖๔.๒๐	๔๓๑,๓๔๑
๒๔๖๐	๑๑,๓๙๔	๙๙,๘๔๐
๒๔๖๑	๔๒,๘๙๙.๔๐	๓๖๕,๕๖๔
๒๔๖๒	๓๑,๙๙๕.๙๓	๑,๙๕๙,๑๙๐

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง Foreign Trade and Navigation of Port of Bangkok, (year 1901 - 1920)

แสดงให้เห็นว่าการผลิตน้ำตาลในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ยังไม่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของไทยเลย น้ำตาลเพิ่งกลับเป็นสินค้าออกที่สำคัญอีกในสมัยรัชกาลที่ ๖

★ ๕. การบำรุงส่งเสริมการเพาะปลูกข้าว ★

ข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทยเพิ่มขึ้นเรื่อยมาตั้งแต่ไทยเปิดการค้าขายกับต่างประเทศในการผลิตข้าวในครั้งนั้นปัญหาเรื่องพันธุ์ข้าว นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่ง เพราะราคาข้าวไทยเมื่อเทียบกับต่างประเทศแล้ว ชาวไทยจะมีคุณภาพและขายได้ราคาต่ำกว่าชาวต่างประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากข้าวไทยมีหลายพันธุ์หลายขนาดปะปนกัน ต่างประเทศจึงตีราคาข้าวให้ในชั้นต่ำ แต่เมื่อต่างประเทศซื้อไปแล้วก็เอาเขาเครื่องคัดแยกเอาข้าวเม็ดงาม ๆ ไปเป็นขายเป็นข้าวอย่างดีของอินเดีย ส่วนข้าวที่เหลือจากคัดแล้วนำไปขายในนามของข้าวไทย¹ พระยาพระราชพิบาลไคเสนออกความเห็นเกี่ยวกับคุณภาพและราคาของข้าวไทยในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ ว่า

---การทำนาเขา แมวว่าท่วบ่จะเป็นสิ่งชั่วฉนเจริญอยู่แล้วตาม
อุตุนิยม แต่ควรต้องบำรุงให้เจริญขึ้นอีก เพราะพระรชเจ้าที่ปลูกเป็น
ชนิดดีแลชนิดหรรมาอยู่ข้างจะคละปนกันเสียมากแล้ว เมื่อที่แห่งใดมี
พระรชเจ้าปลูกหรรมามากกว่าพระรชเจ้าปลูกดี เขาในที่แห่งนั้นเมื่อได้สี
ขอมันทุกออกไปต่างประเทศแล้ว ราคาเขาก็เป็นอันตกต่ำหรรมา
เขาในประเทศอื่น ๆ เขาในกลาดเยอรมันประเทศตามใบบอกของ
พระยาสุริยานุวัจนอุปทูตนั้นก็ปรากฏว่า เขาของประเทศสยามเป็น
ราคาต่ำกว่าเขาของประเทศอื่น ๆ ทั้งหมด เพราะมีผลผลิตอันหนึ่ง

¹ ทิเบกร ทองเสวต ประวัติกระทรวงเกษตร หน้า ๒๔.

* เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นต้นมา

เรียกว่าลูกแข่งระดบอยู่ในเซา ชาวยุโรปเข้าใจว่าเป็นยาพิษ
 ฉะนั้นเขาจึงได้มีราคาค่ากว่าเขาในประเทศอื่น---¹

บรรดาพ่อค้าชาวในครั้งนั้นมักจะพูดอยู่เสมอว่า ชาวไทยเลวลงทุกที ในรายงาน
 ของกงสุลอังกฤษว่าควยสินค้าในกรุงเทพฯ กล่าวยืนยันว่าชาวไทยที่ส่งออกไปขายต่างประเทศ
 นั้นเลวลงทุกทีเพราะเลือกเฟ้นไม่ดี² สาเหตุที่ทำให้ชาวไทยมีคุณภาพเลวลงนั้นเป็นเพราะ
 ชาควิธีการเพาะปลูกที่ขาดการคัดเลือกพันธุ์ที่ดี กำลังคนที่ใช้ในการเพาะปลูกมีไม่เพียงพอ
 ทำให้ขาดการดูแลรักษาต้นข้าวที่ปลูกไว้ ดินฟ้าอากาศไม่ค่อยอำนวย มีโรคที่ฝนแล้งก็ต้องปลูก
 ข้าวหลาย ๆ ครั้งในที่ดินแปลงเดิมเพราะข้าวที่ปลูกไว้แต่เดิมนั้นจะเน่าตายไป ดังนั้นจึงทำให้เกิด
 เกิดพันธุ์ข้าวที่คละปะกัน ชาวนาเองก็ยังไม่เห็นความสำคัญในการคัดเลือกพันธุ์ข้าว³
 พ่อค้าชาวและโรงสีข้าวก็มีส่วนทำให้ชาวไทยในครั้งนั้นมีคุณภาพต่ำ ทั้งนี้จะเห็นได้
 จากที่หม่อมราชวงศ์สุพรรณ สนิทวงศ์ จ. ออยุธยา ผู้จัดการบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ได้กล่าว
 ถึงสาเหตุที่ชาวไทยมีคุณภาพต่ำว่า

---แต่ประมาณ ๓ ปีเศษที่แล้วมานี้ พวกพ่อค้าแลเจ้าของโรงสีไฟ
 มีเสียงว่า เขาในประเทศไทยเราไม่ดีเหมือนแต่ก่อน ๆ คือสีแล้วมักไม่
 ใคเนื้อ แลเมล็ดเขาก็ไปสุมำเสมอเลวลงทุกที โดยเหตุตามที่เบ็นมา
 แลเพราะพวกเรือพ่อค้าที่รับซื้อเขาที่เข้ามาในกับเขาที่ไม่ดีราคาต่ำ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๕ ความเห็นแลวิธี
 ที่จะจัดสภาพเกษตรนิชการของพระยาปราชญ์บริบาล ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔/๕ รายงานโครงการ
 ทดนำไขน้ำสำหรับเขตรที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ร.ศ. ๑๒๒.

³ ก.

เป็นตาที่คลองรังสิตได้เห็นไปตั้งยั้งฉางแล้วเที่ยวซื้อเข้าในเมือง
ปราชญ์ เมืองนครนายกมาปะปนระคนกันชั้นหนึ่งแล้ว ครั้นมาใน
กรุงเทพฯ แลวคลองผดุงกรุงเกษมมีเรือขายหลายแห่งหลายตำบล
ขายคละปะปนกันไปอีกชั้นหนึ่ง เพราะฉนั้นเขาจึงได้เสียเมล็ดไม้
สม่าเสมอมาตั้งหลายปีแล้ว" 1

ในปีใดที่เกิดไฟฝนแล้ว จะทำให้พันธุ์ข้าวเลวลง กังเช่นเมื่อคราวที่เกิดไฟฝนแล้ง
ในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ นั้น บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้พันธุ์ข้าวเลวลง
ความตอนหนึ่งว่า

---เมล็ดพรรณเขาไต่ปะปนในที่นาเดี่ยว ด้วยการทำนาไมใครจะ
สะดวก ต้องเปลืองเขาปลูกมาก คือไต่เกาะหวานไว้แล้ว มีหนูคุ้ย
รับประทานเสียบ้าง ภู่นีบบาง ถ้าท่วมฝนแล้งบาง ทองหวานช้าลง
ไปจนหมดเขาปลูก ต้องใช้เขาที่เก็บไว้รับประทานซึ่งมีพรรณเขาปะ
ปนกันมาหวานหรือตกกล้าแทนเขาปลูก บางแห่งที่ไม่ม่ก็ต้องเที่ยวหยิบ
ยืมเขามา จึงได้พรรณเขาที่ปะปนเหมือนกัน" 2

การหาวิธีชักนำให้เกษตรกรหันมาสนใจในการคัดเลือกพันธุ์ชาวนั้น เราจะเห็น
ได้ว่าต่อมารัฐบาลได้หันมาเห็นความสำคัญการปรับปรุงพันธุ์ชาวนั้นมากขึ้นโดยได้จัดให้มีการประกวด
พันธุ์ข้าวและงานแสดงกลีกรรรมและนิทรรศการดังจะกล่าวต่อไป

1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐.๑/๒
หม่อมราชวงศ์สวนพรวณ เรียบเรียงพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ๑๖ มกราคม ร.ศ. ๑๒๕.

๖. การประกวดพันธุ์ข้าวและการแสดงกลีกรรรมและพาณิชยกรรม

ก. การประกวดพันธุ์ข้าวครั้งที่ ๑ จัดโดยบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม

การบำรุงส่งเสริมการผลิตข้าวขึ้น รัฐบาลได้จัดเรื่องการส่งเสริมให้ราษฎรเลือกปลูกพันธุ์ข้าวที่ดีเป็นกิจการแรก แต่ก่อนที่รัฐบาลจะได้จัดทำนั้นทางบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามได้ดำเนินการบำรุงส่งเสริมงานขึ้นมาก่อน โดยที่หม่อมราชวงศ์สุวพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยาได้เห็นความจำเป็นในการคัดเลือกและบำรุงพันธุ์ข้าวเพื่อจะทำให้ได้ผลิตผลสูงและคุณภาพดีด้วย จึงได้จัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นที่ตำบลคลองรังสิตในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ทั้งนี้เพราะบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามได้พิจารณาเห็นความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องเริ่มงานส่งเสริมการคัดเลือกพันธุ์ข้าวว่า "ถ้าไม่จัดการให้มีพระราชาที่สมควรไม่ปะปนทำเป็นพระราชาไปแล้ว ผู้ที่มีกำลังก็คงใช้พระราชาที่มีดีนั้นต่อไป แต่ผู้ที่คัดค้านก็ไม่มีกำลังโดยมากหลายร้อยส่วนก็หาพระราชาปลูกที่ใดไม่ได้ จำเป็นต้องใช้เขาปะปนทำเป็นพระราชาต่อไป เขาก็ยังจะไม่คิดได้"¹ บริษัทจึงได้คิดจัดหาพันธุ์ข้าวปลูกที่ดีหลายชนิดมาให้แก่ราษฎรโดยจัดหาซื้อมาจำหน่าย แลแจ้งให้ผู้ที่มิใช่ชาวนาแลคนโทนำมาประกวดประชันกัน ถ้าข้าวของใครที่ชนะเลิศจะได้รางวัล ๔๐ บาท ก็ได้มีผู้นำข้าวมาประกวดเป็นจำนวนมาก มีพันธุ์ข้าวหลายพันธุ์หลายชนิด ทางบริษัทได้ตรวจตัดสินและมอบรางวัลให้ ในการประกวดพันธุ์ข้าวของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามครั้งนี้ หม่อมราชวงศ์สุวพรรณ สนิทวงศ์ ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวที่ส่งเขาประกวดในครั้งนั้น และได้เสนอแนะให้กระทรวงเกษตรธิการจัดประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นความว่า

"ในหมู่ชาวนาที่มาประกวดกันนี้มีแต่รองเขาเบาที่เกี่ยวเดือนสิบสองและรองเขาหนักที่เกี่ยวเดือนอ้าย จะหาเขาเมล็ดใหญ่เป็นเขานักเพื่อเขาชุกกันยังไม่มี เพราะในคลองรังสิตน้ำลดลงช้ากว่าที่ตำบลอื่น ๆ

¹ ก.

ชาวนาจึงเกาะปลูกเข้าหนักโดยมาก---แลการที่จะจัดหาพรรณเข้า
 คึงที่ทราบเรียนมานี้โคลงห้าแต่ที่โคลงรังสิตเท่านั้น ในที่ตำบลอื่น ๆ
 เข้าใจว่ายังคงมีพรรณเข้าที่ปลูกมาก เพราะฉะนั้นจึงได้ทราบเรียนมา
 ยังเจ้าคุณโดยคิดเห็นว่า ถ้าเจ้าคุณคำริห์ในการที่จะจัดหาพรรณเข้า
 ปลูกจำหน่ายแก่ราษฎรในที่ตำบลอื่น ๆ ในถูกต้องกับประเทศที่ท่านจะ
 เพราะในปีที่แล้วนี้ราษฎรทุก ๆ ตำบลไม่ได้รับผลในการทำนาบริบูรณ์
 คงจะมีความอดิच्छพรรณเข้าปลูกมาก บางแห่งถึงกับไม่ได้เก็บไว้ออ
 รับประทานและทำเป็นเข้าปลูกอีกต่อไปเห็นว่าจะมีโดยมาก แต่เพื่อ
 อุดหนุนบำรุงราษฎรให้เป็นพืชพรรณทวีแพร่หลายยิ่งขึ้น เมื่อราษฎร
 ทั่วกันได้รับประโยชน์โดยมากแล้ว ประเทศสยามจะได้เจริญรุด
 เร็วทันกับความต้องการ เพราะผู้ที่ทำนาได้รับผลเป็นตัวอย่างที่จะชัก
 นำให้ราษฎรนิยมหาพรรณเข้าปลูกที่ค้มาทำให้เจริญมากขึ้น และจะถือ
 เสี่ยวว่าในเรื่องพรรณเข้าปลูกนี้จะแนะนำอย่างไรก็สู้ชาวนาไปได้
 เท่ากับสอนจริงเข้าให้วายน่าเพราะเขาเคยทำชำนานมาแล้ว แต่ชาวนา
 ของเรายังไม่รู้วาทประเทศต่าง ๆ เขาก็ทำนาเหมือนกัน ตามที่
 ข้าพเจ้าได้สืบสวนตรวจตราทั้งในประเทศนอกประเทศ คึงตัวอย่าง
 โคธราบจากมิตเตอร์ทิสเซอร์ เอเยนตทางซูลู ที่ทำเครื่องโรงสีไฟ
 ที่เวืองแอมเบ็กโคแฉงว่า เขาที่ราคาสูงกว่าเขาของเราที่จำหน่าย
 อยู่ในยุโรปนั้น คือ เขาคาโรไลนาที่เมืองอเมริกาเป็นที่หนึ่ง เขายาวา
 (ชวา - ผู้เขียน) เป็นที่สอง เขายูแปนเป็นที่สาม เขาของเรานั้น
 แต่ชั้นที่สี่หรือห้า ถ้าจะเปรียบเทียบราคาคูจึงจะเห็นได้ชัดนักน้อย
 ไร คือเขายาวาเป็นเขาที่สองเขาसानอย่างคี่ขายได้ถึงหามละ
 ๑๔ บาท เขาसानอย่างคี่ของเราขายได้ราคาเพียงหามละ ๘ บาท
 ๑๖ อีกที่นั่น มิตเตอร์ทิสเซอร์ได้นำเขาसानเมืองยาวามาให้ดู
 ตามที่ใกล้สงขลาควย เพื่อให้เจ้าคุณลองกันกับเขาของเราดู แล้วก็

จะเห็นว่าเมล็ดไม้สูงจะโตกับเมล็ดเข้าเมืองนี้เท่าใดนัก จึงได้อาเขา
ที่เรียกกันโดยมากว่า เขาเจกกระโคตซึ่งเป็นเขารอบเขาเกี่ยวเคื่อน
สิบสองให้มิศเตอร์พีชเชอร์ตรวจดู เขาเห็นว่าเขาชนิดนี้เมล็ดโตงาม
เท่าเขาเมืองคาโรไลนาซึ่งเป็นเขาที่ไครจาสูงกว่าเขาทั้งหลายใน
ประเทศยุโรป! แต่ศจะผิดกันอย่างไรไม่ทราบ ข้าพเจ้าจึงได้ส่ง
เขาตัวอย่างออกไปยุโรปแล้ว แลเขาใจแจ่มก้อไปว่า ที่ใดประเทศ
ยุโรปมักไม่ค่อยรู้จักศเขา จะเลือกหาแต่เมล็ดงาม ๆ เท่านั้น ถึง
อย่างไรก็ดี ถ้าโรงสีไฟในประเทศสยามได้ส่งเขาชนิดนี้ไคฉวน ๆ
แล้ว จะขายได้ผัดกับราคาทุกวันนี้นัก ถ้าไคเช่นนี้ราษฎรของเราจะ
ไคจำหน่ายไครราคาแพงขึ้น การค้าขายจะได้เจริญยิ่งขึ้นโดยเร็ว
พระราชทรัพย์ก็จะทวีเขาไคอย่างมาก" ¹

ข. การประกวดพันธุ์ข้าวครั้งที่ ๒ จัดโดยกระทรวงเกษตรธิการ ✓

กระทรวงเกษตรธิการไคเห็นชอบกับความคิดเห็นที่พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์
เสนอแนะ จึงไคจัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นที่เมืองฉัญบุรี มณฑลกรุงเทพฯ ในวันที่
๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ซึ่งการประกวดพันธุ์ข้าวครั้งนี้นับเป็นการประกวดพันธุ์ข้าวที่ทาง
ราชการจัดขึ้นเป็นครั้งแรก ในการประกวดพันธุ์ข้าวคราวนั้น ข้าวที่ชนะเลิศได้รับรางวัลถึง
๔๐๐ บาท โดยกระทรวงเกษตรธิการ ไคประกาศให้ชาวนาในมณฑลกรุงเทพฯทราบทั่วกันและ
จัดหาพันธุ์ข้าวเขามาประกวด ทางราชการไคจัดให้มีปะรำพิธีเลี้ยงดูแขกที่เชิญมา ไคหาเพลง
มาเล่นและนักแข่งมาควย เพื่อให้เกิดความครึกครื้นและให้ประชาชนสนใจมาชมงาน ไคมีผู้นำ
พันธุ์ข้าวมาประกวดถึง ๓๖๔ คน รวม ๕๐๓ พันธุ์ แต่ข้อจำกัดอยู่บาง ถ้าจะนับรายชื่อพันธุ์ข้าว
ไค ๑๖๔ รายชื่อ กระทรวงเกษตรธิการไคจัดตั้งคณะกรรมการ ๑๔ คน ประกอบด้วย

ข้าราชการ พอลา ชาวบา เจ้าของโรงสีไฟ โดยมีหม่อมราชวงศ์สุพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นประธานกรรมการ คณะกรรมการมีหน้าที่ตรวจพิจารณาตัดสินพันธุ์ข้าวที่ดีตามลำดับ โดยยึดหลัก ๑๐ ประการ คือ ขนาดใหญ่ เนื้อขาวใส เนื้อขาวขาว เปลือกบาง ปลอกบาง เนื้อข้าวเปี่ยม เมล็ดเสมอกัน น้ำหนักมาก เมล็ดงามพร้อม ผลการประกวดปรากฏว่าชาวทมิฬชนะเลิศ การประกวดคือ "ข้าวปิ่นทอง" ของนายเอี่ยม ผู้ใหญ่บ้านท่าในทุ่งคลองข่อย ๕ อำเภอลำลูกกา แขวงเมืองธัญบุรี ในการประกวดพันธุ์ข้าวครั้งนี้ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและนครบาลได้ มาเป็นประธานและมีข้าราชการ พอลา ชาวบา ทั้งชาวไทย จีนและต่างประเทศมาชมงานเป็น จำนวนมาก¹

ค. การประกวดพันธุ์ข้าวทั่วประเทศครั้งแรกที่วัดสุทัศน์เทพวราราม ✓

กระทรวงเกษตราธิการได้จัดประกวดพันธุ์ข้าวทั่วประเทศขึ้นเป็นครั้งแรกในปีต่อมา คือได้จัดการประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นที่วัดสุทัศน์เทพวราราม ในระหว่างวันที่ ๑๒ - ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ในการประกวดครั้งนี้จัดให้กว้างขวางกว่าปีก่อน ๆ โดยได้ประกาศให้มณฑลต่างๆ ทั่วประเทศจัดส่งพันธุ์ข้าวมาประกวด รัฐบาลต้องออกค่าใช้จ่ายในงานนี้เป็นเงินถึง ๒๐,๐๐๐ บาท ซึ่งเป็นคาราวัดประมาณ ๓,๐๐๐ บาท ได้มีห้างร้านชาวต่างประเทศนำเครื่องสีข้าว และเครื่องจักรไถนามาแสดงด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปทอด พระเนตรงานนี้ในวันที่ ๑๕ มีนาคม ทรงพระราชดำริสั่งให้กระทรวงเกษตราธิการได้ตระหนัก ถึงจุดมุ่งหมายของการประกวดความว่า

"---การแสดงผลร่ำเขาเป็นทางดี ควรจะให้มันต่อไป แต่ควรจะคิด ให้เป็นประโยชน์จริง และเป็นรูปการที่จะดำเนินไปได้ อย่าให้เป็น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐.๑/๒ พระยา ศรีสุนทรโวหาร กราบบังคมทูลรายงานการประกวดพันธุ์ข้าว ๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๖.

การขอแรงกัน ขายน้าเอาหนารอควา พอขึ้นชื่อว่าไต่บำรุงการ
ค้าขายโดยทางแสดงพรรณเขาเท่านั้น" ¹

✓ ง. งานแสดงกลีกรรมแลพานิชการ พ.ศ. ๒๔๕๓ และ พ.ศ. ๒๔๕๔

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ รัฐบาลไคขยายงานประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นเป็นงานใหญ่มาก
เรียกว่า "งานแสดงกลีกรรมแลพานิชการ" ขึ้นที่วังสระปทุมวัน ในระหว่างวันที่ ๕ - ๒๗
เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ การประกวดครั้งนี้จัดให้กว้างขวางกวาครั้งก่อน ๆ นอกจากจะได้มี
การประกวดพันธุ์ข้าวแล้ว ยังมีการประกวดผลไม้ ประกวดรังไหมและเส้นไหม ประกวดสัตว์
พาหนะและปศุสัตว์ และประกวดเครื่องจักรทำนาด้วย การจัดงานแสดงกลีกรรมและพานิช
การ ครั้งนี้เป็นงานที่ยิ่งใหญ่และมีประชาชนไปชมเป็นจำนวนมาก รัฐบาลได้จัดให้มีการแสดง
กลีกรรมแลพานิชการอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว และหลังจากนั้นมารัฐบาลก็ได้เปลี่ยนนโยบายใหม่แทนที่จะจัดการแสดงและประกวด
ที่กรุงเทพแห่งเดียว รัฐบาลก็ได้กระจายงานใหม่ผลต่าง ๆ รัไปจัดทำ ²

จ. ผลของการจัดประกวดพันธุ์ข้าว

ผลของงานประกวดพันธุ์ข้าวก็ดี งานแสดงกลีกรรมแลพานิชการก็ดี ก็มีผลคือ
การเกษตรอยู่บาง ในแง่ที่ทำให้กลีกรไทยหันมาสนใจคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ดีมาใช้ในการเพาะปลูก
ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาวงษาานุประพัทธ์เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการใน
คราวที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดงานแสดงกลีกรรม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข บ. ๓.๑/๑๑ การแสดง
พิพิธภัณฑเมล็ดข้าวที่วัดสุทัศน์เทพวราราม ร.ก. ๑๒๙.

✓ ² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กษ. ๑/๓ การแสดง
กลีกรรมและพานิชการในประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๕๔

และพาณิชยการครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔¹ ความตอนหนึ่งว่า

“---การแสดงผลกรรมแลพาณิชยการในศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ที่แล้วมานั้นมีผลอย่างไร ก็อาจจะเห็นปรากฏไ้ในการแสดงในศก นี้บ้างแล้ว คอยสรรพหัญญาหารต่าง ๆ ที่รัฐบาลคิดจะบำรุงให้ เจริญยิ่งขึ้นนั้นมีชาวเป็นตน พันธุ์ชาวต่าง ๆ ที่มีผู้ส่งมาแสดงใน คราวนี้ถึงแม้ว่าจะมีจำนวนน้อยกว่าในการแสดงคราวที่แล้วมาก็จริง แต่พันธุ์ชาวต่าง ๆ ที่ส่งมาแสดงในครั้งนี้นั้นล้วนเป็นพันธุ์ที่ดีกว่าที่ส่ง มาแสดงในศก ๑๒๔ นั้นทั้งสิ้น ซึ่งกระทำให้เห็นได้ว่าชาวนาของ เราได้พากันเริ่มเข้าใจวิธีปลูกข้าวดีขึ้นด้วย พันธุ์ชาวที่ส่งมาแสดง ในครั้งนี้ล้วนเป็นชาวอย่างดีใกล้เคียงกับความต้องการของตลาดชาวใน นานาประเทศแทบทั้งสิ้น”²

นอกจากกระทรวงเกษตรธิการจะได้บำรุงส่งเสริมพันธุ์ข้าวโดยการจัดให้มีการ ประกวดและเผยแพร่พันธุ์ข้าวที่ดีให้ประชาชนทราบดังที่กล่าวมาแล้วนั้น กระทรวงเกษตรธิการ ยังได้จัดซื้อพันธุ์ข้าวคาโรไลนาเข้ามาแจกจ่ายให้ราษฎรไปทำพันธุ์³ และได้จัดส่งพันธุ์ข้าวไทย ไปไว้ที่เกาะที่ญี่ปุ่น⁴ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและต่อมาในรัชสมัย

¹ ด.

✓² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ เจ้าพระยาวางษานุประพัชรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๖

✓³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐.๑/๔ จายพระณเชาคาโรไลนาไปทดลองคามณฑลต่าง ๆ ๑๑ - ๑๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ.๑๐.๑/๒ พระณเมลักเซา ร.ศ. ๑๒๗.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่๖ ทรงสถานีทดลองปลูกข้าวขึ้น เพื่อทดลอง และขยายพันธุ์ให้ราษฎรทำการเพาะปลูกต่อไป แต่เนื่องจากว่าในสมัยนั้น รัชกาลที่๖ ได้เห็นไป เอาใจใส่ด้านการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินมากขึ้น จึงทำให้งานด้านส่งเสริมการเพาะ ปลูกได้รับความสนใจน้อยลง

X ๗. การทดลองใช้เครื่องจักรไถนา ✓

✓ การทดลองใช้เครื่องจักรไถนาก็เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งที่ได้มีการทดลองนำมาใช้ใน สมัยนั้น ในการที่จะทุนแรงและสามารถทำการเพาะปลูกให้มากขึ้นได้ ได้ที่ได้มีผู้นำมาทดลอง ใช้ในหลายแบบ ส่วนมากใช้กับเครื่องจักรไถนา ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ บริษัทกลสิกรรมสยามได้ ให้วิศวกรที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับการทำนาในประเทศไทยคือออกไปสืบหาเครื่องไถนาที่ใช้เครื่อง ยนต์ในประเทศยุโรป บริษัทนี้จึงได้สั่งเครื่องไถนามาจากประเทศอังกฤษเครื่องหนึ่ง เครื่อง ไถนาเครื่องนี้มีพร้อมทั้งเครื่องไถเครื่องคราด และเครื่องหยอดข้าวด้วย รถยนต์สำหรับลาก ไถนาชนิดนี้ใช้เครื่องยนต์ที่ใช้น้ำมันขนาด ๕๐ แรงม้า แต่เมื่อบริษัทได้นำเครื่องยนต์ชนิดนี้เข้า มาทดลองใช้แล้ว ปรากฏว่าเครื่องยนต์ชนิดนี้สามารถไถนาในบริเวณที่พินดินแห้งได้ดี แต่เครื่อง ยนต์มักจะเสียบ่อย ๆ เพราะอากาศร้อน ¹

✓ ในคราวเดียวกันกับที่บริษัทกลสิกรรมสยามได้นำเครื่องยนต์ไถนาเข้ามาทดลองนี้ ชาวเยอรมันชื่อ นายยัวเกนเซินได้นำเครื่องทำการเพาะปลูกที่ใช้แรงเครื่องจักรไถนาเข้ามา ทดลองใช้ในทุ่งหลวงรังสิตเหมือนกัน เครื่องทำนาด้วยเครื่องจักรไถนานั้นมีน้ำหนักมากซึ่งพินดิน ทองทุ่งของเราทานไม่ได้ การที่จะให้เครื่องล่อไปบนพินดินก็จะติดขัดไม่สะดวก จำเป็นต้องคิด วางรางเหล็กสำหรับเลื่อนเครื่องจักรไปในที่ต่าง ๆ จึงจะเป็นการสะดวก เครื่องจักรไถนาชนิด นี้ถ้าไถในขณะที่ดินแห้งนั้นจะไถได้ประมาณ ๓๐ - ๕๐ ไร่ ใน ๑๒ ชั่วโมง แต่ถ้ามืดฝนตกพินดินอ่อน

✓¹ เจ้าพระยาวางนาอุปราช ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ หน้า ๓๑๕.

บ้างแล้วจะไถได้ถึง ๔๐ ไร่ใน ๑๒ ชั่วโมง¹ เจ้าพระยาวางนาอุปราชได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการทดลองใช้เครื่องไถนาแบบนี้ว่า

“---ส่วนคนงานที่จะต้องใช้สำหรับเครื่องจักรนั้น เครื่องหนึ่งต้องใช้ ไม่น้อยกว่า ๑๓ คน กับคนระวังเครื่องคนหนึ่ง ระวังไถ ๔ คน ตักน้ำชนพื้น ๒ คน รวม ๒ เครื่องต้องใช้คนประมาณ ๔๐ คน เครื่องจักรไถนาชนิดนี้ตามที่ไถเห็นมาเมื่อกำลังทำนาอยู่นั้นก็เชื่อว่าจะทำการไถได้ดี แต่ตามาหวนคิดดูแล้วก็เห็นว่าเปลืองเงินมากอยู่ จึงเห็นว่าถ้าปลูกแตงกวาอย่างเดียวแล้ว ผลที่จะได้นั้นจะไม่คุ้มกับรายจ่าย---”²

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เพียงแต่ได้มีการนำเครื่องทุ่นแรงต่าง ๆ เข้ามาทดลองใช้ ยังไม่ได้นำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย เนื่องจากเครื่องจักรนั้นในครั้งนั้นนอกจากจะมีราคาแพงแล้วยังต้องลงทุนอีกมาก เครื่องจักรยังมีคุณภาพไม่ดีพอและเปลืองค่าไถหุยมมาก

๔. ผลการปรับปรุงการเพาะปลูกข้าว

ผลจากการที่สินค้าข้าวมีความสำคัญมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทำให้คนไทยหันมาสนใจทำนาเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ทำนาได้เพิ่มมากขึ้น และปริมาณข้าวที่ผลิตได้ก็เพิ่มมากขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของปริมาณและราคาข้าวที่ไทยส่งออกไปขายยังต่างประเทศในช่วงสิบปี ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๓) และในช่วงสิบปีหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๓) ซึ่งมีปริมาณและจำนวนดังต่อไปนี้

¹ ค.

² ค.

✓ ตาราง ๑๑ ปริมาณและราคาข้าวที่ส่งไปขายต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๖๒

พ.ศ.	ปริมาณเป็นหาบ	ราคาเป็นบาท
๒๔๔๔	๑๑,๔๔๔,๓๖๓	๕๙,๐๘๙,๖๗๐
๒๔๔๕	๘,๖๓๔,๙๕๘	๕๓,๐๐๑,๒๓๖
๒๔๔๖	๙,๘๓๐,๕๓๕	๕๕,๙๖๓,๘๕๒
๒๔๔๗	๑๔,๑๙๕,๖๒๓	๙๙,๒๐๓,๔๒๔
๒๔๔๘	๑๓,๘๐๘,๖๙๔	๙๙,๘๑๒,๐๖๑
๒๔๔๙	๑๔,๔๓๙,๕๑๓	๘๔,๙๑๖,๘๔๘
๒๔๕๐	๑๓,๓๗๐,๓๖๖	๙๕,๕๘๑,๔๕๐
๒๔๕๑	๑๕,๔๒๘,๕๙๖	๙๙,๓๙๔,๙๖๓
๒๔๕๒	๑๖,๐๐๘,๕๕๕	๘๕,๐๙๘,๕๘๕
๒๔๕๓	๑๙,๕๘๘,๓๔๙	๙๑,๐๖๐,๘๙๙
๒๔๕๔	๑๐,๕๔๑,๔๕๕	๖๕,๘๔๐,๒๖๕
๒๔๕๕	๙,๘๘๑,๑๓๐	๖๕,๓๒๐,๔๒๓
๒๔๕๖	๑๙,๙๒๒,๘๙๙	๙๘,๖๙๙,๑๕๕
๒๔๕๗	๑๘,๓๙๙,๐๔๓	๘๕,๓๖๖,๕๙๒
๒๔๕๘	๑๘,๙๘๕,๙๘๕	๘๙,๙๐๒,๒๙๐
๒๔๕๙	๑๙,๙๘๔,๕๙๒	๙๙,๙๖๕,๓๗๒
๒๔๖๐	๑๘,๙๙๕,๑๔๔	๙๙,๘๖๑,๖๕๘
๒๔๖๑	๑๔,๒๐๑,๔๓๕	๑๓๒,๐๙๖,๓๘๕
๒๔๖๒	๙,๔๐๙,๔๕๓	๑๒๓,๐๘๒,๖๙๘

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง Foreign Trade and
Navigation of Port of Bangkok, (year 1901 to 1920)

ในการปรับปรุงการเพาะปลูกจะเห็นได้ว่าการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง ปี พ.ศ. ๒๔๖๒ นั้นเป็นผลจากกรขยายตัวมากขึ้นของพื้นที่ที่ไ้ทำนา กล่าวคือพื้นที่ที่ไ้ทำนาได้เพิ่มมากขึ้นทุกปีจากเนื้อที่ประมาณ ๔.๘ ล้านไร่ ในปีพ.ศ. ๒๔๔๓ เพิ่มขึ้นเป็น ๙.๒ ล้านไร่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๖ และเพิ่มขึ้นเป็น ๑๑.๕ ล้านไร่ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๔๔๗¹ ส่วนการปรับปรุงทางเทคนิคการเพาะปลูกนั้นยังไม่มีผลต่อการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าว

จากการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวดังกล่าวนั้นแสดงให้เห็นว่า การทำนาในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ยังอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ ไม่สามารถจะควบคุมปริมาณของน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก ดังนั้นการเพิ่มขึ้นของผลผลิตจึงไปสมำเสมอ บางปีที่สภาวะธรรมชาติอำนวยให้ก็สามารถผลิตได้มาก หากปีใดสภาวะธรรมชาติไม่อำนวย เช่น เกิดน้ำแล้งแล้วปริมาณข้าวที่ผลิตได้จะลดลง เช่น ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๖ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕ และในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๖๑ - ๒๔๖๒ เป็นต้น ดังนั้นการผลิตข้าวในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้จึงยังหวังผลได้ไม่แน่นอน

การศึกษาเรื่องการเพาะปลูกดังไ้กล่าวมาแล้วมีข้อที่ไ้สังเกตว่า ในครั้งหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น การปรับปรุงทาง ๆ นั้น รัฐบาลเพิ่งเริ่มลงมือจัดการอยู่ในขั้นทดลองเท่านั้น งานทาง ๆ เพิ่งเริ่มขึ้นในปลายรัชสมัยนี้ ผลของการปรับปรุงเนอยังไรบางนั้น ผู้เขียนจะไ้กล่าวถึงในบทต่อไป.

¹ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970,
p. 44.

ผลการปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑. เปรียบเทียบผลการปรับปรุงการเพาะปลูกของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน

แม้ว่าในครั้งหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลจะได้หันมาสนใจและเริ่มปรับปรุงการเพาะปลูก โดยรัฐบาลได้ปรับปรุงเรื่องการออกโฉนดที่ดิน การปรับปรุงการคลองและประตุน้ำ การจัดส่งเสริมบำรุงพันธุ์ข้าวโดยจัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวและงานแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรม รวมถึงได้จัดการศึกษาเกี่ยวกับการเพาะปลูกบ้างแล้วก็ตาม แต่ผลการปรับปรุงในครั้งนั้นควยวิธิตังไ้กล่าวมาแล้วยังไม่เกิดผลจนเห็นได้เด่นชัด หรือแทบจะกล่าวได้ว่ายังไม่ได้มีการปรับปรุงทางเทคโนโลยีของการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตแต่อย่างใด สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้นำปัญหาทางการเกษตรไปหารือในที่ประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ชี้ให้เห็นการบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูกของรัฐบาลในสมัยนั้นและความสำคัญของการปรับปรุงการเกษตร ความตอนหนึ่งว่า

“การเพาะปลูกซึ่งเป็นกำลังของประเทศตามที่เป็นมาแล้วแต่โบราณ จนถึงปัจจุบันนี้ (พ.ศ. ๒๔๕๒) นอกจากการเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธี และอัตราเก็บเงินค่าอากร และสมพั้ศรแล้ว ยังหาได้จัดการบำรุงอย่างอื่นอย่างใดไม่ ประเทศที่ใกล้เคียงติดต่อกับประเทศเราก็คงเปลี่ยนแปลงแก้ไขจัดการบำรุงการเพาะปลูก มีความเจริญยิ่งขึ้นทันสมัยเป็นลำดับมา ถ้าเราจะเพิกเฉยปล่อยให้การเพาะปลูกในประเทศเราเป็นไปเองอย่างที่ได้เป็นมาแล้ว ก็เป็นที่น่ากลัวว่ากำลังของประเทศเราจะลดน้อยถอยลง คำเนินไปไม่ทันนานาประเทศซึ่งเขาได้จัดการบำรุงให้เจริญขึ้นทันสมัยในเวลานี้”¹

✓¹ "รายงานการประชุมเทศาภิบาล" เทศาภิบาล เล่ม ๘ (๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๘)

เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการได้กราบบังคมทูลถึง การที่จะแก้ไขการเพาะปลูกที่เสื่อมทรามอยู่ให้เจริญขึ้นในวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ประเทศต่าง ๆ ทั้งในยุโรปและเอเชีย ได้หันไปปรับปรุงการเพาะปลูกกัน มากขึ้นจนสามารถที่จะแย่งตลาดข้าวไทยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพาะปลูกในประเทศเพื่อน บานของไทยที่ได้รับการปรับปรุงและผลการปรับปรุงนั้นก็ผลิตได้มากกว่าไทยหลายเท่า ความ ทอนหนึ่งในคำกราบบังคมทูลได้กล่าวถึงสภาพการเพาะปลูกในประเทศต่าง ๆ ความว่า

“อนึ่งในเวลาที่ได้ทราบว่าการทำนาในประเทศต่าง ๆ กล่าว ก็ในประเทศยุโรป อเมริกาและประเทศจีน ซึ่งเราเคยจำหน่ายข้าว ออกไปนั้น ได้บำรุงการทำนาให้เจริญขึ้น ในประเทศอิตาลีแห่งเดียว ในเวลาที่สามารถทำเข้าได้ประมาณครึ่งหนึ่งของจำนวนข้าวที่ออกจาก ประเทศสยาม ในอเมริกาในมณฑลโคโลราโดที่มีอากาศเหมาะแก่การทำนา ก็พากันทำนา เพราะการทำนานั้นได้ผลดีกว่าการเพาะปลูกในทางอื่น หลายอย่าง ประเทศแมนจูเรียฝ่ายใต้และเกาหลีนั้น เดิมทำการ เพาะปลูกแต้ว (ขอยบั้น) และปลูกเคื่อยอยู่เป็นพื้นนั้น เบื้องไปเข้า ไปตรวจตราจัดการเพาะปลูกในประเทศนั้นอาจทำนาได้ผลดีกว่าใน ประเทศญี่ปุ่นเสียอีก เพราะในประเทศนั้นมีอากาศหนาวจัดร้อนจัด (คอนติเนนตอล ไคลเมต) และในเทศกาลที่ทำนานั้นมีอากาศร้อน เหมาะแก่การทำนามากกว่าประเทศญี่ปุ่น จึงคิดจะเลิกการทำถั่ว และปลูกเคื่อยเสีย ทำนาแทนเพราะเห็นว่าจะได้ประโยชน์มากกว่า เมื่อการทำนาในเกาหลีและแมนจูเรียเจริญขึ้นแล้วก็จะจำหน่าย เข้าไปยังประเทศยุโรปและอเมริกา และจำหน่ายในประเทศจีนเอง ซึ่งเคยเป็นตลาดเขาของเราอยู่ในเวลานี้ด้วยนั้น ส่วนการทำนาใน ประเทศพม่าและอินโดจีน^{*} ก็เจริญกว่าประเทศของเราอยู่แล้ว

*

Indo - China

เข้าไปประเทศพม่าออกมากกว่าเข้าไปประเทศเราประมาณ ๓ เท่า
 ส่วนเข้าไปประเทศอินเดียใช้เวลานี้ออกมากกว่าเข้าไปประเทศเรา
 ประมาณเท่าครึ่งหรือสองเท่าอยู่แล้ว การทำนาในประเทศทั้งสองที่
 กล่าวมาแล้วนี้ นอกจากการทำนาก็ยังมีการเพาะปลูกอื่น ๆ อีกหลาย
 อย่างทั้งรัฐบาลทั้งสองฝ่ายก็กำลังอุดหนุนบำรุงโดยกวาดขันทั้งสองฝ่าย
 ส่วนประเทศสยามยังมีอยู่แต่การทำนา^๑

การปรับปรุงการเกษตรในครั้งหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 นั้น ยังไม่ได้มีการปรับปรุงทางเทคนิคการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิต ก่อนที่ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงผลของ
 การปรับปรุงที่มีต่อเศรษฐกิจ และสภาพภาพของเกษตรกรในสมัยนั้นและสมัยต่อมา ผู้เขียนจะได้
 กล่าวถึงปัญหาบางประการที่เป็นอุปสรรคต่อการปรับปรุงการเกษตรในยุคนั้นเสียก่อน เพื่อที่จะทำ
 ให้สะดวกแก่การที่จะเข้าใจถึงผลที่เกิดขึ้นต่อไป

จากหนังสือพระราชนิพนธ์

๒. ปัญหาการปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การปรับปรุงประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มี
 กิจการต่าง ๆ ที่รัฐจะต้องจัดทำมากมาย การปรับปรุงจะบรรลุวัตถุประสงค์นี้รัฐบาลต้องมีเงิน
 ทุนมากพอ มีเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีความรู้ความสามารถมากพอ มีการจัดระบบบริหารที่ดี และมี
 เครื่องมือเครื่องใช้รวมทั้งแรงงานควยอย่างพร้อมมูล ในส่วนที่เกี่ยวกับการปรับปรุงด้านการ
 เกษตรนั้นปัญหาที่สำคัญได้แก่ ปัญหาเรื่องเงินทุนที่จะนำมาใช้ในการปรับปรุง ปัญหาที่ระบบการ
 บริหารราชการไทยไม่เอื้อต่อการปรับปรุงและปัญหาการขาดแรงงานในขณะนั้น ปัญหาต่าง ๆ
 เหล่านี้นับว่าเป็นอุปสรรคต่อการปรับปรุงการเกษตรในยุคนั้น

๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๑ แบบเมอแรน
 คัมภีร์ที่จะแก้ไขการทำนาที่เสื่อมโทรมให้กลับเจริญดีขึ้นของเจ้าพระยาวงษาขุนประพัทธ

ก. ปัญหาเรื่องเงินทุนที่นำมาใช้ในด้านปรับปรุงการเกษตร

ในการปรับปรุงประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น รัฐบาลมีกิจการต่าง ๆ ที่จะต้องจัดทำมากมาย แต่กิจการที่รัฐบาลเห็นว่าสำคัญมากในยุคนั้นก็คือ การจัดการปกครองและการรักษาความปลอดภัยของประเทศ/ดังเราจะเห็นว่ารัฐบาลได้ใช้จ่ายเงินงบประมาณเป็นจำนวนถึงร้อยละ ๕๐ ของเงินงบประมาณในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ไปใช้จ่ายในกิจการของกระทรวงกลาโหมและมหาดไทย¹ ส่วนรายจ่ายในการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นมีเพียงส่วนน้อยคือเพียงร้อยละ ๑๐ ของงบประมาณ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจการทางการปรับปรุงการเกษตรนี้ได้รับงบประมาณเพียงร้อยละ ๒ เท่านั้น² ซึ่งเราจะเห็นได้ว่า รัฐบาลได้ใช้งบประมาณในการปรับปรุงการเกษตรและการพัฒนาเศรษฐกิจน้อยมาก

การปรับปรุงกิจการทางการเกษตรนั้นต้องใช้เงินทุนเป็นจำนวนมาก เมื่อรัฐบาลไม่สามารถจะหาเงินมาใช้จ่ายในการปรับปรุงด้านนี้ได้อาจปรับปรุงการเกษตรของไทยในยุคนั้นจึงไม่ได้รับการเอาใจใส่ปรับปรุงอย่างจริงจัง กิจการต่าง ๆ และโครงการสำคัญ ๆ ทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่นโครงการสร้างเขื่อนเพื่อทดน้ำ และระบายน้ำที่ชัยนาท โครงการขุดลอกและขอมคลองต่าง ๆ เป็นต้น ต้องเป็นอันยกเลิกไปหรือระงับไว้ การที่รัฐบาลในยุคนั้นไม่มีเงินพอที่จะนำมาพัฒนาเศรษฐกิจได้นั้นเป็นเพราะระบบการคลังของรัฐบาลไม่ดีพอ รัฐบาลไม่อาจจะใช้ระบบการเพิ่มภาษีเป็นเครื่องมือหารายได้ให้แก่อำนาจรัฐ ถึงแม้ว่าในสมัยนั้นการค้ายาจะเจริญยิ่งขึ้นจนจำพวกคน แร่ยาได้จากการค้ายานั้นส่วนมากพวกพ่อค้าและผู้มีเงินต่าง ๆ เป็นผู้ได้รับ รัฐบาลมีผลประโยชน์จากรายได้ส่วนนี้น้อยมาก³ เพราะรัฐบาลสามารถที่จะเก็บภาษีสินค้าเขาและเขาออกได้เพียงร้อยละ ๓ เท่านั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าถ้าหากรัฐบาลในยุคนั้นสามารถเพิ่มอัตราภาษีได้มากขึ้น ก็จะทำให้รัฐมีรายได้จำนวนมากทีเดียว

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย หน้า ๗ อ้างมาจาก

Statistical Year Book, 1904 - 1940.

² ก. หน้า ๘.

³ ก.

การบริหารงานของรัฐบาลในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า งานทางด้านการศึกษาสำคัญกว่างานด้านอื่น ๆ เพราะสภาพการคมนาคม เมืองในขณะนั้นอยู่ในสภาวะที่เป็นอันตรายต่อเอกราช ความปลอดภัยของประเทศ ประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกกำลังตั้งท่าจะรุกเมืองไทย ถ้าประมาทไม่จัดการปกครองให้เรียบร้อย ปล่อยให้หละหลวมอย่างที่เป็นอย่างนี้ไป เห็นจะมีภัยแก่บ้านเมือง บางทีอาจจะถึงเสียอิสรภาพของเมืองไทยก็เป็นได้ การรักษาพระราชอาณาเขตด้วยการจัดการปกครองหัวเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยจึงเป็นกิจการสำคัญกว่ากิจการใด ๆ¹

การทุ่มเทงบประมาณไปใช้ในการปรับปรุงงานทางด้านการศึกษา และรักษาความปลอดภัยของประเทศนั้น นับว่าเป็นผลดีในแง่การรักษาความเป็นเอกราชของชาติ แต่การที่รัฐบาลเอาใจใส่ปรับปรุงเศรษฐกิจเพียงส่วนน้อยนั้น ก็ทำให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจได้ เจ้าพระยาวงษาอนุประพิศ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้เสนอแนะให้รัฐบาลหันมาลงทุนทางด้าน การพัฒนาเศรษฐกิจให้มากกว่าที่เป็นมาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับปรุงการเพาะปลูก เจ้าพระยาวงษาอนุประพิศได้นำเอานโยบายการปรับปรุงประเทศของไทยไปเปรียบเทียบกับนโยบายการปรับปรุงประเทศของต่างประเทศว่า ในต่างประเทศนั้นถึงแม้ว่าเขาจะบำรุงทางการทหารและการปกครอง แต่เขาจัดการบำรุงส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจไปพร้อมกันถึงความตอนหนึ่งว่า

"ตามพื้นนิยมของนานาประเทศที่กำลังชวนชวายนุบำรุงกันอยู่ในเวลานี้ ก็มีการบำรุงการกลากรรมผลพานิชการเป็นต้น เพราะเป็นทางที่จะเกิดกำลังแก่ประเทศและบ้านเมืองได้ในเบื้องต้น แต่อาจจะเล็ดลอดเป็น ๆ แล้ว ก็ให้เห็นว่าประเทศต่าง ๆ ในเวลานี้พากันเพิ่มเติมขยายกำลังกองทัพบกกองทัพเรืออยู่ทั่วไป แต่ประเทศที่เพิ่มกำลังกองทัพบกกองทัพเรือ นั้น ก็ได้บำรุงการเพาะปลูกและการค้าขายของประเทศนั้นอยู่เต็มที่แล้วโดยมากก็เพิ่มเติมขึ้นให้พอดีกับกำลังที่จะไถจาก

¹ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เทวภิบาล หน้า ๘.

การกลักรรรมแลพานิชการ อดิคมมาก ทั้งเพื่อกู้หนุ่่นป้องกันการพานิช
การแลกลักรรรมของประเทศนั้น ๆ เป็นเหตุ¹

จากข้อความดังกล่าวมาแล้วข้างบนนี้ชี้ให้เห็นว่า ในการปรับปรุงประเทศของ
ประเทศต่าง ๆ นั้น จะปรับปรุงทั้งกิจการที่เกี่ยวกับการทหารและการปกครองไปพร้อมกับการ
พัฒนาทางเศรษฐกิจ และให้ความสำคัญงานทั้งสองด้านนี้อย่างเท่าเทียมกับ ส่วนในประเทศไทย
นั้นได้ให้ความสำคัญทางการทหารและการปกครองมาก ส่วนทางเศรษฐกิจนั้นแทบจะไม่ได้
การเอาใจใส่เลย การที่รัฐบาลขาดเงินที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจนี้ นับว่าเป็นปัญหา
ที่สำคัญมากในการปรับปรุงการเกษตร

✓ ข. ปัญหาการบริหารจัดการระบบบริหารของรัฐ

ในด้านกาจัดการบริหารของรัฐนั้นยังมีปัญหาต่าง ๆ มากมาย รัฐยังขาดเจ้า
หน้าซึ่งมีความรู้ความสามารถทางการเกษตรและวิศวกรรม รัฐบาลจึงจำเป็นต้องจ้างชาว
ต่างประเทศเข้ามาควยควาจ้างที่แพงมาก เมื่อจ้างฝรั่งเข้ามาแล้วเนื่องจากระบบงานของเรา
ไม่ดีพอจึงทำให้ผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศที่จ้างเข้ามานั้น ทำงานได้ไม่เต็มที่ ดังจะเห็นได้จาก
นายคัมลิว เอ. เกรแฮม ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกโฉนดที่ดินก็ดี นายโฮมัน วันเคอร์ ไฮเค
ผู้เชี่ยวชาญด้านการชลประทานก็ดี นายโคยามะ ผู้เชี่ยวชาญด้านการใหม่แลการเพาะปลูกก็ดี
ล้วนแต่ทำงานไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ทำงานอยู่ได้ไม่นานก็ต้องลาออกไป เป็นต้น
เนื่องจากปัญหาการบริหารจัดการของรัฐบาลในยุคนั้น มีปัญหามากมาย ผู้เขียนจึงขอยกปัญหา
บางประการมาประกอบการศึกษา^๑ เพื่อจะทำให้เข้าใจปัญหาต่าง ๆ ในบางแง่มุมนั้น

✓¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารราชการที่ ๖ หมายเลข กษ. ๑/๖ พระปฏิบัติ
ราชประสงค์เรียนเจ้าพระยาวงษาบประพัทธิ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๘.

ปัญหาเกี่ยวกับระบบบริหารปัญหาแรกก็คือ ระบบบริหารของไทยในยุคนั้น ถ้าพิจารณาจากปัจจุบันนี้จะเห็นได้ว่า เป็นระบบที่ขาดความคล่องตัวและขาดระเบียบแบบแผนปฏิบัติที่แน่นอน เจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่ที่ได้รับการแต่งตั้งแล้วยากแก่การถอดถอน ซึ่งเป็นลักษณะของระบบราชการไทยในสมัยก่อน และในสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังมีความดั่งกลาวนี้อยู่บ้าง ตัวอย่างข้อขัดข้องของระบบราชการไทยในสมัยก่อนจะเห็นได้จากการที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้อ้างว่าป่วยไม่ได้ไปทำราชการเป็นเวลานาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงตัดสินพระทัยที่จะจัดการอะไรลงไปในตอนแรก จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชโองการถึงเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ว่า "เดี๋ยวนี้เจ้าเจ็บก็ไม่ใช่ ไม่เจ็บก็ไม่ใช่ แต่ไม่ได้ทำงานหลวงมาหลายปีแล้ว ไฉนจึงรอกุมาก็ดูลิ้นเชิงในประเพณีราชการแล้ว เหตุฉนั้นให้หยุดรักษาตัวเสียที เมื่อหายแล้วจะทำราชการอะไรได้จึงค่อยทำต่อไป"¹ จากพระบรมราชโองการดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าสาเหตุที่เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ไม่ได้ไปทำราชการนั้นไม่ได้เจ็บป่วยอะไรมากมายนัก แต่เป็นเพราะมีความซัดไซ้กับคณะรัฐบาลและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว² แต่ถึงแม้ว่าเสนาบดีจะไม่ได้ไปทำราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพยายามที่จะปรับปรุงแก้ไขในเรื่องนี้ ซึ่งการแก้ไขปรับปรุงตัวบุคคลนี้เป็นเรื่องที่ยากมาก การปรับปรุงการบริหารในรัชกาลที่ ๕ เป็นการปฏิรูปต้องคอยทำไป การที่รัฐบาลมีปัญหารื่องบุคคลากรนี้ ทำให้งานของกระทรวงนี้ไม่ดำเนินไปโดยยถากรรม จจนกระทั่งถึงวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เจ้าพระยาบวรญาณประพัทธ์ เป็นเสนาบดีในประกาศตั้งเจ้าพระยาบวรญาณประพัทธ์เป็นเสนาบดีคนนี้มีข้อความตอนหนึ่งว่า "ควายเจ้าพระยาเทเวศร์จะป่วยก็ไม่ใช่

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๒/๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๒/๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบวรญาณประพัทธ์ ๑๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔.

ไม่ป่วยก็ไม่ใช่ แต่ไม่ได้รับราชการมาหลายปีแล้ว จึงได้สั่งให้ออกจากหน้าที่¹ ซึ่งแสดงให้เห็น
ความยุ่งยากและปัญหาการบรรจุแต่งตั้งข้าราชการของระบบราชการไทยในสมัยนั้น

ระเบียบการบริหารราชการในครั้งนั้น ขรรมนิยมของข้าราชการไทยจะมีการ
บรรจุพรรคพวกของตนเข้าทำงาน² ดังนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนเจ้ากระทรวงหรือเจ้ากรมจึงเป็น
การยากที่จะปรับปรุงข้าราชการ การปรับปรุงข้าราชการเช่นการย้ายหรือการถอดถอนจึงกระ
ทำได้ยาก ข้าราชการคนหนึ่งถึงแม้ว่าจะคอยสมรรถภาพหาว่าเป็นพรรคพวกของข้าราชการ
ชั้นผู้ใหญ่แล้วก็ยังเป็นการลำบากที่จะย้ายหรือถอดถอนเพราะความเกรงกลัวในอำนาจกัน³
ดังที่เจ้าพระยาวงษาขุนประพัทธ์ ได้กล่าวถึงปัญหาการปรับปรุงข้าราชการในกรมแผนที่ว่า

“ในกรมแผนที่นั้นเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าควรวางรูปการใหม่ได้เร็วเท่าใด
ก็ยิ่งดี แต่คงจะเฝ้าไปไม่ได้ เพราะรากหยั่งลึกเสียมากแล้วจะรื้อ
ถอนให้เร็วไม่ได้ เวลานี้เจ้ากรมเองก็ไม่อยู่ แลถ้าจะเปลี่ยนแปลง
การในกรมแผนที่ใหม่แล้วก็เห็นจะต้องใช้วิธีเคี้ยยอกลงมาเสียก่อน---
เมื่อเคี้ยยออกเสียก่อนแล้วดังนี้คิดด้วยเกล้าฯ ว่า ใบต่าง ๆ ก็คง
รวางลงเองตามลำดับ แล้วจึงปล่อยให้แตกใบใหม่ให้งอกตามประสงค์
ของรัฐบาลต่อไป”⁴

1 ค.

2 ค.

3 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ เจ้าพระยาวงษาขุนประพัทธ์กราบบังคม
ทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องการปรับปรุงการบริหารกระทรวงเกษตราธิการ ๑๒ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘.

4 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ. ๒/๓ เจ้าพระยา
วงษาขุนประพัทธ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ๑๒ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘.

ในระบอบบริหารราชการของไทยในครั้งนั้นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งก็คือปัญหาความ
ขัดแย้งระหว่างข้าราชการรุ่นเก่ากับข้าราชการรุ่นใหม่ เพราะในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้มีนักเรียนที่จบจากต่างประเทศเข้ามารับราชการมากขึ้น ข้าราชการ
รุ่นเก่าไม่ค่อยยอมรับพวกข้าราชการรุ่นใหม่ ดังที่เจ้าพระยาวิชิตวงษ์มาลีได้กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ ๕ ถึงปัญหานี้ว่า

"การที่จะหาข้าราชการมารับหน้าที่ให้เหมาะแก่เวลานี้เป็นการยาก
อยู่ส่วนหนึ่ง เพราะจะใช้คนรุ่นใหม่ที่มีความรู้วิชาการเพาะปลูกตาม
แบบยุโรปอย่างเดียว บางทีความมุ่งหมายอันนี้ก็จะไม่สำเร็จตลอดไป
ได้ดังประสงค์ เพราะการเพาะปลูกในประเทศไทยจนถึงเวลานี้
ก็ยังทำอยู่ตามแบบโบราณ โดยมาก จึงจำเป็นจะต้องผ่อนผันอนุโลม
ให้การเพาะปลูกที่จะบำรุงต่อไปในค่อยเปลี่ยนแปลงไปตามสมควรจน
กว่าจะได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ทันเวลา เหตุนี้ข้าพระพุทธเจ้าจึง
เห็นควยเกล้าว่า ขาหลวงเกษมศรีที่จะจัดตั้งขึ้นประจำมณฑลกรุงเทพ
นั้น ควรเป็นข้าราชการกระทรวงเกษตราธิการที่มีความรู้ความชำนาญใน
การทำเรื่องสวนไร่นาและเป็นผู้รู้จักธรรมเนียมของชาวสวนชาวนา
ที่นิยมกันมาแต่กาลก่อนจนถึงบัดนี้" ¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริถึงแนวนโยบายใน
การจะหาให้คนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ให้ทำงานควยกันได้อย่างมีประสิทธิภาพว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐/๒ เจ้าพระยา
วิชิตวงษ์มาลีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องการตั้งทูลหลวงเกษมศรี ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๔.

"ความลำบากของเราในการที่จะใช้คนใหม่จากคนเก่ามีไปคนละทาง
ยังไม่ได้ผลก็ถึงพระราชประสงค์ไม่เฉพาะแต่การเกาะปลูกทั่วไปทุก
อย่าง ชัยใหม่ไม่รู้จักเก่าแต่มีความรู้เคยเห็นการทำงานที่สืบวิบุรณ แต่
เพราะความสามารถที่จะวางแบบอย่างสอนกันไม่ได้ เกี่ยวแกสันดาน
คน จึงมักใช้ความรู้ดัดแปลงการเก่าไม่ใคร่ไหว เลยหมกมุ่นสนใจไป
ไม่ได้ความสำเร็จ ข้างฝ่ายคนชั้นเก่าตั้งใจจะทำให้ดี แต่พื้นความรู้ไม่
มี จะแลอะไรก็เป็นการทดลองไปหมด การทดลองคงมีการพลาดมาก
เป็นครุ เมื่อเอาไทรยการที่เขาทดลองมาแล้วเป็นทางความรู้ไม่ได้
ต้องงมไปใหม่ งมไปพลาดหนักเขาก็ก่เลยท้อใจลงงุ่นง่านต่อไปอีก

ความต้องการของเราต้องการให้รู้ทั้งนอกทั้งในทั้งใหม่ทั้งเก่า
ประกอบกันได้ซึ่งเป็นข้อที่ขัดสนอย่างเอกอยู่ในเวลานี้ ถึงจะงมไป
ก็หาไม่ได้ แต่ทางที่จะลงขามความลำบากมีอยู่อย่างเดียว แด่ด้วย
ความสอคล้องแลหมั่นคิดหมั่นตรวจของเสนาบดีเจ้ากระทรวง อย่า
ปล่อยให้ความรุ่มร่ามว่าดีพอใจแล้วเกิดขึ้นในใจ พยายามที่จะจัดให้
ที่สุดยิ่งขึ้นอยู่เสมอ นี่เป็นทุนสำคัญของเสนาบดี แต่ยังคงมีวิธีที่ดี
จะทำคนใหม่แลคนเก่าเจอกันเข้าให้ได้ ให้คนเก่าได้เรียนวิชาอย่าง
ใหม่จากผู้เฒ่ากว่าตัวโดยไม่ตอ้งนึกอายใจว่าเป็นลูกศิษย์เด็ก ข้าง
ฝ่ายนักเรียนที่มีความรู้กว้างขวางก็เหมือนกัน ต้องชักโยงให้เรียน
ความรู้จากผู้เฒ่าซึ่งมีความชำนาญพื้นเมือง โดยอย่าให้รู้สึกว่าเป็นลูก
ศิษย์ตาครุบาเถื่อนรังไม่รู้จักอะไร แมแต่โอลิมปนาร์ของการเพาะ
ปลูก ข้อขัดข้องซึ่งคน ๒ ชั้นนี้เข้ากันไม่ได้ ด้วยวิธีเช่นที่กล่าวมานั้น
ทางที่จะทำให้เป็นผลดีขึ้นได้เป็นสำคัญอยู่ที่ตัวเสนาบดีต้องเลือกของ
ทางไหนคนสองพวกโดยแบบคายอุปายให้ดี ให้ทางคนต่างเห็นความรู้
ของตัวบกพร่องแลให้เห็นประโยชน์ที่ได้รับประโยชน์อันยังไม่เคยรู้
ความที่เป็นคนเหินห่างนั้นก็ค่อยเลื่อมคลากลงไปทั้งสองฝ่ายแคว่างมือไม่ได้

ถ้าว่างให้ช่างไหนก็ลงตามความรู้แลความคิดเดิม เสนาบดีที่ตั้งใจ
 อยู่เป็นกลางแลเอาความสำเร็จของกระทรวงเป็นที่ตั้งต้องแลดูอยู่
 เป็นนิจ และพยายามที่จะจับประสานกันเข้าให้ได้ อ ยาวางพระเจ
 ภาเช่นนั้นในชั้นแรกจะได้คนที่คอยแยบคายขึ้นกว่า ๒ จำพวกเป็นจำพวก
 ที่ ๑ คือ คนชั้นเก่าแต่เมื่อเข้าไปหน่อยจะได้คนที่บริบูรณ์พร้อมทั้งต้อง
 การเป็นคนชั้นที่ ๔ ก็คือคนใหม่จำพวกที่ ๒ นั้นเอง เมื่อถึงเวลานั้น
 การจึงจะดำเนินไปได้สะดวกถึงปรารถนา ความสำเร็จในราชการ
 ที่เปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับสำเร็จได้ด้วยวิธีเช่นนี้ จึงนำมาชี้แจงให้
 เจ้าฟ้าฯ ขอให้ถือไว้เป็นปณิธานที่จะจัดการในกระทรวงให้ดียิ่งขึ้น
 สืบไป" ๑

ปัญหาต่าง ๆ ที่ผู้เขียนได้ยกขึ้นกล่าวถึงนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น การที่ไต่ถาม
 ปัญหาดังกล่าวดังกล่าวดังนั้นก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าปัญหาเกี่ยวกับธรรมเนียมและแบบบริหารราชการ
 ของไทยนั้นเป็นอุปสรรคทำให้การทำงานต่าง ๆ ไม่บรรลุผลดีเท่าที่ควร

ค. ปัญหาเรื่องกำลังคนและแรงงาน

เนื่องจากประเทศไทยในยุคนั้นมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าอยู่มาก การบุกเบิกที่รกร้าง
 ว่างเปล่าเหล่านี้ต้องอาศัยกำลังคนและแรงงานเป็นจำนวนมาก ยิ่งถ้าได้แรงงานที่มีความรู้ความ
 สามารถและมีประสิทธิภาพด้วยแล้วยิ่งจะเป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้น สำหรับแรงงานของประเทศ
 ไทยในยุคนั้นมีจำนวนน้อยมาก / นายโตยามะ ผู้เชี่ยวชาญการไหมชาวญี่ปุ่นได้กล่าวถึงปัญหาแรง
 งานว่าชาวราษฎรคนไทยไม่ชอบไปรับจ้าง ดังนั้นการจ้างแรงงานจึงยากมาก ต้องอาศัยลูกจ้างที่
 ลงมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ / นายโตยามะได้ชี้ให้เห็นว่าก่อนที่จะปรับปรุงการทำให้มัน
 ต้องทำโครงการที่จะจัดหาแรงงานเสียก่อน ดังความตอนหนึ่งในรายงานของนายโตยามะ ว่า

๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑๐/๒ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาวิชานันตฤทธิ ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๔.

"ในประเทศนี้ยอมทราบกันอยู่ทั่วกันแล้วว่า คนงานไม่ว่าใครจะมีพอดำจะเปรียบเทียบการที่คนงานทำวันหนึ่ง ๆ ในประเทศนี้กับประเทศอื่น ๆ นั้นก็ได้น้อยกว่ามาก เพราะฉะนั้นถ้าจะทำการเช่นการทำใหม่เป็นต้น ซึ่งต้องใช้ทุนมาก ๆ จึงได้รับความลำบากมากในแถบกรุงเทพฯ ก่อนที่จะลงมือทำการในเบื้องต้นจะต้องทำสก็มที่จะต้องใช้คนงานเสียก่อน ถ้าไม่ระวังจัดสก็มคนงานให้ถี่ ถึงสก็มของการที่จะทำนั้นจะดีเพียงไร ก็อาจล้มละลายไปได้¹

เมื่อกำลังคนและแรงงานมีไม่เพียงพอเป็นอุปสรรคที่จะบุกเบิกที่ดิน และเนื่องจากแรงงานเหล่านี้ไปรู้จักปรับปรุงดินให้ดีขึ้น ดังนั้นเมื่อทำการเพาะปลูกเป็นเวลานานที่ดินจะเสื่อมลงทำการเพาะปลูกได้ผลน้อยลงแล้วกลักรักจะอพยพย้ายไปทำการเพาะปลูกในที่ดินแปลงใหม่ เราจะเห็นได้จากเมื่อได้มีการขุดคลองขึ้นใหม่ในพวกที่อยู่ในคลองเก่าก็จะอพยพย้ายไปอยู่ในที่คลองใหม่ ทำให้ที่ดินเดิมกลายเป็นที่รกร้างเปล่าขึ้นอีก ทั้งนี้เพราะชาวนามีน้อยไม่พอจะบุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่าอยู่มากนั้นได้ ซึ่งนายคัมบลิว เอ. เกรแฮม เห็นว่า

"คลองรังสิตมีราษฎรหลายพันคนละทิ้งที่เดิมไปตั้งทำมาหากินในที่ใหม่ การที่เป็นเช่นนี้กระทำให้เกิดที่ ๆ ซึ่งเคยเกิดผลประโยชน์กลับเป็นที่ป่าแลที่ว่างเปล่าอย่างเดิม ผลประโยชน์เงินได้ส่วนพระราชทรัพย์ซึ่งเกิดจากที่ดินเหล่านี้กลับลดน้อยไป แต่ไปขึ้นเงินได้จากที่ดินในคลองรังสิต แลเงินที่ขึ้นในที่อื่นนั้นก็หาเป็นประโยชน์เป็นประการใดไม่ โดยเสียทางโน้นมาไคทางนี้ คือเงินที่ได้จากที่ดินเก่าลดน้อยลงไป เหตุที่

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๘/๒ มิสเตอร์โตยานะ เรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ๒ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๐๕.

คนอพยพไปเพราะที่ใหม่เป็นที่อุดมกว่าและไปมาสะดวกกว่า"¹

นายเย โฮมัน วันเคอร์ ไฮเค ได้กล่าวถึงปัญหาแรงงานในประเทศไทยในครั้งนั้นไว้ในรายงานโครงการทดน้ำโขงน้ำสำหรับเขตรที่ราบแห่งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ว่า

“หากว่าการอยู่กินในประเทศสยามก็ไม่ค่อยเจริญดีนัก แต่จะหาหญิงตัวคนเดียวก็หายาก ไปไหนพบแต่ครอบครัวมีเด็กทารกเป็นกลุ่ม ๆ ทุกละแวกบ้าน ดังนั้นก็ยังมีกุลีจีนเข้ามาเป็นแรงเพิ่มเสมอมิได้ขาด --- ทุกวันนี้การที่มีความปกปักรักษาดีขึ้นทั้งส่วนชีวิตและส่วนสมบัติความเป็นไทแก่ตนเองในกิจการของตนทั่วไป ทั้งสามะโนครัวก็มากขึ้นยอมเป็นเครื่องสื้อให้ราษฎรประกอบการทำนามากขึ้นทุกปี”²

“--- แรงงานที่ใช้ในการทำนานั้นโดยมากเป็นครอบครัวหนึ่งช่วยกันทั้งหญิงทั้งชาย บางทีก็มีลูกจ้างคนหนึ่งหรือสองคนเฉพาะหนานาเท่านั้น--- ตามที่ข้าพเจ้าทราบมาเป็นอันมากนั้น ข้าพเจ้าขออ้างว่าชาวนาคครอบครัวหนึ่งมักจะมีสามีภรรยาแลบุตรขนาดแล่น* อยู่สองสามคน บุตรโต ๆ ขนาดฉกรรจ์ไม่คอยมี เพราะถ้าไม่เป็นทหารก็บวช

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๔.๔/๑๓ มีศุทธอรัณยดิษฐ์ เอ กรธม เรียบเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์รายงานความเห็นเรื่องการทำบริษัทชดคลองแลคนาสยามขอพระบรมราชานุญาตชดคลองในทงตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา ๑๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐.

² ด. หน้า ๔๔

* การแบ่งวัยของคนในสมัยนั้น แบ่งออกเป็นวัยหนุ่มอายุไม่เกิน ๑ ปี วัยหนุ่มอายุ ๒ ปี ถึง ๓ ปี วัยหนุ่มอายุ ๔ ปี ถึง ๑๐ ปี วัยหนุ่มอายุ ๑๑ ปีถึง ๑๗ ปี วัยฉกรรจ์อายุ ๑๘ ปี ถึง ๕๐ ปี และวัยชรา อายุเลย ๕๐ ปีขึ้นไป

ถ้าไม่บวชก็มีครอบครัวไปแล้ว"¹

ในส่วนที่เกี่ยวกับความสามารถในการทำนํานั้น นายเย โยมัน วันเคอร์ ไฮเค
กล่าวว่

“ถ้าเป็นนาปลูกข้าวหนึ่งทีกล้าวมาตามข้างบนนี้จะทำนาได้ถึง ๔๐ ไร่
หรือ ๑๐๐ ไร่ บางทีถึง ๒๐๐ ไร่ ก็มีโดยไม่มีบ่าวหรือลูกจ้างช่วย
แรง แต่ถ้าเป็นนาตอนครอบครัวหนึ่งจะทำได้เพียง ๖๐ ไร่ เป็นอย่าง
มากที่สุด นอกนั้นก็ทำได้เพียง ๓๐ ไร่ ๔๐ ไร่ เป็นประมาณ และใน
ที่สุดชาวพเจ้าชอยกยของว่า ชาวนาไทยถึงแม้ว่าเครื่องมือและวิธีทำ
ยังหยาบอยู่ ก็สามารถทำนาได้มากกว่าชาวนาในประเทศชวาถึง ๕
เท่า ถึง ๑๐ เท่า ที่ทำนาได้มาก ๆ เช่นนี้แม้แต่ชาวนาในยุโรป
ตะวันตก ผู้เคยแก่การเพาะปลูกซึ่งกินแรงมากกว่าการทำนาก็ยังจะ
ทำได้ควยยาก”²

ในการทำนาในครั้งนั้นต้องอาศัยแรงลูกจ้างซึ่งส่วนมากลงมาจากทางภาคตะวันออก
เฉียงเหนือ เนื่องจากในครั้งนั้นการว่าจ้างลูกจ้างยังไม่มีระเบียบการจ้างที่แน่นอน จึงก่อให้เกิด
ปัญหาระหว่างลูกจ้างกับนายจ้างซึ่งนับว่าเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่ง ดังที่เจ้าพระยาวงษา
ประพัทธเคยกล่าวไว้ว่า

---แรงลูกจ้างที่พวกชาวนาได้อาไศรยจ้างทำนาอยู่ในเวลานั้น
ได้อาไศรยพวกหลวงมรดอครลงมารับจ้างทำนาอยู่เป็นพื้น แต่จน

¹ ก. หน้า ๔๔.

² ก. หน้า ๔๔

บัณฑิตก็ยังไม่มีระเบียบหรือธรรมเนียมอันดี เพราะไม่ได้อยู่ในความ
 ตรวจตราของรัฐบาลทั้งฝ่ายผู้จ้างและลูกจ้างนั้น จึงไม่ได้รับประโยชน์
 ที่ควรจะได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย การที่ผู้จ้างเสียผลประโยชน์นั้นยอม
 เสียเพราะลูกจ้างหลบหนีไปเสียในขณะที่ยังทำการงานตามที่ตกลงว่า
 จ้างกันไว้นั้นไม่แล้วเสร็จ แต่เมื่อลูกจ้างละทิ้งการงานไปเสียกลาง
 คั้นเช่นนั้นเจ้าของนาก็ไม่รู้ว่าจะไปฟ้องร้องต่อผู้ใด เพราะวิธีที่
 จ้างกันนั้นไม่ได้มีหลักฐานอันใด และสาเหตุที่ทำให้ลูกจ้างหลีกหนีละ
 ทิ้งการงานไปนั้นก็เพราะมีผู้อื่นมาขึ้นราคาค่าจ้างให้มากกว่าผู้รับจ้าง
 อยู่แต่เดิม เพราะยังไม่มีอัตราค่าจ้างหรือธรรมเนียมที่จ้างกันนั้นโดย
 แน่นนอน ส่วนที่ฝ่ายลูกจ้างไม่ได้รับผลประโยชน์เต็มที่ตามที่จะได้รับ
 นั้นก็ย่อมจะมีอยู่เนื่อง ๆ เหมือนกันคือ เมื่อคราวที่ผู้จ้างไม่ได้รับผล
 จากการทำนาบริบูรณ์ก็มักจะลดค่าจ้างที่ไ้สัญญาไว้ว่าจะให้นั้นเสีย
 ตามอำเภอใจ ฝ่ายช่างลูกจ้างซึ่งเป็นผู้น้อยและเป็นชาวป่าชาวคอย
 นั้นก็ไม่กล้าจะฟ้องร้องใด อนึ่งผู้ที่ทำมาหาเลี้ยงชีพในการทำนาก็
 อาศัยแรงลูกจ้างเป็นพื้น เมื่อถึงคราวที่จะลงมือทำนาก็ไม่หวัง
 ว่าจะไ้ลูกจ้างตามที่ตกลงการนั้นทุกคราว ถ้าคราวใดหาลูกจ้างไม่
 ได้ก็เป็นอันต้องงดการทำนา เป็นการเสียประโยชน์ของรัฐบาลและ
 ผู้ทำนานั้นด้วย ถ้าจัดเรื่องลูกจ้างนี้ให้เป็นธรรมเนียมและระเบียบ
 อันดีแล้ว ผู้ที่ไม่มีทางทำมาหากินลงมารับจ้างเป็นลูกจ้างก็จะได้รับ
 ประโยชน์ทางค่าจ้าง ส่วนการเพาะปลูกนั้นก็จะมีเจริญขึ้น¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กบ. ๓.๑/๑๒ เจ้าพระยา
 วรรณประพัทธ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องขานาจะกู้เงินรัฐบาลและความเห็นที่จะบำรุงนา
 ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๔.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้นำปัญหาเรื่องลูกจ้างเข้าปรึกษาหารือในที่ประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ / กรมหลวงดำรงราชานุภาพได้กราบบังคมทูลถึงสาเหตุที่ลูกจ้างไม่ลงมารับจ้างว่า เป็นเพราะเจ้าของนาไม่ได้ออกจากการเพาะปลูกตามที่คิดไว้ก็คคโคงลูกจ้างต่าง ๆ ลูกจ้างจึงทิ้งการทำนาเสียไปหากินที่อื่นส่วนมากก็ไปเป็นกุลีรถไฟ¹

เมื่อทางรัฐบาลเริ่มบุกเบิกทุ่งหลวงใหม่ ๆ นั้น ได้มีพวกชาวไทยทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือลงมารับจ้างทำนาเป็นจำนวนมาก ต่อมาภายหลังประมาณปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นต้นมา เนื่องจากลูกจ้างถูกนายจ้างโกงบ้าง และบางทีก็ถูกหัวหน้าที่ควบคุมมาโกงบ้าง จึงไม่กล้าอพยพลงมารับจ้างทำนา ทำให้การเพาะปลูกเสื่อมทรามลง ดังที่บริษัทชุกคคลองแลคูนาสยาม ได้กราบเรียนเรื่องนี้ถึงเจ้าพระยาวงษาานุประพัชระว่า

"เมื่อเริ่มชุกคคลองมีคนมาอยู่ ๒ - ๓ ร้อยคน ต่อมาราษฎรตามหัวเมืองพากันอพยพเข้ามา พวกลาวหัวเมืองอพยพมาเป็นกำลังที่ยิ่งใหญ่รถไฟก็สะดวก แลในเวลาโน้นการทำมาหากินในหัวเมืองลาวต่างๆ ก็ลำบาก พวกลาวตั้งทำนาเฉพาะตัว เขาไม่ได้ซื้อขายกัน ทำนาสำหรับบริโภคแลแลกเปลี่ยนกับสิ่งของเท่านั้น แลตั้งทำมาหากินโดยลำบากไม่มีใครพอเลี้ยงชีพ จึงพากันรับจ้างทำนาในทุ่งหลวงคลองรังสิตไปละหลายพันคน---การที่พวกลาวไม่ลงมาทำนานั้น ทำให้การทำนาเสื่อมทรามลง ปัญหาเรื่องการทำนาเสื่อมทรามลงนั้นเป็นโดยพลเมืองในประเทศสยามยังน้อยไม่พอกับจำนวนที่ดินซึ่งมีอยู่การทำนาจึงไปเจริญเป็นหลักถานที่มั่นคงตลอดได้"²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๒ รายงานการประชุมเสนาบดีเรื่องชาวนาจะกู้เงินรัฐบาลและความเห็นที่จะบำรุงนา ๒๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๔.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กบ. ๑/๖ พระปฏิบัติราชประสงค์จัดการบริษัทชุกคคลองแลคูนาสยามเรียนเจ้าพระยาวงษาานุประพัช ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔.

พระยาวิเศษโภชนาได้ไปตรวจการเพาะปลูก ตรวจสอบคลองและทางน้ำ และได้สืบสวนเรื่องลูกจ้างทำนาในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้จัดทำรายงานต่อเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ โดยไต่ถามถึงปัญหาลูกจ้างทำนาว่า

“...ไต่ถามถึงเรื่องลูกจ้างทำนา ราคาที่จ้างกันมี ๓ ชั้น อย่างคน
ชำนาญในการทำนาราคาจ้าง ๑๒๐ บาท อย่างกลาง ๑๐๐ บาท
อย่างต่ำ ๘๕ - ๘๐ - ๗๐ บาท วิธีจ้างไม่มีบริคณห์สัญญาเป็นลาย
ลักษณ์อักษรอันใดตกลงควยปาก บางคนก็ว่าลูกจ้างหางายไม่มีเงิน
จะให้เขาอีก พวกหนึ่งว่าลูกจ้างหายาก ชาวเขาจึงสอบคนสองพวก
ซึ่งพูดแตกแยกกันนั้น คงได้ความจริงดังนี้ คือพวกที่ว่าลูกจ้างหางายนั้น
คนพวกนั้นก็พูดเป็นสัญญาแท้แนแท้ใจ จะทำนาได้เขามากเขาน้อย
หรือไม่ได้เขาเลยก็ดี ผู้จ้างให้ค่าจ้างเต็มไม่มีลด พวกที่ว่าลูกจ้าง
หายากนั้นไม่ถือคำพูดเป็นสัญญาใดแท้ ปีใดได้เขามากให้ค่าจ้างเต็ม
ปีใดได้เขาน้อยหรือไม่ได้เลย เป็นต้นว่าเขาเสียควยนำทวมเสียควย
นำแห้งก็ลดค่าจ้างลงครึ่งตัวบ้าง บางที่จ้าง ๑๐๐ บาทให้เพียง ๓๐
- ๒๐ - ๑๕ บาทบาง ฝ่ายลูกจ้างมีความระอาใจจึงไม่คอยรับจ้าง
การเป็นดังนี้”¹

ปัญหาเรื่องการขาดแรงงานและกำลังคนนี้นับว่าเป็นปัญหาสำคัญในการบุกเบิกที่
รกร้างว่างเปล่าของไทยมาช้านาน รัฐบาลในยุคนั้นพยายามจะแก้ปัญหานี้โดยการชักชวน
และสนับสนุนให้คนไทยทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือลงมารับจ้างทำนาในภาคกลาง ในปี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕/๑ หมายเลข กษ. ๔๑.๑/๒๑๔
พระยาวิเศษโภชนาข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพ เวียนปลัดทูลฉลองเสนาบดีกระทรวงนครบาล
๑๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔.

พ.ศ. ๒๔๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศยกเว้นให้ลูกจ้างที่มา
จากภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางไม่ต้องเข้ารับราชการทหารโดย
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดร
และอีสานทำหนังสือให้ราษฎรพลเมืองที่ลงมารับจ้างเป็นลูกจ้างเพื่อจะได้รับการยกเว้นไม่ต้อง
ถูกเกณฑ์เป็นทหาร ตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทรศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๔)^๑

แรงงานชาวอีสานที่ลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางในครั้งนั้นนับว่ามีส่วนช่วยในการ
ปรับปรุงการเกษตรได้มาก เพราะเจ้าของนาหรือนายจ้างจะสามารถทำนาได้มากขึ้น การที่แรง
งานชาวอีสานลงมารับจ้างทำนาในภาคกลางในครั้งนั้นได้แสดงให้เห็นว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ในครั้งนั้นยังไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องใจแรงงำนมากนัก การเพาะปลูกต่าง ๆ ก็ยังไม่ได้อำ
กันมากเพราะสภาพท้องที่ไม่อำนวยและเมื่อใดผลผลิตแล้วก็ลำบากในการขนไปสู่ตลาด เพื่อไม่
สามารถที่จะหาตลาดได้ ก็มีการเพาะปลูกแต่พอใช้บริโภคในท้องถิ่นเท่านั้น แรงงานที่มีอยู่มาก
นั้นก็อพยพย้ายมารับจ้างทำมาหากินในภาคกลาง ดังนั้นจึงอาจจะสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลง
ทางเศรษฐกิจในครั้งนั้น เป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดการโยกย้ายแรงงานจากทางภาคตะวันออกเฉียง
เหนือมาสู่ภาคกลาง ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ยังคงเป็นมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

๔. ปัญหาเรื่องแนวคิดที่ไม่ถูกต้องของข้าราชการและราษฎรเกี่ยวกับการบำรุง ส่งเสริมการเกษตร

ปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งในการปรับปรุงการเกษตรในสมัยนั้นก็คือ การที่ข้าราชการ
และราษฎรยังไม่เข้าใจความมุ่งหมายของการบำรุงส่งเสริมการเกษตรโดยการจัดการประกวด
ต่าง ๆ ข้าราชการและราษฎรส่วนมากเข้าใจว่าเป็นการเอาของมาอวดกันเท่านั้นยังไม่เข้าใจ

✓^๑ "ประกาศยกเว้นชาวมณฑลอุดรและอีสานซึ่งลงมารับจ้างทำนาและารอื่น ๆ ตาม
พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทรศก ๑๒๔" เทศาภิบาล เล่ม ๒๕
(๑๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๗) หน้า ๙๔๔.

ถึงผลทางเศรษฐกิจ ปัญหาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชกระแสคำสั่งถึงเจ้าพระยาวางนาประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการถึงเรื่องการประกวดพันธุ์ข้าวของกระทรวงเกษตรราธิการว่า

“ส่วนทางที่กระทรวงเกษตรราธิการนั้น (การประกวดพันธุ์ข้าว - ผู้เขียน) ถูกต้องอยู่แล้ว ชั้นแรกนี้เห็นจะไม่สู้โดยลู่เท่าใด ไฉนพยายามที่จะชักชวนให้ผู้คนคิดอ่านเอาชวกร มากำหนดไว้ในใจว่าในไทยเราเข้าใจนิคมมากทางที่เข้าใจนิคมมากนั้นคือเขตนี้นี้ ขี้บ่ซื้อค่าที่เรียกว่าประกวดแล้ว หมายความว่าหาของที่แปลก ๆ ซึ่งไม่มีของใคร มาอวดว่าใครมีแปลกกว่าเพื่อน ยิ่งหาหากมีแต่สิ่งเดียวกันดี หลงไปทางลักษณะอวดเครื่องลายครามนั้น ทางหนึ่ง

ยังมีอีกทางหนึ่งนั้นเข้าใจว่าทำอะไรมาอวดกัน ทั้งออกตั้งใจทำสิ่งซึ่งจะมาอวดกันจนสิ้นสติปัญญาความคิด เพื่อจะให้ดีแล้วมาได้เหรียญรางวัล ๆ ที่ได้ไปนั้นราวกับว่าจะไปอวดไว้ เสนออย่างสิ่งหัตถ์คาบแก้ว เพื่อยกยอออกให้ใครดู เขาจะโคชมว่าดี ไม่ได้หวังประโยชน์อะไร ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น

ความเข้าใจผิดของคนในตัวอย่างที่ชักมาให้ทั้งสองอย่างนี้เกิดจากไม่มีความรู้ลงไปตามทางที่เคยเล่น ๆ ไม่รู้จักคำอีกคอนนอมิคเลยทั้งชาติ การประกวดเช่นนี้ไม่มีคุณทั้งกระทรวงและผู้ให้นำของมาประกวดแลเห็นการไม่ยั่งยืนใดเท่าใด พอได้เหรียญไปอวดเล่นสมประสงค์แล้วก็สิ้นความอุตสาหะ

ถึงเป็นข้อสำคัญที่อยากจะเตือนกระทรวงเกษตรให้คิดอ่านประกาศเล่าโลมชักนำ ให้ผู้ให้นำสิ่งของมาประกวดเข้าใจผลแท้จริง ซึ่งจะได้รับจากการประกวดนั้นเช่นกัน จะมีผู้นำประสูติตัวที่เลี้ยงคืออันพันธุกรรมแลเป็นเนื้อไม้ติดโรคมาแสดงให้ปรากฏ เมื่อใดรางวัลผู้รู้ตัดสินแล้ว

อย่าให้มันคิดแต่เพียงว่าใครเตรียมแล้วก็เลิกพยายาม ต้องหมายถึง
ชีวิตเรานั้นจำเป็นว่าเราเป็นประโยชน์ ตามวิธีที่ตัดสินว่าดีแล้วนั้น
ผลประโยชน์ที่แท้จริงจึงจะมีแก่ผู้ทำของมาประกวด แลเป็นประโยชน์
แก่รัฐบาลที่ให้มีเกิดอาหารอันดีขึ้นลบล้างเลิกอาหารอย่างไม่ดี เช่น
โกยอมเหล้าแถมกระดูก ซึ่งไม่แต่เปลืองเงินก็ยังไม่เกิดกำลังวังชา
และไม่เป็นอุปการแก่ชีวิตและความสุขค่ากลวามานี้เหมือนราวกับว่า
สอน ก. ช. น. โม กระหวงเกษตร ที่จริงไม่คิดจะสอนกระหวง
เกษตร แต่อยากจะทำกระหวงเกษตรว่า คนเรานั้นถึงแม้จะมี
บรรดาศักดิ์ใหญ่โตตามีสติปัญญาประการใด น้อยคนนักที่จะเข้าใจใน
คำอิคอนนอมิคเช่นนี้ ถ้าตั้งใจเรียกเอามาสอนตรง ๆ ใครจะเอา
ใจใส่ ถ้าออกจะโกรธ ๆ คุ้มไหวไปว่าเป็นการสั่งสอนเหมือนเด็ก
แต่มีหนทางที่จะสอนกันไคอย่างหนึ่ง เมื่อกล่าวไว้ในที่ใด ๆ ใหญ่ซึ่ง
ไม่รู้จะไปพบเขาเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้ง แลได้คิดอ่านตอบบางเล็กน้อย
คราวนี้สันนิษฐานในใจว่าตัวคิดขึ้นไคด้วยสติปัญญาตัวเอง แลเอา
ไปคิดแลทำด้วยความไม่รังเกียจ อธิบายชักนำคนไทยให้เค้นสู่ความรู
มีอยู่เช่นนี้ ถ้ากระหวงเกษตรจะพยายามทำคำอธิบายอย่างเรียกว่า
ประกาศ จะเรียกว่าคำชี้แจงความประสงค์แห่งการประกวดอันจะ
หมายผลอย่างไร ซึ่งกระหวงจัดการครั้งนี้เป็นคำอธิบายเหมือนกับ
ว่ากระหวงจดไว้เองว่าเอาเช่นนั้น ๆ แต่พิมพ์ออกไปให้คนรู้เช่นนั้น
เห็นจะได้ผลดี ในที่แรกนี้คงจะไม่มีใครเตรียมทัน ปีหลัง ๆ ไปถ้า
คอยก่อนให้ดี บางทีจะได้ประโยชน์จริงขึ้นทุกปี การประกวดเช่นนี้จึง
จะเป็นผลอันสำเร็จไคจริง" 1

✓ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข บ ๓.๑/๑๑ พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๘.

จากพระราชกระแสดำรัสดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงห่วงใยเรื่องนี้มาก ในการจัดการประกวดต่าง ๆ นั้น พระองค์ทรงเตือนกระทรวงเกษตรฯ ให้การอย่าได้คิดเพียงแต่การเอาสิ่งของไปประกวดประชันกันแข่งกันเท่านั้น ควรจะได้คำนึงถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

๓. ผลของการปรับปรุงการเกษตร

๑. การพัฒนาการเกษตรของประเทศไทย

ก. ผลของการปรับปรุงการเกษตรต่อเศรษฐกิจของประเทศ

ในการปรับปรุงการเกษตรของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงแม้ว่าจะไม่ได้มีการปรับปรุงเทคโนโลยีของการผลิตคือการปรับปรุงวิธีการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นก็ตาม แต่การปรับปรุงต่าง ๆ ซึ่งได้เริ่มขึ้นในสมัยนั้น เช่น การจัดออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน การชดเชยค่าทำนาแบบและประตูน้ำ การบำรุงส่งเสริมการเพาะปลูกโดยจัดให้มีการประกวดและแสดงพันธุ์ข้าวเป็นต้นนั้น ก็มีผลกระตุ้นทำให้คนสนใจการทำนา สนใจอยากได้ที่ดินและอยากจะทำนาเป็นต้นนั้น ก็มีผลกระตุ้นทำให้เกิดประโยชน์ ดังเราจะเห็นได้ว่าตั้งแต่ระยะนั้นเป็นต้นมา พื้นที่ที่ใช้ทำการเพาะปลูกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในส่วนภาคกลางและภาคอื่น ๆ

การทำนาได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนโดยใช้ทุนรอนและลูกจ้างมากขึ้น ผู้ที่มีทุนรอนและมีแรงงานสามารถที่จะทำการเกษตรบนที่ดินผืนใหญ่ได้ ทำให้มีผู้จับจองที่ดินไว้เป็นจำนวนมาก ดังที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพเคยรับสั่งในที่ประชุมเสนาบดีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่า

"การทำนาแต่โบราณคนละอย่างกับเดี๋ยวนี้ แต่ก่อนนั้นหาที่ดินพอจุนแรงคนทำ ๑๐ ไร่ ๑๕ ไร่ก็พอ ปลูกทำอะไรขึ้นพอได้ผลเก็บขายเขากินไปวันหนึ่ง ๆ ก็สบาย ไม่ต้องกังวลอะไรอีก วิธีทำมาหากินอย่างใหม่นี้ผู้ทำก็มีทุนรอนมาก บางทีเขาทุนกันหลาย ๆ คน ตั้งเป็นบริษัทขึ้น การที่ทำก็ไปจ้างคนมาเพาะกรอกรั่วคนสองคนดังแต่ก่อน ใช้ลูกจ้างทุ่มเท

ทำให้เป็นการใหญ่โตที่สุด การทำนาในทุ่งหลวงก็มีอย่างนี้และนับวันจะมีมากขึ้นทุกที ความต้องการของคนพวกนี้ ต้องการที่ดินให้มาก--- ทุกวันนี้รัฐบาลต้องการเงิน---เป็นอันยุติว่ารัฐบาลต้องอุดหนุนให้มีผู้ทำการเพาะปลูกมากที่สุดที่จะมีได้ การเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นอกจากทำนาคูย ปัญหาเรื่องที่ดินนั้นก็คือ มีคนโลภมากมีกำลังพอจะทำได้ ๕๐๐ ไร่ แต่จับจองที่ดินไว้ถึง ๔๐๐๐ ไร่ ผู้ที่มาทีหลังก็ทำไม่ได้ บางคนที่ถางที่ไว้พอเป็นกรรมสิทธิ์แล้วก็ไม่ทำการเพาะปลูก ผู้ที่คิดทำไม่กล้าลงทุนทำ"¹

เมื่อราวนาและผู้มีทุนรอนได้หันมาจับจองที่ดินและลงทุนทำนาเพิ่มมากขึ้นก็ทำให้รัฐบาลเก็บเงินค่าที่ดินได้เพิ่มมากขึ้น และผลิตข้าวได้เพิ่มมากขึ้นด้วย และทำให้ชาวกลายเป็นสินค้าที่มีความสำคัญมากที่สุดของประเทศ ดังจะเห็นได้จากตัวเลขในตารางต่อไปนี้

✓¹ "กฎหมายที่ดิน" เทศาภิบาล เล่ม ๔ (๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖) หน้า ๒๒.

✓ ตาราง ๑๒ เปรียบเทียบราคาสินค้าขาออกทั้งหมดกับราคาสินค้าขาที่ส่งออกไปขายต่างประเทศ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๖๒

พ.ศ.	ราคาสินค้าขาออกทั้งหมด เป็นบาท	ราคาขาที่ส่งออกไปขาย ต่างประเทศเป็นบาท
๒๔๔๔	๙๕,๕๓๖,๙๒๙	๕๙,๐๘๙,๖๙๐
๒๔๔๕	๘๙,๔๐๑,๘๘๙	๕๓,๐๐๑,๒๓๖
๒๔๔๖	๙๔,๔๖๔,๔๑๙	๕๕,๙๖๓,๘๕๒
๒๔๔๗	๑๐๑,๓๘๖,๔๕๖	๙๙,๒๐๓,๔๒๔
๒๔๔๘	๑๐๓,๑๓๐,๖๙๙	๙๙,๘๑๒,๐๖๑
๒๔๔๙	๑๑๐,๖๐๐,๘๕๒	๘๔,๙๑๖,๘๔๘
๒๔๕๐	๙๙,๙๓๔,๖๑๒	๙๕,๕๘๑,๔๕๐
๒๔๕๑	๑๐๐,๙๕๙,๓๓๒	๙๙,๓๙๔,๙๖๓
๒๔๕๒	๑๐๒,๕๙๐,๔๓๔	๘๕,๐๙๘,๕๘๕
๒๔๕๓	๑๐๘,๙๐๙,๘๒๑	๙๑,๐๖๐,๘๙๙
๒๔๕๔	๘๔,๖๓๓,๖๑๓	๖๕,๘๔๐,๒๖๕
๒๔๕๕	๘๑,๙๙๐,๕๖๑	๖๕,๓๒๐,๔๒๓
๒๔๕๖	๑๑๕,๕๒๐,๓๓๓	๙๘,๖๙๙,๑๕๕
๒๔๕๗	๑๐๑,๖๔๓,๓๒๔	๘๕,๓๘๖,๕๙๒
๒๔๕๘	๑๐๕,๙๙๕,๒๑๒	๘๙,๙๐๒,๒๙๐
๒๔๕๙	๑๒๑,๔๘๓,๙๙๕	๙๙,๙๖๕,๓๑๒
๒๔๖๐	๑๒๓,๙๙๕,๐๘๘	๙๙,๘๖๑,๖๕๘
๒๔๖๑	๑๖๒,๐๓๑,๔๓๐	๑๓๒,๐๙๖,๓๘๕
๒๔๖๒	๑๗๙,๓๐๐,๙๕๙	๑๒๓,๐๘๒,๖๙๘

ที่มา : สำนักงานกรมธุรกิจการค้า กระทรวงการคลัง Foreign Trade and Navigation of Port of Bangkok. (year 1901 - 1920).

แสดงให้เห็นว่าข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่ไทยส่งออกไปขายต่างประเทศ ปริมาณข้าว ที่ไทยส่งออกไปขายต่างประเทศนั้น เพิ่มขึ้นไม่แน่นอนบางปีมากบางปีก็น้อย ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะการทำนาของไทยยังอาศัยสภาวะธรรมชาติอยู่มาก ถ้าปีใดมีภัยพิบัติ เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม หรือเกิดศัตรูข้าวขึ้น ย่อมกระทบกระเทือนต่อผลผลิตข้าวได้

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นผลผลิตข้าวของไทย ผลิตได้น้อยกว่าประเทศพม่าและอินโดจีนของฝรั่งเศส ประเทศพม่าผลิตข้าวได้มากกว่าไทยถึง ๓ เท่า ส่วนอินโดจีนของฝรั่งเศสนั้นผลิตได้มากกว่าไทยประมาณเท่าครึ่งหรือ ๒ เท่า การเพาะปลูกในสองประเทศนี้ นอกจากการทำนาแล้วก็มี การเพาะปลูกพืชอื่น ๆ ด้วย แต่ในประเทศไทยนั้น การเพาะปลูกที่สำคัญคงมีแต่การทำนาเท่านั้น¹

การเพิ่มขึ้นของปริมาณและราคาสินค้าทางเกษตรที่ไทยส่งออกไปขายต่างประเทศ ในสมัยนั้นเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของเนื้อที่ที่ใช้ทำนาและแรงงาน ที่ใช้ทำการเพาะปลูกเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อนอันเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร และมีคนอพยพลงมาทำนาในภาคกลาง มากขึ้น ส่วนการปรับปรุงเทคนิคการเพาะปลูก (Development) นั้นยังไม่มีผลต่อการเพิ่มขึ้นของปริมาณและราคาของสินค้าออกทางการเกษตรแต่อย่างใด² ทั้งนี้เป็นเพราะรัฐบาลมีความสนใจน้อยเกี่ยวกับสภาวะที่ไม่แจ่มใสของการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของประเทศและมีได้กระทำการใดที่สำคัญเพื่อปรับปรุงเทคนิคการผลิตและเพื่อกระจายเศรษฐกิจให้รวมไปถึงการผลิตทางอุตสาหกรรม

✓¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กบ. ๑/๖ มุมมองแรม
ด้านการแก้ไขการทำนาที่เสื่อมทรามให้กลับเจริญดีขึ้นของเจ้าพระยาวงษาอนประพัทธ์ ร.ศ.

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย หน้า ๒๐.

ถึงแม้ว่าในสมัยนั้นสินค้าข้าวจะมีความสำคัญมากขึ้นและส่งออกไปขายต่างประเทศเป็นอันมากก็ตาม แต่ผลประโยชน์ส่วนใหญ่มักอยู่กับพ่อค้าชาวคนกลางที่ซื้อข้าวจากชาวนามาขายให้โรงสี และพ่อค้าชาวที่ส่งข้าวออกไปขายต่างประเทศเสียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนชาวนาและรัฐบาลนั้นได้รับผลประโยชน์เพียงส่วนน้อยกล่าวคือไม่ได้รับผลประโยชน์เท่าที่ควร พวกชาวนานั้นจะถูกกดราคาข้าวและถูกพวกพ่อค้าชาวชักลวิธีต่าง ๆ ให้ชาวนาโคขายข้าวในราคาถูกที่สุด ส่วนทางคานรัฐบาลนั้นได้รับผลประโยชน์น้อย เพราะรัฐบาลจะเก็บภาษีสินค้าขาออกได้ไม่เกินร้อยละสามตามสัญญาทางไมตรีและการพาณิชย์ที่ไทยทำกับประเทศต่าง ๆ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้นำเรื่องนี้เข้าประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้กล่าวขอความเห็นหนึ่งว่า

"---ในเวลานี้พวกโรงสีข้าวต้องการข้าวถึงแก่แย่งชิงกัน ข้าวก็ขึ้นราคา แต่แท้จริงแล้วชาวนาไม่ได้กำไร ผลประโยชน์ตกอยู่กับคนกลางคือพวกที่ซื้อข้าวไปจากชาวนาไปขายให้แกพวกโรงสี และชาวนาเสียเปรียบกว่าในเรื่องเครื่องทวงอีกชั้นหนึ่ง"¹

อีกประการหนึ่งนั้น ถึงแม้ว่าไทยจะมีรายได้จากสินค้าเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก แต่การใช้จ่ายรายได้ที่ได้จากการเกษตรกรรมในสมัยนั้น รายได้ส่วนใหญ่ใช้ไปในการสั่งซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยรวมทั้งทองคำและเพชรพลอย สินค้าประเภททุนและเครื่องจักรแทบไม่มีเลย รายได้ส่วนใหญ่จากการขายข้าวเป็นรายได้ของข้าราชการชั้นสูง พ่อค้าจีนที่ร่ำรวยและนำไปใช้ในการก่อสร้างวัดวาอาราม เงินตราต่างประเทศที่เหลือจากซื้อสินค้าประมาณหนึ่งในสามของสินค้าออกในแต่ละปีตกอยู่กับพ่อค้าจีน พ่อค้าจีนได้ส่งออกไปให้ญาติพี่น้องในประเทศจีน² ซึ่งเป็นการมองในทัศนะของคนปัจจุบันแต่ก็มีส่วนถูกต้องอยู่มาก การเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรในครั้งนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงทางภาคกลางเป็นส่วนใหญ่ ส่วนภาคอื่นนั้นยังไม่มีเปลี่ยนแปลงมากนักดังนั้นรายได้ส่วนใหญ่จากการเกษตรจึงเป็นรายได้ของคนในภาคกลางเกือบทั้งหมด

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๒ รายงานการประชุมเสนาบดี ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔.

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อ.ศ. หน้า ๒๐.

ข. ผลของการปรับปรุงการเกษตรทดสอบสภาพของเกษตรกร

คนไทยที่หันมาประกอบอาชีพทางการเกษตรในสมัยนั้นแบ่งออกได้เป็น ๒ พวก คือ เจ้าของที่ดินกับผู้เช่า เจ้าของที่ดินส่วนมากเป็นผู้มีทุนทรัพย์ที่ร่ำรวยหรือเป็นผู้มีอำนาจมีอิทธิพลซึ่งจะจับจองที่ดินไว้หรือซื้อที่ดินไว้เป็นจำนวนมากเพื่อขายเอากำไรบ้างเพื่อให้ชาวนาเช่าทำบ้างหรือเพื่อทำเองโดยให้แรงงานของลูกจ้างและบ่าวไพร่ แต่ถึงอย่างไรก็ตามชาวนาไทยสมัยก่อนขึ้นชื่อว่าเจ้าของที่นาเองมากกว่าประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศ ปัจจุบันนี้มากลายเป็นปัญหาที่นักวิพากษ์ เพราะชาวนาเปลี่ยนสภาพจากการมีที่ดินของตนเองเป็นการเช่าทำ

กระทรวงเกษตรธิการได้จัดให้มีการประชุมชาวนาครั้งแรกของประเทศไทย¹ โดยได้เชิญเจ้าของนาและชาวนาที่ตั้งทำนาอยู่ในบริเวณทุ่งหลวงคลองรังสิตมาประชุมที่กระทรวงเกษตรธิการเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ในการประชุมครั้งนั้นมีข้อที่น่าสนใจเกี่ยวกับผู้ที่มาประชุมโดยมากเป็นขุนนางข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์บ้าง คนจีนบ้าง แขนงบ้าง และฝรั่งบ้าง ราษฎรชาวนาซึ่งคนไทยมีเข้าร่วมประชุมด้วยเป็นจำนวนน้อยมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพวกขุนนางข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ คนจีน แขนง ฝรั่ง เหล่านี้เป็นผู้มีอิทธิพลต่อการทำการเกษตรในบริเวณทุ่งหลวงคลองรังสิตมาก และแสดงให้เห็นว่าผู้นำในการปรับปรุงนั้นเริ่มมาจากชนชั้นปกครอง ในการประชุมครั้งนั้นพระเกษตรรักษาเจ้าของนากคนหนึ่งกล่าวว่า "ในทุ่งหลวงนี้มีนาหลายหมื่นไร่ แต่เป็นนาของผู้มีทุนโดยมากและผู้ที่ไม่มื้ทุนก็มาเอาไครยเช่าทำ เจ้าของนาไม่ไครยทำนาเองทั้งหมด ~~ต้องเอาไครยเช่าทำ~~ ~~เจ้าของนาไม่ไครยทำนาเองทั้งหมด~~ ต้องเอาไครยแรงราษฎรเช่ารับไปทำ"² ดังนั้นเราจึงจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตชาวนาหรือเกษตรกรไทยในปัจจุบันนี้ไม่มีที่ดินเป็นของ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๖/๑๒ เจ้าพระยาวงษาอุปราชประพัทธ์กรมบังคับมหาดไทยรัชกาลที่ ๕ รายงานการประชุมชาวนาครั้งแรก ๒๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๙.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๖/๑๑ หม่อมราชวงศ์สวพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยาถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๑๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๕.

ตนเองนั้นไม่ใช่ของใหม่เพิ่งเกิดขึ้น แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วชานาบางครอบครัวถึงกับไม่เคยมีที่ดินเป็นของตนเองเลย คงเขาเช่าทำตลอดมา

หม่อมราชวงศ์สุพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ผู้จัดการบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม ได้กล่าวถึงเรื่องที่ผู้ถือหุ้นพัวพันในกรุงเทพได้สนใจออกไปซื้อที่ดินกันมาก ภายหลังที่บริษัทชุกคลองแลคูนาสยามได้ชุกคลองต่าง ๆ ขึ้นแล้ววา

“---ผู้ถือหุ้นพัวพันได้ระโยชน์มากในการซื้อที่ดินของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามโดยออกหุ้นไร่ละ ๔ บาท ๔ ปีก็ไ้ทุนคืน มีกำไรที่ดินไว้จึงได้พากันมาลงชื่อตรอกตอบบริษัท จนบริษัทไม่มีที่ดินที่จะจำหน่ายให้ตามต้องการ ต้องรับซื้อคืนกันโดยราคาสูงกว่าบริษัทตั้งแต่ไร่ละ ๒ บาท ถึง ๒๔ บาท ในกรุงเทพเกือบจะหายไ้เป็นนักษไปหมด ที่สุดยังไม่ได้เห็นที่นาเลยก็รับซื้อกันโดยราคาอย่างสูงตามที่ตนได้เชื่อถือนั้น”¹

เมื่อชาวไ้กลายเป็นสินค้าสำคัญของประเทศ ที่ดินมีความสำคัญทางเศรษฐกิจมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ประชาชนก็ไ้หันมาทำการปลูกข้าวเพื่อส่งไปขายทางประเทศเป็นสินค้า ทำให้เกษตรกรมีรายไ้ดีขึ้นบางถึงแม้ว่าจะไม่ถึงขั้นร่ำรวย แต่ก็มีบางพอจะจับจ่ายใช้สอยเล็ก ๆ น้อย

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ชาวนาที่ทำนาอยู่ในบริเวณทุ่งหลวงคลองรังสิต จำนวนสามร้อยกว่าคนไ้ทำหนังสือเรียนเจ้าพระยาร่วงนาคูประพัทธ์เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ โดยชี้ให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ของพวกเกษตรกรและสภาพความเป็นอยู่ของเจ้าของที่ดิน ความตอนหนึ่งว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๑ หม่อมราชวงศ์สุพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๑๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๕.

๔ "การขุดคลองในระยะแรกทำการเพาะปลูกได้ผลดี ราคาเข้าก็ได้
 ราคาสูง จึงมีคนแตกดินมาตั้งทำนาเป็นจำนวนมาก จนเป็นเมือง
 มินบุรีและธัญบุรี พวกลงทุนซื้อที่ดินมี ๒ พวก คือพวกที่ซื้อไว้อย่า
 เอาใจใส่บำรุงดิน กับพวกที่คิดปลูกชีวิตไว้กับการทำนา ผู้ซื้อที่ดินไว้
 เพื่อขายนั้นมีประโยชน์มากหากว่าไรไ้คนละตั้งพันชั่งก็มีจึงเลื่องลือกัน
 ว่า ผู้ที่มาในทุ่งหลวงบุรีเณรคลองรังสิตมั่งมีเป็นเศรษฐีกันโดยมาก
 แต่แท้จริงผู้ซื้อที่ดินไว้โดยคิดจะบำรุงที่ดินสำหรับเลี้ยงชีพโดยมาก
 ไม่ได้รับประโยชน์ตามที่เลื่องลือ บางคนก็ขี้ขลาดมาลงทุนซื้อที่ดินถึง
 กับลมจมน้ำ¹

เกมตรกรีนครั้งนี้บางส่วนไม่ที่ดินเป็นของตนเองต้องเช่าเจ้าของที่ดินทำและ
 เจ้าของที่ดินส่วนมากเป็นชนมคีนผู้มีทรัพย์ในกรุงเทพฯ เมื่อบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดคลอง
 เสรีใหม่ ๆ นั้น การทำนาได้ผลดีเจ้าของนาเอาใจชานา เพื่อให้ไปบุกเบิกที่ป่าพองอยู่นั้น
 ใหญ่กลายเป็นไรนา ที่ใดที่เป็นไรนาแล้วก็ให้เขาไร่ละ ๑ บาทบาง ๒ บาทบาง และส่วนคานา
 นั้นผู้เช่าต้องรับภาระเสียแทนเจ้าของที่ดินด้วย เจ้าของที่ดินไม่ต้องเสียค่าใด ๆ ให้แก่รัฐบาล
 ภาระทั้งหมดตกอยู่กับเกษตรกรผู้เช่าทำนา การเช่าไร่ละ ๑ บาท หรือ ๒ บาท ในครั้งนั้น
 ถือว่าเป็นค่าเช่าที่ค่อนข้างจะแพง เพราะราคาที่ดินที่เจ้าของที่ดินซื้อไว้ราคาอย่างสูงไร่ละ ๒
 บาทเท่านั้น ถ้าให้เขาไร่ละ ๒ บาท ชั่วระยะเพียง ๒ ปี หรือ ๓ ปี เท่านั้นเจ้าของที่ดินก็จะ
 ได้เงินที่ลงทุนไว้นั้นคืน และมีที่คิดเป็นกำไรทั้งที่ดินนั้นก็มีราคาแพงขึ้นอีกด้วย

ในการเรียกค่าเช่านี้ในระยะแรก ๆ เจ้าของนาจะเรียกค่าเช่าค่อนข้างถูกบาง
 แต่เมื่อเจ้าของนาเห็นว่าชาวนาที่เช่านี้ตั้งหลักฐานยากแก่การรื้อถอนแล้ว จึงเรียกตัวไปทำสัญญา
 ผู้เช่าไม่มีหนทางจะหลีกเลี่ยงได้ก่อนุโลมตาม ไม่มีขอลดหย่อนค่าเช่าแม้จะทำไ้ผลหรือไม่ก็ตาม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๒ ชาวนา
 และเจ้าของนาเรียนเจ้าพระยาวางษานุประพัช ๒๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔.

เจ้าของที่ดินก็เรียกค่าเช่าขึ้นสูงถึงไร่ละ ๔ บาทก็มี¹ ปัญหาเรื่องค่าเช่าแพงและไม่มีการลดหย่อนนั้นนับว่าเป็นปัญหาที่ทำให้ความเดือดร้อนให้แก่ชาวนา ดังที่ชาวลวงสรวงพากร ๓ คน* ได้ทำรายงานกราบทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ว่า

“--ปัญหาเรื่องค่าเช่าทำให้ชาวนาเดือดร้อนมาก ค่าเช่ารายแรงมากกว่าค่านาหลายเท่า และต้องเสียเป็นจำนวนเงินตายตัวด้วย เช่นขอรับเช่ามาทำ ๑๐๐ ไร่ อัตราค่าเช่าไร่ละ ๔ บาท เป็นเงิน ๔๐๐ บาท แต่มีอุปทวเหตุทำนาได้ผลเพียง ๒๐ - ๓๐ ไร่ทั้งนี้ เงินที่ขายข้าวได้ก็ไม่พอที่จะเสียค่าลูกจ้างและค่าใช้จ่ายอยู่แล้ว จะมีเงินที่ไหนมาชำระค่าเช่า ๔๐๐ บาท ส่วนค่านาที่ควรจะต้องเสียเพียง ๒๐ - ๓๐ บาทนั้น พอจะเบียดป้ายหาชักมาเสียได้โดยแบ้งเงินแต่เล็กน้อย”²

นอกจากชาวนาจะต้องรับภาระในการเสียค่าเช่าที่แพงและต้องเสียค่าที่ดินแทนเจ้าของนาแล้ว เมื่อจะขายพืชผลชาวนาเหล่านี้ก็ถูกพ่อค้าเอารัดเอาเปรียบและจำเป็นจะต้องขายข้าวในราคาที่ถูกลงกว่าปกติ เจ้าพระยาวงษาอนุประพิทธ์ได้กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกรในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ไว้ว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๓.๑/๑๑ รายงานชาวลวง ๓ คนกราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๕.

* พระวิสุทธิกษัตริย์ พระเสนาบดีพิทักษ์ พระวิสุทธิกษัตริย์

² ค.

“ในเวลาที่ไม่ตกไม่บริบูรณ์การทํานาก็ไม่ได้ผล ทั้งราคาข้าวก็ตกต่ำ
กว่าแต่ก่อนด้วย ดังที่เป็นมาแล้วแต่ที่ยังเป็นอยู่ในเวลานี้ แลข้าวยัง
ถูกพ่อค้าที่ไปเที่ยวซื้อข้าวจากราคาซื้ออีกชั้นหนึ่ง ถึงแม้ชาวนาทราบ
อยู่แล้วว่าราคาพ่อค้าชาวรับซื้อนั้นถูกกว่าราคาที่ควรจะได้ก็จำ
เป็นต้องขายเพราะต้องการเงินไปเสียให้แก่เจ้าพนักงานและเจ้า
หน้าที่ตรง ๆ ที่ต้องกู้ยืมมาลงทุนทำนา ส่วนชาวนาที่ไม่มีเงินจะเสีย
การราชการและภาษีอากรต่าง ๆ นั้นก็ต้องถูกเกาะกุมไปกักขังไว้ต้อง
เสียค่าเกาะและค่าธรรมเนียมต่าง ๆ อีก ชาวนาที่ยากจนขัดสนจริงๆ
ที่ไม่สามารถจะไปกู้เงินมาเสียให้ใครก็ต้องถูกยึดทรัพย์สมบัติซึ่งเป็น
กำลังทำมาหากินของชาวนามี โค กระบือ แลนาเป็นต้นขายทอด
ตลาด”¹

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
ได้กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรชาวนาไว้ว่า

“พวกชาวนามีความอดคักขัดสนเหลือเกิน ความเดือดร้อนของพวก
ชาวนาน้อยคนที่จะมีทุนประจำมาก ๆ โดยมากเป็นผู้ทำมาหาเลี้ยงชีพ
พอเลี้ยงอัตภาพ บุตรและครอบครัว เวลาจะลงมือทำนาชาวนายอม
ต้องการทุนหรือหากระบือและพันธุ์ข้าวเป็นคน ผู้ที่ไม่มีทุนรอนพอแก่
การก็ต้องไปกู้ยืมผู้อื่น เจ้าของทุนก็เรียกเอาดอกเบี้ยแรง คนทำนา
เวลาต้องการทุนจำต้องไปลงทุนทำนา ครั้นพอทำนาได้ข้าวเปลือก
แล้วเจ้าของทรัพย์ก็มาเร่งตนเงินกับดอกเบี้ย ไซ้แต่เท่านั้นเจ้าพนักงาน
ก็จะเก็บเงินค่านาในเวลานั้น คนชาวนาไม่มีเงิน มีแต่ข้าวเปลือกจะ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ.๓.๑/๑๑ แม่หม่อมราชวงศ์
การที่จะแก้ไขการทำนาที่เสื่อมพราหม์ให้กลับเจริญดีขึ้นของเจ้าพระยาวิชานุปราชพิทักษ์ ๒๔

ต้องรับขายข้าวเปลือกเอาเงินมาใช้หนี้^๑

พระวิภาควรรณ (แมคคาธิ)^{*} ได้กราบเรียนถึงความยากลำบากของพวกชาวนาที่ออกไปตั้งทำนาว่า มีปัญหาต่าง ๆ มากมายที่จะเป็นภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สิน จะถูกผู้มีบรรดาศักดิ์แย่งที่นาด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ใช้นักเลงบังคับก่อกวนให้เกิดความไม่ปลอดภัย หรือทำโศกตราบจอบที่ที่ดินของชาวนา พวกผู้มีบรรดาศักดิ์มีอำนาจบางคนเลี้ยงพวกนักเลงไว้เป็นนายกองดูแลที่ดินและเก็บค่าเช่า ทำให้ชาวนาได้รับความเดือดร้อนมาก ความตอนหนึ่งพระวิภาควรรณกล่าวว่

"เหตุที่เกิดขึ้นดังนี้ดูเหมือนอย่างแข็งแรง ทำให้ละทิ้งพระราชกำหนดกฎหมายของแผ่นดิน ทั้งหมดความเมตตากรุณาและทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนอย่างที่สุด แลต้องถูกไล่ออกจากที่ทางของตัว ชาวเขาได้เห็นด้วยตาของชาวเขาเองคือมีผู้ราย ๔ คน ถืออาวุธครบมือเข้ามาเข้าไปในฝูงกระบือ และตอนเอาไปเสียหลายกระบือ---ชาวเขากำลังนึกว่าควรที่ชาติเดียวกันจะมีความสงเคราะห์เมตตาสงสารกันให้มากกับผู้ที่เป็ข้าราชการก็จะไม่น่าใจเมตตากรุณาแก่ราษฎรเพราะเป็นชาติเดียวกัน แต่ชาวเขามีความเสียใจว่าดูเหมือนจะไม่เป็นเช่นนั้น แต่การที่เป็นไปดูเหมือนไม่ใช่ธุระของผู้ใดเลย"^๒

๑ เทศาภิบาล เล่ม ๙ (๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔) หน้า ๒๗๔.

* เจ้ากรมทะเบียนที่ดินในขณะนั้น

๒ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๕.๔๓/๒๒ พระวิภาควรรณเรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงษาวิวัฒน์ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔.

ในทศวรรษสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์
ได้ไปตรวจการทำนาและการเพาะปลูกต่าง ๆ ไปสอบถามจากราษฎรชาวบ้าน กำนัน อำเภอบ
คูวาราชการเมือง ตลอดจนเทศบาลในมณฑลกรุงเทพฯ กรุงเทพฯ นครสวรรค์ นครไชยศรี
และปราจีนบุรี แล้วได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสภาพความเป็น
อยู่และสภาพของชาวนาในครั้งนั้นว่า

ราษฎรชาวนาในสมัยนี้มีความคับแค้นเดือดร้อนด้วยเสบียงอาหารมาก
ทั่วไปทุกมณฑลที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจมาแล้วนี้ เพราะเหตุที่ที่แล
มานี้การทำนาอย่างดีที่สุดได้ผลไม่เกินกว่าปานกลาง แต่ที่ได้ผลต่ำ
กว่าแลไม่ได้เลยก็มีมาก เหตุนี้จึงพากันขาดข้าวปลูกลูกผักและไม่มี
เขาจะบริโภคน้ำไป ต้องเที่ยวไปยืมแวงขอและยืมกันกินก็ไม่ได้พอ
เพราะหมดทุนเสียแทบทั่วไป ราษฎรที่อยู่ใกล้ป่าใกล้เขาก็เที่ยวหา
กลอยเข้ามาปนกับเข้บริโภค ที่อยู่ตามท้องทุ่งก็เอาไคร้ปนกับผักบุ้ง
บ้างหาเผือกมันบ้าง ทางที่ตรวจการตลอดมานี้ได้ปะเรือราษฎร
มาก เป็นเรือเที่ยวหาเข้มาบริโภคโดยมาก ที่มีของป่าของคงหรือ
บุกกกลอยเผือกมันก็เอาไปเที่ยวแลกเข้ ก็แลกไม่ได้ เพราะเขาใน
ทุ่งฉางขายหมดเสียแต่ต้นนี้แล้ว ที่เหลือไว้ก็ไม่พอบริโภค ชาวกรุง
เกาก็ออกไปหาเขาทางสุพรรณ ชาวสุพรรณก็มาหาเขาทางกรุงเทพฯ
ส่วนทางมณฑลฝ่ายเหนือซึ่งอยู่ตามริมแม่น้ำไม่มีที่ทำนาก็ขึ้นไปหาเขา
ตามบ้านคอนซึ่งทำนาได้ พวกที่อยู่คอนก็ขาดเข้กินอยู่โดยมากแล้ว
เหมือนกัน เพราะไคร้หายแจกเสียหมด เอาไว้กินแต่พอถึง
เวลาที่หวังจะได้เข้เขาในเทศกาลสารทน์หาได้ไม่ ก็พากันอดเข้
อยู่โดยมากแล้วเหมือนกัน ที่บ้านห้วยกรดในมณฑลนครสวรรค์ เวลานี้
แต่เขาเปลือกก็ขายกันถึงสี่ต่อ ๔ สลึง แลหาซื้อได้ยากแล้ว ชาวที่ลือ
กันว่าอดเข้ตายนั้นก็มีทุกมณฑล แม้แต่ในมณฑลกรุงเทพฯ แขวงเมือง

ชัญญบุรีก็มีหลายรายแล้ว"^๑

เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ได้กราบบังคมทูลถึงสาเหตุที่ราษฎรขัดสนยากจนนั้น
เป็นเพราะ

๙ การที่ราษฎรพากันยากจนขัดสนมากขึ้นทุกที นอกจากที่หำนาไม่ได้
เต็มภาคภูมิ แลเมื่อได้สืบดูการทำมาหากินแลรายได้รายจ่ายของ
ราษฎรดูแล้ว ก็คงได้ความว่าเนื่องมาจากการเงินการพนันแลใช้จ่าย
ฟุ่มเฟือยสุรุยสุรายมากเกินไปกว่ากำลังรายได้ของตน จึงพากันยากจน
เป็นหนี้สินมากขึ้นทุกทีแทบทั่วไป การพนันเช่นถั่วโป้นั้น ถึงแม้ว่าหัวเมือง
ใดมีเรือเมล์แลรถไฟเดินติดต่อกับกรุงเทพฯ ได้แล้ว ราษฎรบ้านนอก
ก็พากันเข้ามาเล่นแทบทั่วไป ไซ้แต่เท่านั้น ในเวลาที่ข้าพระพุทธเจ้า
ไปตรวจราชการซึ่งเป็นเวลาที่เขายากมากแพ่งแลกำลังอดคิขัดสน
เงินทองอยู่ทั่วไปเช่นนี้ ราษฎรชาวบ้านก็ตั้งบ่อนการพนันทุกตำบล
เช่น การเล่นชนไก่ ถักปลา แลฟุ้งเรือ เป็นต้น ราษฎรใครเสียกัน
อย่างน้อยคนละ ๓ บาท ๔ บาท อย่างมากถึง ๑๐ บาท ๓ ตำลึง
ก็มี"^๒

เกี่ยวกับปัญหาการกู้ยืมเงิน การเช่านา และการขายข้าวนั้น เจ้าพระยาวางษานุ
ประพัทธ์ได้กราบบังคมทูลว่า

✓^๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๖ หมายเลข กษ. ๑/๑๒ รายงาน
ตรวจการเพาะปลูกของประเทศสยามของเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ๑๙ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๕๔.

"---เมื่อไม่มีเงินจะจำขายให้ส่วยก็แล้วกัน ทำสัญญาส่งตนแล
คอกเบี้ยเป็นเงินอย่างต่ำถึงซึ่งละ ๑๕ บาท ถ้าสัญญาให้เป็นเขาก็ยัง
เรียกเอามาก ๆ ถ้าคิดเป็นเงินที่จะซื้อขายได้ก็ยิ่งแรงกว่าส่งตนแล
คอกควยเงิน ครั้นได้เข้าในขาเจ้านี้ก็เก็บเอาไปเกือบหมด การ
ขายฝากแลจำนำเรือสวไรนาแลพาหนะเช่น เรือแพ ที่เอาไศรย
ประกอบการทำมาหากินเจริญขึ้นมาก ผู้ที่เอานำไปจำนำหรือขายฝาก
ไว้ซึ่งเวลาทำกินก็ต้องหันเข้าหาคนที่ไคจำนำหรือขายฝากไว้นั้นเอง
ถ้าเป็นนาที่จำนำไว้เจ้านี้ก็เรียกเป็นเช่าหรือเป็นเงินตามที่ตกลงกัน
ถ้าขายฝากไว้ก็เรียกการไถ่เอาผลที่เคยไคค่าเช่าจากนานั้น ส่วน
อัตราค่าเช่าที่เป็นธรรมเนียมตามหัวเมืองมณฑลนั้นแรงยิ่งกว่าในมณฑล
กรุงเทพฯ นานอย่างใดเรียกค่าเช่าที่นาที่จะไคได้เช่า ๑๐ เกวียน
เก็บเป็นค่าเช่าถึง ๔ เกวียน อย่างต่ำ เรียกค่าเช่าถึงเกวียนละ
๑๐ และ ๑๕ สัต ถ้าตกลงไคค่าเช่ากันเป็นเงินก็ต้องส่งเงินค่าเช่า
ล่วงหน้าก่อนที่จะไคได้ในนา ผู้ที่เช่านา เขาทำเช่นนี้ยอมจะเป็นผู้
ไถ่ทรัพย์สินอยู่โดยมากก็ต้องไปไคเขามาให้ ถ้าปีใดทำนาไม่ไคผลหนี้สิน
ก็ยิ่งนุ่งนังทับถมมากขึ้น หรือถ้าทำนาไคผลบางเมื่อไรหนี้แล้วก็เกือบ
ไม่ปีเข้าเหลือไว้บริโภค ผู้ที่มีทรัพย์สินให้กู้ยืมหรือผู้ที่ไปเที่ยวคกเขา
(คือให้ยืมเงินล่วงหน้าแล้วสัญญาจะไคเขาแทนเงิน) เหล่านี้ มัก
เป็นพวกจีนพอกค่าเช่าโดยมาก เพราะเป็นคนรู้จักเขม็ดเขมเงินทอง
แล้วจักคิดตนหุบกำไร/นาแควสะแกตรัง (เมืองอุไทย) แมแต่ชาวนา
ที่อยู่ตามบ้านคอนก็มีผู้ลงมากู้ยืมแลจำนำที่นาแก่พอกค่าเช่ามาก จีนคน
หนึ่งมีนากับคนละมาก ให้เขาเรียกคานาตามธรรมเนียมและอัตราที่
การบั้งคมทูลพระกรุณาแล้ว

ส่วนการซื้อขายเขานั้นเล่า ตามท่าทาง ๆ ที่เขานำคอนตกลง
มาถึง จีนก็เป็นเจ้าของหาผูกขาดเสียหมด จะนำเขาลงมาซื้อขาย

แก่เรือพอลาเข้าเองไม่ได้ ตั้งชุมนุมกันอยู่ในนาหรือในป่าคอคกลง
ราคากันแล้วจึงอนุญาตให้นำเกวียนลงมายังท่าเรือได้ เพราะเหตุ
บางอย่างที่ไคกราบมังคมทูลพระกรุณามานี้ คนไทยชวานาจึงพากัน
เป็นหนี้สินยากจนลงทุกที"¹

วิธีการขายชวานาในครั้งนั้นพวกพอลาจีนเป็นคนผูกขาดตลาดกาชวานา ถึงแม้ว่าชวานา
จะเป็นผู้ผลิตชวานา แต่ชวานาเองก็ไม่ได้เป็นผู้กำหนดราคาชวานาที่จะขาย การค้าขายเป็นไปใน
ลักษณะผูกขาดในหมู่พอลาจีนไม่มีการแข่งขันกัน ระบบการค้าแบบนี้ทำให้เกษตรกรเป็นฝ่ายที่
เสียเปรียบเรื่อยมา

ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่า สภาพการเกษตรและสถานการณ์ของเกษตรกรเมื่อสิ้น
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงเป็นลักษณะแบบเดียวกับเมื่อต้นรัชกาล
การเกษตรยังไม่ได้สนใจปรับปรุงทางเทคนิคการเพาะปลูก และสถานการณ์ของเกษตรกรก็ไม่ได้
รับการเอาใจใส่ปรับปรุงแก้ไขเท่าที่ควร แรงกระแทกจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัย
นั้นทำให้เกษตรกรเริ่มมีปัญหาเรื่องหนี้สินและการสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดิน ผู้เขียนเห็นว่าหากจะ
พิจารณาจากการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตรและปริมาณและราคาชวานาที่ส่งออกไปขายต่าง
ประเทศได้เพิ่มมากขึ้น ตามที่ไคกล่าวมาแล้วสมัยนี้ก็จะอาจจะเรียกได้ว่า เป็น "สมัยทองของ
ชวานาไทย" แต่ถ้าหากจะพิจารณารายได้ที่ได้จากการขายชวานานั้น ชวานาหรือเกษตรกรได้
รับเพียงส่วนน้อยและช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้เป็นจุดเริ่มปัญหาต่าง ๆ บางประการของชวานา
หรือเกษตรกรแล้ว การที่จะเรียกว่าสมัยนี้เป็นสมัยทองของชวานาไทยนั้นก็คงจะไม่ถูกต้องนัก

ผู้เขียนรู้สึกเสียใจที่รัฐบาลในครั้งนั้นไม่สามารถจะปรับปรุงการเกษตรในโครงการ
ที่สำคัญ ๆ ได้ในครั้งนั้น ถ้าหากรัฐบาลสามารถเอาใจใส่ปรับปรุงการเกษตรอย่างจริงจังมาตั้งแต่
สมัยนั้นแล้ว และในสมัยหลังก็ดำเนินงานสืบต่อมา ผู้เขียนเชื่อว่าสถานการณ์ของเกษตรกรแลสภาพ
ทางเศรษฐกิจของไทยในสมัยนั้นและสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้คงจะมีสภาพที่มั่นคงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่
ขณะนี้มาก.

บทที่ ๔

บทสรุป

✓ ระบบการเกษตรของไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นระบบการเกษตรในระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้ (Self - sufficiency) ซึ่งมีการผลิตทางการเกษตรเพื่อให้เพียงพอบริโภคและเก็บสะสมไว้ใช้ภายในประเทศเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ยังไม่เกิดความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงเทคนิคและวิธีการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิต เกษตรกรยังไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงสภาพของตนเอง รัฐบาลยังไม่เห็นความจำเป็นมากนักที่จะต้องทำนุบำรุงส่งเสริมการเกษตรนอกเหนือไปจากวิธีที่เคยทำมาในสมัยก่อน กระทรวงเกษตรในครั้งนั้นมีหน้าที่เน้นหนักไปในด้านการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินและเก็บเงินค่านางซึ่งถือว่าเป็นงานที่เกี่ยวกับการคลัง (Financial work) มากกว่าการจัดทำนุบำรุงวิธีการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิต (Improving production) และเกษตรกรในครั้งนั้นยังคงใช้วิธีการเพาะปลูก เครื่องมือทำการเพาะปลูกตามแบบที่เคยใช้มาแต่เดิมและยังเชื่อโชคลางทางไสยศาสตร์อยู่มาก ดังนั้นสภาพการเกษตรของไทยในครั้งนั้นจึงล้าหลังกว่าสภาพการเกษตรในประเทศตะวันตก ประเทศญี่ปุ่นและบางประเทศในเอเชียอาคเนย์ เช่น พม่า ชวา และญวน ในสมัยเดียวกันนั้น

✓ เมื่อประเทศไทยได้ทำสัญญาทางไทรบุรีและการพาณิชย์กับประเทศตะวันตก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจของไทยได้ผูกพันกับเศรษฐกิจของโลกมากขึ้น ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการปรับปรุงการเกษตรและทรงพระราชดำริที่จะปรับปรุงงานนี้ ประกอบกับได้มีเจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลให้ปรับปรุงการเกษตรอยู่เสมอ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะปรับปรุงการเกษตร และคำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการเริ่มปรับปรุงการเกษตร ซึ่งเป็นพื้นฐานของเศรษฐกิจในสมัยนั้น.

ความต่อเนื่องของ ๒๕-๒๖-๒๗

แนวคิดและข้อเสนอแนะให้ปรับปรุงการเกษตรในครั้งนั้นได้ริเริ่มมาจากชนชั้นปกครองของประเทศ พระยาพระราชาธิบดี (เจ้า ชูโต) ได้เสนอความเห็นให้รัฐบาลจัดตั้งสภาเกษตรพันธการขึ้น ความเห็นเรื่องการจัดตั้งสภาเกษตรพันธการนี้เปรียบเสมือนหนึ่งเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกของเมืองไทย เพราะนอกจากความเห็นนั้นจะได้เสนอแนะให้ปรับปรุงด้านการเกษตรแล้วยังได้เสนอแนะให้ปรับปรุงด้านอุตสาหกรรมและการพาณิชย์กรรมควบคู่กันไปด้วย ข้อเสนอแนะที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพระยาพระราชาธิบดี (เจ้า ชูโต) คือการเสนอความเห็นเรื่องการจัดที่ดินเพื่อการเพาะปลูกโดยเห็นว่าควรจะจัดให้มีการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ขึ้นเพื่อให้การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินเรียบร้อยขึ้นกว่าเดิม กรมที่ดินมหาดไทย ได้เสนอความเห็นให้รัฐบาลช่วยเหลือเกษตรกรโดยการจัดตั้งธนาคารเกษตร (Agricultural Bank) ขึ้น เพื่อให้เกษตรกรได้กู้เงินไปลงทุนด้านเกษตรกรรม พระยาพระราชาธิบดี เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ (Gustave Rolin Jaquemyns) นายริเวท คาร์แนค (Rivett Carnac) และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (เปี้ย มาลากุล) ได้กราบบังคมทูลให้จัดตั้งสวนทดลองเพาะปลูก (Botanical garden) ขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ทดลองศึกษาค้นคว้าการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ และเผยแพร่ให้เกษตรกรทราบ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ (กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม) ได้เสนอความเห็นให้รัฐบาลเอาใจใส่ปรับปรุงการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ นอกจากข้าว นาย เบ โฮมัน วัน เคอร์ ไฮเต (J. Homan Van der Heide) ได้เสนอความเห็นให้ปรับปรุงการชลประทานโดยจัดให้มีการทดน้ำและระบายน้ำมาใช้เพาะปลูกในเขตที่ราบภาคกลางของประเทศไทยเป็นต้น

จากคำกราบบังคมทูลและข้อเสนอแนะให้ปรับปรุงการเกษตรดังได้กล่าวมาแล้วนั้น หากรัฐบาลได้ดำเนินการอย่างจริงจังมาตั้งแต่ครั้งนั้นแล้ว คงจะก่อให้เกิดผลดีต่อเศรษฐกิจของไทยในสมัยนั้นและสมัยต่อมาเป็นอย่างยิ่ง แต่เนื่องจากรัฐบาลยังขาดเงินทุนและมีกิจการอื่นทางด้านการปกครองและการรักษาเอกราชของชาติมีความจำเป็นยิ่งกว่าประกอบกับที่ประชุมเสนาบดีมีความเห็นขัดแย้งกัน รัฐบาลจึงไม่สามารถเอาใจใส่ปรับปรุงการเกษตรเท่าที่ควร แต่ถึงอย่างไรก็ตามในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลก็ได้พยายามปรับปรุงการเกษตรเท่าที่สภาพต่าง ๆ งบประมาณและบุคลากรจะอำนวยให้โดยได้ริเริ่มจัดทำ

โครงการเล็ก ๆ และไม่ต้องลงทุนมากนักก่อน ส่วนโครงการที่สำคัญ เช่น การท่อน้ำและ
 ใช้น้ำในเขตที่ราบแห้งลาดแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ การจัดตั้งธนาคารเกษตร การตั้งสวน
 ทดลองเพาะปลูกนั้นมีความจำเป็นต้องระงับไว้ก่อน

ในการปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
 การปรับปรุงพื้นฐานที่สำคัญได้แก่การปรับปรุงโครงสร้าง (Structure) และหน้าที่ (Function)
 ของกระทรวงเกษตรให้ดียิ่งขึ้น การปรับปรุงการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินและการปรับปรุง
 ด้านการชลประทาน ในการปรับปรุงกระทรวงเกษตรการนั้น ได้โอนหน้าที่การเก็บเงิน
 ค่านาซึ่งเป็นงานที่เกี่ยวกับการคลังไปสังกัดกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้โอนหน้าที่การ
 พิจารณาพิพาทภาคีเกี่ยวกับไร่นา สัตว์พาหนะไปสังกัดในกระทรวงยุติธรรม กระทรวงเกษตร
 การยังคงทำหน้าที่เกี่ยวกับการเกษตรโดยตรงเท่านั้น ในด้านการปรับปรุงการออกหนังสือ
 รับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน รัฐบาลก็ได้พยายามปรับปรุงแก้ไขขอบกพร่องของงานนี้อยู่เสมอ จนใน
 ที่สุดได้มีการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ซึ่งเป็นแบบอย่างของการออกโฉนด
 ที่ดินซึ่งได้ปรับปรุงใช้มาจนทุกวันนี้ ในด้านการปรับปรุงการชลประทานนั้น ได้มีการขุดคลอง สร้าง
 ทำนบและประตูน้ำ โดยรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการเองและให้บริษัทเอกชนได้เข้ามามีบทบาทในการ
 ช่วยปรับปรุงงานด้านนี้ด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตแกบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เป็นผู้ได้รับสัมปทานขุด
 คลองทั่วพระราชอาณาจักรที่กำหนด ๒๕ ปี ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ บริษัท
 ขุดคลองแลคูนาสยามได้มีส่วนสำคัญยิ่งในการขุดคลองและเขามุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่าในบริเวณ
 หุบหลวงคลองรังสิต ที่เรียกว่า "โครงการรังสิต" การดำเนินการขุดคลองชลประทานของ
 บริษัทนั้นนับว่าเป็นการปรับปรุงการเกษตรตามวิธีการแบบใหม่เป็นครั้งแรกในประเทศไทย แต่
 เนื่องจากว่าการดำเนินงานของบริษัทนี้มีปัญหาขัดแย้งกับกับกระทรวงเกษตรการ และบริษัท
 ถูกแบ่งชิงผลประโยชน์ที่บริษัทควรจะได้รับ จึงทำให้บริษัทขาดทุนและไม่สามารถจะขยายงานให้
 กว้างขวางออกไปได้ เมื่อสิ้นสัญญาตามพระบรมราชานุญาตแล้ว บริษัทนั้นก็ยุบเลิกไป

การปรับปรุงการเกษตรที่นับว่าสำคัญยิ่งในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการปรับปรุงด้านการเพาะปลูก โดยรัฐบาลได้พยายามที่จะจัดตั้งสวนทดลองเพาะปลูก (Botanical garden) ขึ้น แต่เนื่องจากมีอุปสรรคในเรื่องขาดคนที่มีความรู้ในคานนี้ โครงการจัดตั้งสวนทดลองนี้จึงได้ถูกระงับไว้ การส่งเสริมการเพาะปลูกที่รัฐบาลได้พยายามที่จะปรับปรุงอย่างจริงจังนั้นได้แก่การทำใหม่และการส่งเสริมการคัดเลือกพันธุ์ข้าว ในการส่งเสริมการทำใหม่นั้นรัฐบาลได้จ้างนาย เค. โตยามะ (K. Toyama) ผู้เชี่ยวชาญด้านการทำใหม่จากประเทศญี่ปุ่นเข้ามาศึกษาสภาพการทำใหม่และช่วยปรับปรุงการทำใหม่ในประเทศไทย รัฐบาลได้จัดตั้งกรมช่างไหมและโรงเรียนช่างไหมขึ้นและได้ขยายการทำไหมออกไปตามมณฑลต่าง ๆ โดยจัดให้มีกองช่างไหมออกไปตั้งเผยแพร่การทำไหมอยู่ตามหัวเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนการปรับปรุงด้านการเพาะปลูกชาวนั้น รัฐบาลได้หาทางส่งเสริมให้เกษตรกรรู้จักคัดเลือกพันธุ์ข้าวโดยจัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวขึ้น ซึ่งในตอนแรกมีพันธุ์ชาวดองและกุยเฮาสยามเป็นผู้เริ่มจัดขึ้นก่อนและต่อมารัฐบาลจึงได้จัดขึ้นและได้ขยายการประกวดให้กว้างขวางขึ้นเป็นงานแสดงกิจกรรมแลพาณิชย์การในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัฐบาลได้หันมาสนใจปรับปรุงการเกษตรอย่างจริงจังโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการเพาะปลูกในสมัยที่เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ (สท้าน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ใกล้จะสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว กล่าวคือรัฐบาลได้หันมาสนใจปรับปรุงส่วนราชการและบุคลากรที่ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในกระทรวงเกษตรธิการให้เหมาะสม กระทรวงเกษตรธิการได้จัดให้มีข้าหลวงฝ่ายเกษตรเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องการเพาะปลูกไปประจำตามมณฑลต่าง ๆ กระทรวงมหาดไทยและข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ ได้ให้ความร่วมมือกับกระทรวงเกษตรธิการในการปรับปรุงการเกษตร รัฐบาลได้พยายามที่จะให้ผลการปรับปรุงมีผลไปถึงเกษตรกรจริง ๆ จึงได้จัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นจากเจ้าของนาและชาวนาโดยได้จัดให้มีการประชุมชาวนาครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ดังนั้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้จึงเป็นระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายการปรับปรุงการเกษตรที่สำคัญ แต่เนื่องจากว่าในปีต่อมาก็สิ้นรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๔๓) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงดำเนินนโยบายนั้นสืบมา เจ้าพระยาวางษ์านุประพัทธ์ได้ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ โดยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่าควรจะจัดการปรับปรุงการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นที่ยอมรับกว่าที่เป็นอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งนโยบายการปรับปรุงการเกษตรในระยะนี้ได้หันมาสนใจเรื่องการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินมากขึ้น ทำให้การปรับปรุงด้านการเพาะปลูกซึ่งได้เริ่มขึ้นในปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นขาดตอนไป ผู้เขียนเห็นว่าถ้าหากไม่สิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียก่อน หรือรัชสมัยนั้นมีระยะเวลายาวนานต่อมาอีกสัก ๑๐ ปีแล้ว การเกษตรของไทยคงจะก้าวรุดหน้าไปมาก

การปรับปรุงการเกษตรในสมัยนั้นยังมีปัญหาต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น รัฐบาลไม่สามารถหาแหล่งเงินภายในประเทศได้และไม่อยากจะกู้เงินจากต่างประเทศ เพราะการกู้เงินจากต่างประเทศในครั้งนั้นอาจจะกระทบกระเทือนต่อเอกราชของประเทศได้ นอกจากนี้ก็มีปัญหาในเรื่องการบริหารราชการในครั้งนั้นยังขาดความคล่องตัวอยู่มาก ปัญหาเรื่องขาดกำลังคน เพราะจำนวนพลเมืองมีน้อยไม่เพียงพอที่จะบุกเบิกที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ ปัญหาเรื่องการขาดแรงงานเพราะคนในสมัยนั้นไม่อยากจะรับจ้างทำการเกษตร และยังมีปัญหาเกี่ยวกับราษฎรและข้าราชการยังขาดความรู้ความเข้าใจและมีแนวคิดที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับการบำรุงส่งเสริมการเกษตรซึ่งปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้มีความสำคัญมากพอ ๆ กัน และเกี่ยวข้องกัน ดังนั้นในการปรับปรุงการเกษตรถ้าหากไม่แก้ไขปัญหาเหล่านี้เสียก่อนแล้ว จะทำให้การปรับปรุงได้ผลน้อย

จากการศึกษาความเรื่องนี้ได้พบว่า ในเรื่องสถานการณ์และความเป็นอยู่ของราษฎรนั้น ราษฎรที่อยู่ในภาคกลางของประเทศไทยในครั้งนั้นมักจะมีปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายที่ขโมยลักโคกระบือและปล้นทรัพย์สืบกับปัญหาเรื่องเลาการพนัน หอบ ถั่ว โป่ มากกว่าภาคอื่น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าภาคกลางของไทยได้รับการกระทบ (Impact) ความเจริญและวัฒนธรรมต่างจากภาคอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงการครองชีพและสภาพความเป็นอยู่ของตน *เมื่อไม่สามารถจะปรับ

ตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจโลกกันไปประกอบการทุจริตและความชั่วร้ายต่าง ๆ อีกประการหนึ่งเน้อ อาจจะเป็เพราะวาระราบฏในภาคกลางนั้นมีเวกาวางมากและอยู่ไกลแหล่ง การพนันคือกรุงเทพฯ หลังจากทำาเสร็จแล้วก็ไม่ได้ทำาอาชีพอื่นจึงสมคกันเป็นโจรผู้ร้ายและ มีว่สมเล่นการพนัน ส่วนราบฏในภาคอื่น ๆ นั้น หลังจากที่ทำาสำเร็จแล้วก็ยังมีการทำาอาชีพอื่น ๆ ควย เขาภาคเหนือปลูกฝายและทำาไร ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเลี้ยงไหมและทำาไร ภาคใต้ทำาเหมืองเป็นค่น จึงทำาให้มีเวลาว่างไม่มากนัก ปัญหาดังกล่าวนี้จึงมีน้อย ปัญหา เรื่องโจรผู้ร้ายชุกชุมและการมีว่สมเล่นการพนันซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจนั้นยังคงเป็นปัญหามาจนถึงปัจจุบันนี้ ใบการจะแก้ไขปัญาเหล่านี้จะต้องแก้ไขปัญา ทางเศรษฐกิจเสียก่อน

ปัญหาต่าง ๆ ที่รัฐบาลและราบฏประสบอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นปัญหาที่คล้ายกันกับปัญหาที่รัฐบาลและราบฏประสบอยู่ในทุกวันนี้ ในการ ศึกษาคนควาครั้งนี้ถาเปลี่ยนวันเดือนปีให้เป็ปัจจุบันเท่านั้น ก็จะถูกเหมือนว่าเป็นเรื่องราวใน ปัจจุบันนี้ ซึ่งแสดงให้เห็วว่าปัญหาต่าง ๆ ที่เคยมีมาแล้ว ตั้งแต่สมัยก่อนนั้นบางปัญหาเรายังไม่สามารถจะแก้ไขได้อย่างแท้จริง

เนื่องจากเรื่องราวเกี่ยวกับการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเรื่องที่กว้างขวาง และมีเรื่องที่น่าสนใจอยู่มาก จึงควรจะได้มีการศึกษาคนควาเพิ่มเติมในเรื่องบทบาทของบริษัชชุกคองและคูนาสยามกับการปรับปรุงด้านการชลประทาน เรื่องการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินและลักษณะการครอบครองที่ดินซึ่งเป็นปัญหาสำคัญมาจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งการศึกษาเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้เข้าใจเรื่องการปรับปรุงการเกษตร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากยิ่งขึ้น อนึ่งการศึกษาค้นควาครั้งนี้ เนื่องจากเอกสารที่ใช้ศึกษาค้นความีจำกัด หลังจากที่ได้เขียนได้ศึกษาค้นควาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ทางกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากรจึงให้อนุญาตให้ใช้เอกสารของกระทรวงเกษตรเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งผู้เขียนไม่สามารถจะศึกษาค้นควาเพิ่มเติมอีกได้ ดังนั้นจึงอาจจะทำให้ ผลการศึกษาค้นควาของผู้เขียนในครั้งนี้ไม่สมบูรณ์พอ ซึ่งควรจะได้ศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

๑. ประเภทเอกสารชั้นต้นก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข กษ. ๑/๔ (ต่อไปจะใช้อักษรย่อว่า กจช. ร...กษ...แทน) ความเห็นพระยาประจักษ์ศิลปบริบาลเรื่องวิธีจัดการตั้งสภาเกษตรพันธนาการ ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๐๕ - ๒๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘.

กจช. ร.๕ กษ.๑/๕ ยกกรมเกษตรจากกระทรวงพระคลังมาตั้งกระทรวงเกษตรราชการตั้งเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์เป็นเสนาบดี ๒ - ๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘.

กจช. ร.๕ กษ.๑/๖ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๐ - ๑๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘.

กจช. ร.๕ กษ.๑/๗ มิสเตอร์เกรแฮมออกหนังสือรายงานมิสเตอร์ไฮเค ๑๘ - ๒๔ มีนาคม , ร.ศ. ๑๒๑.

กจช. ร.๕ กษ.๑/๑๐ เครื่องมือสำหรับทำนา ๑๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖ - ๑๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๗.

กจช. ร.๕ กษ.๑/๑๑ ถวายรายงานมิสเตอร์โฮมันวันเตอร์ไฮเคว่าควยการทำทางรถไฟสู่การขุดคลองไม้ไค ๒๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖ - ๒๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖.

กจช. ร.๕ กษ.๑/๑๒ รายงานเรื่องสัตว์กัดเข้าในทุ่งหลวงคลองรังสิต ๒๗ กันยายน , ร.ศ. ๑๒๖ - ๒๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๖.

กจช. ร.๕ กษ.๑/๑๔ เสนาศึกษากระทรวงเกษตรตรวจทางการเกษตรและการเพาะปลูก ๒๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๘ - ๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘.

กจช. ร.๕ กษ.๑/๔ รายงานเสนาบดีกระทรวงเกษตรกรรมหัวเมือง ๑ พฤศจิกายน
 ร.ศ. ๑๒๔ - ๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๒/๑ ตั้งตำแหน่งเสนาบดีกรมวังหลวงตั้งเจ้าพระยาวังษาประพัทธ์เป็นรอง
เสนาบดีและเสนาบดีกระทรวงเกษตรกรรมและเจ้าพระยาเทเวศร์วังหน้า
ออกจากราชการ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๐๙ - ๑๙ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๒/๓ ยกกรมราชโลหกิจจากกระทรวงมหาดไทยมาอยู่กับกระทรวงเกษตร
กรรมและเรื่องจัดการราชการในกระทรวงเกษตรกรรม มีตั้งและขยายราชการด้วย
๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔ - ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๒/๒ ตั้งและยกเลิกตำแหน่งข้าหลวงตรวจการออกโฉนดที่ดินให้พระยาประ
ชาชีพออกจากราชการ ๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ - ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑ ราชการจรเบ็ดเสร็จกระทรวงนา ๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๐๔
- ๒๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๔ ราษฎรชานาขอเงินหลวง ๑๔ มกราคม ร.ศ. ๑๐๔ -
๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๔.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๔ พระราชบัญญัติตรวจรังวัดนา ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๔ ความคิดเรื่องอุดหนุนชาวนา ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๔.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑๑ พวกลาวไม่ลงมาทำนาในทุ่งหลวงและเรื่องคนอพยพออกจากทุ่ง
หลวง ๑๐ - ๒๒ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๕.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑๒ ชาวนาจะกู้เงินรัฐบาลและความคิดที่จะบำรุงนา ๑ สิงหาคม
ร.ศ. ๑๒๔ - ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑๓ รายงานตรวจที่นาต่าง ๆ ของพระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์และ
พระยาวิเศษโกชนา ๑๒ กันยายน ร.ศ. ๑๒๔ - ๒๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑๔ รายงานการประชุมชาวนา ๓ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔.

✓ กจช. ร.๕ กษ.๓.๑/๑๕ ประกาศให้ราษฎรลงมือทำนาก่อนวันพระราชพิธีจรดพระนังคัล
แรกนาขวัญ ๑๔ - ๑๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๓.๒/๒๔ ชาวนากล่าวโทษกรมว่ากระทำการกดขี่ไม่ทำตามสัญญาที่ทำ
กันไว้เรื่องเช่านาขึ้น ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๙ - ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๙.

กจช. ร.๕ กษ.๕/๕ ออกประกาศตั้งที่หลวงเกษตรและหน้าของข้าหลวงเกษตร ๒๑
๒๑ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐ - ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๕/๖ มร. เกรแฮมมารับราชการในกรมทะเบียนที่ดิน ๔ มกราคม
ร.ศ. ๑๒๐ - ๓๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๙.

กจช. ร.๕ กษ.๕/๑ รายงาน มร. เกรแฮมและพระยาประจักษ์ศิลปบริบาลเรื่องหอทะเบียน
ที่ดิน ๑๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐ - ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๙.

กจช. ร.๕ กษ.๕/๔ ย้ายหอทะเบียนที่ดินและเปิดหอทะเบียนที่ดิน ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐
- ๓๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓.

กจช. ร.๕ กษ.๕/๔ กรมหลวงดำรงลาออกจากนาที่ผู้ช่วยจัดตั้งที่หลวงจัดการนา
๔ - ๑๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑.

กจช. ร.๕ กษ.๕/๑๓ จัดข้าหลวงตรวจการในกองเกษตรและหอทะเบียน ๑๔ พฤศจิกายน
ร.ศ. ๑๒๔ - ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔.

✓ กจช. ร.๕ กษ.๕.๑/๒ กฎหมายที่ดิน ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๐๔ - ๙ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๐.

- ✓ กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๓ พระราชบัญญัติที่ดิน ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๑.
- กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๖ กฎหมายที่ดิน ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๔ - ๑๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๕.
- กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๖ กฎหมายขึ้นการออกไปเหยียบย่ำและพระราชบัญญัติห้าม
สร้างที่ดิน ๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๕.
- กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๗ พระราชบัญญัติปกครองที่ดินและกฎเสนาบดี ๗ กันยายน ร.ศ.
๑๒๐ - ๑๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐.
- ✓ กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๘ ประกาศพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐
- ๒๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔.
- กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๘ ประกาศยกเลิกตราแดงใบจองใบเหยียบย่ำค่ามรดกต่าง ๆ
๑๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐ - ๑๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๔.
- กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๑๐ กฎเสนาบดีโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน ๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐
- ๒๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔.
- กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๑๑ ประกาศขยายเขตออกโฉนดที่ดินในตำบลต่าง ๆ
๗ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐ - ๑๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๔.
- ✓ กจข. ร.๕ กษ.๔.๑/๑๔ ประกาศและพระราชบัญญัติที่ดิน ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๔
- ๑๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔.
- กจข. ร.๕ กษ.๔/๑ รายงานพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ รายงานมิตเตอร์โตยามะเรื่อง
ทำไหม ๑๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐ - ๑๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒.
- กจข. ร.๕ กษ.๔/๒ ทำไหม ๒๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓ - ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗.
- กจข. ร.๕ กษ.๔/๓ รายงานตรวจการทำไหมในมณฑลเพชรบูรณ์ ๑๕ - ๑๕ กรกฎาคม
ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๔/๔ เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ถวายงบประมาณการไถ่ถอน

๑๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒ - ๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๔/๕ รายงาน มร.วันเคอไฮเค เรื่องขุดคลองทำทำนบและทำน้ำจัดใช้

ในกรุงเทพฯ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๑ - ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕.

กจช. ร.๕ กษ.๔/๖ จัดวางระเบียบกรมคลอง ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓ -

๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๔/๑๑ เรื่องกรมคลองหยดงาน ๓ - ๑๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๔.๒/๓๔ รายงาน มร.วันเคอไฮเคตรวจคลอง ๒๔ กันยายน

ร.ศ. ๑๒๑ - ๑๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑.

กจช. ร.๕ กษ.๔.๒/๔๔ รายงานขุดคลองฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา

๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๔.๓/๑ เรื่องปิดและทดน้ำที่ตำบลต่าง ๆ ๒๐ เมษายน ร.ศ. ๑๐๘

- ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๑.

กจช. ร.๕ กษ.๔.๓/๔ เรื่องผู้ที่จะขออนุญาตตั้งบริษัทน้ำลำคลองและจะขอทำประตูน้ำ

ในคลองต่าง ๆ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖ - ๑๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖.

กจช. ร.๕ กษ.๔.๓/๕ เรื่องตั้งอิริเกชั่น ๖ - ๒๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๔.

กจช. ร.๕ กษ.๔.๔/๑ บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๙ -

๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๔.

กจช. ร.๕ กษ.๔.๔/๖ ตอบพระราชหัตถเลขาเรื่องบริษัทขุดคลองกล่าวโทษกระทรวง

กระทรวงเกษตราธิการจะขอคืนอนุญาตขุดคลองและขอได้รับทรัพย์สินของบริษัทด้วย

๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๔ - ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๕.

กจช. ร.๕ กษ.๘.๔/๗ บริษัทชุกคลอง ๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ - ๓๐ มิถุนายน
ร.ศ. ๑๑๘.

กจช. ร.๕ กษ.๘.๔/๘ หนังสือราชการต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวแก่บริษัทชุกคลองแลคunasยาม
ทางกระทรวงเกษตรธิการ ๒๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘ - ๗ มกราคม
ร.ศ. ๑๑๘.

กจช. ร.๕ กษ.๘.๔/๑๐ บริษัทชุกคลองแลคunasยามขอพระบรมราชานุญาตชุกคลองใน
ในทุ่งหลวง ๒๒ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐ - ๑๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๘.๔/๑๒ มร. โยกิม แกรซสิ่งสมัคค่าอธิบายเรื่องชุกคลองแลคunasยาม
๒๒ พฤศจิกายน ร.ก. ๑๒๑ - ๑๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑.

กจช. ร.๕ กษ.๘.๔/๑๓ บริษัทชุกคลองแลคunasยามขอพระบรมราชานุญาตชุกคลองในทุ่ง
ฝั่งตะวันตก ๑๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓ - ๑๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓.

กจช. ร.๕ กษ.๘.๔/๑๔ บริษัทชุกคลองแลคunasยามขอพระบรมราชานุญาตชุกคลองในทุ่ง
ฝั่งตะวันออก ๑๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓ - ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕.

กจช. ร.๕ กษ.๑๐/๑ ไต่สวนความรู้นายเจริญในทางการเพาะปลูก ๒๘ มิถุนายน
ร.ศ. ๑๑๘ - ๒๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๘.

กจช. ร.๕ กษ.๑๐/๒ รายงานเพาะปลูกต่าง ๆ ๓๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐ -
๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๔.

กจช. ร.๕ กษ.๑๐/๓ ขออนุญาตตั้งกรมเพาะปลูกและให้พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์เป็น
เสนาบดี ๑๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒.

กจช. ร.๕ กษ.๑๐/๔ แบบคัมภีร์สำหรับการเพาะปลูกในประเทศอียิปต์ ๑๗ สิงหาคม
ร.ศ. ๑๒๖.

- กจช. ร.๕ กษ.๑๐/๕ ตั้งข้าหลวงเกษตรสำหรับตรวจการเพาะปลูก ๑๑ - ๓๐ ตุลาคม
ร.ศ. ๑๒๔.
- กจช. ร.๕ กษ.๑๐/๖ พระยาวงษาอุปราชให้ส่งเสริมการเพาะปลูก ๒๗ กรกฎาคม
ร.ศ. ๑๒๔.
- ✓ กจช. - ร.๕ กษ.๑๐.๑/๑ ชื่อและจำนายข้าว ๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑ - ๑๖ มิถุนายน
ร.ศ. ๑๑๒.
- ✓ กจช. ร.๕ กษ.๑๐.๑/๒ พรรณเมล็ดข้าว ๒๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑ - ๑ ธันวาคม
ร.ศ. ๑๒๓.
- ✓ กจช. ร.๕ น.๓.๑/๑๑ การแสดงพิพิธภัณฑ์เขาสยามที่วัดสุทัศน์เทพวราราม ร.ศ. ๑๒๓.
- ✓ กจช. ร.๕ น.๔๑.๑/๑๔๘ พระยานนทบุรีศรีเกษตรารามรายงานเสนาบดีกระทรวง
นครบาล - ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖.
- ✓ กจช. ร.๕/๑ น.๔๑.๑/๑๔๘ พระขจรศุภสวัสดิ์รายงานเสนาบดีกระทรวงนครบาล
๒๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๖.
- ✓ กจช. ร.๕ น.๔๑.๑/๒๑๔ พระยาวิเศษโกชนาไปตรวจการเพาะปลูกและสืบสวนลูกจ้าง
ท่งนา ๑๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔.
- ✓ กจช. ร.๕ ศ.๕/๕ โรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการ ๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓.
- ✓ กจช. ร.๖ กษ.๑/๓ การแสดงกลีกรรรมแล พาณิชยกรรมในประเทศสยาม ๓๑ ตุลาคม
พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๔.
- ✓ กจช. ร.๖ กษ.๑/๕ รายงานประชุมข้าหลวงแผนกเกษตรธิการ ๔ - ๑๑ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๔๕๓.

✓ กจช. ร.๖ กษ.๑/๖ พระปฏิบัติราชประสงค์เรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์
๑๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๘.

✓ กจช. ร.๖ กษ.๑/๑๒ รายงานตรวจการเพาะปลูกในประเทศไทย ๑๙ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๕๔.

ช. เอกสารชนบทที่พิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง ๕ เล่ม (ชุดของคุรุสภา) องค์การคุรุสภา ๒๕๐๕ - ๒๕๐๖.

ครอว์ฟอร์ด, จอห์น (ไฟโรจน์ เกษแมนกิจ แปล) เอกสารของครอว์ฟอร์ด
กรมศิลปากร ๒๕๐๕, ๒๖๗ หน้า.

ปาลเลอกัวซ์, สังฆราช (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล) เล่าเรื่องกรุงสยาม สำนักพิมพ์
กาวหนา ๒๕๐๖, ๕๕๕ หน้า.

✓ ราชบุรดีเรกฤทธิ, กรมหลวง พระราชบัญญัติในยุคนักบุญ เล่ม ๒ โรงพิมพ์กองดุริยางค์
๒๔๔๕, ๘๔๓ หน้า.

✓ "รายงานการประชุมเสนาบดีในวันที่ ๔ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖" เทศาภิบาล เล่ม ๔
๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖.

ศิลปากร, กรม (รวบรวม) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๘๔ - พ.ศ. ๒๔๑๑) ✓
๒ เล่ม พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์
(อินทโชตเถระ) ๒๔๑๑, ๘๓๖ หน้า.

✓ ศิลปากร, กรม (รวบรวม) พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓ - พ.ศ. ๒๔๕๓) โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด ✓
๒๔๑๐, ๔๖๔ หน้า.

- ✓ "ประกาศออกโฉนดที่ดิน" ราชกิจจานุเบกษา ๑๘/๑๕ ๒๒ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐.
- ✓ "ประกาศยกเลิกตราแดง ใบจอง ใบเหี้ยมย่ำเดิม" ราชกิจจานุเบกษา ๑๘/๑๓
๑๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑.
- ✓ "กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ว่าด้วยการจดทะเบียนโฉนดและวิธีจองที่ดินอย่างใหม่"
ราชกิจจานุเบกษา ๑๘/๑๕ ๒๒ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐.
- ✓ "ประกาศตั้งหอทะเบียนที่ดินและตั้งเจ้าพนักงานเกษตรธิการ และตั้งเจ้าพนักงานทะเบียน
ที่ดินมณฑลกรุงเก่า" ราชกิจจานุเบกษา ๑๘/๔๘ ๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐.
- ✓ "ประกาศกระทรวงเกษตรธิการ เรื่องตั้งหอทะเบียนที่ดิน และตั้งข้าหลวงเกษตรแทนกรมการ
ตำแหน่งเกษตรธิการชั่วคราวและตั้งเจ้าพนักงานทะเบียนเมืองกรุงเก่า"
ราชกิจจานุเบกษา ๑๘/๒๖ ๒๘ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐.
- ✓ "ประกาศตั้งกรมทะเบียนที่ดินในกระทรวงเกษตรธิการ" ราชกิจจานุเบกษา ๑๘/๔๓
๒๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๐.
- ✓ "พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน รัตนโกสินทรศก ๑๒๓" ราชกิจจานุเบกษา ๒๒/พิเศษ
๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔
- ✓ "ประกาศแก้ไขวิธีและพิทักษ์เก็บเงินค่านา" ราชกิจจานุเบกษา ๒๒/๒๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔.
- ✓ ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๒ (จดหมายเหตุหมอบลัดเล) สำนักพิมพ์ภาวหน้า ๒๕๐๖,
๒๕๖ หน้า.

- ✓ สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง Foreign Trade and Navigation of the Port of Bangkok (year 1901 - 1911), prepared in Statistic Office, H.S.M. Customs, and published by order of Director General, Bangkok, 1901 - 1911.
- ✓ Barnett, J.C., Report of the First Annual Exhibition of Agriculture and Commerce, The Ministry of Agriculture, Bangkok, 1910, 123 p.
- Bowring, Sir John., The Kingdom and People of Siam, Vol 1, Oxford University Press, London, 1969, 482 p.
- ✓ Crawford, John., Journal of Embassy to the Courts of Siam and Cochinchina, Oxford University Press, London, 1976, 598 p.

๒. เอกสารชั้นสอง

- ✓ เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖, หน้า ๑๘๙ - ๒๑๐.
- ✓ เกษตรและสหกรณ์, กระทรวง การเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ก้าวไปกับเกษตรกร ๑ : ๔ - ๒๐ ตุลาคม ๒๕๑๑.
- ✓ ขจร สุขพานิช "ฐานันดรไพร" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖, หน้า ๖๙ - ๑๒๐.
- ✓ คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖, หน้า ๔๕ - ๖๔.
- ✓ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชพิธีสิบสองเดือน บรรณาการพระนคร ๒๔๑๓, ๒๖๔ หน้า.
- ✓ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ "พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖, หน้า ๑๙๑ - ๑๔๖.
- ✓ จุลจักรพงษ์, พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า เจ้าชีวิต คลังวิทยา ๒๕๐๕, ๙๓๕ หน้า.
- ✓ เฉลิม บงบุญเกิด ธนบัตรไทย โรงพิมพ์สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๐๔, ๒๖๐ หน้า.
- ✓ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พัฒนาเศรษฐกิจประเทศไทย โรงพิมพ์วิทยากร ๒๕๑๔, ๒๔๖ หน้า.

- ✓ ชลประทาน, กรม กระทรวงเกษตรราธิการ บันทึกเรื่องการชลประทานในประเทศไทย,
โรงพิมพ์ศรีกรุง ๒๔๗๑, ๔๕ หน้า.
- ✓ ไชยวงศ์ ชูชาติ เศรษฐกิจการเกษตรแห่งประเทศไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๐๖, ๒๔๒ หน้า.
- คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยา นิทานโบราณคดี โรงพิมพ์
อักษรสัมพันธ์ ๒๕๐๕, ๖๕๖ หน้า
- ✓ คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้ายาตร์ราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศ
สยามแต่โบราณ" หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖, หน้า ๑ - ๓๐.
- ✓ โคธ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ม.ล. 'พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกซึ่งบังเกิดผลทางเศรษฐกิจของประเทศไทย' ที่ระลึกในงานฉลอง
พระชนมายุครบ ๓ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๑๑, หน้า ๒๖ - ๔๑.
- ✓ ทินกร ทองเสวต และเกษม สัตยมาณะ ประวัติกระทรวงเกษตร โรงพิมพ์สำนักนายก,
รัฐมนตรี ๒๕๐๙, ๒๐๖ หน้า
- ✓ ทองพูน สุทธหลวง เกียรติคุณพระปิยมหาราชเจ้า คลังวิทยา ๒๕๐๑, ๙๐๓ หน้า.
- ทวี มุขระโกษา มหาธีรราชเจ้า โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ๒๕๐๖, ๔๔๔ หน้า.
- ✓ ประยุทธ์ สิทธิพันธ์ แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง สำนักพิมพ์ธรรมเสรี ๒๕๑๐, ๕๐๙ หน้า.
- ✓ ประพัฒน์ ศรีณรงค์ ประวัติและงานกรมพระยาคำรงราชานุภาพ แพร่พิทยา ๒๕๑๔,
๓๕๐ หน้า.

- ✓ ป่วย อังภากรณ์ และสุภาพ ยศสุนทร เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย บริษัทประมวลมิตร
จำกัด ๒๔๔๘, ๓๔๖ หน้า.
- พลงกุล อังกนิษฐ์ บทบาทของชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญฎานิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ๒๕๑๔, ๒๑๔ หน้า.
- วิชัย เสวระมาตย์ การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๐๔,
๑๙๐ หน้า.
- ✓ วงษานุประพัทธ์, นายพลเอกเจ้าพระยา ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ
๒๔๘๔, ๑๒๕๙ หน้า.
- ✓ วิจิตรวาทการ, พลตรีหลวง "คำสอนเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย"
วิจิตรวาทการอนสรณ์ เล่ม ๑ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีหลวงวิจิตร
วาทการ โรงพิมพ์รัชการมภการพิมพ์ ๒๕๐๕.
- ศิลาปชัย ชาญเฉลิม (นายหนวย นามแฝง) หมอลัดเล รัชการมภการพิมพ์ ๒๕๐๘,
๑๒๐ หน้า.
- ✓ แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ "พระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งกรุงรัตนโกสินทร์" พระราชประวัติ
ในราชสำนัก พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมท้าววงศ์ลดาวัลย์ศักดิ์
(ม.ร.ว. เฉลิมลาก ท้าววงศ์) ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔.
- ✓ เสลา เลขารุจิ และอุคม ประมวลวิทย์ ปิยมหาราชจุฬาลงกรณ์ โอเคียนสโตร
โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์ ๒๕๐๔, ๒๒๔ หน้า.

- ✓ สุพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, หม่อมราชวงศ์ ขาวสยาม พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพลตรีหม่อมราชวงศ์สุพรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๙๐, ๕๖ หน้า.
 - ✓ สงวน เล็กสกุล งานปฏิรูปในรัชกาลที่ ๕ วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๔๔๔. แสงทองการพิมพ์ ๒๕๐๖, ๑๔๐ หน้า.
 - ✓ อุทิศ นาคสวัสดิ์ เศรษฐศาสตร์การเกษตร พิมพ์ครั้งที่ ๔. โรงพิมพ์พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, ๒๕๑๔, ๔๓๓ หน้า.
- อนุমানราชชน, พระยา (เสฐียรโกเศศ นามแฝง) ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย คลังวิทยา ๒๕๑๕, ๔๗๔ หน้า.
- ✓ Allen, G.C., Western Enterprise in Far Eastern Economic Development in China and Japan, London, Allen and Audrey G. Donnithorne, 1957, 365 p.
 - ✓ Andrew, James M., Siam, 2nd Rural Economic Survey 1934 - 1935 Bangkok, Bangkok Times Press, 1935. 340 p.
 - ✓ Graham, W.A., Siam, London, Alexander Moring Ltd., 1924, 230 p.
 - ✓ Hall, D.G.E., A history of Southeast Asia, London, Macmillan, 1964, 956 p.
 - ✓ Ingram, James C., Economic Change in Thailand 1850 - 1950, California, Stanford University Press, 1955, 254 p.

- ✓ Small, Leslie E., "Historical Development of the Greater Chao Phya Water Control Project : An Economic Perspective"
Journal of the Siam Society, 61 : 1 - 24 January 1973.
- ✓ Muscat, Robert. J., Development strategy in Thailand, New York, Frederick A Praeger, 1966, 310 p.
- Russell, Andrus J., Burmese Economic Life, California, Stanford University Press, 1956, 362 p.
- ✓ Wood, W.A.R., A history of Siam, Bangkok, The Siam Barnakick Press, 1933, 300 p.
- ✓ Zimmerman, Carle C., Siam Rural Economic Survey, 1930 - 1931, Bangkok, Bangkok Times Press, 1931, 321 p.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ค^๑ความเห็นและวิธีที่จะจัดสภาเกษตรนิชการ^๑

๑. เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ทรงพระราชดำริที่จะบำรุงการเพาะปลูกและการค้าขายจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมเกษตรราษีการขึ้นเป็นกระทรวงเกษตรนิชการ เปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวง เพื่อจะได้จัดการบำรุงอุดหนุนสรรพพืชพันธุ์ผลอันเป็นประโยชน์ของบ้านเมืองซึ่งจะได้จากการกสิกรรมแลพานิชกรรมเป็นชาติพิเศษของกระทรวง แลเป็นพนักงานสำหรับรับ เก็บเงินอากรค่าที่ดินส่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติด้วยตามพระบรมราชประสงค์ ด้วยเป็นกระทรวงที่เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเป็นสำคัญในราชการกระทรวงหนึ่ง ถ้าได้จัดการให้ดำเนินไปตามกระแสพระบรมราชดำริแลพระราชประสงค์เต็มที่แล้ว แต่ใน ๕ จำนวนปีที่ได้เป็นไป แคว้นนั้นยังไม่ได้จัดการให้เป็นไปตามพระบรมราชดำริ ให้สมกับกระทรวงที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้น คงได้ทำการอยู่เพียงแต่การเก็บเงินค่านาแลอากรสวนตามทำนองแลวิธีซึ่งเคยอยู่แต่เดิมเท่านั้น การที่จะอุดหนุนสิ่งสำคัญของการกสิกรรมแลพานิชกรรม โดยจัดหรือรื้อถอนเปลี่ยนแปลงการในกระทรวงเกษตรนิชการอย่างหนึ่งอย่างใดใน ๕ จำนวนปีที่ล่วงไปนี้ ตกลงกอง ~~อันระงับอยู่โดยที่ติดขัดของ~~ เพราะกระทรวงเกษตรนิชการเองบ้าง เพราะกระทรวงอื่นที่เกี่ยวข้องด้วยกระทรวงเกษตรนิชการบ้าง การที่ติดขัดของทั้งนั้นยอมกระทำให้ราชการอันเป็นหน้าที่สำคัญของกระทรวงเกษตรนิชการลดน้อยลงทุกที เพราะราชการกำลังจะเกิน เมื่อเกินกว่าใดก็ยิ่งจะทำให้เห็นได้ว่าการไม่มีอะไรขึ้น ทุกการของทางราชการที่ได้เดินไปในนั้นในที่สุดก็เป็นอันต้องละลาย ยกการเก็บเงินค่านาแลอากรต่าง ๆ ที่ทำอยู่เท่านั้นไปสมทบขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นธุระทำการในหน้าที่นั้นต่อไป

^๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ก.ษ. ๑/๔ ความเห็นพระยา
 ประชาธิปไตยปริบาลเรื่อง วิธีจัดการตั้งสภาเกษตรนิชการ - ๒๕ ธันวาคม ๑๑๕.

๒. การที่เป็นไป ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะทรงให้ยกการเงินในกระทรวง เกษตรพาณิชย์การไปสมทบอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัตินั้น เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเป็นการดีที่สุด เพราะการเงินมีกระทรวงที่สมควรเป็นนาที่อยู่ส่วนหนึ่งแล้ว การที่จะแยกย้ายก็เป็นหนทางที่ไม่ ควรมากกว่าสิ่งที่ควร จนที่สุดเงินก็ต้องจำหน่ายไชนมาก แต่เมื่อการเงินได้ยกไปสมทบอยู่ใน กระทรวงพระคลังมหาสมบัติแล้ว การอย่างอื่นอีกหลายอย่างซึ่งเป็นหน้าที่ของกระทรวงเกษตร พณิชการที่เป็นหน้าที่สำคัญอันมีอยู่แล้วแต่ยังไม่ได้จัดคือ หน้าที่สำหรับบำรุงการเพาะปลูกนั้นจะ เฉลย ละลายหายสูญไปโดยตามกระทรวงกองละลายนั่น ซึ่งเป็นการน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งเพราะเห็น ด้วยเกล้าฯว่า สรรพผลประโยชน์ทั้งปวงในพระราชอาณาเขตที่เป็นที่อยู่ซึ่งกระทำให้ทรัพย์สินสมบัติ ของบ้านเมืองวัฒนมบูรณ์ยิ่งขึ้นก็เป็นผลประโยชน์อันเกิดขึ้นจากกิจกรรมหรือการที่เกี่ยวเนื่องด้วย การกิจกรรมโดยมากกว่าสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด การป่าไม้เป็นที่สอง การหัตถกรรมฝีมือช่างเป็นที่สาม เพราะทำขึ้นก็เป็นแต่สิ่งซึ่งใช้สอยอยู่ในบ้านเมืองเท่านั้น ไม่ไถ่แลกเปลี่ยนกับสินค้าต่างประเทศ แล ผลประโยชน์ซึ่งได้รับจากการกิจกรรมนั้นเป็นอันมากอย่างไร ที่พอจะเห็นด้วยเกล้าฯ ได้แต่ เฉพาะเขาอย่างเดียวเป็นตัวอย่างคือ

(๑) ตามบัญชีของกรมศุลกากร สำหรับรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๑ (๑๘๕๒) มีจำนวนราคาเขาที่ไต่บันทุกออกไปต่างประเทศเงิน ๖,๘๘๘,๐๘๓ เหรียญ สำหรับรัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๒ (๑๘๕๓) มีจำนวนเงิน ๒๕,๘๒๖,๘๘๘ เหรียญ รวม ๒ จำนวนปีการทำงานเขาเป็น ประโยชน์ตกอยู่ในบ้านเมืองโดยกระทำขึ้นจากพื้นที่ดินส่งออกไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าต่างประเทศ เป็นจำนวนเงินถึง ๓๒,๗๑๔,๑๗๑ เหรียญ หรือ ๖๘๕,๕๐๑ ชั่งเสก แลใน ๒ จำนวนปีนี้จะ บวกพริกไทยกับโคกระบือซึ่งเป็นสินค้าที่ไต่บันทุกออกไปต่างประเทศรวมเข้าในราคาเขาด้วย ก็ จะได้จำนวนราคาอันเป็นสมบัติของบ้านเมือง ซึ่งนับว่าได้รับจากการกิจกรรมหรือเนื่องด้วยการ กิจกรรมเป็นจำนวนเงิน ๓๓,๙๕๙,๐๖๕ เหรียญ หรือ ๗๐๓,๓๑๓ ชั่งเสก แล

(๒) ตามจำนวนเงินข้างบนนี้ ถ้าจะคิดเทียบกับจำนวนราคาไม้ขนอสักที่ได้ บันทุกออกไปต่างประเทศใน ๒ จำนวนปีเงิน ๘๘๘,๐๘๕ เหรียญ ก็จะได้จำนวนราคาประโยชน์ ซึ่งได้รับจากการกิจกรรมหรือเกี่ยวเนื่องจากการกิจกรรมมากกว่าราคาไม้ขนอสักถึง ๓๒,๘๓๑,๘๘๐ เหรียญ หรือ ๖๘๒,๙๔๕ ชั่ง

(๓) โรงสีเข้ากลไฟ ตั้งแต่จำนวนรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ จนถึงรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๕ รวม ๓ จำนวนปีได้ตั้งขึ้นหลายโรง ล้วนเป็นโรงสีเข้าขนาดขนาดใหญ่ทั้งนั้น แลที่โรงสีเข้าได้ตั้งขึ้นอีกหลายโรงนั้นก็เพนพยานอย่างหนึ่งซึ่งจะทำให้เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า การทำนาเข้าในพระราชอาณาเขตเจริญขึ้นอีกโดยมาก เมื่อเขาเจริญขึ้นพอค่าเจ้าของโรงสีได้สีขอมันทุกส่งออกไปต่างประเทศมากขึ้นเพียงไร ทรัพย์สินสมบัติของบ้านเมืองจึงเกิดขึ้นจากการกบฏกรรมก็ต้องยอมเจริญยิ่งขึ้นเพียงนั้นเหมือนกัน

(๔) ที่นาในจังหวัดกรุงเทพฯ แลหัวเมืองซึ่งใกล้เคียงติดต่อกับกรุงเทพฯ ในจำนวนปีนี้มีความเจริญขึ้นอีกมากด้วยการคลอง ที่นากรุงเทพฯ ดังวันตกไม่ได้รับการบำรุงเพียงพอทรมานมากกว่าแต่ก่อน แต่ถึงอย่างนั้นก็ดีดังวันออกเจริญยิ่งกว่า เงินค่านาจำนวนรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๐ เพียง ๘๐๐ ซึ่งเสศ จำนวนรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๑, ๑๑๒ แล ๑๑๓ เก็บได้ขึ้นถึง ๑๕๐๐ ซึ่งเสศ ขึ้นกว่าครึ่งตัวแล้ว ในจำนวนรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๔ แล ๑๑๕ นี้ก็ังจะได้รับหัวขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก เพราะเห็นด้วยเกล้าฯ ได้ ในที่ป่าพงดงข้างอยู่แต่เดิม ก็กลับเป็นที่นาที่มีประโยชน์ขึ้นโดยมากแล้ว

๓. บรรดาผลประโยชน์ของบ้านเมือง แม้ไ้ทราบเกล้าฯ อยู่แล้วฯ ขอนำมาแต่การกบฏหรือการที่เกี่ยวเนื่องจากการกบฏโดยมากเพียงไรก็ดี แต่การบำรุงอุกหนุนที่จะให้การกบฏไปถึงซึ่งความเจริญหรือไม่ เจริญขึ้นแต่พอให้ดำรงคงอยู่ตามเดิม ยังไม่พวแก่ประเทศที่ใดค้ำเนินอยู่แล้ว การกบฏทุกวันนี้นักเป็นนาเป็นตาวาว์ฉนเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนมากนักก็เฉพาะแต่การทำนาเขาอย่างเดียวนั้น / พริกไทยก็เปนแต่ทรง ๆ อยู่ไม่สู้เจริญมาก สินค้าอย่างอื่นนอกจากนี้มน้ำตาลทราย มะพร้าว เปนตน แต่เดิมก็เคยเป็นสินค้าฝ่ายขาออก บัดนี้หายสูญไปหมด กลับเป็นสินค้าฝ่ายขาเข้าทั้งสิ้น ประโยชน์ในประเทศที่จะได้รับกลับเป็นประโยชน์ของต่างประเทศไปโดยมาก ฉนั้นไ้จึงเป็นไปไ้เช่นนี้ ก็เป็นทางที่เห็นไ้ด้วยเกล้าฯ แล้วว่าความบำรุงอุกหนุนแห่งการกบฏไม่พอแก่คราวของที่ใดค้ำเนินอยู่แล้ว โดยสิ่งที่เกิดมีอยู่แล้วกลับสูญหายไปหมดนั้น แล

๔. การนาคีหรือการสวนกี้ยี้ ในพระราชอาณาเขตทุกวันนี้ที่เจริญขึ้นก็มีเพราะมีที่ป่าพงอยู่มาก แลที่ซึ่งเป็นที่นาแลที่สวนอย่างคี้ ๆ มีประโยชน์อยู่แล้วกลับเป็นที่เลวทรมานเสียไปเปล่าจากประโยชน์ก็มีเป็นอันมากเช่นกัน

(๑) นาในแขวงเมืองฉเชิงเทราแลเมืองสมุทรปราการตอนล่างคลองประเวศบุรีรมย์แลคลองนิมยาศรา ราษฎรทั้งที่นาเสียหลาย ๑๐,๐๐๐ ไร่ เพราะน้ำเค็มไหลจกแรงสูงขึ้นมาทุกปี แลที่นาในจังหวัดนี้ครั้งหนึ่ง พระยาสมุทรบุรุษ (สิน) ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรปราการ แลยังมีชีวิตอยู่ ก็ไ้มีใบบอกขอลงทำนบปิด แต่การที่จะปิดนั้นจะขออนุญาตเก็บเงินแก่ราษฎรผู้จะไปตั้งทำนา กระทรวงเกษตรพาณิชย์การได้ให้เจ้าพนักงานออกไปตรวจสอบ ใดความว่าที่นาจังหวัดนี้ซึ่งเสียก็เพราะน้ำเค็มขึ้นถึง ถ้าไ้ลงทำนบปิดกันน้ำเค็มที่ตำบลคลองบางเหี้ยหรือบ้านบ่อแห่งหนึ่ง ที่ลำรางแยกจากคลองบางเหี้ยลงไปชายทะเลอีกแห่งหนึ่งแล้ว ที่ในจังหวัดนี้จะกลับคืนเป็นที่นาไ้ดังเดิม แลในการที่ไ้สืบครั้งนี้ไ้ทราบเกล้าฯ ท่อไปอีกว่า นาในจังหวัดนี้ซึ่งแต่เดิมทำไ้ บัดนี้น้ำเซาะลำรางใหญ่กว้างออกไปกวาแต่ก่อนหลายเท่า น้ำเค็มจึงไ้ไหลแรงมากขึ้นมาที่จังหวัดนี้ไ้ความพิศดารอย่างไร แจงอยู่ในแผนที่แลรายงานของเจ้าพนักงานนั้นแล้ว แลการก็ยังไ้ไ้จัด

(๒) ที่ส่วนในแขวงเมืองฉเชิงเทราตอนล่างก็เสื่อมทรามเสียไป เพราะน้ำเค็มเหมือนกัน กวยหลักเขาคินซึ่งเป็นทีคอคเคิมนายฉิมมอจร เชซุดเป็นแพรงเข็นเรือลัดออกไปตัดน้ำแลจับจรเข น้ำที่แพรงลัดนั้นไหลแรงเซาะถลิ่งพังออกไปเป็นลำน้ำใหญ่ น้ำเค็มจึงไ้ไหลแรงขึ้น จึงทำให้ส่วนในแขวงเมืองฉเชิงเทราเสียไปโดยมาก ที่เป็นไปทั้งนี้ก็เพราะไ้ไ้ตรวจตราแลป้องกันรักษาเสียแต่แรกเท่านั้น

(๓) ที่ส่วนตำบลบางกระจัน แขวงเมืองสมุทรสงคราม เมื่อศก ๑๑๓ เจ้าพนักงานออกไปตรวจเพราะราษฎรชาวสวนรองว่าที่สวนเป็นอันทรายไปด้วยน้ำเค็มขึ้นถึง ก็ไ้ความว่ามีทางน้ำขึ้น แลถ้าไ้ลงทำนบปิดทางนั้นแล้วที่สวนเหล่านั้นจะเจริญขึ้นอีกเป็นอันมาก กระทรวงเกษตรพาณิชย์การไ้ไ้ปรึกษากับกระทรวงมหาดไทยก็ไ้ไ้ตลอดไ้จนทุกวันนี้ แล

(๔) ที่ส่วนในแขวงเมืองนครไชยศรีแลที่นาในแขวงกรุงเทพฯ แลแขวงเมืองนนทบุรีตั้งวันตกซึ่งซุดทรามลงกวาแต่ก่อนก็เพราะทางน้ำเหมือนกัน ในลำน้ำท่าจีนแขวงเมืองนครไชยศรีก็มีทางลัดเคินขึ้น บัดนี้ทางลัดนั้นก็ยิ่งกว้างใหญ่ออกไปทุกปีแล้ว เมื่อลัดใหญ่ออกไปก็เป้นทางที่จะทำให้น้ำเค็มไหลแรงขึ้น แลเวลาน้ำเหนือหลากก็เป้นทางที่จะให้น้ำไหลลงทะเลเร็ว ถ้าน้ำเหนือไม่พอแลน้ำเค็มมากไหลขึ้นแรงก็เป็นอันทรายแก่การนาการสวนในแขวงเมืองนี้เป้นธรรมดา

๕. ในการที่จะบำรุงอุดหนุนการกสิกรรม กระทำผลทุก ๆ อย่างให้ผู้คนเจริญยิ่งขึ้นไปนั้น เห็นควายเกล้าฯ ว่า ที่ดินในพระราชอาณาเขตรซึ่งเป็นที่สำหรับทำการเพาะปลูกยอมมีรสอันเจริญอยู่แล้วควายอุดหนุนในประเทศนั้นเอง ตามที่เป็นท้องทุ่งแลที่ราบที่เนิน ไม่เหมือนกับประเทศบ้านเมืองอันรสาของที่ดินเองมีน้อย ไม่พอจะบำรุงเลี้ยงรักษาจนผลไม่แตกหักผาทาง ๆ จึงจำเป็นต้องหารสในทางวิธยามาเจือใส่ประกอบเพื่อจะได้ให้พฤษชาชาตินั้น ๆ เป็นผลเจริญยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นการบำรุงไม่ต้องถือเอานักตามวิธีของต่างประเทศซึ่งเป็นการเลียดแลฬิศการอย่างยิ่ง เห็นควายเกล้าฯว่าเป็นแต่คือ

(๑) บำรุงการคองแอกหรือคำรางซึ่งเป็นทางที่จะนำน้ำเข้าไปถึงในที่ ๆ ได้ทำการเพาะปลูกนั้นโดยสะดวก แลเป็นหนทางซึ่งผู้ทำการเพาะปลูกนั้นจะได้เอาไครยให้ควาย เป็นต้นว่า คุ คลอง หรือคำรางถ้ายังไม่มี แมตองการแล้วก็ควรตองจัดให้มีขึ้น หรือถ้ามีอยู่แล้วก็ควรจักตองบำรุงให้ทรงอยู่หรือเจริญยิ่งขึ้นกว่าเก่า

(๒) คลอง คุ แลคำรางทางน้ำใด ที่กระทำให้น้ำไหลลดลงเร็วก็ดีหรือไหลขึ้นแรงจัด ที่ดินในจังหวัดเหล่านั้นได้รับมากเกินแถความตองการ แลนำความอันตรายมาไห้แก่การเพาะปลูก ๆ ยอมเสียไปเพราะน้ำนั้น อย่างไรก็ดีควรจจะลงท่นบปิดกั้นน้ำไว้หรือกั้นน้ำไว้ อย่างไรก็ดีแลวแต่การที่ควร สุดแต่ผลที่ควรจจะได้รับจากการเพาะปลูกไห้ได้รับเท่านั้น

(๓) แนะนำการเพาะปลูกต่าง ๆ ให้ได้ไปตั้งทำในจังหวัดสถานที่ ที่สมควร แถพฤษชาชาติซึ่งจจะได้เพาะปลูก เช่นกับดะมะปรางไห้ได้ปลูกที่ตำบลทาสอู๊แขวงเมืองนนทบุรี หรือเพาะปลูกจนผลเงาะควรชักนำไห้ได้ปลูกที่ตำบลบางยี่ขันแขวงกรุงเทพฯ เป็นต้น

(๔) ควรตองสืบหาเหตุแห่งพฤษชาชาติอันเป็นอยู่แล้ว เคยบันทุกออกไปตางประเทศ แต่บัดนี้กลับลดน้อยถอยลงไปแลหมดสิ้นไปนั้นเพราะเหตุไร แลเมื่อใดทราบเหตุแล้วควรตองจักการบำรุงส่งเสริมอย่างไรที่จะไห้บรรดาประโยชน์ทรงอยู่หรือทวียิ่งขึ้นตามลำดับคราวของการที่จะเป็นไปได้

(๕) การทำนาเข้า แม้ว่าทุกวันนี้เป็นสิ่งที่ผู้คนเจริญอยู่แล้วตามอุคินิยม แต่การตองบำรุงไห้เจริญขึ้นอีก เพราะพฤษชาปลูกที่เป็นชนิดดีแลชนิดทรามอยู่ข้างจะคละปะปนกันเสียมากแล้ว เมื่อใดแห่งใดมีพฤษชาปลูกที่ทรามมากกว่าพฤษชาปลูกที่ดี เข้าในที่แห่งนั้น

เมื่อได้ซื้อขอมันทุกอย่างออกไปต่างประเทศแล้วราคาเขาก็เป็นอันต้องตกต่ำทรามกว่าเข้าไปในประเทศอื่น ๆ เข้าในตลาดเยอรมันประเทศตามใบบอกของพระสุริยานุวัณห์ อุปทูตนั้นก็ปรากฏว่าเข้าของประเทศสยามเป็นราคาต่ำกว่าเขาประเทศอื่น ๆ ทั้งหมด เพราะมีผลผลิตอันหนึ่งเรียกว่า ลูกเซงระคอปนกละอยู่ในเขา ชาวยุโรปเข้าใจว่าเป็นยาพิษม นั่นเขาจึงได้มีราคาต่ำกว่าเขาในประเทศอื่น ในใบบอกพระสุริยานุวัณห์ได้อางสารบาญชีจำนวนเขาแลราคาเขาโดยหลักตามได้โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรพินิจการสืบสวนได้ความจริงแล้ว แต่ตกลงรวมละลายไม่ได้ คิดจัดการให้ตลอด เพราะฉะนั้นถ้าได้มีหน้าที่ในการนี้ อยู่ แลได้ทำการเต็มตามหน้าที่แล้ว ความเสียหายแห่งเขาเล็กน้อยเช่นนี้ ก็คงจะสำเร็จเรียบรอยตลอดด้วยดีได้ เมื่อเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ ๆ สมควรนั้น ได้ปรังใจต่อราชการโดยจริงแล้ว ถ้าได้จัดการตลอดราคาเขาในตลาดต่างประเทศดีขึ้น ผลประโยชน์ของบ้านเมืองก็ย่อมจะเจริญยิ่งขึ้นอีกตามราคาเขาที่คืนน่วย แลการทำนาเขานี้ยังต้องการความบำรุงอีกหลายอย่าง มีเครื่องมือทำการ คือ เครื่องมือเกี่ยว เครื่องระหัด และเครื่องขาน เป็นต้น

(๖) ฝ่ายกับยาสูบสองอย่างนี้ ก็ควรเป็นสินค้าใหญ่ฝ่ายขายออกได้ แต่ยังไม่ได้ทำเป็นการใหญ่เป็นแต่ได้กระทำขึ้นแล้ว มันทุกอย่างออกไปต่างประเทศบาง ไซส้อยอยู่ในบ้านในเมืองบางเล็กน้อยเท่านั้น การที่ควรจะขยายใหญ่ได้แต่เป็นไปไม่ได้นั้นน่าจะมีสิ่งใดขัดขวางอยู่สักอย่าง เมื่อได้มีหน้าที่ ๆ สมควร ได้ตรวจสอบสืบหาเหตุผลแล้ว ก็คงจะทราบเกล้าฯ ได้ เมื่อทราบเกล้าฯ แล้วควรจะทำบำรุงอุดหนุนไปอย่างไร นานที่ส่วนนั้นก็จะได้คิดจัดการบำรุงอุดหนุนให้เป็นประโยชน์ขึ้นในบ้านเมืองต่อไป

(๗) พริกไทยเป็นสินค้าที่เจริญอยู่แล้ว แต่ถ้าได้บำรุงอุดหนุนตามควร ก็คงจะเจริญยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ขณะนี้

(๘) กาแฟตามหัวเมืองในแหลมมลายู ทราบเกล้าฯ ว่าเป็นกาแฟอย่างก็เช่นเดียวกับกาแฟของประเทศเมืองอื่นเหมือนกัน แต่ปลูกทำไม่สู้มากนัก ถ้าได้รับความบำรุงอุดหนุนแก่ความซัดของซึ่งเป็นอยู่ให้หลุดพ้นได้ ราษฎรก็คงจะทำมาก เมื่อมีจำนวนมากออกไปได้แล้ว ทรัพย์สินสมบัติของบ้านเมืองก็คงจะวันทวียิ่งขึ้นอีก

๖. ตามเหตุแห่งความวุ่นวายและความเสื่อมทรามของการเพาะปลูกซึ่งเป็นทรัพย์สินสมบัติ
แลกำลังของบ้านเมืองเป็นอยู่ดังนี้ เห็นควยเกล้าฯ ว่า เมื่อกระทรวงเกษตรพินิจการได้สมทบ
รวมเข้ากับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเป็นอันละลายกระทรวงลงแล้ว ก็ควรจะตั้งสภาเกษตร
พินิจการขึ้น รวมหน้าที่การค้ายาขายเขาควย เพราะการสองอย่างนี้ย่อมอาศัยรยแก่กัน แลเป็น
ประโยชน์ของบ้านเมืองเช่นเดียวกัน ให้เป็นหน้าที่สำหรับจัดการ เป็นพนักงานดังนี้คือ

(๑) สำหรับดูแลในสรรพการทั้งปวงซึ่งเกี่ยวข้องด้วยการเพาะปลูกในทาง
ที่จะช่วยบำรุงอุดหนุนให้ผลประโยชน์ซึ่งได้รับอยู่แล้วยิ่งขึ้นตามอุดมคติของสถานที่ ๆ เป็นอยู่หรือ
ตามทางวิชาซึ่งควรแก่ประเทศเช่น ไซปลาเนนาเป็นปุ๋ย เป็นต้น มีการปิดน้ำเปิดน้ำให้ในเวลา
ต้องการหรือมีต้องการ หรือทำทางทำคลองในอันที่เปล่าประโยชน์ให้ราษฎรได้เข้าตั้งทำการ
เพาะปลูกได้สะดวกยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ หรือแนะนำการเพาะปลูกซึ่งจะทำให้ดียิ่งขึ้น มีการทดลอง
ทำเป็นแบบตัวอย่างให้เห็นเป็นคน แล

(๒) สำหรับตรวจตราบำรุงการทั้งปวงซึ่งเกี่ยวข้องกับการค้าขายอันเกิดขึ้นแล้ว
ในบ้านในเมืองเสื่อมทรามลงหรือยิ่งขึ้น หรือจะเกิดขึ้นใหม่อีกต่อไป ในการซึ่งกำหนดพิทักษ์เรา
เครื่องวัด ซึ่ง ควร ให้ออกประกาศนียบัตรในการแรกคิดทำให้เป็นส่วนพิเศษ ทำทางหรือแบบ
ยานต่าง ๆ ให้ รวมทั้งการที่จะบำรุงอุดหนุนการตั้งบริษัทและที่ประชุมบริษัทในการค้าขายควย

๗. ญัตติราชการที่จะได้รักษาราชการในสถานที่ควรจัดตั้งขึ้นเป็นกรรมการ เลือกกัก
ชาหลอองสุลืพระบาทแต่เพียงสัก ๓ นาย หรือ ๕ นายเป็นดีกว่าจัดอย่างอื่น เพราะจะได้ปรึกษา
หารือกัน ในการที่ควรจะต้องบำรุงและแบ่งหน้าที่กันออกไปตรวจแลสืบสวนเหตุผลในหัวเมือง
ต่าง ๆ ทำรายงานเสนอต่อสภา เพื่อจะได้เป็นทางกำริวจักการอุดหนุนต่อไป แต่ในที่ทำการ
ของกรรมการนี้ควรมีเลขานุการ ๑ เสมียน ๑ รวมเพียง ๒

๘. หน้าที่ในสถานที่ ควรแบ่งไว้ก่อนแต่เพียง ๒ เวร คือ (๑) เวรเกษตรการ
(๒) เวรพินิจการ มีนายเวร ๒ นาย เสมียน ๔ นาย นายตรวจ ๔ นาย แลนายตรวจทั้ง ๔
นั้นควรต้องหากันที่เป็นคนทำแผนที่ใดควย รวม ๑๐ นาย เท่านั้นก็พอควรแก่การที่จะฉลองพระเดช
พระคุณได้ในตอนต้นนี้ ถ้าหากการเจริญขึ้นเห็นประโยชน์ใดแล้ว จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ขยายให้ใหญ่ออกไปในเวลาข้างหน้าต่อไปเวลาไรก็ได้

๔. สภาเกษตรนิชการนี้ จะโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นแกกระหวงพระคลังมหาสมบัติ
หรือกระหวงมหาดไทย หรือจะโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอิสระไม่ขึ้นแกกระหวงหนึ่งกระหวงใด
ประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

การมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า ประชาชีพบริบาล

วันที่ ๒๔ ธันวาคม

รัตนโกสินทร์ตก ๑๑๕

*ภาคผนวก ข. ^ค

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอบในการแสดงกสิกรรมแลพาณิชยกรรม

ณ. สถานที่สระประทุมวัน

(พ.ศ. ๒๔๕๓)^๑

เมื่อได้ฟังคำเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการถึงการแสดงกสิกรรมแลพาณิชยกรรมที่ได้จัดขึ้นครั้งนี้ มีคำกล่าววาทกรรมกสิกรรมพาณิชยกรรมเป็นสิ่งสำคัญในเวลานี้ ประเทศทางแถบข้างตัวนอกเรานี้ แต่เดิมมาถือว่า ประเทศใดมีอำนาจที่จะข่มขู่ประเทศที่ใกล้เคียงให้มาอยู่ในอำนาจแผ่อำณาเขตรใดกว้างขวางเพียงใดเป็นเกียรติยศใหญ่ ย่อมปรารถนาที่จะเบียดเบียนซึ่งกันและกันแผ่อำณาเขตรให้กว้างขวาง แต่หาใครได้พิจารณาถึงประโยชน์ซึ่งจะได้จากภูมิประเทศอันมากอยู่ในอำนาจนั้นไม่ การหาอำนาจแผ่อำณาเขตรให้กว้างขวางเช่นนั้นเป็นเหตุให้ประเทศหนึ่งยกไปย่ำยีกับประเทศหนึ่ง บางคราวได้ชัยชนะบางคราวก็แพ้ แต่ผลของการแย่งชิงอำนาจนั้นมีแต่ต่างเมืองต่างถึงความเสื่อมโทรมมากกว่าประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ประเทศสยามเป็นประเทศหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ประเทศที่แย่งชิงอำนาจกันนี้

แต่ถึงเวลาซึ่งรบพุ่งกันอยู่เช่นนี้ก็ ยังมีเวลาที่ใดที่ชายติดต่อกับประเทศที่ใกล้เคียง ซึ่งนับว่าเป็นที่ตั้งแห่งความบริบูรณ์ของการค้าขายอยู่บ้าง แต่มีเวลาหนึ่งซึ่งไม่ใช่แต่ประเทศสยามประเทศเดียวคิดเห็นว่าการค้าขายกับนานาประเทศประทุมิได้ถูกกันกับประเทศบ้านเมือง แต่มักจะถืออำนาจภายนอกเข้ามาเอารัดเอาเปรียบต่าง ๆ จึงเห็นว่าไม่ควรจะคบค้ากับประเทศใดประเทศหนึ่ง ควรสงวนพืชผลอันบังเกิดขึ้นในพื้นที่เมืองมาเลี้ยงกันแต่เฉพาะชาติเดียวกันประเทศเดียวกัน

✓ 1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข บ. ๓.๑/๑๑ พระราช
คำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในงานเปิดการแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรม
 ๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔

เมื่อความไม่พอใจสมาคมด้วยชาติอื่น แลเอาไครยเหตุที่ชาติต่อชาติเบียดเบียนหัก
แลกกันเพื่อจะแผ่อำนาจถึงชนที่กล่าวมาแล้วข้างตน เมื่ออยู่หนึ่ง ๆ มานานเช่นนั้น ความรู้สึก
ปรารถนาที่จะหาผลประโยชน์ โดยทางแลกเปลี่ยนก็สูญไป สัมภาระที่จะแสวงหาประโยชน์ด้วยการ
เพาะปลูกใหญ่ยิ่งใหญ่มากหลายขึ้น เพราะไม่มีทางจะจำแนกแยกต้องเป็นห่วงในการที่จะต้องตระ
เตรียมสู้รบกับประเทศอื่นจึงจะมาเบียดเบียนหักเบียดเบียนกันอยู่เป็นนิตย์นั้น

ครั้นเมื่อภายหลังด้วยความจำเป็นซึ่งต้องเปิดประเทศให้มีการค้าขายกับนานาประเทศ
ทิศวันตก ในประเทศวันออกนี้เมืองใดซึ่งเป็นแต่หยุดค้าขายกับนานาประเทศแต่ไม่ต้องอันตราย
ด้วยความยากในการแผ่อำนาจเขตรู้สึกประโยชน์ของการเปิดทางค้าขาย แลรู้สึกความจำเป็น
ที่จะให้กำลังบ้านเมืองบริบูรณ์และอุดหนุนการเพาะปลูกและการค้าขายให้กลับตัวลงมือจัดการบำรุง
ไต่ตันที่แลสำเร็จประโยชน์ได้เร็ว จนมีความรุ่งเรืองสมบูรณ์ขึ้นแลเห็นเป็นตัวอย่าง

แต่ประเทศสยามเรา นี้ ถึงว่าไครปรามปรามประเทศอื่นที่ใกล้เคียงได้โดยชนะมาก
เท่าใด แต่ก็เป็นเวลาหนึ่งซึ่งต้องเสียเวลาที่แก่ประเทศที่ใกล้เคียงย่ำยีเสียยับเยิน ถึงว่าจะรู้สึก
ว่าการกสิกรรมแลพาณิชย์การเป็นประโยชน์เพียงใด การที่จะบำรุงนั้นไม่ใช่การง่าย เพราะไม่
ใช่แต่เพียงเปิดตาซึ่งปิดไว้ชั่วคราว แต่กำลังเมืองไต่ปลงเปลี่ยนไปเสียเป็นอันมาก

เรายอมเห็นปรากฏอยู่ ด้วยได้เห็นตัวอย่างประเทศอื่นในเวลาเมื่อเปิดตาแลว่า
ความคิดเดิมซึ่งหมายความว่าแผ่อำนาจเขตรไต่กว้างขวางเป็นอำนาจที่ยิ่งใหญ่นั้นเป็นการไม่จริง อำนาจ
ใหญ่แลความสมบูรณ์ย่อมมีแก่ประเทศที่เจริญด้วยกสิกรรมแลพาณิชย์การให้เจริญขึ้นเพราะเป็นที่ตั้ง
แห่งความสมบูรณ์ และความสมบูรณ์เป็นที่ตั้งแห่งกำลัง กำลังยอมเป็นที่ตั้งแห่งอำนาจ/ซึ่งเสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการได้เริ่มคำริการบำรุงกสิกรรมพาณิชย์กรรมขึ้นโดยกวักชวนเป็นทางที่ดำเนิน
ถูกต้อง ประเทศสยามมีดินแดนกว้างขวางแต่มีพลเมืองแลพหุชนะซึ่งจะทำประโยชน์ในที่ดินได้ไม่พอ
การที่จะเป็นอุปการะแก่พาณิชย์กรรมเล่าก็ขาดแรงอยู่มาก ซึ่งเห็นว่ามีทางเดียวซึ่งจะทำให้การ
เพาะปลูกและการค้าขายกว้างขวางออกไปได้ด้วยใจแรงจักรแลยนต์เป็นกำลัง ซึ่งได้พูดอยู่เนื่องๆ
กับประชุมเสนาบดีแล้วนั้น การที่ทางเห็นจากสมาคมกับประเทศทั้งปวงและเห็นทางจากการพิจารณา
หาทางที่จะทำให้เกิดประโยชน์เพราะไม่มีทางจำแนก ทำให้ชาวเรามีความรู้แลความคิดน้อย
ในการค้าขาย แต่บัดนี้เมื่อได้สมาคมกับประเทศทั้งปวง ได้เห็นแบบตัวอย่างแลได้รับประโยชน์

ผลแห่งความเพียรก็เป็นเวลาที่จะทำให้ใจคอเฟื่องฟูขึ้น ความคิดที่จะชักนำให้คนทั้งปวงรู้และเห็นทางที่จะหาประโยชน์ด้วยการแสดงกลสิกรรมแลพาณิชยกรรมครั้งนี้เป็นการเหมาะแก่เวลา

ในประเทศเรารัฐบาลยอมตองออกนาแนะนำราษฎรในกิจการทั้งปวงทุกอย่างมาแต่ไหนแต่ไร ขอให้กระทรวงเกษตรพยายามที่จะแนะนำชาวเราให้เข้าใจ แลพยายามในการกลสิกรรมแลพาณิชยกรรมยิ่งขึ้นอันจะเป็นที่ตั้งแห่งความสมบูรณ์แลเป็นที่ตั้งแห่งกำลังแลความมั่นคงของชาติ เราควรจะเป็นที่พอใจเป็นอันมากซึ่งได้มีการติดต่อกับนานาประเทศอันรุ่งเรืองด้วยวิชาทั้งสองประการนี้ ย่อมเป็นเหตุที่จะแนะนำชักจูงประชาชนของเราให้ถึงความสมบูรณ์ขึ้นได้โดยอาศัยการสมาคมกับพอดานานาประเทศ ซึ่งได้แลกเปลี่ยนประโยชน์กันแลกัน ขอให้กระทรวงเกษตรไต่ถามความพอใจของเรา และขอขอบใจท่านทั้งหลายผู้ที่ได้ช่วยให้การแสดงผลการกลสิกรรมแลพาณิชยกรรมนี้สำเร็จ แลขออำนวยการให้การที่ได้เริ่มแล้วควยนี้เป็นผลอันดีสืบไปภายนา เรามีความยินดีที่จะสั่งให้การแสดงผลการกลสิกรรมแลพาณิชยกรรมได้เปิดให้มหาชนดูตั้งแต่วันนี้สืบไป.

ร ภาควชนวก ค.

รายงานการประชุมชววนาในทุ่งกลองวังสิต¹

กระทรวงเกษตรราธิการ

วันที่ ๑๐ ธันวาคม รทินโกสินทร์ศก ๑๒๔

รายนามและระนามณูนาประชุม

๑. พระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช
๒. พระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ
๓. หมอมเจ้าสงางาม
๔. หมอมราโชไทย
๕. พระยาเกษตรรักษา
๖. นายพันโท พระพิณิจสารา
๗. นายพันโท พระกริษาพลธิบัต
๘. พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ
๙. พระมนตรพิจนกิจ
๑๐. พระสรพการนิรัฐกิจ
๑๑. พระศรีพิพโกษ
๑๒. หวงวิสุตรบริหาร
๑๓. หวงฤทธิรงค์รอน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชการที่ ๕ หมายเลข กบ. ๓.๑/๑๒ รายงานการประชุมชววนาเรื่องความเห็นที่จะคิดบำรุงนา ๑๐ ธันวาคม ร.ท. ๑๒๔.

๑๔. หลวงไมตรี
๑๕. หลวงโยชานติการ
๑๖. มิกเตอร์หันเก
๑๗. มิกเตอร์มาซา
๑๘. มิกเตอร์เอชคัมซัน
๑๙. มิกเตอร์ เบมรียัง
๒๐. มิกเตอร์ปืออร์
๒๑. บาคหลวงยวง
๒๒. โต๊ะหะยีพลอย อยู่คลองหกวาสายล่างระหว่างคลอง ๖, ๗
๒๓. นายบว จางวาง อยู่ท่าเมลักลงหกเหนือคลองรังสิต
๒๔. นายหนู
๒๕. นายเย็น อยู่ตำบลคลองสามเหนือคลองรังสิต
๒๖. นายกี
๒๗. นายเส่งยม
๒๘. นายลา
๒๙. นายกิบไซ แทนนายทองคำ
๓๐. นายกอน อยู่ตำบลคลอง ๙ ไทคลอง ๖ วาสายล่าง
๓๑. นายทอง
๓๒. นายทองคำ
๓๓. นายพุด
๓๔. จินหลี่บุญหยก
๓๕. กี่รี
๓๖. เย็น

พระยา ศรีสุนทรโวหาร ปัตติคุณดอง เป็นประธานในที่ประชุม

หลวงกลีการบัญชา	เจ้ากรมสารบรรณ	
หลวงวิเศษสาส์	นายเวรวิเศษ	
ขุนพิเทศพจน์วิสุทธ	ดาม	เลขาการ
นายวงษ์	ปลัดกรมสารบรรณ	

เปิดประชุมเวลาเช้า ๕ โมง ๔๕ นาที

พระยาภิรมย์สุนทรโวหาร ปลัดทูลฉลอง เป็นประธานในที่ประชุม กล่าวว่า โดยโอกาสที่ข้าพเจ้าได้รับบัญชาทานรองเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการได้เป็นประธานในที่ประชุมนี้ ขอแสดงความขอบใจในนามกระทรวงเกษตรธิการตอบบรรดาท่านทั้งหลายซึ่งอุตสาหมาพรอมกันอยู่ ณ ที่นี้ตามคำเชื้อเชิญของกระทรวงเกษตรธิการ

การที่กระทรวงเกษตรธิการเชิญท่านมาในครั้งนี้ ด้ยมีความประสงค์จะจัดการบำรุงการเพาะปลูก มีการทำนาเป็นข้อสำคัญ

เมื่อใคร่ระลึกถึงท้องทุ่งหลวงตั้งแต่ก่อนมี ร.ศ. ๑๐๗ ขึ้นไป เราคงจำกันได้ว่าที่นักรกรางสำหรับเป็นแท่นข้างอาโศกเท่านั้น ครั้นเมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บริษัทชุกคลองแควนุสาบมชุกคลองในท้องทุ่งนั้นแล้ว บริษัทได้ชุกคลองใหญ่ น้อยลงเปิดท้องทุ่งนั้นก็กลายเป็นบ่านับถวญหมื่นไร และมีผู้คนไปตั้งบ้านเป็นอันมาก นับว่าเป็นที่เจริญด้วยการทำนาอยู่ในคราวนั้นตำบลหนึ่ง / ครั้นเมื่อประมาณ ๕, ๖ ปีล่วงมานี้ ท้องทุ่งนี้ก็กับทรุด ทราบไปด้วยมูลเหตุที่เป็นข้อสำคัญอันทานทั้งหลายจะปฏิเสธไม่ได้ คือกระบือบ้าง เรือบ้าง กระทำอันตรายคันตลิ่งให้พังหลายลงมากในคลอง อาการที่เป็นคังนี้ยอมเป็นมูลเหตุที่จะให้เสียหายได้ทั้ง ๒ ประการ คือเมื่อคันอันสำหรับจะกันน้ำเนอนันตรายไปแล้ว ในเวลาแรกลงมือทำนาซึ่งเป็นเวลาที่ยังไม่ต้องการน้ำมากนัก น้ำก็ไหลรั่วเข้าป่าไ้โดยเร็ว กระทำให้การนาในชั้นแรกเสียไปโดยมาก ครั้นถึงเวลาเข้าตังกอแล้ว เป็นเวลาที่จะขังน้ำไว้ให้มีอยู่พอหล่อเลี้ยงกันเข้าตลอดเวลา ถ้าเป็นมีที่น้ำน้อยน้ำก็รั่วไหลออกไปเสีย ต้นแลเมล็ดเข้าก็ยอมเป็นอันตรายในเวลา นั้นอีก อีกประการหนึ่งเมื่อคันตลิ่งพังหลายลงมากทั้บดมอยู่ในคลองแล้ว กระทำให้คลองนั้นตื้นเขิน เป็นความลำบากแก่ผู้เดินเรือ แลผู้ตั้งบ้านอยู่ในท้องทุ่งนั้นในฤดูแล้งเป็นอันมาก ถ้าหากจะทิ้งไว้ได้เป็นบุญเจนนี้นไม่ช้าก็อาจจะกลายเป็นป่าช้าไปตามเดิม

เมื่อใคร่รำลึกถึงประวัติของห้องทุ่งหลวงแปล่าคืบมาเช่นนี้แล้ว ก็เป็นที่น่าเสียสย
ว่าเป็นห้องทุ่งที่เคยมีความจำเริญในการทำนามาครั้งหนึ่งแล้ว ทั้งคลองใหญ่หน้อยก็ยังมีอยู่ เป็น
แต่ดินเขินไปด้วยเหตุที่กลาวมาแล้ว หากว่าที่ซึ่งนี้ใกล้กับเป็นที่รกร้างไป

อีกประการหนึ่งเวลานี้คลองสำคัญ ๆ ในห้องทุ่งตอนใต้ทุ่งหลวงมาจนถึงชายทะเล
รัฐบาลก็ได้จัดการขุดลอกแล้วทำประตูน้ำไว้โดยมากแล้ว จึงเป็นเวลาสมควรที่จะคิดบำรุงห้องทุ่งหลวง
ใหม่บรรจบกับห้องทุ่งตอนใต้ลงมา กระทรวงเกษตรจึงได้ตั้งใจว่าจะจัดการบำรุงห้องทุ่งนี้ให้กลับ
มีความเจริญยิ่งขึ้นเป็นกาวมแรก

แต่ที่จะจัดการเช่นนี้ รัฐบาลกับราษฎรผู้เป็นเจ้าของนาต้องอาศัยช่วยกันแลกัน
ด้วยเหตุการที่การได้แลเสียประโยชน์กันเนื่องกันอยู่ เหมือนรัฐบาลเป็นกระดุก ราษฎรเป็นเลือด
และเนื้อของร่างกายกล่าวคือบ้านเมืองนั้น เพราะฉะนั้นจะต้องช่วยกันคิดช่วยกันทำความสามัคคี
มีน้ำใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเปรียบประดุจว่ารัฐบาลเป็นนายช่างกลแลเจ้าของนาเป็นเครื่องจักร
ซึ่งจำเป็นจะต้องประกอบพร้อมกันจึงจะสำเร็จประโยชน์นั้น

อาไถรยเหตุดังนี้ กระทรวงเกษตรจึงได้เชิญท่านมา เพื่อจะชักชวนให้รวมสามัคคี
ช่วยกันคิดจัดการ แต่ในเวลานี้จะต้องขอความเห็นของท่านทั้งหลายก่อนว่า

๑. ในเวลานี้สมควรจะจัดการบำรุงห้องทุ่งหลวงนี้หรือไม่
๒. ถ้าเป็นการอันควร จะควรจัดด้วยวิธีอย่างไร
๓. เมื่อได้จัดการบำรุงขึ้นแล้ว จะรักษาด้วยวิธีอย่างไร

ขอเชิญท่านทั้งหลายช่วยกันคิดออกความเห็นให้เต็มสติปัญญาด้วยเทอญ

คำรับสั่ง พระเจ้านวชาเชอ กรมหมื่นทิวารวษประวัติ

การที่จะบำรุงนาในทุ่งหลวงคลองรังสิตนั้นเป็นการยากแลมีการขัดข้องหลายประการ
เพราะเป็นทุ่งที่ใหญ่โตมากกว่าทุ่งทั้งหลาย ยังจะจัดให้เป็นการเรียบร้อยในเวลานี้เป็นการยาก
เพราะยังขัดข้องแลมีความบกพร่องอยู่อีกหลายประการคือ

ขอ ๑. เจ้าของนาไม่ใช่เป็นผู้ทำนาได้เองทั้งหมด ต้องอาศัยกำลังของราษฎรเช่า
ถือรับไปทำเป็นตน อนึ่งทุ่งหลวงเป็นทุ่งใหญ่โตมากมีนาหลายชนิด พื้นที่นาก็ผิดกัน บางตำบลเป็น

ที่ลุ่ม บางตำบลเป็นที่ดอน ใต้น้ำไม่เท่ากัน ผลที่ได้จึงไม่เสมอกัน เพราะต้องอาศัยระยะที่น้ำไหลถึงจะได้ผลอันดี ถ้าระดับไม่เหมาะสมพอแล้วอาจจะกระทำให้เสียผลได้ อนึ่งในที่ลุ่มซึ่งไม่มีทางที่จะให้น้ำให้ไหลออกได้ ชาวแมกนี้เขี่ยซึ่งมีอยู่ในดินมากเกินส่วนนั้น ทำให้ที่เสียไม่ได้ผลเต็มเม็ดเต็มรวงเพราะน้ำเสีย เช่นตั้งแต่แถบบ้านลำบ้านสวนพริกขึ้นไป บางที่ดำนาลง ๔ ไร่ ๑๐ ไร่ จะไถเข้าสักเกวียนหนึ่งเท่านั้น ถ้าเป็นเช่นนี้แล้วถึงจะลงทุนทำไปสักเท่าใดก็ต้องขาดทุน เพราะฉะนั้นราษฎรจึงพากันอพยพไปเสียโดยมากคนที่ทำกันน้อยลงทุกที นาชนิดนี้ต้องอาศัยระยะให้น้ำจืดไปลงให้น้ำเสียออกจึงจะทันท่วงทีได้ขึ้น ถ้าไม่ได้นำจืดมาลงในที่เหล่านี้แล้ว เมล็ดเขาก็มักจะลีบแฉะเล็ดลง ที่เขื่อนนี้หวังผลก็ไม่ได้ กับราษฎรเมืองเราเป็นคนจนมากไม่มีทุนรอนที่จะซื้อเครื่องมือแลสัตว์พาหนะเองได้ ต้องอาศัยระยะเป็นของเจ้าของทรงขอให้เมื่อทำไปไม่ได้ผลพอก็มักจะพากันอพยพหนีไปทำในกำบลอนซึ่งมีที่ดินอันมีอยู่มาก โดยอยากจะได้ผลดี เมื่อผู้เขาอพยพไปเสียเช่นนี้ เจ้าของนาก็ย่อมได้รับความเดือดร้อน

ข้อ ๒. นาตอนนั้นต้องการน้ำให้ท่วมถึงไถจึงจะทำได้ผลดี นาสองชนิดนี้เป็นการเดียวกันอยู่ คือถ้ามีน้ำมากพอกับความประสงค์ของนาตอน นาลุ่มก็เสียเพราะน้ำมากเกินไป การให้น้ำน้อยท่วมไปไม่ถึงนาตอน นาตอนเขาก็เสีย ในเหตุ ๒ ประการนี้ ท่วมเดียวกันไม่มีที่สุด แท้จริงการให้น้ำของนาไถร่นำเป็นสิ่งสำคัญกว่าอย่างอื่น แต่ต้องบังคับให้ไถน้ำพอดกันทั่วทุกตำบล การให้น้ำจึงจะเป็นที่หวังผลได้เสมอกัน เห็นว่าทางที่จะแก้ไขได้คือ คงทำนบเป็นตอน ๆ เป็นคน ถ้าไถลงทำนบในตอนกลางทุ่งประมาณคลอง ๔ นั้นเสียก่อนแห่งหนึ่ง น้ำที่ไถรับน้ำในระหว่างที่ลงทำนบนั้นคงได้ผลดี หรือมิฉะนั้นคงลงคันนาให้น้ำฝนยังอยู่ไถจึงจะได้ผลอันดี ถ้าจัดไถเช่นนี้ การให้น้ำในทุ่งหลวงจะเจริญขึ้นอีกมาก แลขอให้สังเกตว่าในเวลานี้ผู้ที่ทำนามีเนื้อที่กันเท่ากันใน ๒ ตำบล แต่ไม่ได้รับผลเท่ากันโดยเหตุที่ยังบังคับน้ำไถไม่ทั่วถึงกัน เพราะเหตุขัดข้องทั้งหลายนี้ อนึ่งไถเคยมีผู้นำเครื่องจักรไถนาไปลงทำนบบ้างแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จตามความประสงค์ คือในที่ดอนพื้นที่ดินแข็งเกินไป ที่นาลุ่มพื้นที่ดินอ่อนมากเกินไปเป็น

การขัดข้องอยู่ดังนี้จึงไม่เป็นการสมประสงค์.

คำพูดของยูเป็นประธาน

ตามที่กรมหมื่นทิวากรรับสั่งนี้ เป็นอันรับสั่งตอบความขอสง จึงเป็นที่เข้าใจว่า ในข้อหนึ่งนั้น เป็นอันเห็นพร้อมกันว่า เป็นเวลาสมควรจะจัดการบำรุงแล้วตั้งนั้นหรือ ที่ประชุมรับรองว่าเป็นการสมควรแล้ว

คำรับสั่งของ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ

เป็นการสมควรแกสมัยแล้วที่จะคิดจัดการเรื่องน้ำมากกว่าเรื่องอื่น แต่การเสียหายของราษฎรยังมีอีกหลายประการ เป็นต้นว่า การเล่นการพนันมีคั่นคั่นกว่าคนเฉา แลชาวนาเป็นนักเลงห่วยโดยมาก ได้เคยมีตัวอย่างอยู่แล้วคือ ถ้าเจ้าของนาให้เงินไปทำหุ้ก็เอาเงินนั้นไปแทงห่วยเสียมากกว่านำไปไ้คงทุนในการทำนา เป็นต้นว่า ขาหนึ่งก็เอาไปแทงห่วยเสียสองสั้ว เพราะฉะนั้นเห็นว่าในแถบคลองรังสิตควรเลิกแขวงห่วยเสียทีเดียว เป็นการช่วยคิดตัดหนทางความชั่วของราษฎรให้น้อยลง แลขอให้รัฐบาลจัดการบังคับน้ำให้ดีขึ้นแล้ว การเพาะปลูกจะเจริญยิ่งขึ้น

คำรับสั่งของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช

แย้งว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ ตอบไม่ตรงกับคำถามของยูเป็นประธานในที่ประชุมถามว่า เป็นเวลาสมควรที่จะจัดการบำรุงท้องทุ่งหลวงหรือยัง แลถ้าเป็นการควรราษฎรจะช่วยอุดหนุนได้เพียงใด

คำรับสั่งของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ

จะช่วยให้แทนหาไม่ในราษฎรนำโคกระบือไปเหยียบย่ำคันคลองให้พังทลายชำรุดทรุดโทรมไปเท่านั้น

คำพูดของพระสรว พการพิทักษ์กิจ

การที่หาทรุดโทรมแลราษฎรกับแคนชักสนลงไปในเวลานี้ รัฐบาลรู้สึกว่เก็บเงินค่านาได้เต็มบริบูรณ์หรือบกพร่องอย่างไ้บ้าง แลยังไม่ทราบว่รัฐบาลจะมีความประสงค์จะให้ช่วยอย่างไ้ขอทราบด้วย

คำพูดของผู้เป็นประธาน

การที่ในนาทรุกโรธมลงไปในันก็ไม่ต้องสงสัยว่า เงินค่านาของรัฐบาลจะไม่บกพร่อง แต่ที่ถามว่ารัฐบาลจะให้อย่างไรนั้น รัฐบาลก็ไม่คิดจะกะเกณฑ์อันใด แต่เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า รัฐบาลกับเจ้าของนาต้องรวมใจกันช่วยกันคิดช่วยกันทำ ก็ควรที่ผู้นำที่ของรัฐบาล เช่นการคิดแบบอย่างเป็นคน กระทรวงเกษตรจะเป็นผู้จัดให้ตามหน้าที่ ส่วนที่เจ้าของนาพอจะช่วยได้นั้นท่านที่มาประชุมนี้จะพอใจช่วยเพียงใด

คำรับสั่งของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอภิศรรคเดช

การทํานาในเวลานี้มีทางเสียมากกว่าได้ บางทีทำเข้าได้แล้วขายไม่ได้ราคาพอกับค่าไสหุ่ย เพราะพวกโรงสีซื้อเข้าส่งไปเมืองนอกได้รับเงินสยามน้อย ก็จำเป็นต้องกดราคาเจ้าของพวกชาวนา ชาวนาบางคนจนไม่มีทุนรอน ก็จำเป็นต้องขายเขาไปตาบแต่จะได้อะไร เหตุนี้เป็นการแลกเปลี่ยนเงินในระหว่างประเทศ คือเอกล์เซ็นต์เงินบาทขึ้นราคาเป็นต้นเหตุ กระทำให้ชาวนาทอดยรวงโรยลงไปเนื่อง ๆ แคว้นถูกคาสณา ขึ้นอีกข้าหนึ่งก็ประจวบพอดี เจ้าของนาต้องใหญ่เขาทำเปล่าโดยไม่เรียกค่าเช่าเลยก็มี แคว้นจนถึงเพียงนี้ก็ยังไม่มีใครจะมีผู้มาทำเสียอีกโดยทนค่าไสหุ่ยไม่ไหว เพราะฉะนั้นเป็นการยากที่ราษฎรจะช่วยได้อย่างใดอีก ในเวลานี้ราษฎรก็ขายอยู่แคว้นคือต้องเสียเงินค่านาหัวขึ้นอีกเป็นอันมาก แต่เมื่อรัฐบาลจะให้อย่างใดอีกในสิ่งที่รัฐบาลจะบำรุงให้ราษฎรเจริญขึ้นนั้น ก็ขอให้กะประมาณการที่จะทำให้ทราบ

คำพูดของผู้เป็นประธาน

การที่กระทรวงเกษตรคิดจะจัดการอย่างใด ๆ ในเรื่องนี้เมื่อได้คิดและหาแบบแผนเสร็จแล้วคงเปิดเผยให้ทราบทั่วถึงกัน

คำพูดของนายพันโท พระพิณิจสารา

การที่กระทรวงเกษตรเชิญให้ข้าพเจ้ามาประชุมในวันนี้ ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะชี้แจงว่า การที่จะพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นอภิศรรคเดชได้รับสั่งแล้วนั้น ไม่มีทางที่จะแก้ไข แต่ที่

กรมหมื่นทิฆารวงศ์ประวัติได้รับสั่งในเรื่องเลิกลอยนั้น มีทางที่จะแก้ไข แลลดค่าเสนาลงเสียบ้าง
ด้วย / อนึ่งในเวลานี้ชาวญากำลังร้องทุกข์เรื่องเจ้าพนักงานเก็บค่าเสนา ยังเก็บไม่ตรงกับ
ความเป็นจริง เพราะเจ้าพนักงานผู้เก็บค่าเสนาไม่มีความรู้หรือสืบสวนให้แน่นอนอย่างไร บาง
ที่หน้าโทก็เก็บเป็นนาเอก นาตรีเก็บเป็นนาโท ราษฎรได้รับความเดือดร้อนขาดทุน

คำพูดของผู้เป็นประธาน

ขอชี้แจงให้ทราบว่าการแก้ไขที่เป็นค่ากว่าโทษ คำนับไม่ใช่เป็นที่ประสงค์ของที่
ประชุมนี้ เพราะมีทางที่จะร้องทุกข์ต่อกระทรวงเจ้านาที่นั้น ๆ ได้

คำพูดของพระพินิจสารา

ข้าพเจ้าใคร่ขออนุญาตต่อที่ประชุมที่จะชี้แจงขอความต่าง ๆ แล้วจึงขออนุญาตพูดต่อไป
จนสิ้นความคือ

๑. เจ้าพนักงานควรตรวจตราชนิดที่นาตามชั้นให้เป็นการแน่นอนเสียคราวหนึ่ง แล
จดทะเบียนไว้เป็นหลักฐานของการเก็บค่านาต่อไป

๒. เวลานี้เป็นเวลาอันสมควรแล้วที่รัฐบาลจะช่วยจัดซ่อมแซมคลองเก่า ๆ ที่ดิน
เขินแคว้นขึ้นให้ก่ออย่างเดิม

๓. ขอลดหย่อนค่าเสนาลงตามแต่จะได ราษฎรจะได้พากันมาทานาในทุ่งหลวงมาก
ขึ้นอีก แล้วจึงเรียกค่าเสนาที่ขึ้นทีละน้อย ๆ จะได้นิมนต์กว่าเป็นการเหลือมากกว่าแรง แต่เวลา
นี้จำเป็นต้องลดค่าเสนาเสียคราวหนึ่งก่อน

๔. ถ้ารัฐบาลจัดซ่อมคลองเก่า ๆ จำเป็นต้องใช้พระราชทรัพย์มากน้อยในชั้นนี้
เท่าใดก็ควรออกพระราชทรัพย์ทำไปก่อนแล้ว ผู้ที่ได้รับผลควรช่วยกันรักษาต่อไป

คำพูดของพระมเหสีพจนกิจ

-- ข้าพเจ้าขอโอกาสอธิบายว่า เมืองต่างประเทศเขาคิดว่ารุงการเกาะปลูกได้
เจริญถึงเพียงนี้ เพราะเขาคั่งข้าหลวงออกไปเพียวตรวจตราการเพาะปลูกของราษฎรทั่วไป
เพื่อเจ้าพนักงานนั้นจะใคร่ช่วยเหลือเกื้อหนุนชาวนา เมื่อสิ่งใดบกพร่องในเรื่องการเพาะปลูก

ก็ทำรายงานชี้ของเสนอต่อรัฐบาล แลออกความเห็นเมื่อคนจะจัดการแก้ไขอย่างไรได้เจริญ
ขึ้นได้ก็จัดทำต่อไป เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าควรกระทรวงเกษตรธิการจะตั้งข้าหลวงสำหรับ
ตรวจตราคอยบำรุงการเพาะปลูก แลบำรุงสัตว์พาหนะแลตรวจตราประทุนน้ำลำคลองต่าง ๆ
แล้วทำรายงานส่งกระทรวงเกษตรธิการทุกเดือน--ข้าพเจ้าเห็นว่าการที่จะตั้งเบงกให้ชาวนา
กูเงินมาทำทุนนั้นจะไม่สมควร เพราะชาวนาได้เงินมาแล้วก็คงเอาไปเล่นเบี้ยเสียหมด ใน
เมืองต่างประเทศเขาห้ามเล่นการพนันไม่ให้ ถ้ารัฐบาลไม่ช่วยคิดบำรุงอุดหนุนราษฎรชาวนา
เสียแต่ในเวลานี้ ก็เชื่อว่าในอีก ๒ ปี จะไม่มีพ่อค้าในแม่น้ำเจ้าพระยาเหลืออีกคน

คำพูดของหมอแฉะคาเซ็น

--ท่านบเป็นสำคัญยิ่งกว่าของอื่นที่ควรมี---เวลานี้มีแต่เสียงราษฎรร้องว่า
น้ำไหลหลากมากเกิดไปบ้าง เป็นนาที่ของรัฐบาลเปรียบเหมือนปากของพลเมืองจะจัดหาสิ่งของ
ที่คิดใหม่ตรับริโภคเพื่อให้มีกำลัง---ราษฎรชาวนาจะยกมือไหว้ไม่สิ้นบุญอันนั้นเลยแลการทำนาจะ
เจริญทั่วกันหมด---มีเหตุอีกประการหนึ่งที่ข้าพเจ้าจำเป็นต้องกล่าวในวันนี้คือมีช้างเป็นฝูง ๆ
เข้ามาทำอันตรายเขาเสียหมดพอสุกงอมก็จวนจะเก็บเกี่ยวได้ก็พากันมากินสบายใจ ครั้นจะใช้
กระสุนปืนยิงขับไล่ ถ้าสัตว์นั้นตายลงก็มีควาญยักท้วงติดคุกเป็นการพ้นสติปัญญาที่จะป้องกันได้
แลเจ้าของนาบางคนก็ไถ่แจจตุรูปเทียนบนบานศาลกล่าว ขอให้เขาทุ่งเขาทออย่าให้มาทำอันตราย
เขาของเขาเลย เรื่องนี้สำคัญอันหนึ่ง ขอให้รัฐบาลได้เมตตาจัดคนต้อนสัตว์พวกนี้ออกไปเสีย
เพื่อไม่ให้เสีย

คำพูดของพระมนตรีพจนกิจ

เรื่องแลกเปลี่ยนเงินในระหว่างต่างประเทศก็กันไปถึงชาวนาเหมือนกัน เมื่อพวก
พ่อค้าโรงสีได้รับเงินสยามน้อยก็ไม่ยอมซื้อเข้าราคาสูงจากชาวนา---

คำพูดของบาดหลวงยวง

--สมัยนี้การทำนาผิดกับสมัยก่อนต้องเป็นคนมีทุน แลโจรผู้ร้ายก็ชุมชุมมีเล็กน้อย
ก็ปล้นกัน น้ำซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการเพาะปลูกนั้นไม่มีบริบูรณ์แต่บังคับไม่ได้ ควรกันท่านบเป็น

ตอน ๆ เสีย--- และอีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องลูกจ้าง คนพวกนี้เป็นพวกกลามาแต่เหนือ บางที่เป็นคนใจคुर้ายคดโกง ถ้ารู้ว่าเจ้าของนาขายเขาได้เงินบางทีก็ทำอันตรายถึงกับฆ่าฟันเจ้าของนา ลักเอาทรัพย์สินหนีไปเสีย แต่บางคนที่มีนิสัยดี เจ้าของนาก็ขายโดยแสลงหาเหตุผลที่เขาจนหนไม่ไหวเพราะการทำนาไม่ไค้ผลเพื่อจะหนีภาษีจาง การเรื่องนี้ขอให้รัฐบาลช่วยจัดการให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

คำพูดของพระยาเกษตรรักษา

ในทุ่งหลวงนี้มีนาหลายหมื่นไร่ แต่เป็นนาของผู้ที่มีทุนโดยมาก แลผู้ที่ไม่มีทุนก็มาอาไ้รยเขาไปทำทำการเสียหายเกิดขึ้นอย่างไร เจ้าของนาก็เป็นผู้ได้รับความเดือดร้อนมากกวาผู้เขา--- รัฐบาลควรสร้างท่านบึงกับน้ำให้ค้---

คำพูดของศรี

เวลานี้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเรื่องต้องเสียค่าเสนาแพงด้วย ทำนาไม่ไ้ไ้จะไค้ผล---ถ้ารัฐบาลไม่ช่วยจัดการเรื่องน้ำให้ค้ขึ้น ราษฎรชานาก้พากันทรุคโทรมลงทุกที กับเรื่องข้างทำอันตรายเข้าในนา--- นั้นเป็นความจริง แลนาของค้ฉ้นเองก็เคยถูกทุก ๆ ปีมา---

คำพูดของมิสเตอร์เอ็มยัง

---ราษฎรชานาขัดสนจนเต็มที เพราะทำเขาไม่ไ้ไ้จะไค้ผลค้ ห้งราคาเข้าก็ขายไค้ถูก ถ้ารัฐบาลช่วยบำรุงการท่าน้ำให้เจริญแลเข้ามีราคาสูงขึ้นกวาเวลานี้แล้ว ราษฎรเต็มใจที่จะช่วยอุดหนุนรัฐบาลทุกอย่างที่จะช่วยไค้

คำพูดของพระยาวิเศษโกชนา ข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯ

ถามว่ารัฐบาลจะช่วยชานาไค้ไค้ไค้ไค้

คำพูดของมิสเตอร์เอ็มยัง

ตอบว่า ทำให้ขายเขาไค้ราคาแพงแลไค้ผลค้เท่านั้นไค้เป็นพอ

คำพูดของญวนประธาน

---กระทรวงเกษตรได้ตั้งเจ้าหน้าที่งานเกษตรขึ้นแล้วเมื่อเร็ว ๆ นี้ แต่ยังเพิ่งจัดขึ้นใหม่ ๆ ยังไม่ได้ออกไปตรวจตราในหัวถึงกัน

๐ คำพูดของพระยาวิเศษโกชนา

ไต่ทราว่าเวลานี้ ราษฎรที่เคยตั้งทำนาอยู่ในทุ่งหลวงพากันอพยพไปจากที่เสียโดยมากนั้น เพราะเหตุใด

คำพูดของมิสเตอร์เบ้มยัง

เพราะความจนทำนาไม่ใคร่ได้ผล และขายได้ราคาถูกแล้วยังกลับขาดต้องเสียค่าเสนาแพงควย ไม่มีทุนรอนที่จะทำต่อไป---

คำพูดของพระยาวิเศษโกชนา

การทำนาในเวลานี้ ที่ว่าไม่ใคร่ได้ผลเหมือนแต่ก่อนเพราะเหตุใด

คำพูดของมิสเตอร์เบ้มยัง

การทำนาต้องอาศัยฝนน้ำเป็นข้อสำคัญ ในระหว่าง ๒ ปีนี้ น้ำมากเกินความต้องการจึงไม่ใคร่ได้ผล

คำพูดของพระยาวิเศษโกชนา

ในฤดูแล้งเมื่อปีประทุน้ำไว้ ที่นาที่อยู่ใกล้คลองรังสิตได้ผลหรือ ทำให้ที่นาเหล่านั้นเสียไปประการใดบ้าง

คำรับสั่งของพระว่ำนองยาเชอกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ

---ถึงแม้ว่าจะปิดคลองรังสิตไว้ น้ำในคลองชอยเวลานี้ก็ไม่ขังอยู่ได้ เพราะแห้งเสียก่อนจนมาวิ่งในคลองใดแล้ว--- ส่วนในคลองรังสิตเองก็มีประโยชน์แก่การเดินเรือเท่านั้น

คำพูดของพระยาวิเศษโกชนา

ถ้าจะเปิดประตูน้ำทิ้งไว้ดูดูแลจะเป็นอย่างไรบ้าง

คำรับสั่งของพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นท้าวกรวงษ์ประวัติ

ถ้าเปิดไว้เห็นจะมีประโยชน์แก่การเดินเรือมากกว่าเปิด

คำพูดของพระยาวิเศษโกชนา

คานานันดูเขาเสียเองต่างหากอีกส่วนหนึ่งหรือคิดรวมไปในค่าเช่า

คำพูดของพระยาเกษตรรักษา

เรื่องนี้มีข้อสัญญาแปลกกัน บางแห่งดูเขาเสียค่าเสนาเอง แลบางแห่งก็รวมอยู่ในค่าเช่า

คำพูดของหมอแอ้คำเขิน

ราษฎรชาวนาได้รับความเดือดร้อนเรื่องสัตว์พาหนะล้มตายเป็นอันมาก รัฐบาลควรจะช่วยป้องกันบ้างในปีนี้มีคนนำกระบือเป็นโรคเข้าไปขายในทุ่งหลวงราก็อย่างถูก ๆ มีผู้หญิงคนหนึ่งมีกระบืออยู่ ๑๑ ตัว ได้ซื้อกระบือที่เป็นโรคไว้อีก ๒ ตัว ราคาเงิน ๑๐ บาท กรันต่อมาไม่กี่วันกระบือ ๒ ตัวนั้นก็ตาย พอกระบือ ๒ ตัว นั้นตายแล้ว ไม่อีกกี่วันกระบือของตัวทั้ง ๑๑ ตัวนั้นก็ตายตามกันไปหมด แท้จริงที่ราษฎรร้องทุกข์ว่า ใจนายรายมีมากคอยปล้นเล่ห์ซึ่งนั้นก็ยังไม่ว่าแรงเท่ากระบือเป็นโรคล้มตายเช่นนี้---และจัดบังคับนำกับเรื่องช้าง ขาพเจ้าขอวิงวอนให้รัฐบาลจัดการไล่ตอนไปเสียด้วย

คำพูดของมิกเตอร์เยมยัง

ถ้าจะถอนขอยาโคตอนไปทางทุ่งใดเลย จะทำอันตรายแก่เขาในนาของขาพเจ้า

คำพูดของนายเส่งี่ยม

เรื่องลูกจ้างเป็นข้อสำคัญอันหนึ่ง เวลานี้ยังไม่มีระเบียบแลหลักฐานอะไรด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย จะหาลูกจ้างได้โดยลำบาก ต้องอาศัยรบกวนพวกลาวที่ลงมาแต่เหนือ

คำพูดของพระยาวิเศษโกชนา

จะให้รัฐบาลช่วยอย่างไรบ้าง

คำพูดของนายเสงี่ยม

ถ้ารัฐบาลจะวางกฎข้อบังคับหรือพระราชบัญญัติเรื่องลูกจ้างทำนาขึ้นไว้ เพื่อป้องกันกรณีฉ้อโกงแล้ว ๒ ฝ่ายเสียใจแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์มากในเวลานี้ บางที่เจ้าของนาได้รับความเดือดร้อนขาดทุนเหลือเกินเป็นต้นถึงถูกเก็บเกี่ยวเข้าลูกจ้างหลบหนีไปเสียหมด เขาก็ต้องตกค้างเป็นอันตรายเสียโดยมาก แลบางที่เจ้าของนาก็ฉ้อโกงพวกลูกจ้างบ้างเช่นนี้

คำพูดของมิสเตอร์เยี่ยมยัง

มีความเห็นพ้องด้วย ในเรื่องใหม่ข้อบังคับแลพระราชบัญญัติเรื่องลูกจ้างทำนาขึ้น แลถ้าไม่ชักชวนบรรดาพวกนี้ให้พวกเขามาทุก ๆ ปีก็จะดีขึ้นมาก พวกเขาลาเหล่านี้ได้เคยมาแจ้งว่า บางที่ต้องถูกกักห้ามไม่ให้ลงมาทำมาหากิน ครั้นได้เลี้ยงก็รับแจ้งไม่ได้เรื่องราวใครเป็นผู้ห้าม

คำพูดของมิสเตอร์ออร์

ตามที่ท่านทั้งหลายได้ชี้แจงมาแล้วนี้ ข้าพเจ้ามีความเห็นพ้องด้วยทุกอย่าง

คำพูดของเงินหลี่ บุญหยก

เงินหลี่บุญหยกชี้แจงว่า นาของเขานี้ที่แล้งเขาเป็นอันตรายเสียหายเพราะน้ำท่วมแทบทั้งหมด---

คำพูดของผู้เป็นประธาน

ตามที่ท่านทั้งหลายได้ชี้แจงอันตรายต่าง ๆ และแนะนำวิธีที่จะจัดการอย่างไร ด้วยนั้น เป็นที่พอใจของกระทรวงเกษตรเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอขอบใจท่านทั้งหลาย ในนามของกระทรวงเกษตร ในการที่ได้ให้ความรู้จากท่านทั้งหลายเป็นอันมากนั้น

อนึ่งท่านทั้งหลายเชื่อว่า การสิ่งใด ๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐบาลจะต้องอุดหนุนแล้ว กระทรวงเกษตรรับเป็นเจ้าหน้าที่จัดการนั้น ๆ ตามสมควรที่จะทำได้โดยเต็มกำลังทุกอย่าง เวลานี้ก็เป็นอย่างนี้เข้าใจความประสงค์ซึ่งกันแก่กันดีแล้ว สมควรที่จะเลิกประชุมคราวหนึ่งใด

นอกเลิกประชุมเวลาบ่าย ๑ โมง ๓๕ นาที

กระทรวงเกษตรธิการ

วันที่ ๑๐ ธันวาคม รศ. ๖๖๖๖

ภาคผนวก ง.

ประกาศแก้ไขและพิทักษ์เก็บเงินค่านา¹

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกันว่า การเก็บ
ทางเขากานาแต่เดิมมานั้น เก็บเรียกเข้าเปลือกที่ราบฏรทำนาได้ไร่ละ ๒ ถึง และบังคับซื้อ
เข้าขึ้นฉางหลวงให้ราคาถึงละ ๔ อัฐ อีกไร่ละ ๒ ถึง ราษฎรเจ้าของนาทองขนูเขาของหลวง
เหล่านี้ไปส่งจนถึงฉางหลวงเหมือนกัน ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองทั้งปวงใช้ประเพณีเก็บทางเข้า
เช่นนี้มาจนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่าวิธีเก็บทาง
เข้าและบังคับให้ราษฎรขนส่งถึงฉางหลวงเช่นนั้นเป็นการเคอะครอนนัก จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ
ให้เปลี่ยนวิธีเก็บเป็นเงินค่านาแทนทางเข้า กำหนดพิทักษ์ไร่ละสลึงเฟื้อง หรือถ้าจะเทียบอัตรา
ราคาเข้าในสมัยนั้นเกวียนละ ๑๐ บาท คิด ๓ ไร่เป็นเกวียนราคาเข้า ๑๐ บาท เก็บค่านาบาท
เฟื้องคิดเป็นภาษีร้อยละ ๑๐^๑/_{๑๐} แห่งราคาเข้า เมื่อเปลี่ยนการเก็บทางเข้ามาเป็นค่านาแล้ว
ดังนี้ จึงจัดวิธีเก็บค่านาเป็น ๒ อย่าง เรียกว่า นาเกลืออย่างหนึ่ง นาฟางลอยอย่างหนึ่ง นาเกลือ
นั้นคือนำน้ำทำซึ่งทำเป็นนาหวานในแขวงกรุงเทพฯ อ่างทอง สุพรรณบุรี ลพบุรี ๔ หัวเมืองนี้
เป็นที่น้ำที่ไคลมากเพราะอาไศรยทั้งน้ำฝนและน้ำท่า และเพื่อให้ราษฎรทำให้เต็มภูมิลำนา
ไม่ให้หวงห้ามที่ไฉ่เปล่า ๆ จึงเรียกค่านาเกลือ เต็มตามเนื้อนาในตราแดงไร่ละสลึงเฟื้อง ลด
หย่อนผ่อนค่านาพระราชทานแต่ในปีที่มีอุปัทวเหตุทำนาไม่ได้ผลด้วยเหตุฝนแล้งเป็นต้น

นาฟางลอยนั้น คือนาปักกาไศรยแต่น้ำฝนเพราะทำไคลไม่ยุติ จึงจัดให้มีข้าหลวง
เสนาออกไปรางวัลเก็บค่านาตามเนื้อที่ที่ทำนาไคลเก็บอัตราไร่ละสลึงเฟื้องเช่นเดียวกันเป็น
ประเพณีมาดังนี้ จนปีชวดจตุวาทก จุลศักราช ๑๒๑๔ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริหาเจ้าของนาเกลือต่าง ๆ เมือง พวกนี้ร้องว่าฝนแล้งบางน่าน้อยบาง

¹ ประกาศแก้ไขและพิทักษ์เก็บเงินค่านา ราชกิจจานุเบกษา ๒๒ : ๑๓ - ๒๕

อ้างว่าทำนาไม่ได้เลยจะขอลดหย่อนค่านาเนื่อง ๆ เป็นการยากที่จะได้ส่วนให้ได้ความจริงว่า
ปีใดและที่ใดได้ผลบ้างน้อยหรือมีความผิดปกติกันอย่างไร และเพราะเหตุที่คนทำนาอยู่ได้มัก
เป็นคนไพร่หลวงที่ควรรับราชการหนัก คือเป็นฝ่ายเป็นตนโดยมาก จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ลดพิทักษ์ค่านาอยู่โคลงคงเก็บไรจะสิ่งเต็มตามเนื้อที่ในตราแดง และห้ามมิให้เจ้าของ
นารองขอลดหย่อนควยเหตุอย่างใด ๆ แต่นั้นมาจนตราบเทาทุกวันนี้ ถ้าจะนับตั้งแต่ปีชวด จัตวา
ศก มาจนรัตนโกสินทรศก ๑๒๔ นี้ถึง ๕๓ ปี พักอัคราเก็บเงินค่านา หาได้เปลี่ยนแปลงประการ
ใดไม่

ทรงพระราชดำริว่า ทุกวันนี้ราชการบ้านเมืองและผลประโยชน์ในการทำไรนา
ค้าขายก็เปลี่ยนแปลงแปลกกับแต่ก่อนเป็นอันมาก การทำไรนาค้าขายทุกวันนี้มีผลยิ่งกว่าเมื่อ
๕๐ ปีแล้วถึง ๕ เท่า ๖ เท่า ส่วนราชการบ้านเมืองนั้นเล่าก็จำเป็นต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์
บำรุงรักษาพระราชอาณาจักรทั้งในส่วนที่จะป้องกันภัยอันตรายรักษาความสงบ สวัสดิ์ของอาณา
ประชาราษฎร์และที่จะสร้างสรรพจักรการต่าง ๆ ให้เจริญสุขและทรัพย์สมบัติแก่ประชาชนทั่วไป
ต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์ทุกวันนี้ยิ่งกว่าแต่ก่อนเป็นหลายเท่าอยู่แล้ว และความจำเป็นที่จะต้อง
จ่ายพระราชทรัพย์ก่อสร้างและทำนุบำรุงกิจการต่าง ๆ สำหรับสาธารณประโยชน์ต่อไปอีกก็ยังม
มาก ก็และพระราชทรัพย์ที่ใช้จ่ายในการปกครองพระราชอาณาจักรนี้ยอมได้มาจากภาษีอากร
ทั้งพิศดเก็บในการต่าง ๆ เหมือนหนึ่งขอแบ่งเฉลี่ยส่วนกำไรของไพร่บ้านพลเมืองมาใช้จ่ายใน
การปกครองบำรุงรักษาประโยชน์และความสุขของประชาชนทั้งปวงนั้น แม้ภาษีอากรอย่างใด
ถึงจะได้ผลประโยชน์พระราชทรัพย์มาก ถ้าภาษีอากรนั้น ๆ เป็นเหตุให้เกิดความชั่วร้ายให้
โทมนแอกอาณาประชาราษฎร์ก็จำเป็นต้องเลิกและแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปให้พ้นทางโทษแกมหาชนดังได้
ทรงพระกรุณาโปรดให้เลิกบ่อนเบี้ย เป็นต้น ส่วนผลประโยชน์อันใดซึ่งเกิดมีเจริญมากพอจะแบ่ง
เฉลี่ยผลกำไรมาเจือจานการปกครองรักษาพระราชอาณาจักรได้ ก็สมควรที่จะแก้ไขเก็บภาษี
อากรจากผลประโยชน์นั้น ๆ มาใช้จ่ายราชการแผ่นดินให้เพียงพอตามประเพณีการปกครองบ้าน
เมืองอันเป็นทำนองเดียวกันทุกประเทศทั่วไป

ทรงพระราชดำริว่า ค่านาที่ยังเก็บอยู่โดยอัคราไรละสิ่งเฟื่องและสิ่งหนึ่งยัง
ต่ำกว่าส่วนอันควรจะได้แก่จากกำไรในการทำนาทุกวันนี้อยู่มาก ควรจะขึ้นอัคราค่านาให้สูงกว่านี้ได้
จึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้ไขพิศดและวิธีเก็บเงินค่านาเป็นอย่างต่อไปนี้คือ

๑. ให้กำหนดนา ตามที่เป็นทำเลที่คี่และเลข และคนที่ทำนาสามารถจะขาย
เข้าไครากายยิ่งหย่อนกว่ากัน กำหนดนาคือนา ๕ ชนิด คือ นาเอก นาโท นาตรี นาจัตวา
นาเบญจจะ รัฐบาลจะตรวจและกำหนดความนาทุ่งใดเป็นนาชนิดใด

๒. ที่นาจะเป็นในท้องทุ่งที่นาชนิดใดก็ตาม จัตวาเป็น ๓ อย่าง คือ ที่หวงห้าม
อย่างหนึ่ง ที่นาฟางลอยอย่างหนึ่ง ที่นาคุโศอย่างหนึ่ง ที่ซึ่งมีผู้จับจองหวงห้ามตามกฎหมายแล้ว
แต่ยังไม่ได้ทำเป็นฟางจัตวาเป็นที่หวงห้าม ที่ซึ่งทำเป็น ฟางแล้วแต่ยังเป็นนาป่าจัตวาเป็นนา ฟาง
ลอย ที่ซึ่งทำนาเป็นนาเรียบรอยแล้วจัตวาเป็นนาคุโศ

๓. พิกัดเก็บเงินค่านาทุ่งใดนั้น เก็บตามเนื้อที่ในโฉนดตราจอง

นาเอกเก็บไร่ละ	๑ บาท
นาโท เก็บไร่ละ	๔๔ อัฐ
นาตรี เก็บไร่ละ	๔๐ อัฐ
นาจัตวาเก็บไร่ละ	๓๒ อัฐ
นาเบญจจะเก็บไร่ละ	๒๔ อัฐ

การที่จะกำหนดความนาทุ่งใดเป็นนาชนิดเอก ชนิดโทหรือชนิดใด ๆ นั้น ให้กำหนดด้วยผลซึ่งอาจ
จะทำและจะขายได้ ในท้องทุ่งนั้นไร่ละเท่าใดเป็นมัชฌิมประมาณ จึงกำหนดนาทุ่งนั้นลงเป็น
ชนิดใด ๆ

๔. ผู้ใดจับจองหวงห้ามที่ไว้แล้ว ถ้ายังไม่ได้ออกสร้างทำให้เป็นนากายใน ๒ ปี
จะเรียกกาหวงห้ามไร่ละ ๒ อัฐ ของอัตรานาคุโศในท้องทุ่งนั้นตั้งแต่ปีที่ ๓ ต่อไป

ดังตัวอย่างว่า นาทุ่งอันใดอัตรานาคุโศไร่ละ ๓๒ อัฐ อัตรากาหวงห้าม
ที่นาทุ่งนั้นไร่ละ ๔ อัฐต่อไป ถ้าอัตรานาคุโศทุ่งใดไร่ละ ๔๔ อัฐ อัตรากาหวงห้ามปีที่ ๑
ไร่ละ ๒ อัฐดังนี้ ถ้าเจ้าของที่เสียกาหวงห้ามอยู่แล้วถึงจะทำให้เป็นเนื้อนาไม่ได้อีก ๒ ปี
ไปเท่าใดก็ไม่ขาดจาง

๕. นาที่แรกหักร้างโกนสร้างยังเป็นป่า แม้ในท้องทุ่งนาคุโศคี่ หรือนาป่านาคอน
อันเป็นที่ทำไร่ได้แต่บางความบางปีนั้นก็จัดเป็นนาป่าเหมือนกัน นาป่าที่วามา ๒ อย่างนี้กำหนดเป็น
นาฟางลอย คงสร้างวัดเก็บค่านาแต่ตามเนื้อที่ ๆ ทำนาได้ผล พิกัดเก็บเงินค่านาฟางลอยจะเก็บ
สูงกว่าพิกัดเก็บค่านาคุโศ ๕

ตัวอย่างกันว่า นาฏโคตมโคได้กำหนดว่ากานาไรละ ๓๒ อัฐ กานาฟางลอย
ในทุ่งนั้นจะเก็บไรละ ๔๐ อัฐ ดังนี้เป็นต้น วนกว่าจะเป็นนาฏโคได้เมื่อใด จึงจะลคพิกัถลง
เก็บเป็นนาฏโค

๙. ปีใดมีอุปัทวเหตุราบฏรแห่งใดทำนาไม่ได้ผลปีนั้นจะลดหย่อนค่านาลง หรือ
ยกเวนคานาในที่นั้น ๆ พระราชทานที่เคี่ยวตามกวรแกการ

ระเบียบการที่จะเก็บคานาตั้งแต่ รศ. ๑๒๔ ต่อไป จะทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้จัดดังนี้ จึงประกาศมาให้ทราบทั่วกัน

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๕ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ ตรงกับ
วันที่ ๑๓๓ ๖๑ ในรัชกาลไดยุบนั้น

ความเห็นเรื่องความต้องการวิชาการเพาะปลูกเบื้องต้นในประเทศสยาม
และวิธีที่ควรจะทำเนื่งการให้เหมาะแก่สมัย
ของหลวงพิณิจพิชการ^๑

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราในรัชกาลปัจจุบันนี้ ในงานแสดงกลีกรรรมพานิชย์การของกระทรวงเกษตรธิการปรากฏชัดเจนอยู่แล้ว การเพาะปลูกเป็นหัวใจและเลือดเนื้อของประเทศบ้านเมืองของเรา เมื่อเช่นนี้การบำรุงการเพาะปลูกต้องเป็นกิจสำคัญยิ่งซึ่งรัฐบาลจงพึงกระทำ แลการบำรุงวิชาการเพาะปลูกก็ต้องเป็นกิจอันใหญ่เหมือนกันควยเป็นวิชาทางหาเลี้ยงชีพของพลเมืองส่วนมาก เว้นไว้แต่พลเมืองจะมีวิชาอื่นอยู่แล้วเท่านั้น

การบำรุงการเพาะปลูกนั้นกระทรวงเกษตรธิการได้เริ่มต้นเป็นหลักฐานลงแล้วสำเร็จลงเมื่อใด พลเมืองผู้ใดรับผลคงจะรุดถึงพระมหากรุณาธิคุณไม่มีที่สุด แต่ส่วนวิชาเพาะปลูกในเวลานั้นยังไม่มีมีการบำรุงเลย ทั้งนี้จะเป็นเหตุควยคำที่กล่าวกันนักว่ ชาวนารู้จักวิธีทำนาดีอยู่แล้ว วิชาการเพาะปลูกไม่จำเป็นสำหรับเมืองเราเลยก็เป็นได้ แต่เมื่อมาใคร่ครวญดูให้ดีถวนแล้วจะเห็นว่าชาวนายังไม่รู้คิจนถึงกับจะงดการสอนวิชาเพาะปลูกเสียทีเดียว/ เช่น บิดาป่วยบุตรสาว(ไม่ต้องถึงบุตรชาย) อายุ ๑๕ - ๑๖ ปี ก็ออกไปไถคราดหวนแเดเก็บผลมาได้เท่า ๆ กับบิดาจะออกไปทำเองคั้งนี้ แสดงให้เห็นว่เขาเป็นพรวนไม้ที่ปลูกงายคายมากกว่าคี่ จะแสดงฝีมือหรือวิชาความรู้ของชาวนา กานากชาวนาจะไปเพาะปลูก เช่น จินคั้งที่เรำเห็นอยู่รอบพระนครจะเป็นอย่างไรบาง ชาวนาจะร่องว่ไม่สันคัคและจะขาดทุน เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่ชาวนาของเราจักปลูกแต่เขาซึ่งยอมให้ผลควยวิธีอย่างคราว ๆ ที่เด็กก็ทำได้ หาวิธีเพาะปลูกอย่างทีจันรู้ไม่ ถ้าปีใดฝนแล้งชาวนาก็อดแนนอน นี้แสดงว่น้ำท่าผลให้แก่ชาวนามาก

^๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชการที่ ๖ หมายเลข ศ. ๔/๒๖ ความเห็นเรื่องความต้องการวิชาการเพาะปลูกเบื้องต้นของประเทศสยามและวิธีที่ควรจะทำเนื่งการให้เหมาะแก่สมัยของหลวงพิณิจพิชการ พ.ศ. ๒๔๕๔.

ยิ่งกว่าฝีมือหรือความรู้ของชาวนาเอง ชาวนาในบางมณฑลมีพายุพและมาราษฎร์ เป็นต้น ถ้า
ปีใดฝนแล้ง เขามา ก็พากันวิ่งเข้าป่าเพื่อขอก้อนหนามักและกลอยมาประทังความอดอยาก
ซึ่งผู้รู้วิชาเพาะปลูกอยู่บางแหมแต่เล็กน้อยจะไม่คิดไม่ฝันที่จะทำเช่นนั้นเลย รัชฎษชาติบางชนิดที่
ทนแล้งไคอย่างสาหัสไร้ชาวไม่มีเมื่อไร เกษฏกลงเนื่อง ๆ จะปลูกถึงว่าสักครึ่งไรก็จะดีกว่า
เพียววิ่งหากลอบตามป่าสักหนึ่งเดือน นี่แสดงความเขลาและความขาดวิชาของชาวนามีโชหรือ
คนไทยเราก็อไม่ใช่นักโง่ แต่วิชาเพาะปลูกของเราไม่เจริญ เพราะที่ดินของเราอุดมเกินไป
รวมเหตุผลเหล่านี้เข้าด้วยกัน ไม่น่าจะทำให้เป็นที่สนใจว่าชาวนามีความรู้เพียงพอแล้วโดย

พินี้เราลองคาดการลงหน้าดูบ้างโดยไม่ตองไปให้ไกลนักจะเป็นอย่างไร มีปัญหา
สำคัญสองข้อซึ่งเราควรห้เสียแต่เดี๋ยวนี้นี้ คือ (๑) สกิมการทดและระบายน้ำ (๒) จินที่จะทำ
การเพาะปลูกแข่งขันกับไทย

สกิมการทดน้ำของกระทรวงเกษตรอาจสำเร็จลงเป็นส่วน ๆ โดยนับไปได้ ถ้า
สำเร็จลงเมื่อใดและที่ตรงไหน วิธีการเพาะปลูกอาจจะเปลี่ยนแปลงเมื่อนั้นและที่ตรงนั้น ที่ที่
เคยทำไคเคยนาอย่างเดี๋ยวจะกลับกลายเป็นสวนเป็นไร ไคตามความประสงค์ของคน
และความตองการของตลาด คำว่าชาวนา ชาวไร ชาวสวน สามคำนี้ นานไปอาจจะแยกกัน
ไม่ออก จะต้องรวมเป็นคนคนเดียวกัน เรียกว่า ชาวนาเพาะปลูกหรือชาวสิกรรมหรืออย่างไรก็
แล้วแต่การ แต่ที่ดินนั้นทำอย่างไรเสียก็ตองเปลี่ยนแปลง เมื่อที่ดินเปลี่ยนแปลง วิธีทำวิธีบำรุง
และทั้งเครื่องมือก็ตองเปลี่ยนแปลงบ้างเหมือนกัน อย่างไรก็ดีการเปลี่ยนแปลงแห่งวิธีการเพาะ
ปลูกในเบื้องต้นจะมีอย่างน้อยก็เสมอเท่าชาวนาอย่างในทุกวันนี้ต่ำทันไคไคโดยยาก

คราวนี้พูดถึงจีน ชาวนาเพาะปลูกจีนเป็นอย่างไรบ้าง จีนเรารู้อยู่แล้วว่าแข่งขันกับ
เราและเอาเปรียบเราอยู่แทบทุกอย่าง การเพาะปลูกก็ไคยกเว้น การทดน้ำสำเร็จเป็นผลเมื่อ
ใด ก็ยังให้โทษแก่เงินมากขึ้นเมื่อนั้น จีนเหมาะแก่การทดน้ำทุกอย่าง หันเข้าปลูกพรรณไม้ชนิด
ไหนไคทั้งสิ้น อ้อย ฝ้าย ไม่เลือกแล้วแต่ตลาดจะตองการ เขาหาใจเป็นปยุซึ่งเป้นหัวใจของ
การเพาะปลูกซึ่งชาวเราเกือบไม่ฝันถึงในเวลานี้ ชาวยุโรปและอเมริกาถึงไคเกรงก็ยังตองชม
วิชาและฝีมือเพาะปลูกของจีน ที่เรามีคนเช่นนี้อยู่ในบ้านเมืองเรา ฝ้ายชาวเราเมื่อรัฐบาลหัน
ทดน้ำขึ้นมาให้ก็คิดหาพอแล้ว เพราะตนไม่ "กินน้ำ" จึงก็จริงอยู่ ในการเพาะปลูกน้ำตองมา

ก่อนอื่น ๆ หมด แต่น้ำที่ทานกำลังจะทกล้นมาให้เรานั้นยังจะไม่เป็นพิษพองจนถึงแก่เราไม่ต้อง
เป็นกังวลเสียอีกเป็นแน่

ก็จริงอยู่ตามบางเสียงกล่าวว่า เรามีที่ดินกว้างใหญ่เหลือความต้องการ แท้จริง
เพียงในเวลานี้ นานไปจีนจะหยิบเนื้อหมดแล้วและจะเหลือกระดูกไว้ให้เรา ถ้าเราไม่รีบ
ทำรีเสี่ยแต่ในบัดนี้ และบางเสียงก็ว่าเราชำนาญการทำนาอยู่แล้ว สิ้นค่าเช่าก็เป็นใหญ่ เรา
ไม่ต้องเกรงภัยอะไรหมด ซึ่งก็ถูกเหมือนกันในเวลานี้ แต่ใครจะประกันได้ว่าต่อไปเขาจะไม่มี
เวลาจนตลาดหรือจะไม่มีสิ่งอื่นที่จะให้ผลดีเท่าหรือดีกว่าเขาหรือจีนจะไม่ปลูกเขาบาง อนึ่งการ
ที่ชาวนาจะเป็นแต่เครื่องจักรหมุนเมล็ดเขาสำหรับขายพวกจีนและต่างประเทศเท่านั้น คงไม่เหมาะ
แก่สมัยเป็นแน่ พลเมืองควรครองรูและชำนาญก็ยังกว่านั้นขึ้นไป ไม่เพื่อประโยชน์อื่นก็เพื่อประโยชน์
ตัวของเขาเอง เพราะไม่ได้บริโภคแต่เขาอย่างเดียว เขายังต้องการอื่น ๆ อีกมาก เพื่อบำรุง
ความสำราญและธรรมชาติของเขาในภายภาคหน้า

ชาวนาเป็นผู้ที่อยู่ในจำนวนน้อย จึงไม่มีใครมีใครกล่าวถึง แต่เขาเป็นอย่างไรวาง
ไม่ผิดแปลกไปกว่าชาวนาเดิวนัก น้อยคนนักหนาที่จะมีหรือพยายามใช้ความรู้ โดยมากใช้วิธี
ให้คนไม่ดูและระวังตัวของมันเองอย่างมากก็เพียงคายหญ้า รดน้ำให้บางเล็กน้อยแล้วก็คอยเก็บ
ผล ปุ๋ยชนิดอื่นนอกจากเลน ชาวนาส่วนใหญ่เราแทบไม่รู้จัก บางคนยังเข้าไปเข้าใจเสียว่าเล่นใน
ห้องรองมีประโยชน์ให้ความเย็นแก่ตนไม่เท่านั้น วิธีตบแต่งตัดกันและขยายให้ตนไม่โคลม ได้
อากาศดีมีนอยรายที่ทำเป็น โดยมากกลับตรงกันข้าม ยิ่งปลูกตนไม่ลงไปได้มากตนยิ่งเห็นว่าจะ
ได้ผลมาก ในที่สุดสวนนั้นก็เบียดเสียดเบียดคยัดขึ้นไปไม่ผิดไปกว่าป่าที่รก ๆ นักบางที่เราไป
เห็นสวนผลไม้ยังไม่ทันรุ่งเงกงามเรียบรอยเป็นวังหะจะโคนดี ครั้นถามก็ไ้ความว่าผู้ทำเป็น
คนจีน เจ้าของที่ดินให้ถือเปล่าเท่านั้นเดี๋ยวนี้ โดยอาไ้กรยให้จีนช่วยปลูกตนไม้ใหญ่ให้ มีชาวสวน
ที่ไ้วิธีนี้มากมาย แต่ครั้นวันผลจะมีสวนก็ตั้งตนรกเป็นป่า ค่าที่ขาดความรู้ขาดความอุสาหะและ
ขาดที่ไ้เลี้ยงเงินนั้นแหละเป็นมูล

ถ้าจะพูดถึงชาวไร่ไ้เกี่ยวนี้ ความรู้ยิ่งขาดหนักลงไปยิ่งกว่าชาวนาชาวนา ความ
ประพฤติกั้คโคนตนไม้ใหญ่ลงทำไร่ไ้ระดูเดียว แล้วทอดทิ้งไปโคนที่อื่นต่อไปโดยไม่คิดจะบำรุง
พื้นที่ให้คืนดีขึ้นนั้น แสดงความเขลาและอวิชชาของชาวไร่อยู่พอแล้ว เดิวนั้นเสียอิกรัฐบาลท่านเห็น
ความพินาศแห่งไม้ใหญ่เป็นเหตุให้เกิดความหวงห้ามขึ้น การโคนไม้ใหญ่จึงเป็นไร่ไ้ครวจึงคอย
ส่งบลงบ้าง

ที่เรามองดูเพื่อนบ้านของเราบ้าง มีอินเดียและฟิลิปปิน เป็นต้น ตามที่ได้เห็น จากจดหมายเหตุและแถลงการต่าง ๆ ปรากฏว่าชาวประเทศเหล่านั้น มีวิชาและมีมือหาเลี้ยงชีพในทางเพาะปลูกเทียบกับจีนอยู่แล้ว แต่กระนั้นชาติที่เป็นเจ้าเป็นใหญ่ยังกำลังลงทุนลงแรงอีกเป็นอันหนักหนา เพื่อบำรุงวิชาของประเทศเหล่านั้นให้ไปตามหลักวิชา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเพาะปลูกประกอบด้วยหลักวิทยาศาสตร์ เป็นของจำเป็นสำหรับบ้านเมืองของเราอยู่บ้าง และเราต้องการริเริ่มทันที ถ้าไม่อยากจะล่าหลังผู้อื่น

จริงอยู่ได้มีการพยายามบำรุงวิชาเพาะปลูกมาครั้งหนึ่งแล้ว แต่ไม่เป็นผลเลยก็ว่าได้ ทั้งนี้จะสันนิษฐานได้ว่าเราคงได้พยายามบำรุงวิชาการเพาะปลูกอย่างสูงซึ่งอาจจะเกินความต้องการและความสามารถของกุลบุตรเวลานั้น โดยเทียบหลักสูตรอย่างสูงของยุโรปและอเมริกาซึ่งเต็มไปด้วยวิทยาศาสตร์กับให้ ส่วนการฝึกหัดให้ชำนาญ (practical work) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวิชาเพื่อหาทางให้เหมาะแก่ภูมิประเทศ เราคงจะไต่ละเลยหรือแทบละเลยเสียสิ้น มีแต่จะเรียนตำราในโรงเรียนเป็นพื้นดังนี้ ก็ไม่เป็นน่าประหลาดเลยที่เราไม่ได้ผลจากวิชาเพาะปลูกที่เราได้พยายามเพาะขึ้นนั้น แต่นั่นไม่ใช่ความผิดของวิชาเพาะปลูกเลย และเราจะหักเอาว่าวิชาเพาะปลูกดังที่เขาร่ำเรียนกันในยุโรปและอเมริกาทุกวันนี้ไม่เหมาะสำหรับประเทศบ้านเมืองเรายังไม่ได้ ถ้าเช่นนั้น เพื่อนบ้านของเราเขาจะนำมาใช้เพื่อเหตุใด ความจริงหลักสำคัญ (principle) ของวิชาเพาะปลูกย่อมคงกันหมดทั่วโลก ต่างกันแต่วิธี (practice) ที่จะนำมาใช้เท่านั้น

ก็เมื่อวิชาเพาะปลูกอย่างสูง เรายังนำมาใช้ไม่ได้หรือยังไม่ควรใช้ด้วยประการต่าง ๆ มียังไม่ถึงสมัยเป็นต้นก็ดี เราก็ยังควรจะนำวิชาเพาะปลูกเบื้องต้นมาใช้ก่อนได้ เพราะจะถึงสมัยที่เราจะละเลยวิชาเพาะปลูกเสียทีเดียวไม่ได้แล้ว วิชาเบื้องต้นและวิธีที่จะนำมาใช้ให้เหมาะแก่สมัย ซึ่งจะโคกฉาวก่อไปนี้ไม่ใช่เป็นของยากนัก ถ้าดำเนินให้ถูกทางอาจจะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองหลายประการทั้งโดยตรงและอ้อมไม่มากนักเลย

วิชาเพาะปลูกเบื้องต้นนี้ไม่ว่ากุลบุตรอายุเพียงใดก็เรียนได้ทั้งสิ้น หัวใจของวิชานี้ต้องอยู่ที่ปลูกนิสัยให้กุลบุตรมีความนิยมและเพลิดเพลินในพรรณพฤกษชาติเป็นประเพณี เราทราบ

กันคืออยู่แล้วว่า สมรรถของกุลบุตรดาบยิ่งเขาว้างว้างมาก แล้วสุดแต่ผู้ใหญ่ผู้สั่งสอนจะบังคับและ
ตราลงไป จึงน่าจะหวังไคว่ การที่จะปลูกนิสัยเด็กให้รักต้นไม้และสัตว์ให้ถูกทางนั้นไม่ว่าจะเกิด
ความสามารถของครูผู้ได้รับความฝึกฝนไปแล้วนัก

วิธีที่จะจูงใจให้กุลบุตรเพลินนั้นดังนี้ ในครุชักรวนนักเรียนทำงานแถมเล่นท่วเวลา
นอกโรงเรียนให้มากขึ้น ชวนและชักนำให้นักเรียนหัดเพาะหัดปลูกด้วยฝีมือของตนเอง ให้มี
ความรับผิดชอบและความพอใจในฝีมือและการงานของตน และให้มีการประกวดประชันใน
ระหว่างกันและกัน ด้วยวิธีไขว่และวิธีบำรุงเหล่านี้ไปตน แล้วให้ครูคอยชี้แจงเหตุผลและแนะ
หลักวิทยาศาสตร์ให้บางเล็ก ๆ น้อย ๆ แคพอเป็นหลัก เท่านั้นไม่ว่านานนัก เด็กก็คงจะได้เรียน
วิชาเพาะปลูกเบื้องต้นแล้วอย่างจริงจังโดยเกือบไม่รู้สีกตัว

จริงอยู่ต่อไปก็ออกจะเป็นวิชาเพาะปลูกเบื้องต้นอย่างสามัญเต็มที่ แต่จะสามัญ
อย่างไรก็ดี ถ้าใครจัดให้เป็นการสำเร็จลงไปได้จะเป็นบรรลิตันต์ค่าของวิชาเพาะปลูกอย่างสูงที่
จะมีมาต่อไป เมื่อถึงคราวถึงสมัยกุลบุตรที่ใคร่เรียนตามวิธีนี้อาจจะเป็นผู้คอยรับผลของกระทรวง
เกษตรที่กำลังจะเปิดโอกาสให้แทนละ เมืองในภายหน้าใดก็ว่ากุลบุตรผู้ที่ไม่รู้เรียนตามวิธีนี้โดย
ความนิยมในทางเพาะปลูกบางทีก็จะทวีขึ้น ซึ่งในบัดนี้เห็นว่าชาติที่เรียกว่าได้ ที่ต้องทำก็ออกจะ
เป็นควยจำใจทำ นอกจากนั้นบางทีจะป้องกันความทเยอหยานของผู้ไม่มีทุนรอน แต่อยากเป็นขุนนาง
เป็นเสมียนในหลายน้อยลงไปไคบาง ไหนยังจะช่วยการพาณิชยในทางออมไคบางตามสวน และทั้ง
บางทีก็จะปลูกความรักถิ่นฐานให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ และถ้าไม่เป็นการหวังมากเกิด
ไป บางทีการให้วิชาเพาะปลูกเบื้องต้นอย่างสามัญนี้เองอาจจะเท่ากับให้อาวุธแก่กุลบุตรสำหรับต่อสู้
กับชาติต่างประเทศที่อยู่ไม่นานเราต่อไป แต่จะเป็นอาวุธอย่างค้อเทอ จริงอยู่กระนั้นก็ยังจะดีกว่า
ที่ไม่มีใช้เลยกระมัง ส่วนทางเสียหายนิดไครอบไม่เห็นมี จากการให้อาวุธอันค้อเทอนี้

ก่อนจะจูงมือให้วิชาเพาะปลูกเบื้องต้นเช่นกล่าวนี้นต้องเพาะครูเสียก่อน อย่างน้อย
จะกินเวลาไม่ต่ำกว่า ๒ ปี ด้วยครูเช่นนี้คงมีความชำนาญการฝึกหัดด้วยฝีมือของตนเองเสียก่อน
ยิ่งชำทองมากยิ่งก็ จึงจะสามารถสั่งสอนกุลบุตรได้ สักแต่จะเขียนตำราขึ้นแล้วให้ไปนั่งสอน
กุลบุตรว่าตนไม่ต้องการสิ่งนี้ตนไม่ต้องการสิ่งนั้นโดยไม่ลงมือฝึกหัดทำกันจริง ๆ จัง ๆ ก็จะทำ
ประโยชน์มิได้ การเรียนวิชาเพาะปลูกจะไ้จะเสียน้อยอยู่ที่การฝึกหัดมาก จะนั่งเรียนตำรา

ตั้งวิชาเฉพาะสองสองหนเป็นสี่ เป็นเสร็จกันนั้นไม่ได้ วิชาเพาะปลูกต้องการความชำนาญ ความ
 จีนและความสังเกตเหล่านี้ด้วย เพราะฉะนั้นเรียนวิชาเพาะปลูกแต่ในตำราไม่มีความรู้ทันใด ก็เท่ากับ
 แพทย์เขลยศักดิ์ที่หอบตำราไม่มีความรู้ทันนั้น

สถานที่สำหรับจะเพาะครูสำหรับสอนวิชาเพาะปลูกเบื้องต้นในเวลานั้น โรงเรียน
 ข้าราชการพลเรือนควรจะรับสนองพระเดชพระคุณไต่บ้าง ถึงแม้ยังไม่รู้ชำนาญนักในขั้นต้นก็
 ภายวิชาของนักเรียนครูเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องเรียนวิทยาศาสตร์สูงเทียบหลักสูตรเพาะปลูกของ
 ยุโรปเลย เป็นแต่สอนหลักวิทยาศาสตร์ที่จำเป็นเท่า ๆ บางเล็กน้อยเท่านั้น นอกนั้นก็ป็นวิชา
 ปักัดให้ชำนาญ (practice with science) ทั้งสิ้น ซึ่งอาจารย์วิทยาศาสตร์ของโรงเรียน
 พอดีช่วยจัดให้ดำเนินไปได้ อนึ่งจะแนกครูที่มากได้รวมเข้ามาอยู่ในโรงเรียนข้าราชการ
 พลเรือนแล้ว ทั้งที่ดินของโรงเรียนก็กว้างใหญ่ การเรียนการปักัดทั้งภายในและภายนอกโรง-
 เรียนจึงควรจะไม่เป็นการติดขัดจนเหลือเกินนัก ผลแห่งความสำเร็จน่าจะเป็นที่หวังได้มาก

ส่วนผู้ที่จะเป็นนักเรียนครูเพาะปลูกเบื้องต้นนั้น ถ้าเลือกได้บุตรชาวนาชาวสวนยิ่งก็
 เพราะเป็นผู้เคยชินควมการทํานาทำสวนมาบ้างแล้ว เมื่อได้ร่ำเรียนและปักัดตามหลักของ
 วิทยาศาสตร์ก็จะแลเห็นได้เร็วขึ้นว่าประโยชน์ของวิทยาศาสตร์แลให้ดีขึ้นได้อย่างไร

เกณฑ์ที่แยกชั้นทดลองความสามารถของโรงเรียนเพาะครูนั้น ต้องอยู่ที่การเลี้ยงตัว
 ได้เป็นประมาณ เพราะวิธีนี้เป็นวิธี Practical Agriculture ของชาวอังกฤษที่เคียว
 การขาดทุนต้องไม่มี เว้นไว้แต่ที่คงพลอยเสียกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่เสียหายในปีด้วยฝนฟ้า
 อากาศวิปลาศหรือศัตรูรบกวนอย่างชานใหญ่เท่านั้น แม้แต่กระนั้นโรงเรียนเพาะครูก็ต้องมี
 การเสียหายน้อยกว่าผู้อื่น เพราะเป็นผู้ที่เดินทางตามหลักวิชา มิฉะนั้นจะเรียกว่ามีความสามารถ
 หรือผู้พอจะสั่งสอนผู้อื่นไม่ได้

แต่การทดลองที่ของเปลืองทุน หรือการค้นคว้าหาวิธีใหม่ต่าง ๆ (Research)
 จะเกาะที่ไม่เป็นการเกินเอื้อมของโรงเรียนชนิดนี้ และการทดลองเล็กน้อยซึ่งเป็นหน้าที่ของชาว
 เพาะปลูกต้องทำทุกคนนั้น โรงเรียนควรทำบ้าง ส่วนนี้เป็นฝ่ายที่ต้องยอมลงทุน เพราะหวังกำไร
 ทางอ้อม

ในที่สุดแล้ว เราเชื่อมั่นอย่างแข็งแรงว่าควรเลิกเชื่อในทางผิดที่ว่า เรายังไม่ของ
 การวิชาเพาะปลูกแล้วและรีบริเริ่มจัดการวิชาเพาะปลูกเบื้องต้นทันที

ประวัติย่อของผู้เขียน

นายประสิทธิ์ แก้วสิงห์ เกิดวันที่ ๑๕ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นบุตรนายบุญ นางทอง แก้วสิงห์ ชาวนาแห่งบ้านท่าสะอาด ตำบลพนมไพร อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๔๙๗ จบประโยคประถมศึกษา (ป.๔) จากโรงเรียนบ้านคอนเส้าโสง (นิคมวิทยาคาร) อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๐๓ จบประโยคมัธยมศึกษา (ม.๖) จากโรงเรียนมัธยมวัดกลาง "สหราษฎร์วิทยา" (โรงเรียนเกษมวิทยาวังจันทน์) อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๐๕ จบประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา (ป.กศ.) จากโรงเรียนฝึกหัดครูมหาสารคาม (วิทยาลัยครูมหาสารคามในปัจจุบัน)
- พ.ศ. ๒๕๐๖ สอบได้วิชาชุดครูพิเศษมัธยม (พ.ม.) จากกระทรวงศึกษาธิการ
- พ.ศ. ๒๕๑๔ สำเร็จปริญญาการศึกษามัธยมศึกษา (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) จากวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร
- พ.ศ. ๒๕๑๗ สำเร็จปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ประวัติการทำงาน

- พ.ศ. ๒๕๐๕ ครูโรงเรียนมัธยมวัดกลาง "สหราษฎร์วิทยา" อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๐๖ ครูโรงเรียนวัดบ้านดงมัน อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๐๘ ครูโรงเรียนวัดบ้านสิงห์โลก อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๑๓ ครูใหญ่โรงเรียนบ้านภูกาสิงห์ (สำนักงานสลากกินแบ่งสงเคราะห์ ๓๖๔) อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๑๗ อาจารย์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.